

Mintaoldal a tankönyv használatához

Tankönyvünk törzsanyagát – mely a *középszintű érettségi*hez elengedhetetlenül szükséges – a normál betűkkel szedett főszöveg adja.

Az *emelt szintű érettségi*hez tartozó szövegrészeket vékony bordó kerettel emeltük ki.

Mindezekhez kapcsolódnak az általában az oldalak szélén vagy keretben található kiegészítő megjegyzések, gondolatsorok, illetve ► fogalommagyarázatok, olykor egy-egy író, költő fotója vagy valamely mű szövege.

A középszintű tananyaghoz tartozó kiegészítő megjegyzések, illetve valamely mű szövege.

Az emelt szintű tananyaghoz tartozó kiegészítő megjegyzések, illetve valamely mű szövege.

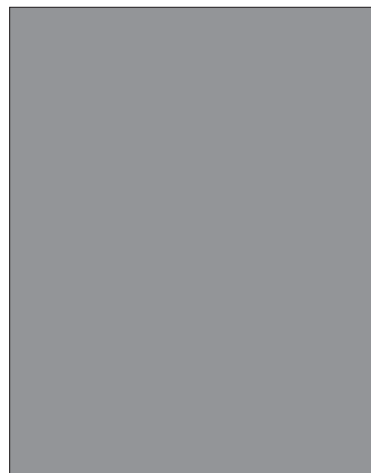
A forrásmunkák adatait – melyek nem mások, mint „ősregi” hipertextusok! – lábjegyzetben* adjuk meg. Meghatározásainkban az ismétlődéseket a lexikonokban szokásos módon jelöljük: ~

Az internetes és oldalhivatkozásokat a következőképpen jelöltük: www.kronikanova.hu, lásd a 4. oldalon!

1. Kérdések és feladatok a középszintű tananyagból.

2. Kérdések és feladatok az emelt szintű tananyagból.

FOGALOMMAGYARÁZAT



Képaláírás

* A lábjegyzeteket, egyéb idézeteket általában betűhíven közöljük – itt is csak az egyértelmű elütéseket javítottuk, mint a műszövegek esetében. [Az Sz. n. rövidítés jelentése: „Szerző nélkül!"]

Fűzfa Balázs

irodalom_12



ÉRETTSÉGI-KÖZPONTÚ IRODALOMKÖNYVEK MŰSZÖVEGEKKEL



Fűzfa Balázs

irodalom _ 12



Krónika Nova Kiadó



A tankönyvvé nyilvánítás ténye (határozat száma):

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban kirendelt szakértők: Dr. Kalafatics Zsuzsanna Borbála
Lipovits Gyuláné dr.
Zarubay Attila

Kerettanterv OM-kerettanterv, 28/2000.

Lektorálta Kerber Zoltán

© Dr. Fűzfa Balázs PhD, 2008

© Krónika Nova Kiadó, 2008

© HUNGART, 2008

© Salvador Dalí, Foundation Gala-Salvador Dalí, HUNGART, 2008

ISBN 978-963-9423-87-9
Kiadói kód KN 4012
Terjedelem 27,17 A/5 ív, 516 gr

A kötetben lévő képek jegyzéke megtalálható: www.kronikanova.hu

Kiadja a Krónika Nova Kiadó Kft.
1111 Budapest, Bartók Béla út 18.
Telefon (06-1)365-4797
Fax (06-1)385-1941
E-mail kronikanova@mail.datanet.hu
Honlap www.kronikanova.hu

Felelős kiadó Sz. Kuncze Magdolna ügyvezető igazgató
Felelős szerkesztő Fábián Teréz

Tipográfia és design Szabó László

Nyomdai és kőszeti munkálatok Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen, 2008
Felelős vezető György Géza vezérigazgató
Nyomdai rendelés törzsszáma 2377.49.01

Kedves Tanárok és Diákok!

És a könyv arra törekszik, hogy bevezesse Tisztelt Olvasóját Magyarország és a „világ” legutóbbi háromnegyed évszázadának „irodalomtörténései”-be. Nem irodalomtörténetébe tehát, hanem hangsúlyozottan irodalomtörténetéibe. S miközben hosszabb pillantásokat vetünk az irodalomtörténet eddigi utolsó nagy korszakának alkotóira és műveire, elsődleges célunk az, hogy a *kétszintű érettségi*, „hosszmetszeti jellegű” követelményrendszerének megfeleljünk. De szem előtt tartjuk a *Nemzeti alaptanterv* és a *kerettanterv* előírásait is – e három alapküldetés javaslatait mintegy „keresztelni” igyekszünk egymással.

Tankönyvünk felépítését, szemléletét és beszédmódját az irodalom tantárgy tekintetében újszerűnek szánjuk. A megszokott, egyenes vonalú – irodalomtörténetre alapozott – szerkezet helyett koncentrikus körökben szerveztük meg a tananyagot. Ez alapvetően azt jelenti, hogy egy-egy téma, szerző vagy mű, probléma többször is előkerülhet, akár más-más vonatkozásban is. Elsődleges szempontnak az irodalom „egyben” és mindig egyszerre való létezését tekintjük, ezért mindenekelőtt a különböző jelenségek mögötti összefüggéseket szeretnénk megragadni.

Gondolatmenetünket ennek okán deduktív, vagyis az általánostól az egyes felé vezető módon igyekeztünk elrendezni. A legáltalánosabb áttekintést, a legmagasabb perspektívát az ELSŐ RÉSZBEN kínáljuk, ahol fölvezetjük az egész tananyag lényegét.

A MÁSODIK RÉSZBEN alapvetően az érettségi követelmények szerint rendeztük el, vagyis „kibontjuk” a tananyagot. De itt is állandóan vissza- és előreutalunk a már érintett s még érintendő problémákra, hogy azok összefüggérendszerre minél világosabb legyen. E fejezetben – de lényegében mindvégig – vegyítettük egymással az irodalomtörténeti szemléletet és a motivikus, hosszadmetszeti jellegű vizsgálódásokat. (Utóbbiakra főleg a kérdések, feladatok között kerítünk sort.)

Az egyes fejezetek végén található RÁADÁSOKBAN esszéket, novellákat, dokumentumokat – s nemegyszer verset is – közlünk. Eme ráadásszövegek az adott műfaj követelményei szerint igyekeznek – másfajta ► horizontból és beszédmódban fogalmazva, mintegy „magasabb szempontból” szólva – portrét rajzolni az adott szerzőről vagy áttekintést adni valamely témáról.

Újszerű az is, hogy tankönyvünk tartalmazza mindazokat a műszövegeket, melyeket a fenti dokumentumok minimumkövetelményként megjelölnek.

A megszokottnál sokkal nagyobb szerepet szántunk kötetünkben a vizualitásnak, vagyis a képeknek s az egyes szövegek, szövegtömbök egy-



Könyvünk nem a „mindent elmondás” igényével készült. Elsősorban probléma- és érettségi-központú, gondolkodtató, önálló munkára serkentő tankönyv szeretne lenni. Ezért sokkal több benne a (nem kötelező!) feladat, kérdés. Ezek olykor épp csak fölvetnek egy-egy további gondolandó ötletet. De viszonylag sok közös munkára, kis- és nagyobb projektekre is adunk javaslatot, remélve, hogy örömmel fogjátok ezeket kihívásnak tekinteni. ☺

Nem kizárt az sem, hogy a FŐSZÖVEGEBEN és a KIEGÉSZÍTŐ SZÖVEGEKben egymásnak ellentmondó véleményeket közlünk ugyanarról a műről. Sőt, némely esetben egyenesen a tudósokkal vagy a tankönyvszerzővel való vitára szólítjuk fel az Olvasót!

HORIZONT értelmezői nézőpont

HIPERTEXT Egymásra utaló részekből álló, nemlineáris, digitális közegben létező szövegábrázolás. Előzménye a lexikon típusú könyv.

MEDIALIZÁLÓDIK Tágabban: a tömeg-tájékoztató eszközök (média) révén igényli és használja a nyilvánosságot. Szűkebben, a mi gondolatmenetünkben: az irodalmi alkotások a szöveg-szerűség mellett egyre gyakrabban alkalmazzák a vizuális és az audiális jelentésteremtés eszközrendszerét, vagyis „multimedializálódnak”. – Ezért az olvasónak is szüksége van a megértéshez eme eszközök használatára, effajta nyelvek ismeretére. (A pszichológia tudománya például „külső emlékezeti tár”-nak nevezi a számítógép vincseszterét, a CD-t, DVD-t, pendrive-ot, melyeken egész könyvtárakat tárolhatunk akár multimédiás formában is.)

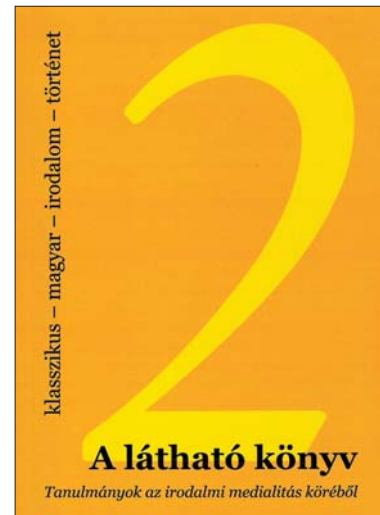
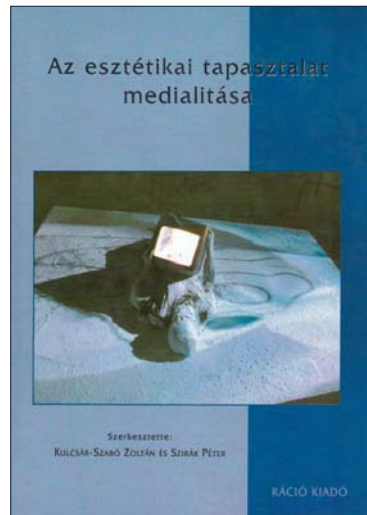
máshoz való viszonyainak. A képek nemcsak illusztrációk, hanem szerves részei a gondolatmenetnek. A tipográfia és a tördelés tehát tartalmi kérdés: nemritkán az is előfordul, hogy vizuális hatásokkal szeretnénk olyasmit elmondani – vagy továbbgondolásra biztatni Benneteket –, amit szavakban külön nem is fogalmazunk meg.

A könyv használatának legfőbb újdonsága azonban mégiscsak abban van, hogy nemcsak az eleje felől a vége felé haladva olvasható és tanulható, hanem ide-oda lapozgatva, az asszociációk, az utalások, az ugrópontok – ha tetszik: ▶ hipertextek – mentén is. Ez pedig nemcsak azt jelenti, hogy egy-egy probléma több szempontból is előkerülhet, hanem azt is, hogy a más-más nézőpont más-más vélemény alapja is lehet.

Továbbá: a hipertextualitás alapelvén működő internet nemcsak az egymással szemben álló nézetek szabad területe, hanem új olvasási módszert is kifejleszt. A dinamikus olvasás lényegében a képernyő egyszerre-látását és -befogadását jelenti, ezért szeretnénk különösen, ha az egyes oldalak összképe együtt többet mondana, mint azok részei egyenként – lineárisan haladva – elmondani képesek lennének.

Ezzel a módszerrel – mely az online világban teljesen természetes – egyrészt szeretnénk hasonlítani a tárgyalt korszak irodalmi beszédmódjára (*Iskola a határon*, *Termelési regény*, *Por* stb.), másrészt alkalmazkodni igyekszünk az olvasók, tehát az érettségi előtt álló diákok olvasási szokásaihoz, továbbá az irodalomtudomány aktuális tendenciáihoz.

A jövőben az irodalom egyre inkább mint a kultúra egyik „ágazat”-át, lehetséges „nyelvezet”-ét tekinti önmagát. A vele foglalkozó tudományok – irodalomelmélet, irodalomtörténet – is átalakulóban vannak, s mindinkább összehasonlítható jellegűvé válnak, illetve ők maguk is ▶ medIALIZÁLÓDNAK.



Tankönyvünk törzsanyagát – mely a középszintű érettségéhez elengedhetetlenül szükséges – a normál betűkkel szedett főszöveg adja. Az *emelt szintű érettség*hez tartozó szövegrészeket vékony bordó kerettel emeltük ki. Mindezekhez kapcsolódnak az általában az oldalak szélén vagy keretben található kiegészítő megjegyzések, gondolatörök, illetve fogalommagyarázatok, olykor egy-egy író, költő fotója vagy valamely mű szövege. Az első részben főleg olyan alkotókról és alkotásokról beszélünk e kiegészítésekben, akikről és amelyekről később már – helyhiány miatt – nem lesz módunk hosszabban szólni. A további fejezetekben részletesen bemutatott szerzőket itt, az első részben gyakran csak megemlítjük, hogy jelezzük fontosságukat, illetve hogy elhelyezzük őket a ▶ kánonban. Nevüket az első részben NAGYBETŰvel szedjük, és zárójelben jelezzük, hogy hol található róluk vagy tőlük a könyvben hosszabb szöveg, esetleg önálló fejezet.

A bonyolultabb fogalmakat – ismétlésképpen – általában akkor is megmagyarázzuk, ha azok már előfordultak korábbi irodalmi tanulmányaitok során. Ugyanakkor nem írunk körül feltétlenül mindent: amiről feltételezzük, hogy valamely más tantárgyból – vagy az „élet”-ből – már tanultatok vagy ismeritek, annak bemutatását nem erőltetjük újra. S ha mégsem volna ismerős egy-egy szó, akkor pár másodperc alatt megtaláljátok a neten.

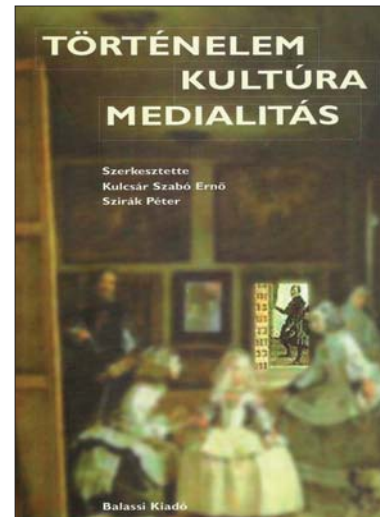
A feladatrendszer is kétszintű. Az emelt szintű érettségire felkészítő feladatokat, kérdéseket színes kerettel különítjük el a középszintűektől. A forrásmunkák adatait – melyek nem mások, mint „ősregi” hipertextusok! – lábjegyzetben adjuk meg. Meghatározásainkban az ismétlődéseket a lexikonokban szokásos módon jelöljük: ~. A műszövegek közlésében a gondozott kiadásokat követtük, illetve ilyenek hiányában az eredetihez ragaszkodtunk, ha annak a szerzőre jellemző stílusértéke van. Az egyértelmű elütéseket javítottuk, a kihagyott részeket pedig a szokásos jellel [...] érzékeltetjük. (A lábjegyzetekkel és a hivatkozásokkal kapcsolatos további megjegyzéseket lásd a hátsó belső borítón, az ún. „mintaoldal”-on!)

Kedves Olvasóm! E könyv írásakor arra törekedtem, hogy munkám számodra ne legyen unalmas. Szeretném, ha az irodalom segítene Téged önmagad minél mélyebb megismerésében, szeretném, ha az irodalom közelebb vinne az emberi lét legfontosabb céljaihoz, a szabadsághoz, a boldogsághoz és a szeretethez. Ebben reménykedve kívánok sok örömet az olvasásban, az irodalomról való beszélgetésekben – és főképpen sok sikert az érettségim!

Szombathelyen, 2008 májusában

A szerző

KÁNON Eredetileg a Biblia hiteles iratainak megnevezésére szolgáló fogalom. Ma az irodalomtudomány kedvelt kifejezése: a „trendi” művek összességét jelenti.



Felfogásomban a tankönyvszerző lényegében moderátor, aki a tudáshoz való eljutásban, az önálló gondolkodásban segít, aki elsősorban ötleteket ad a munkához – s nem az a célja, hogy kész ismereteket közöljön.

Ebben a könyvben is a Horatius-tételtől származó felszólításhoz igyekszem tartani magam: „Merj mást gondolni, mint amit én!”



Schaár Erzsébet: Utca. Gyermekfej

I. rész

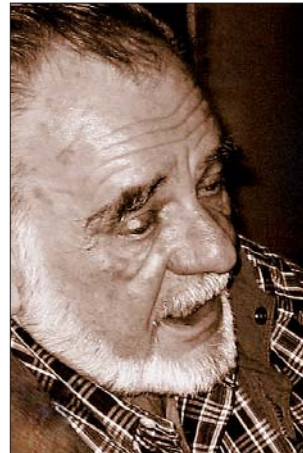
A késő modernség (1930–1960) és a posztmodernség (1960–) korának beszédmódjai

Bevezetés

„Volt kor, hogy a költő azért jajdult, mert »a mindenséget vágyta versebe venni«, de sohasem jutott túl önmagán. A mai költőt mintha az ellenkező sors sújtaná; versebe vette a mindenséget a lóherevirágtól a galaktikáig – de a végtelennel ölelkező érzések mögött ott a szorongás: vajon eljut-e önmagához?”

A költő tárgya mindig az »én«, kollektivitásának záloga, hogy mindnyájunkban ez az én-tudat a legközösebb vonás; minél mérhetetlenebb az ember világa, annál sóvárabban a vágy, és annál nehezebb a feladat: kimérni benne a magunk pontos helyét, hogy vállalhassuk személyes sorsunk személytelenül pontos bizonyosságait.”

(Láng Gusztáv irodalomtörténész)



Új jelformák

JELFORMA Irodalmi (művészeti) beszédmódok által használt nagyalakzatok fogalmi megnevezése. A jelformák a művek legáltalánosabb sajátosságait igyekeznek megragadni, melyek egy-egy korra, ízlésirányra jellemzőek (allegorikus beszédmód, groteszk cselekményvezetés, újklasszicista forma, szonettkoszorú stb.).

*Az örök magyar Hamlet:
Gábor Miklós.
Madách Színház, 1962
(bal oldali kép)*

*Egy képkocka Mamcserov
Frigyes Tanár úr kérem című
filmjéből, 1956*



JELFORMÁK A MEGELŐZŐ KORSZAKOKBAN A korábban tanult – vagy éppen csak olvasott[®] – irodalmi alkotások bizonytalanságokkal és élményekkel nyújtottak Neked, Kedves Olvasóm! Odüsszeusz bolyongásai éppen úgy magukkal ragadhattak, mint Shakespeare hőisének, Hamletnek töprengései. Balassi Bálint ma is eleven szerelmes versei, Stendhal Julien Soreljének élete és halála, Petőfi Sándor önfeláldozó, versekbe rögzített (h)arca, Arany János balladáinak sorsüldözöttjei egyaránt biztatást fogalmaznak meg számunkra az ember erejéről és az élet felemelő szépségéről.

A tragikus sorsok mellett emlékezhetünk a jókedvű versezetekre és játékokra is: Arisztophanész vagy Shakespeare komédiáira, Csokonai vígeposzára, Mikszáth anekdotáira vagy Karinthy Frigyes humoreszkjeire.

Ezek a művek valamiben azonosak: bennük elsősorban a cselekmény által, tehát a vele való történések segítségével ismerjük meg az ember. Vagy pedig úgy, hogy közvetlenül, esetleg szimbólumok révén szövegbe: versbe, drámába, regénybe emeli az általa megélt gondolatokat és érzéseket.

NYELVVÁLSÁG Lényegében a modernség kezdetétől (1857), de átfogó erővel a huszadik század középső harmadától az emberiség alapélménye, mely szerint a nyelv által már nem ragadható meg és nem közvetíthető a világ teljessége.

A NYELV KULCSSZEREPE A MODERNSÉGBEN Az az időszak azonban, amelyről könyvünk igyekszik számot adni, valami mást akar. Pontosabban: másképpen szeretne beszélni az ember és az emberiség fontos dolgairól – életről, szerelemről, halálról –, mint azt a megelőző korokban tették. Ezen időszakban ugyanis a nyelv és a nyelvhez való viszony, vagyis a nyelv válság feldolgozása vált a szöveg jelentéshordozó lényegévé. Mindez a személyiség (és a személyesség) háttérbe szorulásával párhuzamosan történt. A korszak második felében pedig kialakult egy újabb tudományos hagyomány is. Ennek máig ható lényege, hogy a szöveg belső struktúrája, megalkotottsága vesz föl poétikai jellemzőket, s válhat így az értelmezések tárgyává.

A klasszikus modernség (nálunk gyakran: előmodernség, 1857–1910) első évtizedeiben íróink, költőink a cselekményt, a megfogható történet, illetve a századfordulón és a századelőn a szimbólumok, a mögöttes tartalom hatását tekintették legfontosabbnak.

A ▶ késő modernség korában (1930–1960) aztán egyre inkább a részek önmagukhoz, egymáshoz és az egészhez való elvont viszonya vált a jelentéskötés fő lehetőségévé. Mindvégig elsődlegesek maradtak azonban a nyelviség átfogó kérdései, mint például az elbeszélhetőség filozófiai-irodalomelméleti problematikája.

A késő modernség korában ennek jegyében alkotott Marcel Proust (marszel pruszt), James Joyce (dzsémsz dzsojz), Robert Musil (muzil), nálunk Szentkuthy Miklós, Hamvas Béla, OTTLIK GÉZA (158–167. oldal) és mások. Munkásságuk részben meg is előzte, vagyis előkészítette ezt az időszakot.

E szemléletváltásban – főleg a költészetben – hatása volt a történeti avantgárdnak (1910–1930) is, mely a szélsőségeig vitte a nyelv, illetve az irodalmi formák felbontásának, „megszüntetésé”-nek elképzelését (vö. dadaizmus). Törvényszerűen következhetett be ezek után irodalmunkban egyfajta „visszakklasszicizálódás” a két világháború között. Az 1930-as évtizedet egyenesen az ▶ újklasszicizmus korának szokás nevezni. A világháború árnyékában is voltak tehát, akik a derű és a mértéktartó szépségvágy értékeit hirdették, és írták versbe.

Nálunk a ▶ paradigmaváltó törekvések JÓZSEF ATTILA (82–123. oldal) költészetében összegződtek. Az ő és SZABÓ LŐRINC (126–133. oldal) munkássága ▶ korszakküszöböt jelöl ki a harmincas évek magyar költészetében. Közös vonásaik főként a lét és nemlét legfőbb kérdésirányainak kijelölésében fedezhetők fel. Fontos náluk az én–világ-viszonyok bonyolult rétegzettségének felismerése, poézissá gyúrása, illetve újrendezése (▶ dialogicitás). Ha véget is érnek a bizonyosságok az én határainál, a törvények darabossága nem jelenthet megfutamodást az ember számára – mondják az „új versek” (József Attila: *Eszmélet*).

Mindkét költészet meghatározó fogalma és világértelmezési pontja a minden és a semmi. Nem mint kölcsönös tagadásai egymásnak, hanem szinte képtelen módon: mint egymás melletti létezőkként felgott kategóriák (*Reménytelenül*, illetve: *Semmiért Egészen*).

KÉSŐ MODERNség (más megnevezéssel: másodmodernség, utómodernség) A magyar irodalom történetében az 1930-tól 1960-ig tartó időszak.

ÚJKLASSZICIZMUS A klasszicizmus mértéktartásának, értékvilágának feltámasztása az irodalomban és a képzőművészetben (Babits Mihály, Radnóti Miklós, Dsida Jenő, a festő Szőnyi István, a korai Derkovits Gyula és mások).

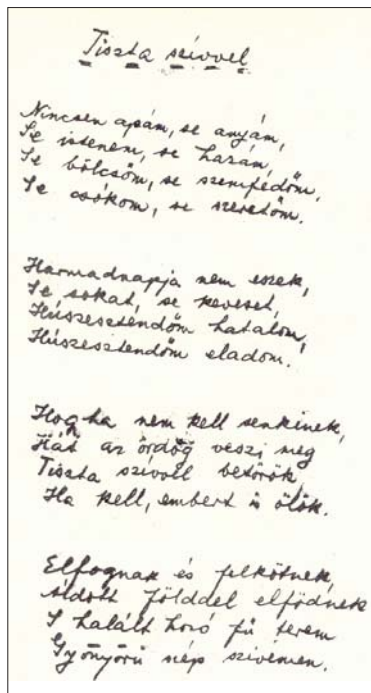
PARADIGMA szabály, törvényszerűség

KORSZAKKÜSZÖB (magyarul KULCSÁR SZABÓ Ernő kifejezése) Az irodalom történetében az a valójában megragadhatatlan pillanat, amikor már nem lehet a régi módon gondolkodni és írni.

DIALOGICITÁS Az én-nek a természeti és a tárgyi világhoz, illetve a másokhoz való viszonyrendszerét kifejező megértési mód. – A mű és az olvasó párbeszédét is jelentheti

Az újklasszicizmus egyik jele, az erdélyi Dsida Jenő (1907–1938). Az irányzat egyik fontos jellemzője és témája a természetközelség





A Tiszta szívvel az önkérés egyik legsebb magyar példázata. Nem csoda, hogy újszerűségével megdöbbentette közönségét és József Attila amúgy kitűnő nyelvész egyetemi tanárát, Horger Antalt

1. „József Attila költészete forradalmat jelentett a magyar irodalom történetében. Az az új szemléletmód, ahogyan verseiben az »én«-t felépíti, láttatja, összhangban volt Európa és Amerika akkori költészetével. Öröksége sok évtizedre meghatározta a magyar költészet tendenciáit. Ahogy minden igazán nagy alkotó esetében, az övében is azt látjuk, hogy száz évvel születése után legalább annyi újdonságot tud mondani, mint a megelőző évtizedekben.”*

Nézd meg az interneten Bókay Antal professzornak a Mindentudás Egyetemén tartott József Attila-előadását!

2. Keresd olyan verseket az 1930-as évek magyar irodalmából, melyek a „semmi” fogalmának filozófiai-poétikai megközelítésével kísérleteznek! Először azon művek között kutakodj, melyeknek címében is előfordul ez a szó! Közben gyakorolhatod a keresés különböző lehetőségeit például a Verstar CD-n vagy a képen látható első magyar „irodalmi” DVD-n, amely legalább négyszáz kötetnyi szöveget tartalmaz...



3. 2005-ben, a József Attila-emlékévben nagyon sok könyv, tanulmány jelent meg a költőről. Állíts össze ezekből egy bibliográfiát!

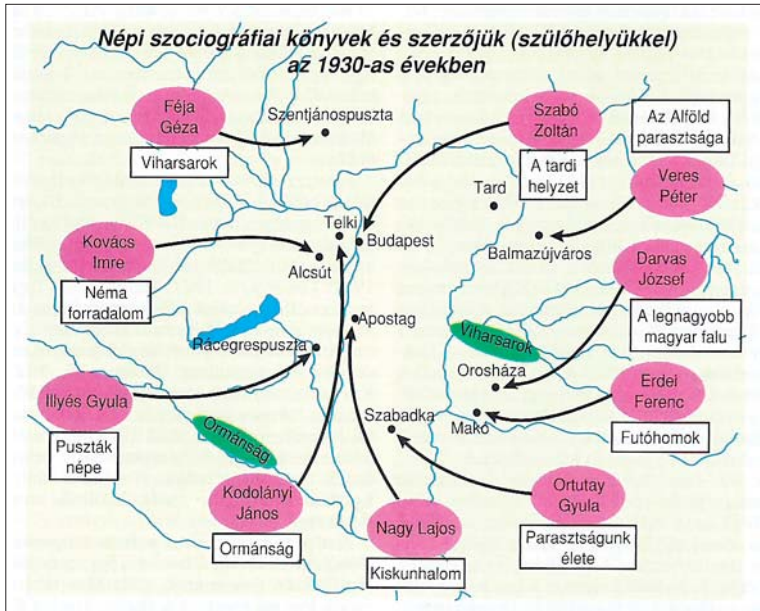
4. Keresd meg könyvtárban ezt a kötetet: *Már nem sajnó. József Attila legsebb öregkori versei*, összeáll. ZELKI János, Balassi–Cserépfalvi, Bp., 1994. Olvass el belőle néhány költeményt! Hogyan, milyen eszközökkel érnek el a szerzők olykor döbbenetes hatást?

5. Miért ne próbálhatnál Te is egy „József Attila-vers”-et írni?

Az általad a stilisztikából már jól ismert evokációnak, allúzióknak, reminiscenciának, parafrázisnak, sőt akár a paródiának sok-sok eszközt felhasználhatod!

* BÓKAY Antal, *Énszerkezet és önteremtés – József Attila üzenete* = www.mindentudas.hu/bokay/20050411bokay.html [2007. 01. 22.]

A SZOCIOGRÁFIA ÉVTIZEDE Az újklasszicizmus, illetve a „világköltészet” (ahogyan most József Attilát nevezünk) mellett a prózában a múlt század harmincas éveiben bontott szárnyakat Magyarországon a ► dokumentarista jellegű, ► szociográfiai irodalom (tényirodalom). Ezt elsősorban a ► népi írók művelték. Munkásságuk szintén egyfajta válasz volt a történeti avantgárd valóságtól eltávolodott alkotói módszereire és mondandóira.



Forrás: KELECSÉNYI László Zoltán: *Atlasz. Magyar irodalom*. Atheneum 2000, Budapest, 2001, 216.

A népi-szociográfiai irodalomból ILLYÉS GYULÁtól (16. oldal) a *Puszták népét* (1936), Szabó Zoltántól *A tardi helyzetet* (1936) és a *Cifra nyomorúságot* (1938), Főja Gézától a *Viharsarok* című kötetet (1937) és Veres Pétertől *Az Alföld parasztságát* (1939) említjük meg e vázlatos felsorolásban. (Lásd még a [fenti térképet!](#))

A nem-népi tényirodalomból Kuncz Aladártól a *Fekete kolostort* (1931), Kassák Lajostól az *Egy ember életét* (1927–35) hozzuk példának. De ide tartozik Nagy Lajostól a falukutató mozgalmat elindító *Kiskunhalom* című szociográfia (1934), illetve közvetetten MÁRAI SÁNDORTól (148–157. oldal) az *Egy polgár vallomásai* (1934–1935) is.

DOKUMENTARIZMUS Irodalmi, film- és fotóművészeti irányzat; az alkotás lényegének a valóságábrázolás kíméletlenül tényszerű hitelességét tekintti.

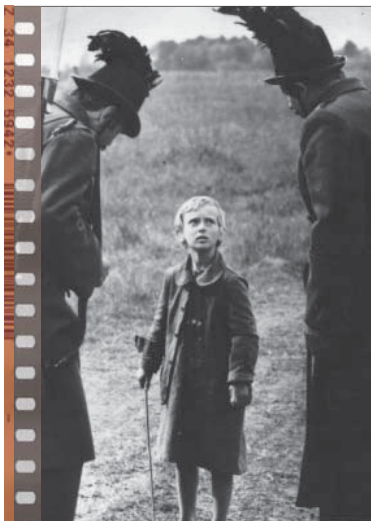
SZOCIOGRÁFIA Egy-egy személy, település, társadalmi csoport világát, szokásrendjét leíró műfaj, mely a tudományos megismerés és a szépirodalom eszközeit egyaránt használja.

NÉPI ÍRÓK Az 1930-as évek irodalmi csoportosulása, mozgalma. Elsősorban Petőfi, Ady, Szabó Dezső (*Az elsodort falu*, 1919) örökösinek tartották magukat. A magyarság Trianon utáni megújulásának lehetőségét a parasztság nemzeti és szociális felemelésében látták (Erdel Ferenc, Illyés Gyula, Kodolányi János, Németh László, Szabó Zoltán, Tamási Áron, Veres Péter és mások).



Veres Péter (1897–1970), a népi írók egyik vezéralakja (Juha Richárd Attila szobra)

1. Nézzess ► szociofotókat az interneten vagy például ebben a könyvben: ALBERTINI Béla, *A magyar szociofotó története a kezdetektől a második világháború végéig*, Bp., Magyar Fotográfiai Múzeum, 1997! Mit gondolsz, a szociofotó műfaja miért éppen az 1930-as években alakult ki nálunk, és kapott erőre?



Móricz Zsigmond *Árvácska* című regényéből Ranódy László rendezett filmet 1976-ban, Czinkóczy Zsuzsa főszereplésével

* A *Magyarország felfedezése* sorozat legutóbbi, 2004-es megújulásáról például itt olvashatsz: www.nol.hu/cikk/339180

A dokumentarista szemlélet és írásmódszer a két világháború közötti időszak legjelentősebb új típusú prózapoétikai fejleményévé vált. Ezért a felsorolt alkotók és művek által teremtett irodalmi hagyomány hatása alól a harmincas–negyvenes években aligha vonhatta ki magát magyar író. Gondoljunk például Móricz Zsigmond *A boldog emberére* 1935-ből, *Árvácskájára* 1941-ből vagy Tamási Áron *Ábel-trilógiájára* 1937-ből! Ezen örökérvényű léttörténetek szintén a tényszerű valóságábrázolást és annak nyelvi megjelenítését tartják az esztétikum legfőbb mércéjének.

A múlt század hetvenes–nyolcvanas éveiben ismét felvirágozott a szociografikus irodalom hazánkban. Híressé vált a ma is élő *Magyarország felfedezése* sorozat,* amely a harmincas évekbeli klasszikusok közül is újra megjelentetett néhányat. E sorozatban látott napvilágot például Moldova György *Tisztelet Komlónak* (1971), Végh Antal *Erdőháton, Nyíren* (1972), Diósi Ágnes *Cigányút* (1988), Závada Pál *Kulákprrés* (1991) című alkotása. Mellettük Csalog Zsolt szociográfiáit (*Parasztregény* – 1978; *A tengert akartam látni* – 1981 stb.) kell megemlítenünk a műfajreneszánsz legkiválóbb alkotásaiként ezen időszakból.



Az *Ábel a rengetegben* című filmet Mihályfy Sándor rendezte 1993-ban. A film forgatókönyvét Kányádi Sándor költő írta

2. Hasonlítsd össze egymással e három szociofotót! Milyennek tartod a harmincas években, s milyennek az 1997-ben, illetve a 2007-ben készült kép fotografiai eszközeit (ábrázolt tárgy, képkivágás stb.)? Azt bizonyára ránézésre is látod, hogy egyik kép sem mesterségesen beállított alkotás (az alsó például egy piros lámpánál megálló autóból készült)...



SZOCIOFOTÓ A nyers valóság ábrázolására törekvő, általában nem beállított fotográfia. Műfaja az 1930-as években alakult ki, párhuzamosan a sajtófotózás elterjedésével (mások szerint annak egyik ágaként).

Csenyéte (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), 1997



*Kenyeret megszegő parasztember
Escher Károly felvétele, 1930-as évek
(Fénytel írott történelem. Magyarország fotókrónikája 1845–2000, Budapest, Helikon, 2000, 116.)*



Szinetár Csaba: sorstarsak_XXI.sz.hu

3. Keress szakirodalmat – albumokat – a két világháború közötti időszak képzőművészeti alkotásairól is, melyek szintén a társadalmi felelősségérzet jegyében születtek! Figyelmedbe ajánlom például az iskolateremtő Szőnyi István munkásságát. Tekintsd át sajátos stílusának eszközeit (ecsetkezelés, kép-kivágás, tematika, színek stb.)! Különösen érdemes figyelned az alakok mozgására és a festmények közvetítette fényviszonyokra – vagy épp a fény hiányára! A *Zebegényi temetésről* másutt is olvashatsz – sőt egy későbbi, posztmodern „átiratát” is megtalálod tankönyvünkben e méltán közismert és népszerű képnek. Vajon hol? ☺



4. Értelmezd Illyés Gyula alábbi mondatait a 14–17. oldalon látható képek segítségével!

„Nem is volt könnyű, később magam is tapasztaltam, amikor alkalmam lett egyik társadalmi rétegből a másikba átjárnom, s azt hittem, szédülék nélkül tehetem. Nem tehettem; a társadalomban a mélységnek és a magasságnak éppúgy megvan a maga atmoszférája, akár a természetben. Egy-egy hirtelen helyváltoztatás után testileg is pontosan ugyanazokat a tüneteket észleltem magamon, mint amikor bányába szálltam le vagy hirtelen megállt velem a felvonó egy alpesi csúcson: fölkavarodott a gyomrom, ütőerem gyorsabban vert, értelmem megbénult, meginogtam és levegő után kapkodtam. Akkor eszméltem rá, mily nehéz az egyenlőség, a társadalmi hely mennyire magához idomítja az embert, mily tökéletesen magához köti az utolsó porcikáig is.”

Puszták népe – részlet



Zebegényi temetés. 1928, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

Esernyők. 1939, magántulajdon

TÉVÚT AZ IRODALOM TÖRTÉNETÉBEN A tényközeli, tárgyias jelformák korszaka után ismét az elvont, szimbolikus jelentésképzés ideje jött volna el a művészetekben. A valóság-mércéjű szociográfiai irodalom s az örök mértékek jegyében született újklasszicizmus azonban egyaránt összeroppant a világháború esztelen tébolyában. Az irodalom fejlődése ezzel évtizedekre megakadt.

A ▶ metonimikus történetképzést váltó ▶ metaforikus jelentésalkotás új lehetőségeit eltorzította a ▶ szocialista realizmus eszméje. Ez az egysíkú gondolatrendszer politikai-ideológiai elvárásokat támasztott a művészetekkel és a művészekkel, így az írókkal szemben is.



METONIMIKUS TÖRTÉNETKÉPZÉS

Az epikus mű értelme, jelentése a cselekmény ok-okozati összefüggései révén teremődik meg. (Lásd a 36. és a 246. oldalt is!)

METAFORIKUS JELENTÉSAKLOTÁS

A gyakran szimbolikus történet jelentése valóságképletek, tudattartalmak közvetlen vagy közvetett, esetenként hangulati egymásra vonatkoztatásával jön létre. (Lásd a 36. és a 246. oldalt is!)

SZOCIALISTA REALIZMUS, „SZOCREÁL”

Mesterségesen megképzett „ízlés-irány”; a hitelesség helyett a politikai célzatosságot tekinti a művészeti ábrázolás minőségjelzőjének. A Szovjetunióban az 1920–1930-as években már uralkodott (termelési regények stb.). Nálunk a baloldali fordulattól (1948) kezdődően várták el a ~nak való „megfelelés”-t lényegében minden művészeti ág képviselőjétől.

G. P. Goldstein felvételén (1920) Lenin beszédet mond a moszkvai Nagy Sínház előtt a frontra induló katonákhoz. A lépcsőn Trockij áll, előtte Kamenyev, Sztálin későbbi „ellenfelei”

*A másik kép ugyanazt a situációt dolgozza fel a képzőművészet sajátosan szűkített, szocialista realista eszközeivel. Iszak Brodskij „szocreál” alkotásán Lenin szinte megbabonázza a katonákat. A tekintetek feléje fordulnak, érte és általa lelkesednek; perspektíva és kompozíció az ő személye köré épül. – Trockij és Kamenyev helyét pedig két, élénken jegyzetelő újságíró foglalja el...**

* Forrás: David KING, *Retusált történelem*, Bp., PolgART, 1999, 72–77.

POSZTMODERN Többek szerint az első egységes korstílus a romantika óta. De természetesen csak egyetlen dologban, épp a különbözőségben egységes (bővebben lásd a főszövegben!).

ALINEARITÁS nem-egyenes vonalúság

ÖNREFLEXÍÓ önmegfigyelés, szemlélődés, önmagunkkal való „párbeszéd”

1. Értelmezd Esterházy Péter „anekdot”-jait az író *Kis Magyar Pornográfia* című kötetéből! (A cím az ötvenes–hatvanas évek létezmódjainak erkölcs-telenségére utal.) Különösen érdekes, ahogyan az író összevillantja a harmincas évek, az ötvenes és a nyolcvanas évek magyar valóságát Németh László hazáról szóló esszé gondolatainak megidézésével!

* Funkcionárius: párttisztviselő. (Általában azokra értették, akiknek ez volt a pénzkereső foglalkozásuk.)

A POSZTMODERNSÉG A LÁTHATÁRON A ► posztmodernnek emiatt is lesz majd alapvetése a direkt politizálástól való elfordulás. Ez a gondolkodásmód az emberi megismerést mindenekelőtt a nyelv segítségével látja megvalósíthatónak. Mégpedig a nyelv lényegi szerveződésének megváltoztatásával és az egyéni nyelvhasználat új útjainak keresésével. A jel–jelölő–jelentés-kapcsolatok kizárólagosságának felszámolása lesz tehát jellemző az ezredváltó művésze(te)kre.

A posztmodernséget a fasizmus és a kommunizmus végsőig erőltetett közösségiség-eszményítésének uralmával szemben egyediség, szokatlanság, nyelvi felbontottság, aszimmetria, ► alinearitás, ► önreflexió jellemzi térben és időben. S persze a diktatúrák számára elviselhetetlen derű, jókedv, játékoság, életöröm, szabadságélmény. Mindezen tulajdonságok együttesen határozzák meg az elmúlt fél évszázad világirodalmát és az elmúlt negyed évszázad magyar irodalmát. (Az időtartambeli különbség a következő fejezetben jellemzendő politikai, történelmi és kulturális „megszakítottság”-ból adódik.)

Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni I.

A koalíciós időkben, már a fultoni beszéd után, a hidegháború alatt Rákosi Mátyás a béketáborban járkálva lobogó tűznél melegedő funkcionáriusokra* bukkant.

Tüzet kért tőlük.

Míg a szocdemek a csípővasért szaladtak, egy szervezett munkásfiatal, név szerint Medve István, belemarkolt a zsarátnokba, és a hamuval együtt, hogy kezét meg ne égesse, olyan szép piros parazsat tartott a főtítkárról, hogy csak úgy szikrázott, mint az ötágú csillag.

Ez aztán egy ördögös fickó – mondta az első ember, és rágyújtott a ritka tüzes serpenyőből.

A regény

Szóval a főhős az, döntötte el, az a férfi, aki „áll az út szélén, nézi az autók áradatát, és hidegen, fájdalmasan, rezignáltnan, rémülten és egy kicsit vidáman azt kérdi: Meddig mehet ez így?” Jevgenyijünk remegve csak áll villámsújtottan ott.

*

„Hazánk? Per def.: e sajátos képződmény a lehatárolt területen, ma: girlandos táj, bonvivános idők? Mi hát a teendő? Először is tudni, amit Németh László következőképp fogalmazott: »A lebecsülés jogos lehet mint ítélet, de nem lehet az mint magatartás. Országunk mint hely lehet elmaradott, szánalomra méltó, mint működésünk kijelölt helye minden terek közül a legfontosabb. A hely, amelyen világra jöttünk, éppúgy kötelez, mint a természet, amelyet világra hoztunk.«

Ezen túl pedig?”

A megszakítottság időszaka (1948–1989)

OKOK ÉS OKOZATOK Magyarországon 1948 és 1989 között olyan társadalmi forma uralkodott („szocializmus”), amely háttérbe szorította a szabadságot, az egyéniséget. Nem tartotta tiszteletben a demokrácia alapelveit, s mesterségesen irányította az alapvető társadalmi és gazdasági folyamatokat („tervezgazdálkodás”). Ez a rendszer a második világháborút követő hatalmi újrafelosztás eredményeképpen jött létre Európában, s osztotta két részre a kontinenst. E szétszakítottság jelképévé a berlini fal és a ► vasfüggöny vált, amelyek fizikailag is elválasztották egymástól egy nagyváros, illetve Európa két felét. (Berlint a földalatti vasút egyébként továbbra is összekötötte, melyen utazni persze határellenőrzés után lehetett, csak a kiválasztottaknak...) Kelet-Európa sorsa ezekben az évtizedekben politikai és földrajzi értelemben véve egyaránt abszurd volt.*

Kukorelly Endre: **Rom. A szovjetónió** története**
(Részletek)

„Amikor Nyugat-Berlinben jártam, minden nap elmentem a falhoz. Volt vonzás. A fal mentén csomó helyen vadászleshez hasonló tákormányokat állítottak fel, hogy át lehessen bámulni *oda*, anélkül, hogy. Minden további nélkül. A másik oldalra, azokhoz. Olyankor kerestem én is mindig vadászlest magamnak, és amikor nem volt rajta senki, fölmentem átnézni. Mozizás. Inkább színház. Ez volt nagyjából a szovjetónió. [...]

Volt többszemélyes vadászles is, több személy részére kialakítva, oda felkapaszkodtam, és úgy néztem a trabantokat, ahogy ide-oda furikáztak nagy csinosan, mintha még sosem láttam volna olyat. [...]

Ha mondjuk a Westkreutznál fölszálltál a berlini S-Bahnra, és utaztál Ostkreutz felé, lassacsán eltűntek a színek. A házakról, az utcákról, az utasok ruháiról, az emberek arcáról. Átkerülsz a határon, letörlődnek a színek. Néztem ott saját magam egy fekete-fehér filmen, azt a helyet, a helyemet, és ez volt, éppen ez a szovjetónió.”

* Ha érdekelt e szomorú történelmi helyzet lényegi feldolgozása, megokolása, például Bibó István műveit érdemes olvasnod. Mindenekelőtt *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című esszé tanulmányt, mely itt található: www.mek.oszk.hu/02000/02043/html/194.html [2007. 03. 17].

** „Mondhatni, Kukorelly számára ugyanazt jelenti a »szovjetónió« vagy a »komonizmus«, mint Mészöly számára Pannónia vagy Ottlik számára Buda: életre szóló feladatot.” (Bazsányi Sándor)

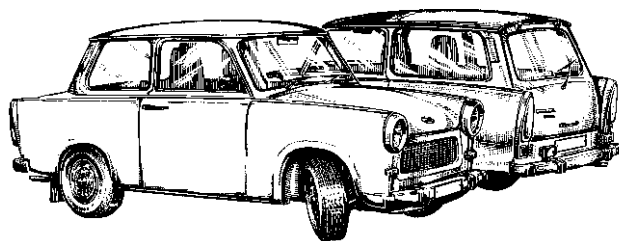
VASFÜGGÖNY A Magyarországot Ausztriától elválasztó, egy ideig aláaknázott és mindvégig erős fegyverzettel őrzött határ (1949–1989).



A vasfüggöny emlékműve Fertőrákoson



A berlini fal



Tabár István–Vilmányi Gábor

Trabant

Előadó: Exotic együttes

Szuper találmány a négyzeten,
Szuper gép ez nem ámitás.
A legjobb öltönyöm meg elszakadt,
Lzomból tekerem a kormányt.

Tövig benyomhatom a gázpedált,
Messze van még Amerika,
Lehúzott ablakon a fejem,
Kihajtom és kész az új frizura.

A dudu bombajó, irígy a komphajó,
A tükör varázslatos,
Mikor elindulok, abban integet
Az összes szomszéd, na meg a Lajos.

||: Trabanton szállni élvezet,
Gyorsabban száll, mint a képzelet,
Döcög és pöfög, hú, de kafa!
Az orrod alá dörgölök kispofa. :||

Keleti kényelem, nyugati izgalom,
A motor meg robbanó,
Ez nem hintaló, sőt nem is űrhajó,
Csak neked zenél a kipufogó.

Trabanton szállni döbbenet,
Hátul meg kijön a pöffenet,
Csühög és püfög, hú, de kafa!
Az orrod alá dörgölök kispofa.



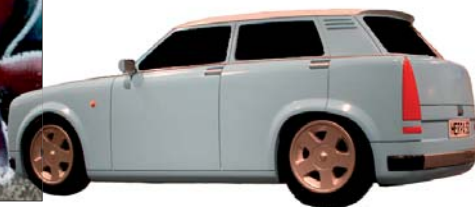
A korszak – főképpen a „fejlett szocializmus” – „kedvenc” autója, családok életcélja, a Trabant.

Képünkön az 1983-as „csúcsmodell” – ez a szó itt nem ironia, hanem idézet egy korabeli prospektusból. (A Trabant használati utasításából való Esterházy Péter Kis Magyar Pornográfájának mottója is: „A Trabant útfekvése kitűnő, és gyorsulása kifogástalan. Ez azonban nem szabad, hogy könnyelműsége csábítson.”) Ma már elképzelhetetlen, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban 10-15 évet, nálunk 5-10 évet kellett várni rá...

Autót, illetve tartós fogyasztási cikkeket általában csak hosszas előjegyzési procedúra után lehetett vásárolni a szocializmusban. Az ötvenes–hatvanas években még az alapvető élelmiszerekért (kenyér, tej, cukor, kávé stb.) is sorba kellett állni. A sorbanállás egyenesen a szocializmus jelképévé vált.

A berlini fal részlete

Trabant-retró az „autó” születésének
50. évfordulója idejéből (2007)
www.newtrabi.com



A ránk erőltetett, mesterséges „fejlődés”-t (a szocializmus, majd a kommunizmus „útja”-t) szakította meg Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár 1989-ben. Az általa korábban meghirdett ▶ peresztrojka és ▶ glasznosztj révén vált lehetővé a kelet-európai országok számára, hogy új életet kezdjenek.

Domonkos István
Kormányeltörésben
(Részletek)

én lenni
én nem tudni magyar
élni külföld élet
pénz nyelv zászló
himnusz bélyeg
elnökök vezérek
előkotorni megfelelő
ott ahova érek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren
koponyánkából a habverő
nyele kiáll
világ pro-árjai
világ
kontra-árjai
ez lenni vers
szavak kínai falát
megmássza a halál
élet frázisait
emberbőr kötésben
adják ki írók:
nemzeti irodalmak
generálisai
és nem bírni nemzeti
fogások erős szaga
csinálni külföldből
portable haza
és menni külföld
mit munkaengedély
kofferban szalonna
két kiló kenyér
és nem látni új látóhatár

én menni külföld
talpalni csikorgó havon
élet nercbundákban jönni
vágni engem nyakon
[...]
én lenni
élni külföldi élet
pénz nyelv zászló
himnusz bélyeg
elnökök vezérek
előkotorni megfelelő
ott ahova érek
pszichiáter mondani
relex relex magyar
nem gondolni mi volt
menni alpok menni tirol
menni copacabana hawaii
menni estélyek bálók
new guineában még élni kannibálok
menni brazília menni sahara
moszkva ankara
menni utcákon vinni plakát
lenni izgalmas felvonulás
provokálni járókelő rendőr
lobogtatni piros kendő
lenni kommunista
szó ígérni jó szórakozás
tortura-vita
lenni régimódi proletár
folt rakni maxi-kabát
hús nélkül enni főzelék
moziba nyilvános helyen
turkálni titokban
meleg selyem mikor senki nem néz oda
dugni csokoládé pofa
[...]

PERESZTROJKA („átalakítás”) Gorbacsov mindent átfogó reformja.

GLASZNOSZTY („nyíltság”) A szocializmus végén (1985–1991) a Szovjetunióban a korlátozások feloldását jelentette az élet sok területén, így a gazdaságban, a politikában, a kultúrában is.



A magyar rendszerváltás leghíresebb plakátja Orosz István munkája. Felirata: „Eltársak – Vége!” (Akkoriban még minden tízévesnél idősebb magyar ember tudott annyit oroszul, hogy megértse ezt a két szót.)

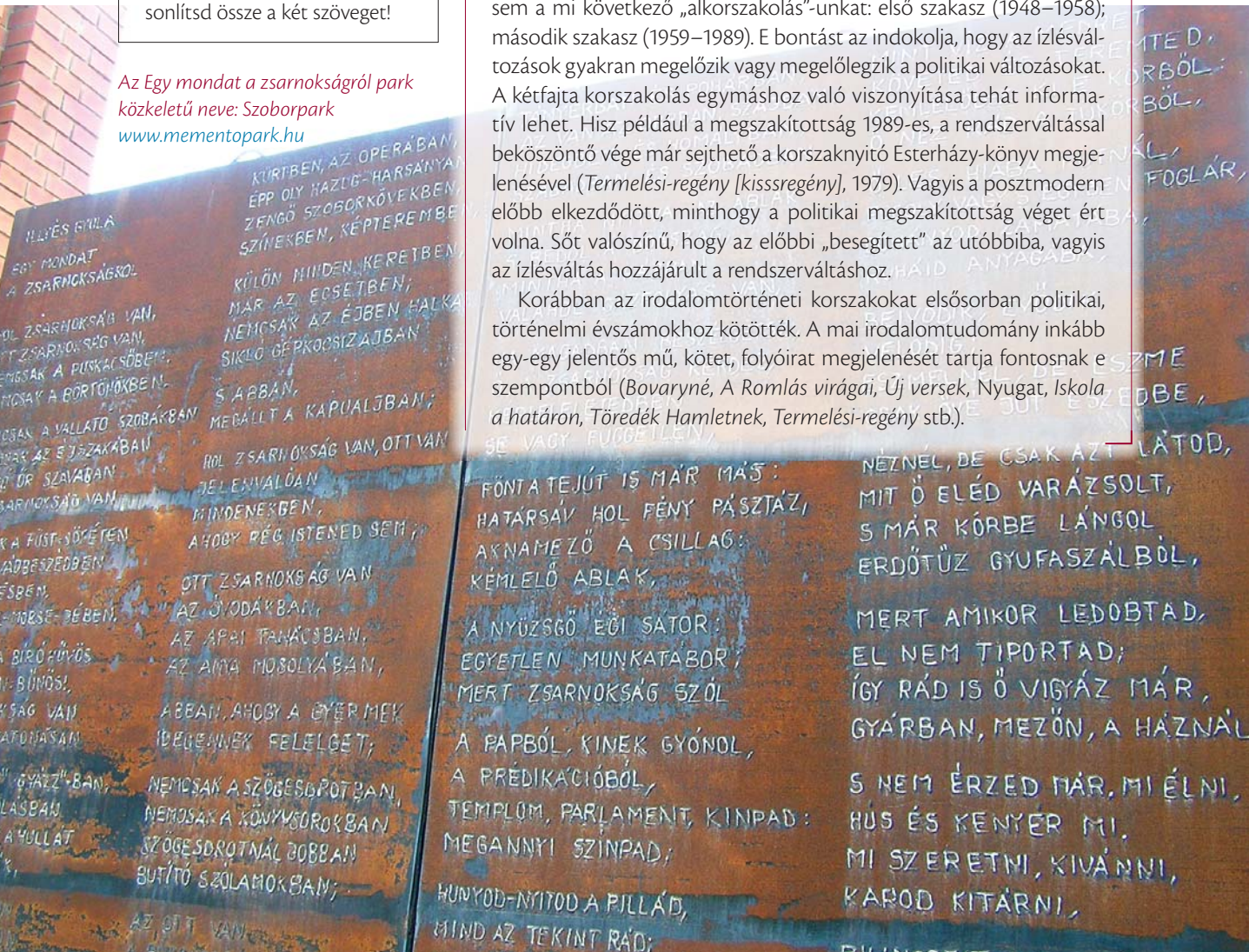
1. Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című verse először 1956. november 2-án jelent meg az Irodalmi Újságban. A Tiszatáj 1985/5. számában ettől eltérő változatot közölt. A vers mindkét szövegváltozatát megtalálod a Digitális Irodalmi Akadémia honlapján = www.irodalmiakademia.hu. Használtsd össze a két szöveget!

Az *Egy mondat a zsarnokságról* park közkeletű neve: Szoborpark
www.mementopark.hu

MEGSZAKÍTOTTSÁG ÉS KORSZAKOLÁS A politikai és földrajzi szétszakítottság időben való irodalomtörténeti megszakítottságot is okozott. Ezért a mondott időszakban (1948–1989) nem beszélhetünk a magyar irodalom késő modern és posztmodern szerves fejlődéséről. Legfeljebb olyan kísérletekről, amelyek szemben álltak a szocialista realizmus meghirdetett – és az írók, költők által kötelezően szolgálandó – eszméivel.

A megszakítottság politikatörténeti évszámai ugyanakkor – az irodalomtörténetben – nem írják felül sem a világirodalmi nagykorosok létét – melyek megnevezései fejezetünk fejlécében is olvashatók –, sem a mi következő „alkorszakolás”-unkat: első szakasz (1948–1958); második szakasz (1959–1989). E bontást az indokolja, hogy az ízlésváltozások gyakran megelőzik vagy megelőlegzik a politikai változásokat. A kétfajta korszakolás egymáshoz való viszonyítása tehát informatív lehet. Hisz például a megszakítottság 1989-es, a rendszerváltással beköszöntő vége már sejthető a korszaknyitó Esterházy-könyv megjelenésével (*Termelési-regény* [kisszregény], 1979). Vagyis a posztmodern előbb elkezdődött, minthogy a politikai megszakítottság véget ért volna. Sőt valószínű, hogy az előbbi „besegített” az utóbbiba, vagyis az ízlésváltás hozzájárult a rendszerváltáshoz.

Korábban az irodalomtörténeti korszakokat elsősorban politikai, történelmi évszámokhoz kötötték. A mai irodalomtudomány inkább egy-egy jelentős mű, kötet, folyóirat megjelenését tartja fontosnak és szempontból (*Bovaryné*, *A Romlás virágai*, *Új versek*, *Nyugat*, *Iskola a határon*, *Tördék Hamletnek*, *Termelési-regény* stb.).



2. Jellemző, hogy egy korszakelemző tanulmány az alábbi, szimbolikus címmel jelent meg az 1990-es évek elején. A cím pontosan kifejezi a „rövid huszadik század”-ban (1917–1989) történtek lényegét. Ebből is látható, hogy a „megszakítottság” fogalmát nemcsak az irodalomtudomány, hanem a történelemtudomány is magáénak vallja: Avineri, SIOMO, *Visszatérés a történelemhez avagy a Szovjetunió felbomlása*, Európai Szemle, 1993, 1/88–93.

Olvassatok el néhány történelmi, politológiai tanulmányt a Szovjetunió megszűnéséről, illetve az előző oldalak szélén kiemelt fogalmakról!

Keressetek írásokat, képeket a különböző országoknak – köztük hazánkban – a kelet-európai rendszerváltozásban, például a német újraegyesítésben játszott szerepéről!



Egy mementónak meghagyott határőrtorony és „határőrajtó”-szobor a Páneurópai Piknik emlékhelyén. Ez a hely arra emlékeztet, hogy soha többé ne oszthassa Európát két részre a gyűlölet

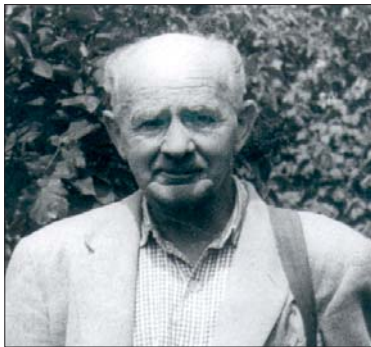
3. A rendszerváltás fontos eseménye volt a Páneurópai Piknik 1989. augusztus 19-én Sopronpusztán. E nap délutánján több ezer keletnémet tört át békésen Ausztriába, mert egyébként nem utazhatott volna el akár saját családjához sem az NSZK-ba (Német Szövetségi Köztársaság). Nézz utána a Páneurópai Piknik eseménysorozatnak az interneten! Ha pedig a valóságban is jársz arra, ne mulasd el megnézni Fertőrákos és Sopronkőhida közelében a piknik emlékhelyét!

4. Kérdezd meg szüleidet, nagyszüleidet az 1989-es eseményekről! Ha esetleg féltettek a családi archívumba újságkivágásokat, képeket, hozz belőlük irodalomórára!

5. Olvasd el Márai Sándor *Halotti beszéd* (1950), Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* (1950 vagy 1951) és *Bartók* (1955), Szabó Lőrinc *Vereség után* (1954), illetve Domonkos István *Kormányeltörésben* (1971) című félhosszú versét! Hol találkozol még könyvünkben e költeményekkel?

HOSSZÚVERS, FÉLHOSSZÚ VERS

Az avantgárd teremtett hagyományának (Apollinaire, T. S. Eliot, Ezra Pound, Kassák Lajos) 1950-es évekbeli magyar újraéledése. A hosszúvers általában többszáz sornyi, világképalakító igénynyel születő mű; például: Juhász Ferenc: *A szarvassá változott fiú kiáltása a titkok kapujából* (1956); Nagy László: *Gyöngyszoknya* (1956). A félhosszú vers rövidebb, gyakran feszesebb kompozíciójú, ám lényegében hasonló céllal születő alkotás – mely a posztmodern jellegzetes műfajmája lesz. (Lásd a témához a tavalyról már ismerős[©] tanulmánykötetet Tandori Dezsőtől *Az erősebb lét közelében* címmel!)



Hamvas Béla (1897–1968) arcáról nem csak a minden tragikum ellenére felfénylő derű sugárzik. Az egész 20. század ott van a tekintetben, a szájszögletben, a homlokráncokban, a fenyekben és az árnyékokban: minden, ami történt, és ami történhet velünk...

„1955-ben egyetlen ember élt Magyarországon, aki Herakleitossszal, Buddhával, Lao Ce-vel és Shakespeare-rel mindenikük anyanyelvén nemcsak beszélgetni, hanem beszélni is tudott volna. Ha az emberi szellem e négy prófétája Tiszapalkonyán szállt volna le a repülőről, s ha megszólították volna az első munkást, s az épp Hamvas Béla lett volna, s miután három éjszakát átbeszéltek volna vele (nappal ugyanis Hamvasnak maltart kellett volna hordania, de lehet, hogy vendégei segítettek volna neki) – nos, vajon mit gondoltak volna ezek arról: ha ebben az országban ilyen egy ségedmunkás, vajon MILYENEK LEHETNEK az ország ÍRÁSTUDÓI? De, szétnézve az országban, mindent megértettek volna.”
(Szócs Géza költő, író)

A megszakítottság első szakasza (1948–1958)

HAMVAS BÉLA Nálunk is időben kezdődött egyébként az (elő)posztmodern. Szentkuthy Miklós *Prae*-je (1934) az e típusú szövegépítési módra való törekvés első jelentkezése volt. Nem sokkal később Füst Milán újromantikus regénye, *A feleségem története* (1942) a szokásos narrációs sémák és időszerkezet megváltoztatására tett kísérletet. Mindezek a világirodalom tendenciáival egyidőben történtek. Hamvas Béla nagyregényével – *Karnevál* (1948–1951) – pedig meg is valósította mindazokat a jellemzőket, amelyeket ma a posztmodern próza ismerveinek tartunk. Ilyennek tekintendő mindenekelőtt – a korábban említett jellemzők mellett – az állandó szerzői (ön)reflexió, a dialogicitás, illetve a szöveg sokszólamúsága (polifóniája).

Hamvas Béla másik regényét, a *Szilvesztert* – mely először csak 1991-ben jelenhetett meg – egy mai értelmező egyenesen „zavarkeltő szöveg”-nek nevezi, mely az olvasó számára „a szöveg elhagyását sürgeti”. A regény szerinte egy bizonyos pontból válik csak értelmezhetővé, de ez nem a mindentudó elbeszélő pozíciója, hanem az olvasónak kell ki-következtetnie, megtalálnia, sok elmozduló nézőpontból összeraknia. A *Szilveszter* is „többszólamú olvasás”-t követel tehát befogadójától.*

1. Van olyan vélemény – egy egész honlapé! –, mely Hamvas Bélát „a legnagyobb magyar író”-nak nevezi. Ha ez a kijelentés így túlzás is, érdemes ellátogatni ide: www.tradicio.org/hamvas
2. Gyűjts még Hamvas Bélával kapcsolatos honlapcímekeket! Különösen igényes a Kolozsvárott szerkesztett portál (www.hamvasbela.org), s rendkívül informatív a www.hamvasbela.lap.hu! – Érdemes tanulmányozni a szombathelyi *Életünk* című folyóirat Hamvas Béla-élelművét is, melyet az író-filozófus születésének 110. évfordulója alkalmából adtak ki (2007/2–3.).

* Vö.: DANYI Zoltán, *Regény és mágia*, *Életünk*, 2007/2–3, 137–159 – az idézett kifejezések innen valók.

3. Nézd meg a neten A *feleségem történetének* hálózati, motívumterképes ▶ kritikai kiadását! (A fogalommal már korábbi tanulmányaink során megismerkedtünk. Idézd fel a tanultakat, illetve emlékeztetőül lásd a lapszéli magyarázatot!) Az alábbi portálon – mint bizonyára erre is emlékszel – nagyon sok irodalommal kapcsolatos információhoz juthatsz, illetve itt találsz digitális kritikai kiadásokat is: <http://magyar-irodalom.elte.hu> (Bölcsészettudományi Informatika Önálló Program).

4. Melyik mai magyar író készített átíratot – színpadi adaptációt – a Füst Milán-regényből? Segítségül egy kép és egy információ: ugyanő írta A *könnyutatványosok legendája* című, posztmodern történelmi regényt.



A darab címe: Störr kapitány
(Cserhalmi György és Kováts Adél –
Budapest, Radnóti Színház, 2003)

5. Mit gondolsz, effajta átíratok – prózából színpadra – készítésekor mi(k)re kell nagyon ügyelnie annak, aki ezt a munkát végzi? Hogy hívják ezt a munkafázist és az azt végző írói foglalkozást?
6. Fel tudnál sorolni néhány híres magyar-ot (a kipontozott helyről az előző kérdésre adott válasz hiányzik)? Akad közöttük, akinek ma igen jó nézettségi mutatóval rendelkező show-ja van az egyik kereskedelmi tévécsatornán. (Melyben ő „showder”-ezik...) Nézz utána korábbi komoly, filmes munkásságának!
7. Milyennek találod egyébként ezt a televízióműsort? Rendezetek vitát az osztályban e show értékeléséről!

KARNEVÁL Egyfajta „ősposztmodern” regény, mint például Henry Fieldingtől a *Tom Jones* (1749) vagy – a lényegében őt is parodizáló – Laurence Sterne-től a *Tristram Shandy* (1759–1767), a korai angol realizmus idejéből. A *Karnevál* cím természetesen az emberi lét metaforája és szimbóluma az ’álarcoosság’ és a ’kavalkád’ értelmében is. Nincsenek a regényben hús-vér szereplők, nincsen eleje, közepe, vége, nincsenek közvetlen valóságviszonyok, nincs „történet”, nincs igazi elbeszélő stb. Formailag is hasonló a helyzet: kisbetűvel kezdődik, s esetleg vesszővel, gondolatjellel zárul egy-egy mondat vagy épp fejezet... Elvárás-horizontunk megszokottságait alaposan próbára tevő mű. Ugyanakkor rendkívül szellemes szövegáradás, olykor szórázkozhatóan az. Egyszerűen másképpen kell olvasnunk, mint ahogyan ezt tenni szoktuk.

KRITIKAI KIADÁS Valamely műnek hiteles, a szerző szándékával a legvalószínűbben megegyező szövegű, bőséges jegyzetapparátussal ellátott kiadása. Ma egyre gyakoribbak a hálózati kritikai kiadások. Ismeretes teleologikus, szinoptikus és genetikus kritikai kiadás. Az első egyetlen érvényes, hiteles szöveget állapít meg, a második több szöveget szerkeszt egybe hitelessé (ún. „megállapított szöveg”-gé), a harmadik típus minden, a szerző által írott változatot érvényesnek tekint.

PARTI NAGY LAJOS



– habszódiá –

TÖMEGKULTÚRA Az úgynevezett „tömegkultúra” a fogyasztói társadalom jellegzetes terméke, jelensége. Lényege a gyakran öncélú szórakoz(tat)ás, a kultúra áruvá válása, piacosodása. Elemeiben már a 19. században megjelent, amikor az emberek egyre szélesebb rétegei kezdtek szabadidővel rendelkezni. Előhírnökei az első női divatlapok, a vicclapok, népszínművek stb. voltak.

A 20. század utolsó harmada tette uralkodóvá ezt a „kultúraformá”-t. A tömegessé válás az ötvenes évek Amerikájában (USA) következett be először. A hatvanas–hetvenes években Nyugat-Európa adott helyszínt a ~mozgalmaknak, illetve később a ~ból való kiábrándulásnak.

Andy Warhol sorozata a Marilyn Monroe-jelenség együgyűségén ironizál

8. Gyűjtsetek tipikus ► tömegkultúra-jelenségeket a mai magyar társadalom életéből!
9. Olvassátok el Sárbogárdi Jolán *A test anyyala* című kisregényét! (Vigyázat, kész átverés!) – Az olvasás nemigen fog tovább tartani egy óránál... Miért? (Íme, a könyvborító! ☺)
10. Akinek van kedve, írjon verset, kisregényt, novellát *A da Vinci-kód* vagy *Sárbogárdi Jolán* modorában!
11. Te felismered az első mondatból, hogy remekművet vagy tömegkultúra-terméket tartasz a kezében...!?



OTTLIK GÉZA A mindentudó (olimpuszi) elbeszélői nézőpont megkérdőjelezése és a lineáris időszerkezet felbontása mindhárom említett szerzőnél (Szentkuthy, Füst, Hamvas) az önironikus, önreflektív szövegalkotás felé való elmozdulást jelzi. Kiteljesíti e törekvéseket Ottlik Géza sokáig „diákregegy”-ként olvasott *Iskola a határon*ja (1959). A mű az új szakasz kezdőpontja, egyben ▶ reprezentánsa. Szimbolikusan ezt az évszámot tartjuk a megszakítottságból való poétikai kilábalás kezdetének. Joggal mondja Lengyel Péter író valahogy így, Dosztojevszkij híres, Gogolra vonatkozó megjegyzésére utalva: „Mindannyian Ottlik iskolaköpenyéből bújtunk ki”.



Az Ottlik-regény első kiadásának címlapja. A védőborítón a távolban az iskolaépület szigorú tömbje látható a hozzá vezető főálléval (az épületet Jellasics horvát bán avatta fel 1857-ben...)



A ▶ Sgraffitós ház Kőszeg főterén, melynek Szent Pál-i felirata strukturálja a regényt: „Nem azé, aki akarja, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené”

1. Hasonlítsd össze egymással a két „ház” formáját, stílusát, jellegzetességeit! (Lásd még a 159. és a 164. oldal képeit is!)

2. Keress olyan regényeket, verseket a magyar és a világirodalomból, amelyekben fontos szerepet játszik az iskola ▶ toposza!

3. Értelmezd a Sgraffitós ház képaláírásában szereplő Biblia-idézetet!

REPREZENTÁNS Valami, ami több hasonló dolog helyett áll, azokkal közös tulajdonságokat mutat, őket mintegy képviseli.

Bányai János vajdasági irodalomtudós emlékezete szerint ő az 1950–60–70-es években a szerb irodalomtudomány közvetítésével jutott hozzá az újabb (nyugati) irodalomelméleti nézetekhez. Ennek következményeképpen alakította ki elképzelését arról, hogy a magyar regény megújulásának előhírnöke *A feleségem története* és az *Iskola a határon*. ■ Láng Gusztáv irodalomtörténész – aki Erdélyben élt ekkor – munkái is arról tanúskodnak, hogy a román irodalomelmélet is fejlettebb volt a magyarnál ezekben az évtizedekben. (Románra és szerbre lényegében minden új kutatási eredményt lefordítottak, magyarra pedig nem.) ■ Szomorú a tény, de kétségtelen, hogy a magyar irodalomtudomány az utolsók között kullogott a szocialista táborban.

SGRAFFITÓ A kifejezés egy építési technológiát jelöl: több vakolatréteget hordanak fel a házra, melyeket aztán a kívánt mintának megfelelően távolítanak el.

TOPOSZ Régebben állandósult jelentésben használt motívumot, költői képelemet (hajó, tenger, utazás stb.) értettünk rajta. Mára kibővült a jelentése: visszatérő, hasonló értelmű szövegrészt, sémát, szemléletmódot, hatáselemet is jelenthet.

EGZISZTENCIALIZMUS „Modern filozófiai irányzat. Kezdetét Heidegger *Lét és idő* című művének megjelenésétől (1927) számítják. Előzményének Kierkegaard bölcseletét, Rilke költészetét és Dosztojevszkij műveit tekintik, ill. a 19. századi életfilozófiákat. [...] Az ember egzisztenciájának jellemzője a *nyitott lét*: az ember létezése során állandóan úton van, folyamatosan formálja saját lényegét, ebben különbözik az állattól. Az egzisztenciálfilozófiák képviselőinek lényegi mondanivalói vannak a dehumanizációval, a szorongással, az idővel, a halállal, a tudománnyal, a technika szerepével, az ember léttől való elidegenedésével és a tömegkultúrával kapcsolatban.”

(CSEJTEI Dezső meghatározása = www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/filoz/egzisztencializmus.htm [2007. 07. 27.]

„**HÁROM T**” A betűk Aczél Györgynek, a Kádár-kor vezető kultúrpolitikusának hírhedt fogalmait rejtik, melyek a műalkotásokat – s a művészeket – három kategóriába sorolták politikai-ideológiai szempontból: „támogatott”, „tűrt”, „tiltott”.

DISKURZUS párbeszéd, beszélgetés



A filozófus Wittgenstein rajza

* Az Ottlik-vitákkal kapcsolatban lásd KELECSÉNYI László könyveit, különösen: K. L., *A szabadság enyhe mámorá. Ottlik Géza életei*, Bp., Magvető, 2000, 120–124.

Az *Iskola a határon* emberábrázolási módszeréről, lélektanáról, a szereplők értékrendjéről sokan és sokféleképpen értekeztek már. Talán ez volt a befogadástörténet első, második és harmadik hullámának (az „első Ottlik-vitá”-nak, vagyis az úgynevezett „hátranézés-vitá”-nak és az „egzisztencializmus-vitá”-nak)* egyik fő motívuma, illetve ez volt az a „valami”, amelyet első olvasásra is viszonylag könnyen és egyszerűen lehetett megérteni és értelmezni a szövegből. S nem utolsósorban ez volt az a téma, amelyről szabad volt beszélni a „három T” uralkodása idején. A regény poétikai modernisége csak a nyolcvanas évektől jöhetett szóba a tudományos diskurzusban. Ekkor kerülhetett bele néhány tankönyvbe is mint tananyag, elsőül 1984-ben. Érdekes azonban, hogy a Vajdaságban már a hetvenes években úgy foglalkoztak vele az Újvidéki Egyetemen, mint az egyik legfontosabb modern magyar regénnyel (lásd erről [előző lapszéli jegyzet](#)ünket is!). A szöveg újszerűségét mindenekelőtt a több idősík és a több elbeszélői nézőpont alkalmazása adja. Ehhez járul egyfajta „bonyolultan egyszerű” tér- és időpoétika harmonikus megvalósítása, továbbá a befejezhetetlen tűnődés arról, érdemes-e egyáltalán az emberi viszonyok és emlékek nyelvben való megragadhatóságával foglalkozni.

4. Mit gondolsz, a valóság és a fikció milyen viszonyban van egymással az olyan regényekben, mint az *Iskola a határon* vagy Szabó Magda műve, a *Régimódi történet*? Nézeteidet fejtsd ki részletesen, ha ismered valamilyik művet!

5. Tankönyvünkben már többször szóltunk a szociografikus irodalomról, vagyis a valósághoz erősen kötődő írásmódzerekről. Eddigi tanulmányaid alapján építs föl egy gondolatmenetet e viszonyrendszer változatairól a 19–20. század magyar irodalmában!

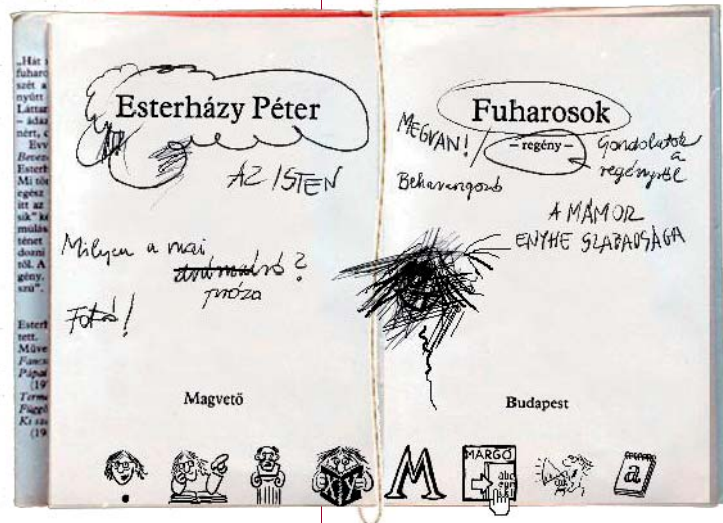
6. Tartson valaki erről a témáról kiselőadást az osztályban, vagy írjatok róla esszét egyik alábbi címmel:

- Valóságviszonyok metaforizálódása a magyar regényben
- A fikció szerepe néhány dokumentarista alkotásban
- Jókai, Mikszáth, Móricz regényei – és a valóság
- Kosztolányi idő- és térszemlélete az *Édes Annában*
- A bezártság motívumképző valóságelemei néhány regényben

7. Bizonyára észrevetted, hogy tankönyvünk egyik visszatérő hivatkozási pontja az *Iskola a határon* című regény. Elmondottuk, hogy a művet korszakhatárnak tartjuk, a magyar prózapoétika megújítása első alkotásának. Az alábbiakban olyan projektmunka-ötleteket adunk, amelyek egy szerzői életmű alapos megismerésére adhatnak lehetőséget számotokra:

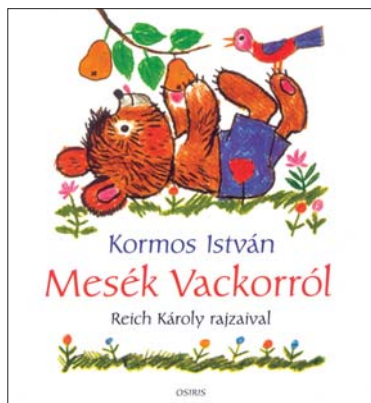
- Gyűjtsetek olyan szépirodalmi műveket, amelyek valamilyen módon ihletést kaptak az *Iskola a határon*tól, s készítsetek belőlük és Ottlik-szövegekből egy kollektív szövegmontázst!
- Alkossatok egy hipertextekkel megtűzdelt, szövegekből, képekből és esetleg zenei vagy filmbetétekből álló összeállítást először WORD állományban, majd valamilyen átalatok választott, multimédiát kezelni képes programban!
- Szerkessztek egy folyamat- és rendszerábrát menükkel, oldaltérképpel stb. egy leendő www.otlik.hu oldal számára!
- Készítsétek el a fenti weboldal demó változatát! A portál feltétlenül interaktív legyen, hogy segítségével mindazok „találkozhassanak” egymással, akik szeretik az írórt vagy valamely művét! Legyen olyan lehetőség is, ahová mindenféle összegyűjtött anyagot kell feltölteni, illetve olyan is, ahol fórumozni, blogolni, (e-)csetelni lehet!
- Az Ottlik-regény szimbolikus időtartama és tere maga az emberi lét, annak egésze, mint ahogyan a világirodalmi posztmodern végképp elindító, száz évet jelző halhatatlan szövege is az. A két mű között találhatsz egy apró, de annál fontosabb összefüggést: ha az *Iskola a határon* főcselekményének s a GARCÍA MÁRQUEZ-regény (garszia márquez; 45., 247., 257–259. o.) száz évének számait összeadod, százháromat kapsz eredményül. Ebben pedig az az érdekes, hogy ez a szám – isteni sugallatra? – szerepel az Ottlik-regényben! Keresd meg, hol[®]?!

Segítség a 7. feladathoz: www.apertura.hu/2006/tavaszfuharosok



8. Rendezztek SMS-versenyt! Ki tudja megírni legtalálébban egy regény lényegét 160 karakterben?!

APOTEÓZIS megdicsőülés



Nemes Nagy Ágnes
A titkos út

Hogyha most elindulok,
aztán balra fordulok,
egy kis útig, titkos útig
lábujjhegyen eljutok.

Egyik oldalt házak háta,
fal a másik oldalon,
és a lombok zöld szakála
átömlik a kőfalon.

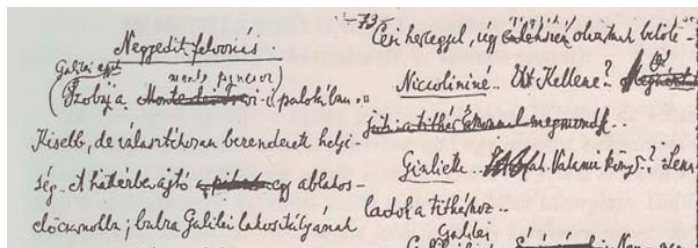
Nem jár erre senki, senki,
csak talán a Nem-tudom-ki,
az is akkor, hogyha kell,
kézenfogva Senkivel.

Messze innen utcalárma,
messze dong a kisvasút,
így bujik a –
pszt, pszt!
így lapul a –
pszt, pszt!
titkos
út.

MŰFORDÍTÁS- ÉS „GYERMEKIRODALOM” Íróink, költőink az 1950–60-as években – a politikai körülmények hatására – gyakran kényszerültek arra, hogy önkifejező (és megélhető) formákért a műfordításokhoz forduljanak. Néhány példát említünk: Németh László: *Anna Karenina*; Ottlik Géza: *Az öreg halász és a tenger*; Nemes Nagy Ágnes: *Molière* drámái, Weöres Sándor: keleti költészet. Vagy szinte „csak” „játékos versek”-et, a kor szóhasználatára szerint „gyerekkersek”-et, verses meséket írtak „felölttversek” helyett (Kormos István, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Weöres Sándor). Ennek oka elsősorban az volt, hogy önálló és „felöltt” műveik nem jelenhettek volna meg, mert azokban nem a fennálló rendszer dicséretét zengték. A *Galilei* című dráma (1953), a *Prae, A feleségem története*, a *Karnevál*, az *Iskola a háttáron*, illetve az említett költők versei sokkal inkább a lélek belső rejtelmeiről szóltak, semmint a kollektívizmus vagy a szocializmus „boldogító” hatásáról. Az *Iskolát* kritikusai megjelenésekor például – mint az imént utaltunk rá – egyenesen „egzisztencialista”-nak bélyegezték, s a horthysta rendszer ▶ apoteózisát látták benne.

1. Gyűjts még jelentős műfordítás- és „gyerekirodalom”-köteteket a főszevegben említett szerzőktől és másoktól! Itt például biztosan találsz ilyeneket: www.regikonyvek.hu

2. Tanulmányozd „grafológusi” szemmel Németh László kézírását! Mit olvasol ki belőle? (Nézd meg nagyobb méretben a lapalji jegyzetben jelzett webhelyen!) – Keress még könyvünkben írói-költői kéziratokat! Miként lehetséges, hogy az egyik szerző szinte javítás nélkül, a másik számtalan áthúzással, „firkálva” alkot?



* Lásd például: HERMANN István, *A hátranzés irodalma, Élet és Irodalom*, 1960/25, 5–6; KÖPECZI Béla, *Egzisztencialista jelenségek a mai magyar irodalomban*, *Élet és Irodalom*, 1961/18, 1. és 4. – A Németh László-dráma (mindenekelőtt a negyedik felvonás) hányatott sorsáról pedig külön könyvben olvashatsz, melyet elektronikus formában ezen a címen találsz meg: www.mek.oszk.hu/01300/01367/01367.htm.

A megszakítotttság második szakasza (1959–1989)

A FILMMŰVÉSZET MEGÚJULÁSA EURÓPÁBAN Különlegesen termékeny idő e szempontból az ötvenes–hatvanas évek. Jiří Menzel (jírzi mencil) mellett a cseh új hullám másik jelentős alkotója Miloš Forman. Az olasz filmművészet is nagy korszakát éli, mely Federico Fellini (*Országúton* – 1954, *Az édes élet* – 1960) mellett Michelangelo Antonioni munkásságában teljesedik ki (*Nagyítás* – 1966). Ingmar Bergman svéd rendező szintén újrendezi a világ nagy személyiségmítoszait (*A hetedik pecsét* – 1957, *Tükör által homályosan* – 1961).



„A bevezető képsorok a végtelen tengert mutatják a sziget körül, ahol az egynapos cselekmény játszódik – a sima vízfelületen halványan tükröződnek a part és az ég körvonalai. A Pál apostoli metaforára való utalás oly egyértelmű, hogy emiatt a rendező egyáltalán nem érezte szükségét, hogy a filmben tükröt szerepeltessen. A film egy nőről szól, aki mintegy tükörképe az öccsének, a férjének és az apjának, az öccsével pedig apjuk szeretetéért versengenek. A bonyolult pszichológiai dráma tárgya a család, melynek tagjai a többiek szeretete után vágyódva fölismerik, hogy a szeretet maga az Isten.”*

* Jure Mikuž: *A tükör és a film* = www.port.hu/pls/fi/films.film_page?i_film_id=2522&i_city_id=3372&i_county_id=-1&i_where=1 [2007. 01. 23.]

MÍTOSZ „A vallástudomány, különösen pedig a vallástörténet világában használt, a görög *müthosz* (*elmondás, elbeszélés*) szóból származó fogalom, amely az emberi kultúra igen ősi, az istenek és hősök világáról, a világ keletkezéséről és lényegéről, az emberi civilizáció gyökereiről beszámoló *orális*, később gyakran írásban is lejegyzett, valamennyi nép hagyományában felbukkanó *történetet* jelöl.”

(HORVÁTH Pál címszava = www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/valltud/mitosz.htm [2007. 07. 27.]

Mitikus szépségű véletlene a sorsnak, hogy a filmművészet két óriása, Bergman és Antonioni 2007-ben ugyanazon a napon halt meg: július 30-án.

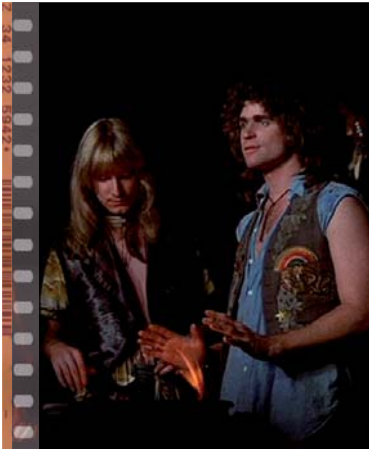
Anita Ekberg a hatvanas évek egyik kultuszfilmjében, *Az édes életben*



POPULÁRIS REGISZTER közérthető hangnem, beszédmód



Kicsoda ő? Lásd a 2. feladatot!



Jelenet Miloš Forman Hairjéből

Miloš Forman (korai) cseh filmjei: *Fekete Péter* (1964); *Egy szöcsi szerelme* (1965); *Tűz van, babám!* (1967)

1. Keresd meg az előző fejezetben idézett „nem azé, aki akarja...” és a „tűkör által homályosan” kifejezéseket eredeti szövegkörnyezetükben a *Bibliában*! Mindegyik Pál apostolnál található: talán nem véletlenül... Mit gondolsz erről?

2. Az egyetemes filmtörténet számon tart (legalább) még egy remek *Tűkör*-filmet ugyanebből a korszakból, melynek ez az egyetlen szó a címe is. Ki rendezhette ezt a művet? Ő az alkotója minden idők egyik legnagyobb mozijának, az *Andrej Rubljov*nak (1966) is. (A rendező arcképe itt látható az oldalon – névalírás nélkül...)

3. Miloš Forman elhagyta a szocializmus béklyózó Csehszlovákiáját (akkor még: Csehszlovákiáját), s évtizedek óta Amerikában él. Nézz utána ot-tani munkásságának! Olyan filmek nyomára bukkanhatsz, mint például a *Hair* (1979 – tallózd végig a film stáblistáját)! Tekints meg közülük legalább egyet!

4. A *Hair* muscalként is bejárta és meghódította a világot. Magyarországon a 2006/2007-es évadban például a Győri Nemzeti Színházban és a Zalaegerszegi Hevesi Sándor Színházban játszották. Keresgélj az interneten, hol adják most: hátha meg tudnád nézni, ha még nem láttad! De ha ez nem is sikerül, a zenéjét feltétlenül hallgasd meg!

5. Forman amerikai filmjei különösen érdekesek a magaskultúra és a populáris kultúra (▶ populáris regiszter) találkozásának szempontjából. Az 1984-ben készült *Amadeus* például, mely Mozart életét dolgozza fel (Peter Schaffer darabjából, a szerző forgatókönyve alapján), nyolc (!) Oscar-díjat kapott. Ez azt jelzi, hogy a nem túlságosan kifinomodott ízlésű Oscar-díj-bizottság is elismerte a mű értékeit. Ugyanekkor tudjuk, hogy a filmesztéták is nagyra tartják az alkotást, még ha meg is fogalmaznak kritikái észrevételeket. A netes közönség pedig az alábbiak szerint értékelte egy webhelyen (www.kritikustomeg.org/film.php?fid=30):

■ átlag: 4,56 ■ zseniális: 71 ■ oké/elmegy: 8 ■ rossz: 1 ■ nézhetetlen: 2

Mi a véleményed a többféle ízlésbeli mércével is mérhető alkotásokról a világirodalomban? Sorolj fel példákat! Vázolj föl egy hosszabb gondolat-sort erről a kérdésről!

6. Mozart is tipikusan többfelől és többféleképpen dekódolható – értelmezhető – alkotásokat hozott létre. A maga korában műveit szinte „slágerek”-ként játszották, ma pedig egyértelműen komolyzeneként hallgatjuk őket. Mit gondolsz erről?

7. A film egyik emlékezetes jelenete, amikor a császár fanyalgására – tudniillik hogy egy bizonyos Mozart-darabban esetleg nem túl sok-e a hangjegy...? – Amadeus felháborodottan (valahogy így) válaszol: „Felség, ebben éppen annyi hangjegy van, amennyi szükséges.” – Értelmezd ezt a példázatot hatalom és művész, kisszerűség és nagyszerűség szempontjából! Ha láttad a filmet, akkor írd ki is a jelenetről!

8. Készítsetek zenei érdeklődésű társaiddal egy szép Mozart-projektet – minden tárgyi és műfaji megkötöttség nélkül!

9. Látogass el az alábbi webhelyre (http://magyar-irodalom.elte.hu/kirnberger/_html/kirnberger_m.html), és szerezz ott „Mozart-zené”-t! Ez nem tréfa! 2007. január 25-én ezt komponáltam a gép segítségével:



Wolfgang Amadeus Mozart



Amadeus (Tom Hulce)

Kirnberger Interactive

polonéz polonéz két kockával menüett trió

ismertető

A táblákon látható nagy betűk a zenemű ütemeit, a bal oldali vastag számok a kocka dobás eredményét, a táblázat számai a mellékelt zenetábla ütemszámát jelzik.

▶ dobás

▶▶ sorozat dobás

▶ újat

● letöltés

Kézdjen el komponálni, azaz dobjon a kockával. A dobás eredményét a program a táblázat megfelelő helyén jelzi, s letölti a hozzá tartozó kottát.

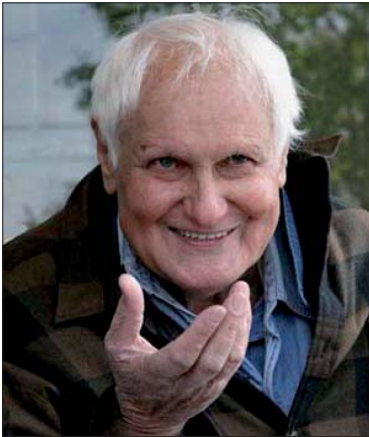
Gyorsabb eredmény érhető el a "sorozat dobás" gomb segítségével.

A dobások eredményeként elkészül egy rövid polonéz/menüett/trió, amely a "letöltés" gomb segítségével meghallgatható.

Ha újra szeretné kezdeni a zeneművet, az előző eredmények törölhetők az "újat" gomb használatával. A felső menü segítségével válthatunk a zeneművek (polonéz, menüett, trió) között.

	A	B	C	D	E	F
1	70	34	68	18	32	58
2	10	24	50	46	14	26
3	42	6	60	2	52	66
4	62	8	36	12	16	38
5	44	56	40	79	48	54
6	72	30	4	28	22	64

	A	B	C	D	E	F	G	H
1	80	11	59	35	74	13	21	33
2	20	77	65	5	27	71	13	39
3	82	3	9	83	67	1	53	25
4	43	41	45	17	37	49	73	23
5	78	84	29	75	61	57	51	76
6	69	63	7	47	19	31	61	55



Jancsó Miklós (1921–)

„Annak idején nem lehetett direktben ábrázolni mindazt, mi történt velünk. Ki kellett találni egy tolvajnyelvet, ki kellett találni a közvetítő nyelvet [...]. Egy nyelvet, ami mást jelentett, mint amit mondott. Nézted a képet, a filmet, és tudtad, hogy amit láatsz, nem az igazi, ami mögötte van, az az. [...] ebből a közvetítettségéből alakult ki a magyar filmstílus. Mert nem beszélhettél nyíltan. Alighanem ettől volt eredeti!”

(A szabadság közegében..., Révész Sándor beszélgetése Jancsó Miklóssal és másokkal = Beszélő, 2006/dec., 47)



A MAGYAR FILMMŰVÉSZET Nálunk – talán épp az egyetemes példák hatására is – valamelyest előbb ébred a filmművészet Csipkerózsika-álmából, mint az irodalom. Az ötvenes évek termelési riportjai után végre megjelennek az igazi filmes alkotások. A hetedik művészet – az irodalomhoz hasonlóan – a hatvanas években alapvetően a szimbolikus példázatok korát éli.

E korszaknak – s talán egész filmművészetünknek – a világ számára legismertebb alkotása Jancsó Miklós példázata, a *Szegénylegények* (1965). A film a szabadságról és a becsületről, az igazságról és a hazugságról szól jellegzetesen hosszú, Jancsó Miklós-os beállításokkal (snittekkel).



Jelenet Jancsó Miklós Szegénylegények (1965) című filmjéből

Jelentős Huszárik Zoltán munkássága is a szimbolikus vizuális nyelv megteremtésében. Nemcsak *Szindbádja* művészettörténeti értékű alkotás, hanem rövidfilmjei is méltán említettek meg például eme irodalomkönyvben is. Csontváryról készült nagyjátékfilmje pedig a különböző művészeti ágak egymást gazdagító hatásáról beszél izgalmasan.

Huszárik Zoltán (1931–1981) legfontosabb filmjei:

Elégia – rövidfilm (1965)

Capriccio (Hóember) – rövidfilm (1969)

Szindbád (1970–71)

Tisztelet az öregasszonyoknak – rövidfilm (1972)

A Piacere (Tetszés szerint) – rövidfilm (1976)

1. Jancsó Miklós – az Oscar-díjas Szabó István mellett – a legismertebb magyar filmrendező. Hosszú pályája több korszakra osztható. Készítsd el a művész pályaképét egy powerpointos prezentáció formájában! Alkotásodat mutasd be a többieknek!

2. Másvalaki készítse el Szabó István pályájának bemutatóját, illetve a hatvanas évek magyar filmtörténetének vagy a fentebb említett rendezőknek, filmeknek négy-öt perces izgalmas ismertetését! Tanárotok egyetértésével rendezhettek egy szép és tartalmas órát a magyar film-művészetről!

3. Az *Édes élet* emlékezetes jelenetét evokálja egy 1997-ben bemutatott kitűnő magyar (zenés!) film. A vizuális idézet nem olyan gyakori alkotói módszer, mint az irodalmi művek között szövegszerű kapcsolatkeresés, az ► intertextualitás. Ebben a filmben ráadásul a rendező nemcsak idézi Fellini remekének egy hosszabb képsorát, hanem a filmbeli nézők groteszk módon és szó szerint egyaránt belépnek (átlépnek) a megidézett film világába(!). Persze nem más történik, mint hogy letépik a vásznat, amikor be akarnak rohanni a hősnőt alakító Anita Ekberg mellé a római szökökút vizébe... – lásd a 31. oldalt!☺ Melyik lehet ez a hatvanas éveket idéző magyar film? Ki a rendezője?



Szabó István (1938–) rendez. A háttérben Koltai Lajos (1946–), a nagy Szabó-filmek (az Oscar-díjas Mephisto, 1981; a Redl ezredes, 1985; A napfény íze, 1999 stb.) operatőre, aki később rendezőként is beírta nevét a filmtörténetbe (Sorstalanság, 2005, Este, 2007).

INTERTEXTUALITÁS Szövegköziség, a posztmodern irodalom talán legismertebb fogalma. Különböző korokban és módokon keletkezett szövegek jelzett vagy jelzés nélküli egymásra vonatkozását, egymásra utalását jelenti. Jellegzetes fajtája például az idézet, a parafrázis, az evokáció, az allúzió, a reminiscencia.

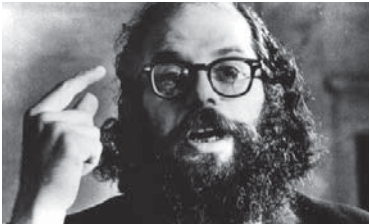


Segítségül egy kép és egy információ a 3. kérdéshez: Az alkotás az 1997-es Magyar Filmszemle fődíját kapta. Nagy Natália, Gálovölgyi János és Molnár Piroska a film egy jelenetében, mely Fellini remekművét, az Országútont is megidézi Boston Cézárjának lánctépős (erőművészi) jelenetével, Reviczky Gábor pazar alakításában

METONIMIKUS ELBESZÉLÉSMÓD

Ok-okozati viszonyokra épülő, lineáris elbeszéléstechnika. Irodalmunk Jókaitól eredő hagyománya, mely az 1980-as évekig meghatározta-jellemezte prózafejlődésünket. (Lásd a 17. és a 246. oldalt is!)

METAFORIKUS ELBESZÉLÉSMÓD Egymásnak való (nyelvi) megfelelésekre építő prózatechnika. Kemény Zsigmondtól eredő hagyomány, melybe újabban Mikszáth is belesorolódik – a posztmodern hozta újra horizontunkba. (Lásd a 17. és a 246. oldalt is!)



Allen Ginsberg
A leplek bitang
(Részletek)

Csontjaimon csupasz hús
Ha tüzes Apolló sarkantyúz
Ha Fagyjankó kirúg rám
Zsákvászón a lábkapcám

Hamu hús és hó pofa
Sínek közt lötyögök ide-oda
Hulla a város az út kopár
Alszom a töltés oldalán

[...]

Ki tapad rám ha nő a sötét
Hashoz a has és térdhez a térd
Ki tekint csuklyás szemembe
Ki tapad zúzos ölemre?

(New York, 1949–1951;
Orbán Ottó fordítása)

A PÉLDÁZATOS MŰVÉSZI BESZÉD AVAGY A „MEGKÉSETT MODERNSÉG” POÉTIKÁJA

Az irodalomban Sarkadi Imre *A gyávája* (1961), *Elveszett paradicsoma* (1961), Fejes Endre *Rozsdatemetője* (1962), Sánta Ferenc *Az ötödik pecsétje* (1963), *Húsz órája* (1964) határozták meg alapvetően a realiztikus- ▶ metonimikus, allegorikus-példázatos elbeszélés-módokat a hatvanas években. (Mészöly Miklóstól *Az atléta halála* [1966] túllépett ezeken a ▶ metaforikus-szimbolikus, nézőpontváltásra képes prózapoétika felé.)

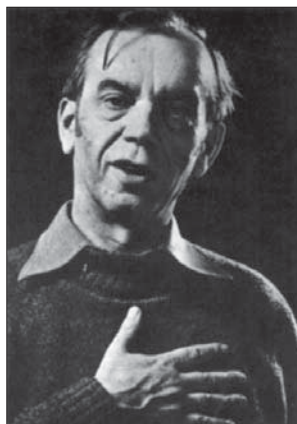
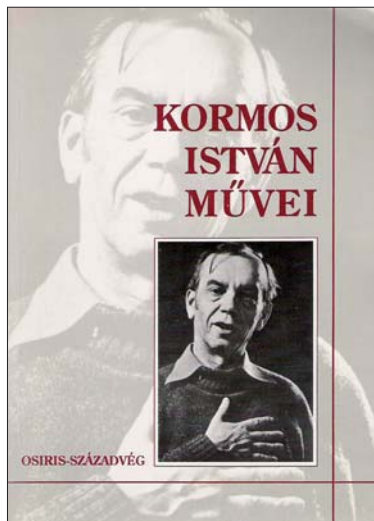
A filmek és a szövegek mögöttes tartományaiiban a legfontosabb emberi kérdésekről is szó eshetett, ha az elsődleges jelentés nem bántotta közvetlenül a szocializmust. A megszólalók azonban alapvetően nem mondhattak mást, és nem beszélhettek másképpen, mint ahogyan a hatalom ezt elfogadhatónak tartotta. Fő téma csakis a szocializmus lehetett, a közös mezőgazdasági termelésben (a termelőszövetkezetben) és a gyári munkában megtalált „öröm”. Az áthallások révén azonban mindenki pontosan értette, miről szólnak ezek a példázatok. Arról, hogy minden hatalmi szó ellenére a szocializmus embere is lehet szegény, szomorú és kiszolgáltatott.

A világlírában ekkor – az 1950–60-as években – már más szelek fújtak. Az indulatok hasonlóan erőteljesek voltak ugyan, csak egészen más okok miatt. Az amerikai beat-nemzedék (Ginsberg, Ferlinghetti, CORSO [250–251. oldal]) már bő évtizede bejelentette igényét egy teljesen újfajta megszólalásra. Szövegeik elsődleges horizontján azonban nem a társadalmi amnézia (nálunk: '56 elfeledése), hanem a modern ember életének kilátástalansága, az elidegenedés, a fogyasztói társadalom álértékeiből való kiábrándulás követelt magának teret és időt.

KÍSÉRLETEK ÚJ POÉTIKÁK LÉTREHOZÁSÁRA

Irodalmunk – még legalább két évtizedig – elsősorban az 1956-os forradalom utáni újraépüléssel volt elfoglalva. Ennek ellenére nálunk is voltak természetesen jelei a modernizálódásnak, az új poétikai formák keresésének a megszakítottság évtizedei alatt. Weöres Sándor olykor szinte értelmén túli, szó–zene–mágikus szövegei egyértelműen a közlésformák, a líra formanyelvének változásait mutatják. Ilyen jelzések voltak NAGY LÁSZLÓ (186–189. oldal) egyedi metaforái is. Juhász Ferenc megállíthatatlan szóáradata hasonlóképpen erősítette a hitet olvasóiban. PILINSZKY JÁNOS (140–147. oldal) keresztényi alázattal szőtt, olykor szinte a szürrealizmusba hajló ▶ tárgyias költészete,

NEMES NAGY ÁGNES (190–193. oldal) ▶ objektív lírája elegáns és emelkedett választ adott a kor szellemi megnyomorítottságára. E „megkésett modernség” éveiben írta meg Illyés Gyula a korszak talán legfontosabb, poétikailag is egyfajta „rejtett korszaknyitány”-ként érzékelhető verseit, a már megidézett *Egy mondat a zsarnokságról*t (1950 vagy 1951) és a *Bartókot* (1955). Kormos István népi szürrealizmusa pedig úgy volt modern, hogy a legősbibb ▶ archetípusokat mozdította meg olvasóiban.



„...Kormos, Kormos, Kormos!”
(Tandori Dezső)

Kormos István (1923–1977) költő, szerkesztő, műfordító, a korszak egyik irodalmi kulcsfigurája. Jelzi ezt, hogy József Attila mellett neki ajánlottak vagy hozzá írták talán a legtöbb verset magyar költők. (Az örvénylő szívű vándor címmel Z. Szabó László gyűjtötte őket kötetbe.) Legendásan kevés verset írt, s legendásak voltak hosszú pulóverei...

Ami Adynak, Kassáknak Párizs, ugyanaz volt neki is, de talán még több vagy inkább más is: Belmondóval lábtengőzik naphosszat azokban a híres utcákban; ő is itt szerelmes igazán, mint egy rendes magyar költő; ám mégis itthon igazi a méz íze s a frissen fejt tehéntejé: Mecséren, Lébényben, Mosonszentmiklóson van csak illata a szélnek, s csak itt rejtőzik benne Nagymama tekintete a feledhetetlen „búvó otthoni táj”-ban.

Szép példázat, hogy a kezdő költő, Nagy Gáspár útját Kormos István egyengette, majd később a költő-fiú rendezte sajtó alá a költő-apa műveit.

1. Hallgassátok meg *A leples bitang* című Ginsberg-verset Hobo előadásában! Ha van az osztályban valaki, aki elő tudja adni, feltétlenül tegye meg!

TÁRGYIAS, (ÚJ)TÁRGYIAS KÖLTÉSZET, OBJEKTÍV LÍRA Képekben viszonylag gazdag, látszólagos szenvtelenségre törekvő, késő modern költészeti irányzat. A külvilágban igyekszik megkeresni az emberi lélek párhuzamait, s azok segítségével kifejezni a lét lényegi vonásait és törvényszerűségeit (Rilke, Babits Mihály, József Attila, Szabó Lőrinc és mások). Az „új tárgyiasság” fő képviselői: Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes. (Lásd a 89. oldalt is!)

„Jellegzetesség bizonyos ellipszis-tömeg, mondom, a kihagyások tömege. Még ennél is sokkal fontosabb: az első személy kiemelése a vers közép-pontjából. [...] Másutt van a költői én, mint ahogy azt a romantika óta megszoktuk.

Azután: lényeges itt a tárgyaknak – ez már sajátosan az objektív lírára jellemző –, a fogható, látható, tapasztalható tárgyaknak és helyszíneknek a fontossága a versben, amelyek tartalomhordozóvá válnak...”

(Nemes Nagy Ágnes)

ARCHETÍPUS Minden népben, emberben azonos képzetartalom, ősfoma, őskép (pl. „anya”).

2. Keressétek meg, olvassátok el, hasonlítsátok össze egymással és az eredetikkel Orbán Ottó és Kovács András Ferenc ginsberges költeményeit!

Weöres Sándor

Táncdal

panyigai panyigai panyigai

ü panyigai ü

panyigai panyigai panyigai

ü panyigai ü

kudora panyigai panyigai

kudora ü

panyigai kudora kudora

panyigai ü

kotta kudora panyigai

kudora kotta ü

kotta panyigai kudora

panyigai kotta ü

ház panyigai kudora

ü kudora kotta ház

kudora ház panyigai

ü panyigai ház kotta



Weöres Sándor (1913–1989)

3. A lapszálon Weöres Sándor – kilencedik osztályból már ismert – kedves remekét olvashatod. Emlékezz rá, miért igazi vers a *Táncdal*, annak ellenére, hogy első ránézésre értelmetlen „szóhalmaz”-nak tűnik!

4. Ha rákeresel a „panyigai” szóra a Google-lal, Domokos Mátyás irodalomtörténész írásából megtudhatod, hogy egy létező személy neve rejtőzik e különleges hangulatú kifejezés mögött. Derítsd ki a rejtélyt, ki volt Panyigai úr, és hogyan került vele „kapcsolatba” a költő?!

5. A pozitivizmus irodalomtudományi szemléletmódja és kutatási módszere a 19. század második felében mindenhatónak tartotta a tények ismeretét és tisztelétét, így a szépirodalmi szöveg értelmezésében legfontosabbnak a szerző életrajzát. Ebben a mostani esetben kétségtelen, hogy az életrajznak lehet szerepe a szöveg megértésében, hisz ha tudjuk, hogy Weöres Sándor diákkorában kik éltek Szombathelyen (lásd a [4. feladatot](#)), többet tudunk a versről is. Látható e példából, hogy miként a próza, úgy a líra is használ fel valóságelemeket. Hogyan teheti ezt szerinted?

6. Ha továbbolvasod a Domokos Mátyás-esszét, még az is kiderül számodra, hogy Panyigai úr fia, Panyigai Sándor dilettáns, azaz hozzá nem értő költő volt. Még kötete is jelent meg. Jellemezd a Domokos Mátyás idézte részleteket poétikailag „költői erő” és a használt költői eszközök szempontjából:

„Két álom, amiket eldobott az Isten. / Fekszik az Ördög tenyerén kiterítve / Itten...”; „Két álom, amikből nincsen ébredés, / Pedig az Ördög vad szeméből hull rájuk / Verés...”

Vagy mit szólsz ezekhez a „szép” Panyigai-prózarészletekhez:

„Délután két óra. A nap egyetlen vastag sugarával úgy nyúl az udvarba, mintha az Isten tüzes főzőkanala lenne”; „A bujaság robogó ritmusú vonatának a jelzőlámpája”; „A nő, mint egy boldog, jóllakott patkány hever mellette. Sima lábszárán a leborotvált szőr sertéi ütköznek, érzi, mert az övén fekszik a lába”?

7. Ha van kedved, írd meg a *Táncdal* 5–6. szakaszát! Milyen törvényszerűséget kell felismerned a versben, hogy meg tudd írni a „folytatás”-t?



Gulácsy Lajos:
Nakonxipánban hull a hó
(Egynapos hó), 1910 körül

Gulácsy Lajos (1882–1932) művészetét áthatja a szecesszió álomvilága éppen úgy, mint némi szürrealizmus. Meleg színekkel komponált képein álomfigurák lépdelnek az örökkévalóság mindig pillanatokká tördelt tájain

8. Mintha találkoztunk volna már tavaly ezzel a festővel, nem!?![☺]
Melyik képe(i)vel, hol is, kívül kapcsolatban?[☺]

9. Keresd meg az összefüggés(eke)t Juhász Gyula, Weöres Sándor, Kormos István és Gulácsy Lajos között! A kutakodásban segíthet ez az „álomvilág”-festmény és az alábbi – valamelyiküktől való[☺] – két szép sor: „Szemeddel az egész tengert halászod / s horoggal mit fogsz? Egynehány halat”.

ÖNCENZÚRA Azt jelenti, hogy az író eleve meg sem írja azt, amiről tudja, hogy nem engednék megjelenni.

IDEOLOGIA Valamely társadalom általában célulvű leírása és működtetésének elvrendszere.



A KÖZLÉS TOVÁBBI REJTETT FORMÁI Költőink tehát – mert nem tehettek másként – elsősorban a belső világ kitágításával kísérleteztek ezekben az években. Azért vált legfőbb kifejezőeszközzüké a példázatos beszéd, a szókép és a szóáradás, mert nyíltan – a Te számodra, kedves Olvasóm, ez már elképzelhetetlen! – nem volt szabad beszélni. Később Esterházy Péter ezen évtizedek jellegzetes magatartását az ► „öncenzúra” kifejezéssel illette.

Prózaíróinknak is ki kellett dolgozniuk a közlés olyan rejtett formáit, amelyekkel elmondhatják a világ dolgairól mindazt, amit fontosnak vélnék. Ilyen, maradandó technikának bizonyult például Mándy Iván líraisága és filmszerű szimbolizmusa (*A locsolókocsi*, 1965; *Régi idők mozija*, 1967). Mészöly Miklós – ímént említett – nézőponttechnikája hasonló kódolási lehetőségeket rejtett magában. A ma már teljesen ártatlannak tűnő, szinte „ósvi”-nak ható regény, *Az atléta halála* azonban még így is előbb jelent meg Nyugat-Európában, mint idehaza (1966). Jellemző, hogy a könyv ekkor már öt éve készen volt. Abban a korban azonban a hatalom nem tudott mit kezdeni egy olyan regénnyel, amely az ember belső világáról szólt. Ráadásul minden bűtje mentes volt a politikától és az ► ideológiától. A következő évtizedből a „magyar García Márquez”-ként is emlegetett vajdasági Gion Nándor szimbolikus realizmusa (*Virágos katona*, 1973) és az erdélyi Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* (1975) című tudatfolyam-regénye említhető prózapoeitika újításként.

Mándy Iván
(1918–1995)

Tisztelgés nagy elődök előtt – Sándor Pál filmje Mándy Iván elbeszéléséből készült: *Régi idők focija* (1973)



1. A *locsolókocsiban* is találhatunk a posztmodern regényre jellemző olyan vonásokat, mint például a nézőpontváltás. Játsszátok el osztálytársaidal egy ilyen jellemző részletet, amelyben akár többszöri perspektívaváltás is történik! Itt például biztosan találsz megfelelő szövegrészt: Mándy Iván, *A locsolókocsi* = M. I., *Egy ember álma – Álom a színházról – A locsolókocsi*, Bp., Magvető, 1988, 393.

2. Minden idők egyik legjobb magyar filmje a *Régi idők focija*. Minarik Ede alakja legendává, a „Kell egy csapat” mondat szállóigévé vált. A Garas Dezső megformálta halhatatlan mosodás-futballedző lelkesedése bizony elkelve a mai magyar foci világában is. Sándor Pál rendező sajtóosan régies – a némafilmek mozgáskultúrájára és fekete-fehér világára emlékeztető – ábrázolásmódot teremtett a környezet és a figurák megformálásával. Ragályi Elemér operatóri munkája egyedi lehetőségeit mutatja meg a – már-már posztmodernre emlékeztető – filmnyelvnek. Nézd meg az alkotást, és jellemezd képi újszerűségét!

3. Jellemezd, értelmezd a lap szélén látható – e filmből való – képkockákat egyenként és együtt is!

4. Mészöly Miklós felesége Polcz Alaine író, pszichológus volt. Több könyve jelent meg az emberi élet tényéről, a halálról. Megrendítő, dokumentum jellegű, önéletrajzi kötete az *Asszony a fronton* (1991). Arról is írt egy könyvet, hogy miért vagyunk néha rendetlenek... (*A rend és a rendetlenség az emberi cselekvésben*, 1987). Jelent meg szakácskönyve is (*Főzzünk örömmel*, 1998). Nézz utána Polcz Alaine sokszínű és gazdag munkásságának! (Portróját lásd a [következő oldalon!](#))

5. Mészöly Miklós és Polcz Alaine házassága és közös alkotó élete szép példája az emberi létezés megértésen és szereteten alapuló örök reménykedésének. – Ha megnézed Mészöly Miklós síremlékét* az interneten, láthatod, milyen egyszerűen szép lehet egy sírkő. Mi a véleményed a mondatról, amely rá van írva erre az egy tömbből szakasztott sziklára?

* Mészöly Miklós hamvainak egy részét felesége az író végakarata szerint Triesztnél szórta a tengerbe. Itt olvashatsz erről egy visszaemlékezést HOLLÓS R. László tollából: H. R. L., *Mészöly Miklós temetése Triesztben* = www.es.hu/pd/display.asp?channel=PUBLICISZTIKA0551&article=2005-1230-163430SPTJ [2007. 07. 27.]





Nagy Gáspár (1949–2007)



Mészöly Miklós (1921–2001)



Polcz Alaine (1922–2007)

AZ IRODALMI ÉLET ELLENTMONDÁSOSSAGA Alig-alig juthatott tehát nyíltan szóhoz a kétely, a válságélmény vagy valamiféle elégedetlenség, a szövegek a maguk rejtőzködő módján mégis beszéltek mindezekről. Azonban ha átléptek egy bizonyos határt, megtorlás, betiltás volt a szerző osztályrésze. Ilyen tabunak számított a mártír miniszterelnök, Nagy Imre nevének vagy 1956-nak rejtett említése. Nagy Gáspárnak ilyen versei miatt még 1985-ben is (!) le kellett mondania írószövetségi titkárságáról, vagyis állásáról.

Nagy Gáspár

Öröknýr: elmúltam 9 éves

a sír
 a sír
 a test
 a test
 a csont
 a csont

Nlncs sehol
 Nlncs sehol
 Nlncs sehol
 Nlncs sehol

a gyilkosok
 se I T T
 se O T T
 a gyilkosok

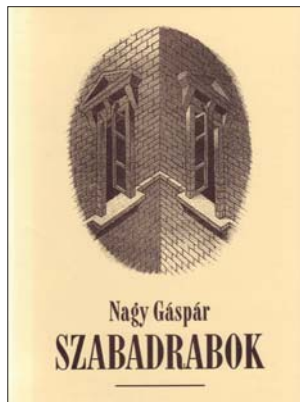
(p. s.)

egyszer majd el kell temetNI
 és nekünk nem szabad feledNI
 a gyilkosokat néven nevezNI!

(1983)

1. Három olyan ember arcát láthatod ezen az oldalon, akiknek életét megkeserítette a diktatúra. Mit érzékelsz mégis ezeken az arcokon, mit olvashatsz ki vonásaikból?

2. Értelmezd Nagy Gáspár kötetének címét, s olvasd el tőle néhány költeményt! Mi a véleményed versei poétikájáról? (A borítógrafika Orosz István munkája...)



A költő gyűjteményes kötet
 1999-ben látott napvilágot

Jellemző a korra, s ma már tragikusan groteszk látni, hogy Nagy Imre emlékeitől mennyire félt a hatalom: még nevének kezdőbetűitől is hisztériás rohamot kaptak a pártfunkcionáriusok.

A költő másik rendszerváltó verse, *A fiú naplójából* megjelenítése miatt tiltották be a Tiszatáj című folyóiratot 1986-ban.

3. Nézz utána a nyolcvanas évek folyóirat-küzdemeinek és -betiltásainak: az Új Forrás, a Tiszatáj, a (rég) Mozgó Világ legnehezebb éveinek!

4. Hasonlítsd össze a régi és az új Mozgó Világ arculatát, tartalmát, szerkesztési elveit! Keresd meg a szerkesztőség(le)váltás idején megjelent számokat!

5. Találd meg a kifejezés forrását („Mozgó Világ”)! Láthatod, hogy a jó lapcímek mindig egyszerűek. Neked melyik ma a kedvenc irodalmi folyóiratod? Hozz belőle egy vagy két számot, s mutasd meg a többieknek!

6. Ha tanárotok is egyetért ezzel, s még nem csináltatok ilyet korábban, egy egész órát is rááldozhattok a mai magyar folyóiratok megismerésére – például kiselőadások vagy powerpointos prezentációk formájában. Tanulmányozzátok szerkezetüket, rovataik felépítését – s persze olvassatok belőlük sok-sok szöveget!

7. A folyóiratok részei az irodalmi életnek. Ide tartoznak olyan események is, mint a könyvhét vagy a különböző könyvfesztiválok. De az irodalmi élet részei a viták s a Magyar Írószövetség működése is. (Ez utóbbi az '56-os forradalmat megelőző időszakban fontos politikai szerepet is játszott.) Ha jártál már igazi könyves rendezvényen – könyvbemutatón, író–olvasó találkozón, az Írók Boltjában vagy másutt –, számolj be élményeidről társaidnak! (Az Írók Boltja logóját lásd az [50. oldalon!](#))

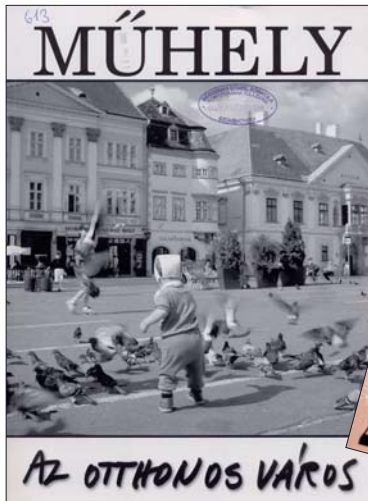
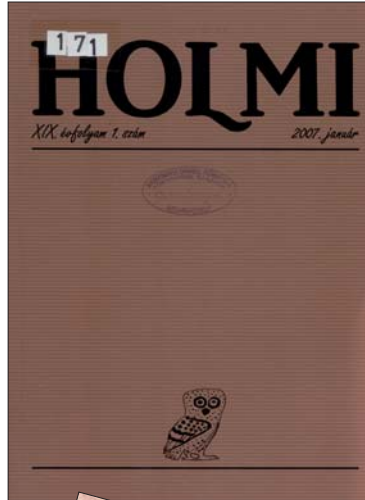


Az 1960–70-es évek új irányait a magyar költészetben a párizsi Magyar Műhely és a vajdasági Új Symposion című folyóirat mutatta meg. Az avantgárd – megszakított – hagyományrendszerét újraértelmezve különös hangsúlyt fektettek az experimentális (kísérleti) költészetre (képversek, montázsversek stb.). Munkáik párhuzamosak voltak az európai–amerikai költészettel, ám arról szó sem lehetett, hogy itthon is megjelenjenek, hiszen idehaza alapvetően individualistának és formalistának, tehát öncélúnak tartották őket. (A „formalista”-nál súlyosabb megbélyegzés aligha érhetett magyar íróat a Kádár-korszak évtizedeiben.)

Néhány jelentős alkotó a párizsi emigrációban: Nagy Pál, Papp Tibor, Bujdosó Alpár. Ők jelentették meg a hatvanas években az itthon hallgatásra ítélt Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Weöres Sándor, Mészöly Miklós műveit is Párizsban.

Néhány fontos név az Új Symposion köréből: Bori Imre irodalomtörténész, Bányai János irodalomtörténész, kritikus, Sziveri János, Tolnai Ottó, Domonkos István, Szombathy Bálint, Ladik Katalin költők, írók.

8. Vegyétek föl a kapcsolatot egy irodalmi folyóirat szerkesztőségével! Hívjatok meg szerkesztőket és szerzőket egy beszélgetésre!
9. Neked melyik folyóirat-borító tetszik jobban az alábbiak közül? Szerinted milyennek kell lennie egy könyv vagy egy folyóirat küllemének? Terveztek borítólapokat könyvekre, folyóiratokra!



A posztmodern fordulat

A VILÁGIRODALOM Az 1960-as években jelentek meg azok a regények, amelyek ma meghatározzák az irodalomról való gondolkodásunkat. Ilyennek tekintendő a kolumbiai Gabriel García Márquez (1928–) *Száz év magánya* (1967), melyért a szerző 1982-ben Nobel-díjat kapott. Az irodalomtudomány nemcsak a posztmodern fordulat megtestesülését látja ebben a regényben, hanem a földrajzi-történelmi-gazdasági értelemben vett periféria „központ”-ba kerülését is.

Ezt megelőzően – ugyancsak Dél-Amerikából – az argentin Jorge Luis Borges (horhe luisz borhesz) munkásságát kell kiemelni. Borges először szálaltatta szét szimbolikusan egy prózai szöveg lehetséges szövegeit a semmi és a végtelen között (*Bábeli könyvtár*, 1941; *Az elágazó ösvények kertje*, 1941; *Az Alef*, 1949).

Az 1960-as években vált híressé a perui Mario Vargas Llosa (márió vargasz ljoszja; *A Zöld Palota*, 1966) és az argentin Julio Cortazár (huljó kortaszár) munkássága (*Nagyítás*, 1959). S ekkor láttak napvilágot a kelet-európai posztmodern meghatározó alakjainak, a cseh Bohumil Hrabalnak és Milan Kunderának első remekművei is (*Táncórák idősebbeknek és haladóknak*, 1964; *Szigorúan ellenőrzött vonatok*, 1965, illetve: *Tréfa*, 1965). A szintén posztmodern lengyel drámaíró, az abszurdhoz egészen közel álló Sławomir Mrożek (szlavomir mrozssek) *Tangója* is ebben az évtizedben, 1964-ben született.

Vannak vélemények, melyek szerint a posztmodern művészet jellemzően a társadalom ► marginalizált és különleges típusainál, illetve a történelmi-politikai és gazdasági-földrajzi értelemben vett perifériákon érte el a legnagyobb hatást (vagy legalábbis okkal indult onnan). A gondolat nem lehet alaptalan, hiszen a posztmodernnek – mint mondtuk a 18. oldalon is – lényege a perifériakusság, a szokatlanság, a szubjektivitás, a nyelvi felbontottság, az aszimmetria, az alinearitás és az önreflexió térben és időben. (Mindezekről bővebben szólnak a 245–259. oldalon!)

Jiří Menzel:

Szigorúan ellenőrzött vonatok (1966)
– az elsőfilmes rendező Oscar-díjat kapott
a Hrabal-regény adaptációjáért



A *Száz év magánya* Schwajda György-féle adaptációját 2007-ben Forgács Péter rendezte a Vígszínházban (Hegedüs D. Géza, Harkányi Endre és Börcsök Enikő)

Michelangelo Antonioni 1966-ban készített korszakos filmet a *Nagyítás* című Cortazár-novellát felhasználva. A filmben a nagyítás fotográfiai művelete a világ megismerhetetlenségének allegóriája.

A motívum fontos szerepet játszik Ottlik Géza munkásságában is, aki a múltbeli emlékek pontosítását, részletezését nevezi „nagyítás”-nak.

MARGINALIZÁLT 'Margón lévő', itt: a társadalom peremén élő vagy oda kényszerült ember.





Régimódi történet. Hevesi Sándor Színház, Zalaegerszeg, 2004

2006 karácsonyán mutatta be a Magyar Televízió a *Régimódi történet* többrészes tévéváltozatát Bereményi Géza rendezésében. Egy vélemény a netről: „Rigab hozzászólása | Válasz | (74) Szerintem a könyv a világ legjobb könyve! Most találtam rá felnőttként és újra-újra olvasom. A film már csak attól sem lehetett jó (ezt előre sejtettem...), hogy azokat a hihetetlen gyönyörűen megírt mondatfűzéseket, gondolatmeneteket, utalásokat és előretekinetéseket... párbeszédben elmondani nem lehet! A könyvben egy darab párbeszéd nincs! Nem is hiányzik belőle, nekem. Szerintem ez nem filmre való, hanem olvasni, olvasni, olvasni!!!! Amúgy, bár csak néhány pillanatra pillantottam bele, az is zavart, hogy változtattak a könyv eseményein. De hát ez egy életrajz, hogy lehet ezen változtatni? Érdekelne az Író nő véleménye, mert ő tudta, mi készül... [Szabó Magda írta a film forgatókönyvét – F. B.] Szóval ne nézzétek, olvassátok!***

A MAGYAR PRÓZA A mából visszatekintve egyre jelentősebbnek látszik Szabó Magda írói világa és prózapoétikája. *Régimódi történet* (1977) című, dokumentarista eszközöket felhasználó regénye a posztmodern írásmódszerek jeleit mutatja. A nézőpontok gyakori váltogatása, a nyelvi regiszterek sokrétegűsége, a valóság és a fikció világának harmonikus egybeépítése, a vendégszövegek alkalmazása, az idősíkváltások (lásd még a 149. oldalt!), a térpoétika újszerűsége mind-mind olyan eszközök, amelyek csak néhány év múlva kerülnek bele az újabb magyar prózairodalom fegyvertárába. A mű szövegszervezési módja lényegében homlokegyenest az ellenkezőjét adja, mint amit a cím ígér. Látszólag „régimódi”, valójában nagyon is modern szöveg, s még csak nem is igazán történet, hanem inkább családmítosz. Ebben a minőségében pedig különösen joggal emlegethetjük a mágikus realizmust (a fogalom magyarázatát lásd a 247. oldalon!), illetve García Márquez és az ő *Száz év magánya* közelében!

Az igazi nagy váltás azonban az 1980 körüli évekre tehető. 1979-ben jelenik meg Esterházy Péter már korszaknyitányként említett *Termelési-regénye* (kisszregény), amely még fedelének színével is kitűnik a könyvesboltok kirakatából: püspöklila ugyanis a védőborító.*

Majd' húsz évvel később – már-már irodalomtörténeti távlatból – eképpen jellemzi egy tudós az irodalomtörténeti korszakváltás felemelő pillanatát:

„Nem hiszem, hogy vitás lenne: 1979 legnagyobb irodalmi eseménye Esterházy Péter új könyvének megjelenése volt. Elképesztő volt már a címe is: Termelési-regény (kisszregény)

(s még hozzá a műfajmegjelölő alcím: regény), egyszerre pofon az ötvenes éveknek (amikor a termelési-regény burjánzott), a hatvanasoknak (amikor az új, úgynevezett haladó, ámde úgynevezett modern, úgynevezett közérthető, mégis úgynevezett merész eszközökkel dolgozó próza gyakran illette magát ezzel a megnevezéssel), valamint a hetveneseknek (amikor az új, nagy magyar regényre irányuló messianisztikus várakozás elkezdődött, s talán azóta is tart, kis megszakításokkal). A könyv borítóját messziről fel lehetett ismerni (már amíg kapható volt a könyv): pispeklila, ahogy a szöveg maga utal rá, s ha

* Lásd a regényről a máig egyik legjobb elemzést: KENYERES Zoltán, *Jelentés egy püspöklila könyvről* = K. Z., *A lélek fényűzése*, Bp., 1983, 439–468.

** www.port.hu/pls/fi/films.film_page?i_film_id=82983&i_city_id=-1&i_county_id=-1&i_where=3 [2007. 03. 17.]



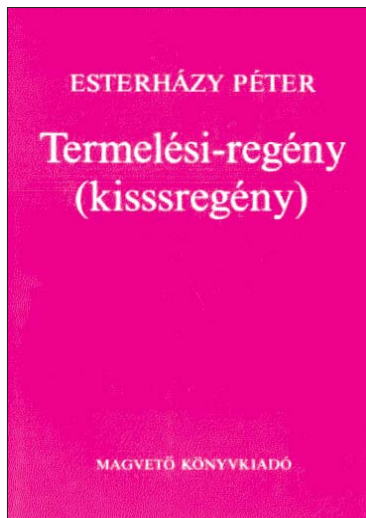
Esterházy Péter (1950–)

egyes vélemények szerint nem is épp olyanra sikeredett, mindenesetre: feltűnő, kihívó, vad színben pompázott. S ha még alaposabban megnézte valaki a könyvet: két könyvjelző volt benne, egy fekete meg egy fehér, mint valami imakönyvhöz vagy vaskos ▶ konkordanciához. [...]

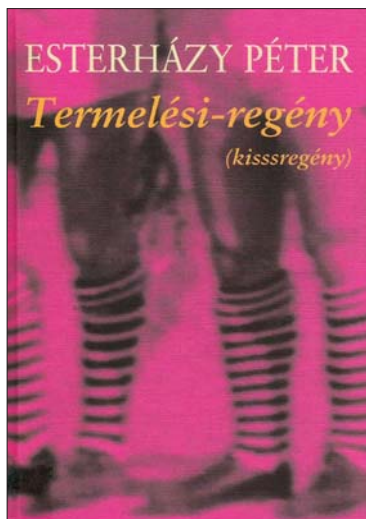
Noha volt szerencsém átélni, mégis, a mából visszatekintve, nemigen értem, hogyan jelenhetett meg ez a könyv. Eleve felfoghatatlan, hogyan kaphatott zöld utat a pimasz cím (még mindig a borítónál maradvá). Először is van benne egy zárójel, s a zárójelben egy nyilvánvalóan kétes helyesírással írt szó, nem is értjük, mit hülyéskedik itt a szerző. Meg még alcíme is van. És az első szó, az egyenesen botrány. [...]

...ez a regény nagyon sok mindent megváltoztatott: úgy, hogy bele magába is visszaépült saját hatása. (...)

Ha valami életben tartja a szöveget, az a nyelvek egymás elleni kijátszásának s a nyelvekkel való játéknak a gesztusa. Esterházy (ezt újabb értékelőivel szemben mondom) nem leleplez és nem egyszerűen gúnyos. Ha így volna, valóban sokkal inkább fenyegetné az avulás. A pamfletek többnyire nem érnek meg hosszú kort. Úgy érkezem, a *Termelési-regény* hatása (a magyar irodalomra és olvasóira) letagadhatatlan, eleven és erős. A címbe tett »örök« persze csak afféle túlzás, vágyálom, blikkfang. De a karnevált fenntartom: kitombolhatjuk magunkat, dühünkben, az egész eltolt magyar vircsaft miatt; örömnünkben, a nyelv fantasztikus, gazdag lehetőségei miatt.*



A híres könyvborító



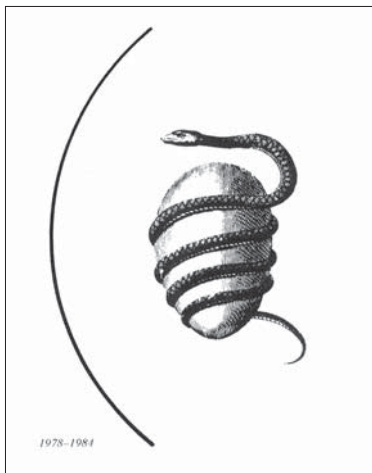
A 25. évfordulóra készült jubileumi kiadás borítója

* KÁLMÁN C. György, *Örök Karnevál* = <http://beszelo.c3.hu/98/11/16kalm.htm> [2007. 03. 17.]

KONKORDANCIA szójegyzék, általában azonos előfordulási helyek lajstroma



Kaján Tibor Esterházy-karikatúrája



A Bevezetés a szépirodalomba című, vaskos és posztmodern Esterházy-kötet utolsó oldala. A könyv megjelenése 1986 nagy irodalmi eseménye volt – Nádas Péter szintén meghatározó jelentőségű Emlékiratok könyve című munkája mellett

PALIMPSZESZT Eredetileg újrafelhasznált írásalapanyagot (pl. papirusz) jelentett, ma egy régebbi szöveg átírásával, motívumainak felhasználásával létrejövő alkotás megnevezése.

Úgy tűnik, a *Termelési-regény* (kisszregény) jelentőségét nem lehet túlbecsülni. Amit egykor alig-alig értett az olvasó mint szöveget, mert egy egészében megújított regénypoétikát kapott kézbe, az ma már szinte elvárássá vált az irodalmi köznyelvben és beszédmódban. Az olvasó eleve nem is egy, hanem két szöveget olvasott párhuzamosan: egy termelésiregény-paródiát és egy szöveget arról, hogyan született meg ez a paródia. A két szöveg pedig nyilakkal, hivatkozásokkal szövődött egymásba. E. P. a hipertextuális szövegszerveződés első, szándékosan ilyennek megalkotott példáját is létrehozta ezzel irodalmunkban! Regényét ugyanis nemcsak egyenes vonalúan, oldalszámok szerint haladva lehet olvasni, hanem az ide-oda utalások mentén is.

S nem utolsósorban egy új helyesírási „normá”-t is bevezetett a Mester. Pontosabban a normától való eltérés jelentésségét újra érvényesítette prózairodalmunkban. Mindjárt a címben két súlyos helyesírási hibát ejtett... A ma egyre inkább háromfelé váló nyelvhasználati norma – köznyelvi, irodalmi és digitális (számítógépes és sms-nyelv) – felől nézve ez már szintén nem furcsa, de akkor botrányos normasértés volt. Sokan valóban nem értették, hogyan jelenhetett meg akkor egyáltalán egy ilyen könyv, annyira más volt, annyira különbözött kívül-belül mindattól, amit a közönség és az irodalomszakma addig megszokott.

Az intertextualitás sem ideiglenes divatnak bizonyult, hanem szinte önálló kiskorszakot megképező hagyománnyá rendeződött az utóbbi évtizedben. (A *Termelési-regény*ben sok-sok jelölt vagy jelöletlen idézet található.) S közben átterjedt a lírára is – ahonnan eredetileg származott.

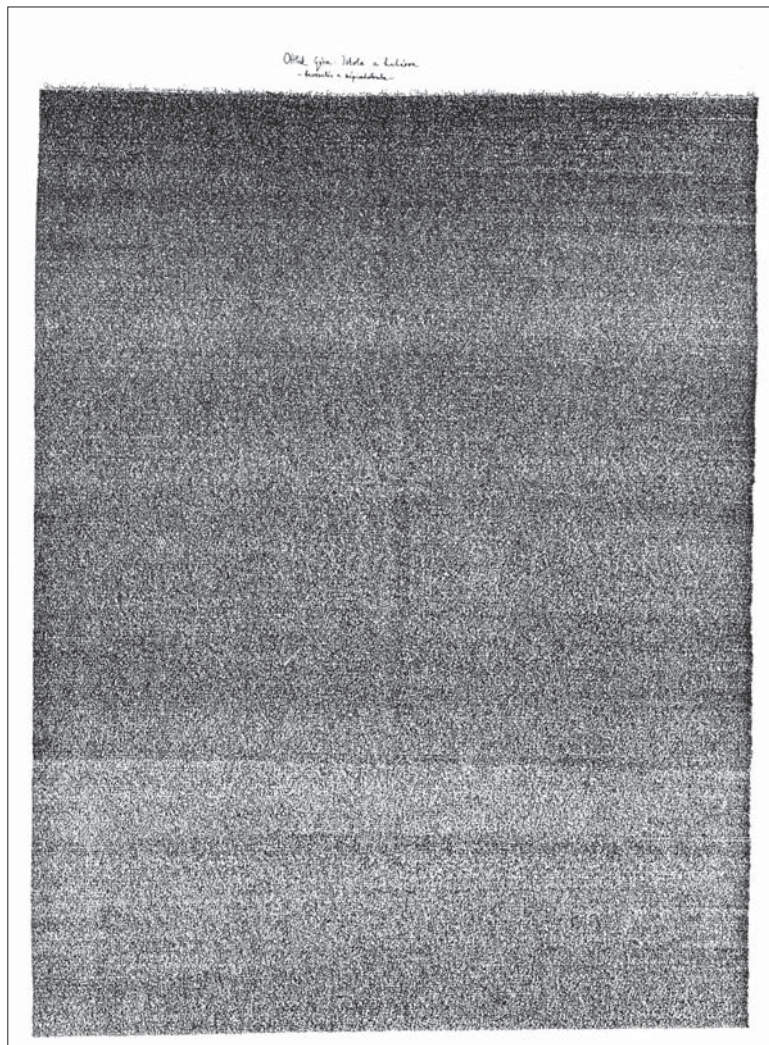
Ez a regény kétségtelenül megtanította közönségét új módon olvasni. Az asszociációs technika, több elbeszélői nézőpont vagy idősíki szerepeltetése ezért már nem jelent gondot a mai olvasó számára a megértésben.

Ma a posztmodern beszédmód egyik általános sajátosságának tekintjük a már meglévő szövegekre való – könyvünkben többször emlegetett – utalásfajtákat: az evokációt, az allúziót, a parafrázist, a reminiscenciát, ► palimpszesztet, illetve a szerzői énrre való önreflexiót, dialogicitást. Ezért a mából visszatekintve az Esterházy-opusz még annál is jelentősebbnek tekintendő, mint korábban bármikor gondoltuk. Az 1980–90-es évtizedben irodalmunkban ezek a tendenciák ugyanis kétségtelenül tovább erősödtek.

1982-ben a próza megújítására tett kísérletét a Mester (E. P.) azzal tetézte, hogy – az író 70. születésnapjára – egyetlen rajzlapra kézzel, ceruzával lemásolta Ottlik Géza korszakelőző regényét, az *Iskola a határont*. Ezzel a tisztelgő gesztussal a magyar posztmodern ténylegesen és immár visszavonhatatlanul elkezdődött.

Ottlik Géza kezesétől születésnapjára, eszterházi Esterházykócsány december hírdetését
nyilvánított március hírdetéséig, kb. 250 óra alatt, egy 57x77-es rajzlapra
lemásoltam az Irodalom a halálra-t.
Így lelehetett és a kép.
E. P.

A híres rajzlap hátsó oldalán
található megjegyzés



„Amikor odaadtam, az nagyon fölemelő jelenet volt, ám nem nélkülözött valami drámaiságot, mert Ottlik vélhetően kicsit okosabb volt nálam, s átlátta, hogy itt nem valami veszélytelen dolog történt; nemcsak arról van szó, hogy egy szépség előállított, és hogy mi, két kiugrott matematikus, meg tudtuk beszélni, hogy mit jelent két halmaznak egymáshoz való egy-egy értelmű hozzárendelése – vélhetően átlátta, hogy én valamibe beletrapoltam. Azt én láttam az arcán ott rögtön. S ez igaz is, rendben is van így, így működik az irodalom, egyik író a másikra lép, tanul tőle és bekebelezi, tiszteli és elhagyja, otthagyja és fölhasználja.”

TAKÁTS József, *Hát mért [sic] oly fontos nekünk ez az ember? Beszélgetés Esterházy Péterrel [Részletek] = Az elbeszélés nehézségei. Ottlik-olvasókönyv, szerk. KELECSÉNYI László, Bp., Holnap, 2001, 355.*

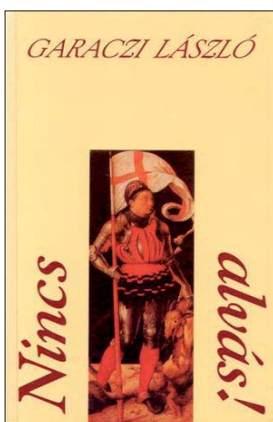
Esterházy Péter Ottlik-„rajzlap”-ja

„Melchides az eseményeket nem az emberek megszokott időrendjében helyezte el, hanem úgy sűrítette össze az évszázad mindennapos epizódjait, hogy ugyanabban a pillanatban együtt legyen érvényes valamennyi”.

(García Márquez: *Száz év magány*, lásd a 257–259. oldalt is!)

„Törpe az, ki minden szavát ki mondja. A nagy rostál. S hallgat a legnagyobb.”

(Rákos Sándor költő)



Az Írók Boltja logója. Budapesten, az Andrássy úton – az egykori Japán kávéház helyén – lévő könyvesbolt írók és olvasók fontos találkozóhelye

Az Ottlik-regény olvashatatlaná vált, ám a szerzetesi alázattal másoló Mester csak így tudja elmondani, amit szeretne: ez a regény (ti. az *Iskola a határon*) olyan szépirodalmi alkotás, amelynek minden sora egyszerre érvényes. Benne már nem működnek a megszokott, lineárisan elrendezett írói gesztusok, ez a szöveg más, mint az eddigiék (hipertextuálisan szervezett). Idő- és térvizonyaiban, szimbólumrendszerében is más, mindenekelőtt pedig abban, hogy a világról már végképp nem a történetmesélés szokásos eszközeivel, hanem az ember és ember közötti megértésbeli, vagyis nyelvi viszonyok megérzékítésével beszél. Elmondja, s ezt az elmondást úgy képes poétikai formává rendezni, hogy a hallgatás, a csend olykor többet mondhat a szavaknál. Ezért ez a regény – az igazi regény – nem más, mint a csend körülírása. Így akár képpé is változtatható. Hisz benne nem a szó a lényeg, hanem a minden: ami a szavak mögött van. Ottlikkal szólva: az érzés.

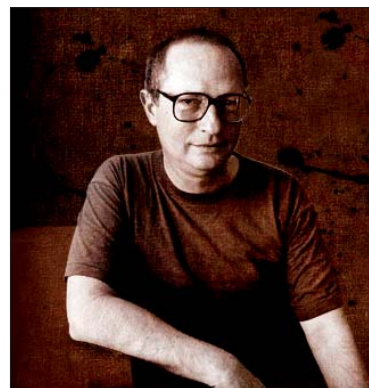
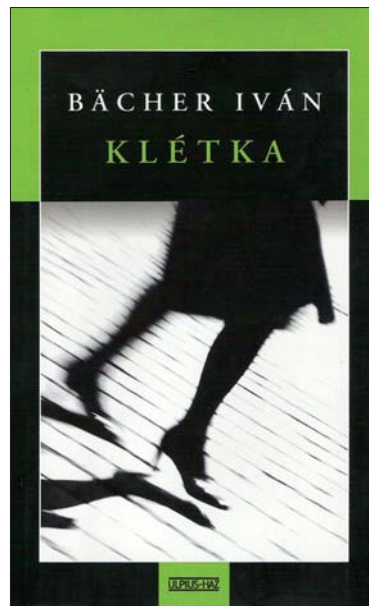
A *Termelési-regény*ben két könyvjelző van, az Ottlik-regényben két elbeszélő, Hamvas Béla *Karneváljában*, Kertész Imre *Sorstalanságában* (1975) is legalább kettő, Nádas Péternél három (*Egy családregény vége*, 1977), Szabó Magdánál egy, de mégis több. Márainál, Mészölynél, Hajnóczy Péternél (*A halál kilovagolt Perzsiából*, 1979) sem az író az, aki „mesél”. Tandori Dezső pedig prózai írásaiban egyszerűen csak beszél és beszél és beszél: verebokról, lovakról, detektívtörténekről (Nat Roid álnéven) – feladva a leckét irodalomtudósoknak és olvasóknak egyaránt... Ám szinte mindegyiküknek alaptémája maga a mű, amelyet éppen megteremtene. Kétségtelen tehát, hogy egy késő modern regény önmaga megszületéséről is szól. Sőt lehet, hogy arról szól elsősorban. Arról, hogy az emberiség tündöklő találmánya, a nyelv és annak valamiféle építménye segítségével megragadható-e a múlt és a jelen, s elmondható-e valamely bennünk szunnyadó érzés – a másik embernek.

1992 táján újabb fordulat következett be prózairodalmunkban. Jelentős íróvá vált Garaczi László (*Nincs olvasás!*, 1992), megjelent Bodor Ádám még Mikszáthra és Kosztolányira is emlékeztető történet-sorozata (*Sinistra körzet. Egy regény fejezetei*, 1992), s pár évvel később az átütő sikert arató *Jadviga párnája* (Závada Pál, 1997), melyek még tovább tágitották a próza kifejezési lehetőségeit.

A nyolcvanas–kilencvenes évtized és az ezredforduló több műfaj megújulását is elhozza, például a történelmi regényét és az irodalmi tárcáét. Spiró György embermítoszt alkot *Az Ikszekben* (1981), történelemmítoszt a *Fogságban* (2005). Darvasi László nemrég említett

könyvében, *A könnyemutatványosok legendájában* (1999) a legszebb prózanyelven írott magyar szövegek ízeit alkotja újra hiteles idő- és térkörnyezetben, szintén mitikus történelmi regényt írva. Márton László a *Jacob Wunschwitz igaz történetében* (1997) útvesztőszerűen ábrázolja az emberi sorsot – több idősíkbán. Szív Ernő (Darvasi László álneve) (*A vonal alatt* – 1994) és Bächer Iván (*Zónázó*, 2006) pedig újrateheríti a klasszikus tárcát és a tárcanovellát. Utóbbi szerző *Klétka* című „családrégény”-folytatásában valóság és fikció újrendezett, „klasszikus-modern” kapcsolatára ad lírai példát.

1. Bizonyítsd be a tankönyvszerző állítását a *Régimódi történet* segítségével, hogy tudniillik abban többféle szövegtípus és stíluszint keveredik – pontosabban elegyedik – egymással!
2. Dolgozd fel Spiró György munkásságát egy általad választott műfajban!
3. Nézz utána a *Csirkefej* című dráma ősbemutatójáról készült kritikáknak! A korabeli vita egyik sarokpontja az a kérdés volt, hogy szabad-e a színpadon trágár szavakat használni. Neked mi erről a véleményed? Beszéljétek meg a kérdést az osztályban!



Spiró György (1946–) író, drámaíró, irodalomtörténész

A szabadkai Csirkefej-előadás plakátja

MÉSZÖLY MIKLÓS ÖSSZEGYŰJTÖTT MŰVEI

Regények

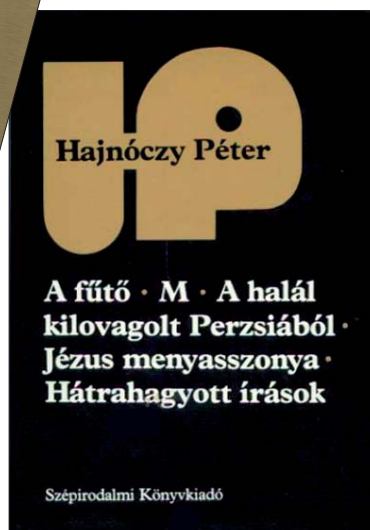
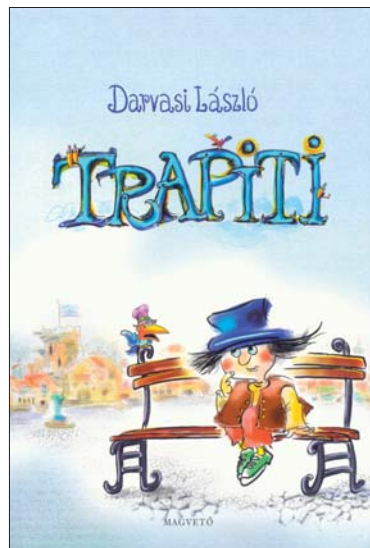
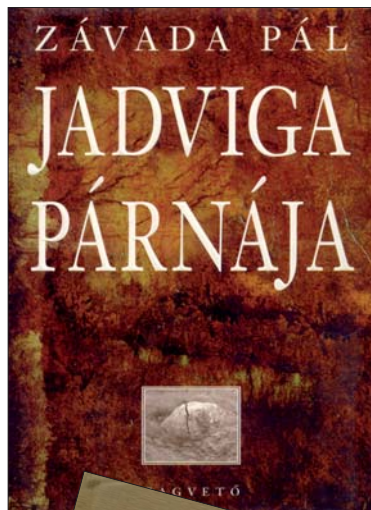


Az atléta halála

Saulus

Film

4. Darvasi László nemcsak történelmi regényével és Szív Ernő néven írott tárcáival aratott nagy sikert, hanem gyerekkönyveivel is. Gyűjtsd össze ezek címeit! Lehet, hogy korábban már olvastál is közülük egyet-kettőt. Ha igen, mutasd be osztálytársaidnak!



5. Nézz utána a *Töredék Hamletnek* című Tandori Dezső-kötet – a következő oldalakon lesz róla szó – és a *Termelési-regény* (kissregény) jubileumi kiadásainak részletesebben is (lásd a 47. oldalt is!)! Mi az, amit a könyvtervezők megtartottak, s mi az, amit megváltoztattak az újrakiadáskor?

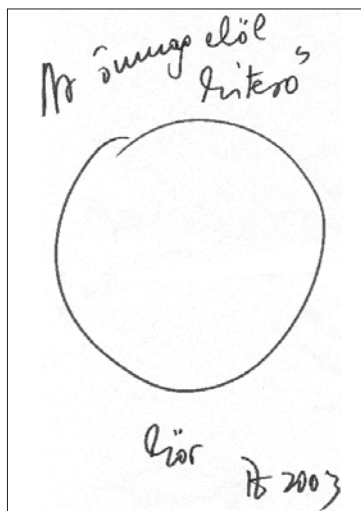
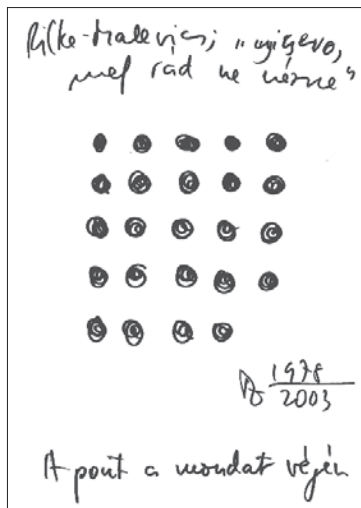
6. Készíts Tandori Dezső munkásságáról egy olyan összefoglalót, amelyet többféle médium segítségével is be tudsz mutatni a többieknek! Olyasmire gondolok, hogy az író-költő például nagyon szereti a madarakat vagy a lovakat (a lóversenyt). Ezekből a tényekből például már eleve ki lehetne hozni valamit! Vagy: lefordította Robert Musil nagyregényét, *A tulajdonságok nélküli embert* (1930–1933), sok-sok verset, ugyanakkor ő maga írt – mint az imént emlegettük – több detektívregényt (!). Halatlanul sokoldalú és színes alkotóról van tehát szó.

Tandorinak Nemes Nagy Ágnes volt a középiskolai magyartanára. Már fiatalon Ottlik Géza szellemi vonzáskörébe is bekerült. Lehet, hogy a Musil-fordítás elhatározása éppen innen ered, hiszen a *Törless iskolaévei* rokona az *Iskola a határonnak* mint katonaiskolában játszódó regény (Musil is katonaiskolás volt). Röggvest beszélni fogunk arról is, hogy a *Töredék Hamletnek* című kötetből számítjuk a magyar költészet újabb korszakát.

Ha mindezeket az információkat összarakod, s még hozzáveszel sok-sok mást, s aztán zenével, rajzokkal fűszerezed (Tandori Dezső nagyon szépen rajzol is!), bizonyára sokatmondó lesz a „Tandori-projekt”-ed!

7. Egy másik lehetőség: Magad is megpróbálkozhatasz vele, hogy annyit dolgozz, mint Tandori Dezső. Akár kísérletezni is lehet: ha egyedül nem megy, hárman-négyen képesek vagytok-e írni, fordítani annyit, mint ő – mondjuk egy nap alatt?

8. Készíthettek egy powerpointos bemutatót akár az „egész” magyar posztmodern prózáról is! Meglátjátok, ha egyszer elkezditek, abba sem tudjátok hagyni az „ötletelés”-t!



Tandori Dezső rajzai

DIGITÁLIS IRODALOM Az esztétikai veszteség nélkül papírra ki nem nyomtatható irodalmi alkotások összessége. Lásd még a Kortárs irodalom [Ráadás](#) fejezetét, ahol részletesebben foglalkozunk a digitális irodalommal (230–233. oldal)!

Egy számodra már jól ismert portál:
<http://magyar-irodalom.elte.hu>

9. Ismerkedj meg az interneten „a másik irodalom” néhány alkotásával! Nem a digitalizált irodalomra, hanem az igazi ▶ digitális irodalomra gondolunk. Ilyen alkotások találhatók például ezeken a címeken:

- Spanyolnátha = www.spanyolnatha.hu
- Álkárpátráz = www.hhrf.org/up/alkarp
- Űrnő = <http://magyar-irodalom.elte.hu/urno/cimlap.htm>

A már ismert BIÖP-ön pedig még több alkotót és folyóiratot találsz:
<http://magyar-irodalom.elte.hu>

Mi az első benyomásod ezekről a „lapok”-ról?



Eötvös Loránd Tudományegyetem – Bölcsészettudományi Kar
Bölcsészettudományi Informatika Önálló Program
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/i. -108; tel.: (1)411-6700/5414
A Szegedi Számítógépes Munkacsoport jogutódja
Alapítva: 1997-ben

Hírek Kiadványok Fórum Egyetemi oktatás Tudományos kutatás Konferenciák Kiállítások
News Online Products Régi Fórum Courses Contentware Research Conferences Exhibitions Látogatottság

kiadványok
Hálózati kritikai kiadvások

11e Journées de métrique

hírek
Aktuális információk

www.spanyolnatha.hu



ENGLISH

Spanyolnátha
művészeti hálóterem

És ki tudná végét, és ki tudna mindent,
Vitéz Hány János, vajmi nagy vitéz kend.
Garay János (1812-1853)

AZ VAGY, AMIT NETEZEEL!

új lapszám
archívum
projektek
sajtószoba

európa kulturális főhálósa európa kulturális főhálósa európa kulturális főhálósa európa kulturális főhálósa európa kulturális főhálósa európa kulturális főhálósa európa kulturális főhálósa európa kulturális főhálósa európa kulturális főhálósa európa kulturális főhálósa 2007 nyár

SZEKSZÁRD >

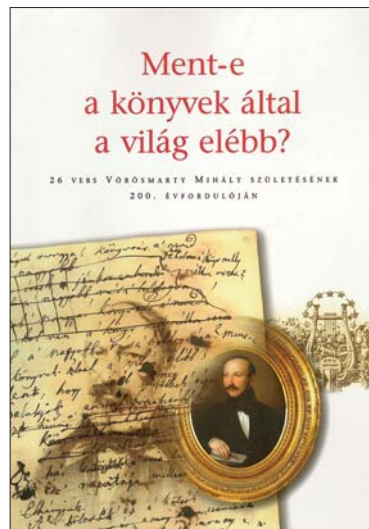
Előszoba >>

A POSZTMODERN MAGYAR KÖLTÉSZET Első hagyományteremtők ebben a vonatkozásban is Vörösmarty Mihály. Az *Előszóban* vagy *A vén cigányban* néhány sor avantgárd módon, sőt már-már a képzavar határán szólal meg, nyelvi szerkezetei olykor az értelmetlenséggel birkóznak.* Olvassuk újra például ezt a két sort a *Gondolatok a könyvtárban* című drámai monológból:

„Az írt betűket a sápadt levél
Halotti képe kárhoztatja el”.

Petőfi posztmodern szóképeiről és versalkotó módszereiről Fried István írt egy egész tanulmánykötetet. Arany János posztmodernségéről Szili József értekezett szintén könyvnyi terjedelemben az elmúlt években.** Mindezekkel a kérdésekkel a korábbi évfolyamokon foglalkoztunk már, most újra föl- említjük őket, midőn a posztmodern hagyományait lajtszromozzuk.

A radikálisan új költői nyelv és beszédmód megszületése a mi irodal- munkban egyértelműen Tandori Dezső nevéhez köthető. 1968-ban jelenik meg a *Töredék Hamletnek* című kötet, melyhez a következő évtizedek ma- gyar költészete valamilyen módon, de mindenképpen megkerülhetetlenül viszonyul. Tandori verseiben a nyelv eddig ismeretlen lehetőségei nyílnak meg. Oly szerves természetességgel folytatja a magyar versbeszéd József Attila-i hagyományát, hogy a Pilinszky-, Nemes Nagy-, Weöres-típusú meg- szólalást is képes egységes hangnembe foglalni s újraformálni. Szövegeiben egyszerre jelenik meg a világ brutális dologisága (József Attila), mégis-magá- ba rejtett eszményi szépsége (Weöres, Nemes Nagy) és a jobbíthatóságba vetett hit vakmerő reménye (Radnóti, Nagy László, Pilinszky).



A Petőfi Irodalmi Múzeum kiadványá- ban a nyomdai forma mellett szerepel a versek kézirata is. Több költőt azon- ban külön meg kellett kérni, hogy írja le kézzel a versét – mert ma már az írók, költők túlnyomó többsége is számítógé- pen dolgozik... (Lásd ehhez a kérdéshez például Orbán Ottó versét a 214–215. oldalon!)

Tandori Dezső

Töredék Hamletnek

– ily egyetlen el-nem-gondolás
tehet csak. Minden megközelítés már
önmagától tűnékeny: mérték,
melyet mindig saját
változása teremt meg; oly síp,
mely csak saját hangjára szól –

Ó, te állhatatlan odaadás,
te, kit már egy porszemnyi át-nem-szítált idő
megül halálosan –



Tandori Dezső (1938–)

* Vö. Vörösmarty és a romantika, szerk. TAKÁTS József, Pécs, Művészetek háza, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet [2001?]. Különösen: KAP- PANYOS András, *Az avantgárd Vörös- marty*, 149–157; MILBACHER Róbert, *Az Előszó filológiájának bizonytalan- ságáról*, 179–193.

** Fried István, *A posztmodern Petőfi*, Bu- dapest, Ister, 2001; SZILI József, *Arany hogy istenül...* (*Az Arany-líra posztmo- dernsége*), Bp., Argumentum, Iroda- lomtörténeti füzetek, 1996.

DEPOETIZÁLTSA A posztmodern költészet első évtizedeinek alapvető vonása. Jelentése körülbelül: a vers tárgya mindennapi esemény, ritmusa látszólag nincsen, szókészlete hétköznapi, olykor szinte barbár. (Példák: Petri György sok-sok verse, Hizsnyai Zoltán: *Négy közönséges napom [A mai napom]* stb.). Ma már némi visszaklasszicizálódás figyelhető meg a posztmodernben (lásd például Szabó T. Anna, Hizsnyai Zoltán, Payer Imre antik strófáit!).

Tandori Dezső

Félreérted

Félreérted nélküledet:
legjobb esetben nélkülednek,
félreértesz egy *nélkület*,
miatta hiszed csak *velednek*.

Igy keletkezik egy személy,
még csak híjának a helyén se.
Valamint minden esemény
egy nincs-mi-hogy félreértésé.

*Három költő – három nemzedék:
Bertók László, Oravecz Imre,
Karafiáth Orsolya*

Az 1980–90-es évek magyar költészetének legfontosabb élménye a kötöttségektől való megszabadulás, a szabadság részegítő érzése lesz. A kimondás mindenek feletti öröme. Bertók László, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Orbán Ottó, Tózsér Árpád nagy nemzedéke után az akkor fiatalok következnek: Borbély Szilárd, Hizsnyai Zoltán, Kovács András Ferenc, Kukorelly Endre, Oravecz Imre, Parti Nagy Lajos, Petri György. Az ezredforduló tájékán pedig megérkezik a legifjabb nemzedék: Jónás Tamás, Karafiáth Orsolya, Lackfi János, Orbán János Dénes, Szabó T. Anna, Térey János.

Orbán Ottó, Parti Nagy Lajos és Kovács András Ferenc át-, szét-, össze- és újrírja az egész világ- és magyar költészetet, Oravecz, Kukorelly, Borbély, Hizsnyai – s főképpen Petri György – radikálisan más nyelvet és beszédmódot teremt. A legfiatalabbak pedig – immár mindenféle ideológiától mentesen – újra a lét legnagyobb kérdéseivel néznek szembe. A semmi és a minden kérdései ismét tematizálódnak, a hétköznapi lét apróságai bekerülnek a versekbe, a válaszlehetőségek egyenítődnak. Az intimszféra újra világegészé válik. Általános jellemzője a születő szövegeknek a ▶ deoetizáltság, az alulfogalmazás, a töredékesség, a polifónia, a relativizáltság, a többműfajúság.

1. Látogass rendszeresen kortárs irodalmi kikötőket! A Jónás Tamás–Lackfi János kitalálta-alapította www.dokk.hu például 2000–2007 között meghatározó jelentőségű portál volt. A www.litera.hu pedig ma is ilyen! – Nézd meg a www.irodalom.lap.hu-t, s persze feltétlenül a Digitális Irodalmi Akadémiát ismét! (Tájékozódj szerkesztésének alapelveiről is, ha még nem tetted volna meg!)



POSZTMODERN DILETTÁNSOK Különösen érdekes jelensége e modernség utáni kornak a dilettáns beszélők megjelenése. Parti Nagy Lajos már megidézett Sárbogárdi Jolánja prózaíró, ám a szintén általa teremtett ▶Virágos Mihály és Dumpf Endre „igazi” költők! Tsúszó Sándor halhatatlan remekeit pedig többen írják a (felvidéki) magyar irodalomban. A játék tehát, a már-már feledett nagyszerű emberi tevékenységforma visszakerült az irodalom felségterületére. Karinthy, Kosztolányi, Örkény után ismét tobzódhat a nyelv okozta jókedvben író és olvasó egyaránt. (Lásd őket önálló fejezetben a [226–229. oldalon!](#) Tsúszó Sándor mives költeményei ugyanott olvashatók könyvünkben, Virágos Mihály életrajza s halhatatlan remeke – *Befordulám a kamrába* címmel – pedig emitt található: [222. oldal.](#))

A gongütést ebben a vonatkozásban is Esterházy Péter adta meg *Csokonai Lili: Tizenhét hattyúk* (1987) című regényével, amely briliáns, prózaversként ható stílusimitáció. Mivel az *Élet és Irodalomban* maga a főszerkesztő, Bata Imre vezette be az ifjú tehetség írását *Üdvözlét az indulónak* címmel – később kiderült, ezt a szöveget is E. P. mester írta...[©] –, a művelt közönség bizony elhitte, hogy Csokonai Lili létező személy. Esterházy Péter mintaképe Weöres Sándor *Psychéje* (1972) lehetett, annyi különbséggel, hogy Weöres eleve a saját nevéen jelentette meg a képzeletbeli költőnő, Lónyay Erzsébet általa (WS által) írott, de a 19. század elejére, történelmi környezetbe datált verseit.

Szépirodalom? Játék? Stílusbravúr?



VRÁGOS MIHÁLY Virág Rudolfnak, azaz Leopold Bloom apjának költői álneve. Leopold Bloom James Joyce *Ulysses*ének főhőse, akinek egy napját (egy nap gondolatfolyamát) írja le a regény, amely valójában egy *Odüsszeia*-parafraíz. A regényben szerepel Szombathely neve is, mégpedig úgy, mint Leopold Bloom felmenőinek lakóhelye. Szombathelyen ma tábla és szobor örökíti meg a Blum-család, illetve Joyce emlékét. (Lásd a következő oldalt is!)

Weöres Sándor: **Psyché**
Egy hajdani költőnő versei

Az ideal

Az üdö estvér járván,
Én Psyche, meg-mosakszom
Róságban, rosmarinban,
Ezer-jó-fű javában.
Mingyán öltözködöm már:
Kanyarok gyöngyöt nyakamba,
Gyűrűket ujjaimba,
Új pántlikát hajamba.
Lám készen is vagyok már,
Díszemben ágyba fekszem,
Mert álmom fürjesében
Vagyon találkozásom
Derék sudár legénnyel,
Bátor tüzes szeművel,
Ő a' leg-szebb, a' leg-jobb,
Nevét nem vallhatom-meg;
Légy a' leg-szebb, a' leg-jobb,
És meg-vallom, te véled.

Tállya, 1812

Patricia Adriani Bódy Gábor filmjében, a Psychében, mely „a posztmodern kultúra indító enciklopédiája” (Fazekas Eszter kifejezése)



Veres Gábor Joyce-szobra Szombathelyen

1. Ha teheted, nézd meg a valóságban is a szombathelyi Joyce-szobrot! Veres Gábor szobrászművész különleges alkotást hozott létre, mely még az igazán inyenc író Joyce-rajongókat is magával ragadja. A figura a falból lép ki, s ezzel máris pontosan kifejezi, hogy ott is van és nincs is ott... (Ugyanis nem biztos, hogy a regénybeli Bloom-család ugyanaz, mint a szombathelyi Blum-család. Ráadásul eleve egy nem létező ember [Leopold Bloom regényhős] nem létező szülőháza előtt állunk, amikor a Bloomsdayen tisztelgünk a nagy író főhősének emléke előtt... Az irodalom tehát tényleg mindig gyönyörű játék is, s ezt a posztmodern újra elhitei velünk. Keresd és sorold példákat a magyar irodalom korábbi történetéből a játékoságra! (Csokonai, Petőfi, Mikszáth, Karinthy mellett Kölcsey 10. osztályból ismerős találós kérdései is eszedbe juthatnak!)

2. Az *Ulysses* 1904. június 16-án „játsszódik”. A Bloomsday Dublinban kialakult szokás, mely szerint a „rajongók” ezen a napon minden évben végigjárják a regény helyszíneit. Ehhez a szertartásrendhez csatlakozott Szombathely városa is a kilencvenes évektől kezdve. Derítsd ki, milyen városok vehetnek még részt a világnak ebben a szép közös játékában!

3. Az irodalmi kultuszok legnagyobbika a Shakespeare-kultusz. Az „Isten másodszületője”-ként is tisztelt reneszánsz drámaíró tevékenységéhez ma már egy egész „iparág” kapcsolódik (kutatók, könyvtárak, színházak, filmek stb.). – Mindezekről részletesen olvashatsz a magyar kultuszkutatók elindító-megalapozó témamonográfiájában, Dávidházi Péter könyvében: *Isten másodszületője. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Bp., Gondolat, 1989. – Nézd meg e könyvben, milyen jegyek alapján ismerhetsz föl egy irodalmi kultuszt!

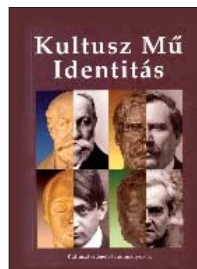
4. Keresd fel a lakóhelyedhez legközelebb eső olyan emléktáblát, kultikus helyet, szobrot, amely egy irodalommal kapcsolatos személynek állít emléket! Mindezt többen is megtehetitek egyszerre, ha nem csak egy ilyen emlékhely van, s utána számoljatok be egymásnak a látottakról! Nagyon tartalmas projektmunkákat lehet készíteni környezetek irodalmi emlékhelyeiről! Ha nincsenek ilyenek a közeletekben, akkor érdemes lenne számba venni az olyan tárgyakat, fogalmakat, mint például a magyar pénzeken látható képek, portrék, az intézmény- vagy az utcanevek, esetleg a rádióadók elnevezései stb.! (Ne feledd, hogy mindennek jó hasznát veheted majd az érettségini!)

5. Keresz olyan kiadványokat és honlapokat is, amelyekben és amelyeken az írók és a költők szülőhelyeiről és tevékenységük színhelyeiről találhatsz áttekintő táblázatokat vagy térképeket! Nézd meg továbbá Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című hatalmas művét (1–14, Bp., 1891–1914)! Válassz ki e lexikonban néhány ismert nevet, s hasonlítsd össze a velük foglalkozó szöveghasábok terjedelmét, mennyiségét – meglátod, nagyon tanulságos lesz a kutakodás (például: Csokonai–Kossuth)!

6. Keresd meg a Petőfi Irodalmi Múzeum honlapját: www.pim.hu! Kiket ismeresz fel a nyitóképen?



7. Ez a múzeum gondozza a magyar írók és költők hagyatékának legjelentősebb részét. Könyveket is adnak ki, közöttük például ezt, amely a tanulmányok mellett a magyar irodalmikultusz-kutatás válogatott bibliográfiáját is tartalmazza. Érdeemes tájékozódni a kultusz kutatás témáiról ebből a könyvből!



8. Egy fenti tételünk bizonyítására, hogy tudniillik a posztmodernben nagyon fontos a depoetizáló látásmód, befejezésül álljon itt egy Petri György-vers! Elemezd, értelmezd a költeményt többféle szempontból! Mi a véleményed, egyáltalán vers ez a szöveg... – vagy: szöveg ez a vers? (Lásd Bóna András talán még mehökkentőbb, még „depoetizálóbb” alkotását is a fejezet végén, a 72. oldalon!)



Weöres Sándor mellszobra felnevelő falujában, Csöngén (Segesdi György alkotása)

Weöres Sándor

Vas megyei üdvözet

Sokszor megyek Szombathelyre,
gondjaimtól szabad helyre
és mellette Oladra
békecsérem fogadva,
sűrű fák közt Kámonban
elmerülök álomban,
és ha vágyom völgyre-hegyre,
tovább utazom Kőszegre,
– végtére hazatérek Csöngére.



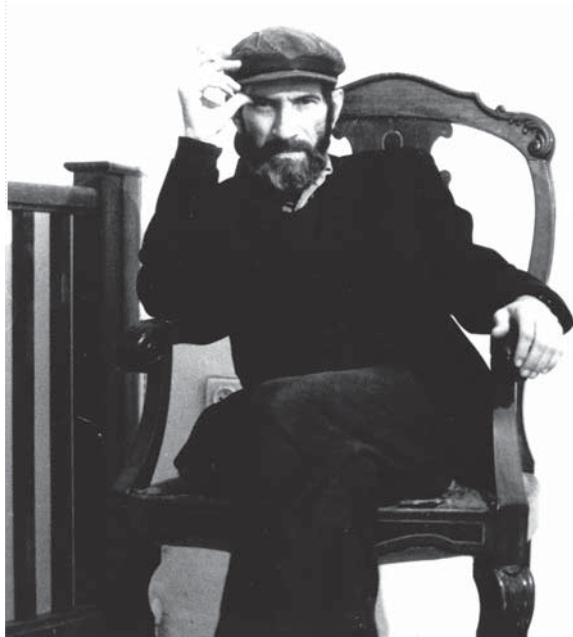
2006-ban Esterházy Péter avatta fel a Weöres Sándor–Károlyi Amy- emlékházat Csöngén (Bokányi Anna fotói)

Petri György

Interjúrészlet

Hogy mi van a hallgatásom mögött?
Na, idefigyelj! Egy.
Nekem semmiféle alkotói válságom nincs.
Az elmúlt két évben,
de ezt úgy értsed, ahogy mondom,
minden áldott nap
legalább egy verset nem írtam meg,
ha esett, ha fújt.
De volt olyan például,
amikor három verset nem írtam
egy délelőtti leforgása alatt.
Hát persze az ilyen
én úgy nevezem „rohamok”
ritkák. Másrészt maga a kérdés is naív.
Egy igazi hallgatás az nem olyan, ami mögött
valami van.

Az én hallgatásom mögött – – – Hát kérek,
ott hallgatás van.
Ameddig a fül elhall.
De olyan ám, mint őrszobán a KUSS után,
vagy mint egy halott csecsemő agyában,
vagy mint az első
csók után, mikor még
nem illik megszólalni,
mert a szájak
még magdeburgi féltékéknek érzik magukat:
ha ezt a megfeszített bambaságot ismered,
a minden másodperccel
tűrhetősebb s törhetősebb
csendjét a kölcsönös részvétnyilvánításnak,
hogyhát megint így egymásratalált két
s önmagát illetően legalábbis
mindegyik tudja: két mi talált egymásra.
Nos, ezek persze csak metaforák.
De jobban nemigen megy ezt megmagyarázni,
s ma még egy szonettet kell
el nem kezdenem. Amolyan penzum, évfordulóra.
És ez a legnagyobb felelősség:
el nem kezdeni.
Ilyenkor még annyi támpont van – – –



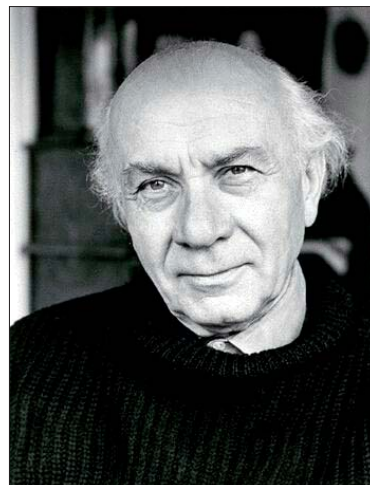
DRÁMAIRODALMUNK Az 1960–70–80-as évek drámairodalmára is a példázatosság jellemző. Sütő András küldetéses tragédiái (*Csillag a máglyán*, 1975; *Ádvent a Hargitán*, 1987) a magyarság és az emberiség sorskérdéseit elemzik-értelmezik. Illyés Gyula pedig továbbra is ► parabolyszerű történelmi drámákat ír (*Kegyenc*, bem. 1968, a *Tiszták*, bem. 1969, *Testvérek*, bem. 1972; e daraboknál lényeges a bemutató időpontja, mert megszületésükkor egyiket sem engedte színre a hatalom).

ÖRKÉNY ISTVÁN (180–185. oldal) *Tótékjának* és a *Macskajátékának* abszurd-groteszk helyzetei és figurái meghódítják a világ színpadait is, sőt sikeres filmek is készülnek belőlük (Fábri Zoltán: *Isten hozta, őrnagy úr!* – 1969; Makk Károly: *Macskajáték* – 1974)



Az 1980–90-es évtizedekben Bereményi Géza (*Légköbméter*, 1979) és Spiró György (az említett *Csirkefej*, 1985) már a hétköznapi lét tragikuma felől közelít az emberi problémákhoz e műnem eszközeivel. Nádas Péter zenei kompozíciójú darabjai – *Takarítás* (1977), *Találkozás* (1979), *Temetés* (1980) – pedig szinte szertartásszerűek. Mindegyik alkotóra igaz, hogy a drámákkal elsődleges céljuk az emberi viszonyrendszer-változások bemutatása.

Még hozzájuk képest is új arcot vesz föl azonban drámairodalmunk a rendszerváltozás után. Végképp előtérbe kerül az abszurd és a groteszk esztétikai minősége. A lét peremén élők immár „főszereplők”-ké válnak, a sorok önisméltódése még a tragikum lehetőségétől is megfosztja a marginalizálódott rétegeket. Erő, pénz, hatalom – vergődés a fogyasztói társadalom szorításában. Nincsenek célok, nincsenek utak, nincsenek igaz vágyak.



Illyés Gyula (1902–1983)

Csányi Sándor és Hegedűs D. Géza a budapesti Radnóti Színház *Tóték-előadásában* (Gothár Péter rendezése, 2004; Koncz Zsuzsa fotója)

PARABOLA A 'paraboladráma' eredetileg középkori műfaj volt. Lényege szerint valamilyen elvont erkölcsi, eszmei tartalomra egy érthető történet segítségével világított rá (vö. Jézus példázata!). Ma hasonló értelemben használja az irodalomtörténet és -elmélet a „kettős” olvasatú művek jellemzésére: vagyis amikor az első jelentésrétegben zajló történetből kell kiolvasnunk a mögöttes tartalmat. (Örkény *Tótékja* tipikus parabola – de a fejezetünkben említett drámák mind rendelkeznek ilyen tulajdonságokkal.)

Az alábbi idézet a legújabb Garaczi László-regényről szól (*metaXa*). Pontosán jellemzi azt a nyelviséget, melyet posztmodern jelhasználatként többször jellemeztünk könyvünkben. Így a szerző kijelentései a drámákra vonatkozóan is igazak:

„Különös, elvarázsolt világba viszi olvasóját Garaczi László új regénye – könyvében hatalmasan áradó, bonyolultan szerkesztett indázó, sokféleképpen szaggatott, egyszerre roppant gazdag és a hiányokkal mégis rafináltan eljátszó, töredékes szöveget olvasunk, ráadásul olyan szöveget, amely mindvégig, megszakítás nélkül egy mondatban hangzik fel, valamilyen tagolatlan egység óhaját vagy ábrándját ébresztvén fel. [...] [Az] ő regénynyelvében, miközben állandóan a mindennapi nyelvhasználat fordulatai tűnnek fel, a nyelvnek állandóan újabb és mélyebb ▶ aspektusai is felderengenek; épp ezáltal vonja be világába olvasóit, hiszen mondatai és különös gondolatritmusai mindig többet mondanak és adnak, mint amennyit egyszerű szavai ígértek volna. Ezáltal válik az ő prózája oly világgá, mely minden oldalról körülveszi olvasóját: az ő prózája valóban nem más, mint *nyelvi mozi*.”

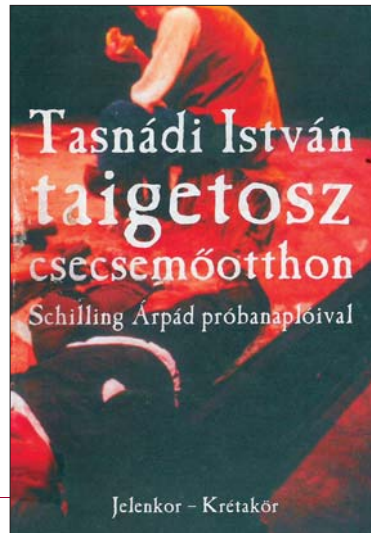
MARGÓCSY István, *Nyelvi mozi, Élet és Irodalom*, 2007, jan. 19, 27.

Parti Nagy Lajos (*Ibusár*, 1992), Háy János (*A Gézagyerek*, 2001), Garaczi László (*Csodálatos vadállatok*, 2000) művei nem történeteket, nem sorsokat ábrázolnak. A csehovi hagyományt írják át a mai magyar viszonyokra. Szereplőik elbeszélnek egymás mellett, élethelyzeteik kicsinyesen nevetségesek, nyelvük gyakran csupán gesztusnyelv. Ezek az emberek ott a színpadokon örökké fáradtak, egészében roncsoltak, még csak mosolyt sem fakasztanak bennünk, legfeljebb szánakozást.

Tasnádi István *Közellenség* (*Kohlhaas*) című darabja (1999) egy általa korábbról ismert világirodalmi hagyományhoz csatlakozik. (A Kleist, Doctorow, Hajnóczy Péter, Sütő András, Miloš Forman becsületükben megsértett, igazságkereső hősei teremtette hagyományhoz lásd a 271–273. oldalt is!) *A magyar* ▶ *Zombi* (2006) című komédiája pedig vígjátékformában igyekszik láttatni azt az abszurd helyzetet, hogy egy középkorú magyar férfi kilátástalan sorsából akkor tudnának a legtöbben profitálni, ha ő öngyilkos lenne... (A motívum – bevallottan – a kommunista rendszert kifigurázó Nyikolaj Erdmann-darabból, *Az öngyilkosból való*.)



Szerző és műve(i) – Schilling Árpád próbanaplóival



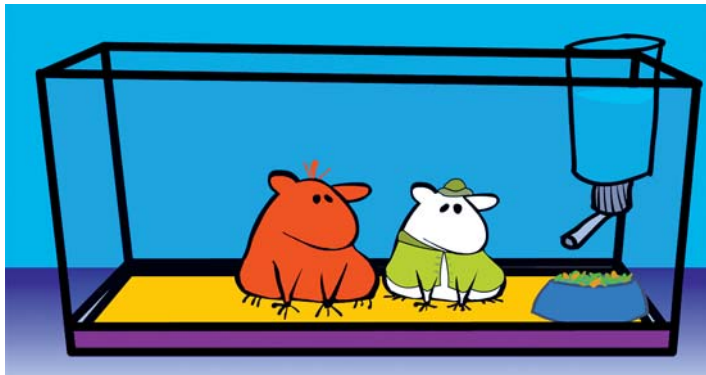
1. Értelmezd a Tasnádi-kötet címét (szokatlan módon a könyvben nincs ilyen című darab...!)
2. A posztmodern kor drámairodalma bizonyosan az ▶ abszurd drámától vette kezdetét, így örök adósa Samuel Beckettől a *Godot-ra várva* (1952)

ZOMBI „halvajáró”

ASPEKTUS nézőpont

című, a maga korában – s valójában még ma is – sokkoló erejű, a lét értelmetlenségét és ürességét állító darabnak. Idézd fel emlékezetedben, láttál-e már abszurd drámát vagy arra emlékeztető színpadi művet, esetleg filmet, vagy olvastál-e ilyenfajta regényt, verset!

3. Itt nézheted meg a *Godot-ra várva* két és fél perces változatát... www.musearts.com/cartoons/pigs/godot.html



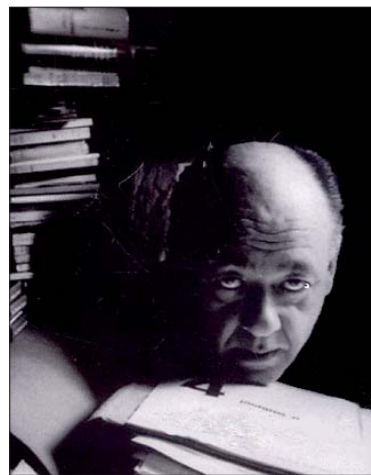
4. Szerinted miképpen lehetséges, hogy lehetetlen eseményekkel jellemezze egy író a való életet – olyan dolgokkal, amelyek bizonyosan nem történnek, nem történhetnek meg (a *Tótékban* például a tűzoltóparancsok „négy egyforma darabba” vágja az őrnagyot...)?

5. Mit gondolsz, mi a titka a színháznak? Miért izgatja évezredek óta az emberiséget annyira mindaz, ami a „deszkákon” történik? Egyáltalán: miért járunk szívesen színházba? Neked melyik a kedvenc színdarabod?

6. Ha esetleg Te is álltál már színpadon színészként vagy rendezőként, oszd meg élményeidet a többiekkel!

7. Egy színelőadás a legszebb értelemben vett projektmunka. Sok-sok ember együttműködése szükséges hozzá. Mindenki belead egy kicsit magából a közösbe, de alkalmazkodnia is kell a többiekhez. Terveztek meg egy színelőadást, osztátok el a feladatokat, készítsétek elő a munkafázisokat, s ha lehet, tényleg játsszatok el egy rövid darabot egymásnak!

ABSZURD DRÁMA A második világháború után kibontakozott irányzat, az abszurd irodalom műfaja. Lényege, hogy az emberből kiveszett minden emberi: a szolidaritás, a kapcsolatteremtés vágya, a szeretet, a barátság. Lehetetlenné vált az ember és ember közötti megértés, de erre már nincs is igény, hiszen lényegében a nyelv is megszűnt. E darabok általában kevés szereplőt mozgatnak semmitmondó helyszíneken – közömbössé vált minden. A szereplők csak reménytelenül vegetálnak. A műfaj jeles alkotói: Ionescu (Joneszku), DÜRRENMATT (268–270. o.), Beckett, Örkény István.



Eugène Ionescu (1909–1994). A kopasz énekesnő (1948) című darabja a beckett-i Godot-ra várva mellett a másik leghíresebb abszurd dráma



Az Ibusár egyik előadásának (Janus Egyetemi Színház) plakátképe

Romeó és Júlia, Új Színház;
Nagy Mari, Karcagh Ferenc,
Takács Kati, Pálffy Kata

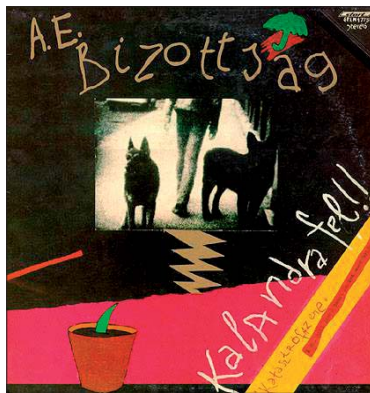
8. Akiknek van kedvük és idejük hozzá, alakítsanak színjátszó kört – akár több osztály diákjaiból együtt! Meglátjátok, maradandó élményekben lesz részetek a színi munka által!

9. Nézd meg a neten a http://szinhaz_linkcenter.hu oldalt! Szerkessz Te is egy hasonló „linkközpont”-ot valamely szűkebb színházi témáról (például a Kohlhaas-motívumról)!

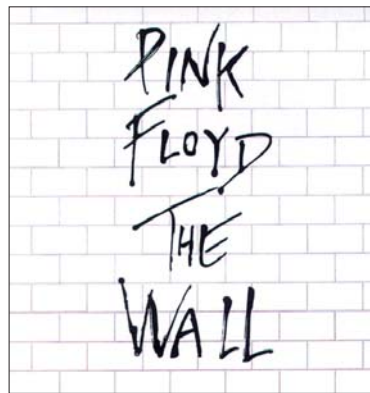


10. Nézz utána az 1970-es, 1980-as, 1990-es évek zenei világának! Hallgass bele a Beatles, az Albert Einstein Bizottság, a Pink Floyd vagy a valamivel későbbi Kispál és a Borz zenekar lemezeibe!

Mit gondolsz, például a Bizottság abszurd szövegei és diszharmonikus zenéje miatt tudott olyan népszerű lenni azokban az időkben?



A képzőművészekből alakult Albert Einstein Bizottság zenekar első lemeze



A Pink Floyd (egyik) híres, (rock)történelmet író albuma 1979-ben jelent meg

Az irodalomtudomány a késő modernség és a posztmodernség korában

Az 1930-as évek Magyarországn az irodalomtudomány ama törekvései uralkodtak, melyek az irodalmi alkotások belső, szellemi lényegének megismerésén fáradoztak. Ilyen nézetrendszer volt a ►szellemtörténeti módszer, melynek legnagyobb alkotása Szerb Antal *Magyar irodalomtörténete* és világirodalom-története.

1. Szerb Antal nem is tartotta magát irodalomtudósnak, hanem olyan írónak, aki élete egy szakaszában irodalomtörténettel foglalkozott. Derítsd ki, Szerb Antal mely műveiből készült film!

2. Egyik regénye a 2000 utáni években, főleg német és olasz nyelvterületen hatalmas sikert aratott – hasonlóképpen Kertész Imre *Sorstalanság*ához s Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnék* című regényéhez, melyek külföldön előbb voltak igazán (el)ismertek, mint itthon. Szerinted mi lehet ennek a furcsa jelenségnek az oka? (S persze: melyik ez a regény?)[Ⓜ]

3. Melyik mai könyvkiadó nevezte el magát egy szép Szerb-motívumról?

4. Keresd meg az író *Száz vers* című, híres válogatását, s kezd el Te is egy füzetbe bemásolni – vagy gyűjteni egy mappába a számítógépeden – a Magad „száz vers”-ét!

SZELLEMTÖRTÉNET Gondolkodási és megismerési módszer. Az embert és annak teljesítményeit elsősorban a megérzés eszközeivel vizsgálja, s összefüggéseiben tekinti, egységes kor-szellemet feltételezve a jelentős gondolati vagy művészeti irányok mögött.

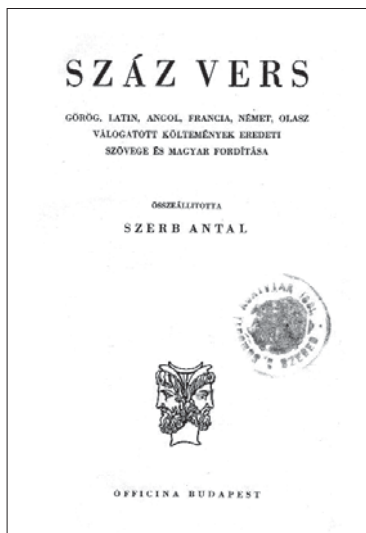


Szerb Antal (1901–1945)

Szerb Antal halálára

Balf (mti) – Hatvan éve, 1945. január 27-én halt meg Balfnál Szerb Antal író, irodalomtörténész, a Magyar irodalomtörténet; A világirodalom története – és több sikeres regény, köztük az *Utas és holdvilág* – szerzője. Magyar zsidóként 1944 novem-

berében Sopron mellé, előbb Fertőrákosra, majd Balfra vitték. Innen kétszer is próbálták megszöktetni, ám ő nem hagyta magára barátait-író társait. A legyengült író 1945. január 27-én egy nyilas keretlegény puskatussal egyszerűen agyonverte.





Saussure (1857–1913), a modern nyelvészlelet kidolgozója



A magyar strukturalizmus egyik legjelentősebb teljesítménye (hol is találkoztunk vele tavaly?!)

STRUKTURALIZMUS Gondolkodási irányzat, szemléletmód. Lényegi elve, hogy valamely dolog struktúrája nemcsak annak a dolognak a szerkezete (formai rétege), hanem egyben megismerési módja (lényege, tartalmi rétege) is.

HERMENEUTIKA A megértés (értelmezés) tudománya; egyik legjelentősebb elméletirója Hans-Georg Gadamer (1900–2002).

AZ ÚJ NYELVSZEMLELET ÉS A STRUKTURALIZMUS A 20. század elején a svájci–francia nyelvész, Ferdinand de Saussure (ferdinan dö szosszúr) különítette el egymástól a nyelv társadalmi jellegének megfelelő elvont fogalmát (langue), illetve egyéni, gyakorlati használatát, magát a beszédet (parole).

Saussure rendszerelvű elmélete egészében megváltoztatta a nyelvről – s részben az irodalomról – való felfogásunkat. A ▶ strukturalizmus mint az 1950-es években megerősödő irodalomtudományi irányzat is lényegében ezen a nyelvészeti felfogáson alapult. Nálunk ez a nézetrendszer politikai okok miatt csak a hetvenes évektől válhatott ismertté. Egyik legjelentősebb képviselője Hankiss Elemér.

A strukturalizmus mára irányzattól gondolkodásmóddá vált. Mint tudományos megismerési módszer elterjedt a néprajzban, a pszichológiában, a szociológiában és más tudományágakban. Sőt a képzőművészetekben és az építészetben is beszélünk strukturalizmusról.

Az irodalom mivoltának és lényegének felfogásában az 1960-as évektől kezdődően történt újabb fordulat. Ekkortól számítva – a strukturalizmus után – a tudósok még tovább mentek az irodalom társadalomátalakító, politikai funkcióitól való megtisztításában. Nálunk mindez csak a rendszerváltás után következhetett be, így az 1950–70-es évekről a tudományban is mint megszakítottság-állapotról beszélhetünk.

Ha részletezni akarnánk az 1950-es évek magyar irodalomtudományát, olyan kategóriákat kellene említenünk, mint például a „pártosság”. Ez a fogalom egy demokratikus társadalomban – vagyis ma – egyszerűen értelmezhetetlen. Lényege szerint azt jelentette, hogy a művészetnek bizonyos eszméket kell hirdetnie, s a valóságot is „párt szemüveg”-en keresztül kell néznie és ábrázolnia. Így az irodalom is mindenekelőtt nevelni igyekezett az embereket, az öncélú szórakoztatásnak nem volt helye a szocializmus, még kevésbé a kommunizmus világában.

A MODERN HERMENEUTIKAI IRÁNYZATOK Umberto Eco *Nyitott mű* című könyvének köszönhetően az 1960-as évektől kezdett világossá válni az egyetemes irodalomtörténetben, hogy minden alkotásnak annyi értelmezése van, ahány olvasója. Ettől kezdve váltak uralkodóvá azok a ▶ hermeneutikai irányzatok is az irodalomtudományban, amelyek nem a szövegek végső értelmét keresték. Nem a szerzői életrajzot (pozitivizmus) vagy a korszellemet (szellemtörténet), esetleg a belső lényegét (strukturalizmus) tartották az

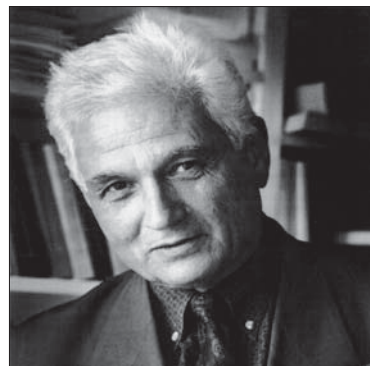
értelmezés lehetséges sarokpontjának, hanem magát a szöveget, illetve a szövegnek és a befogadónak az egymáshoz való viszonyát (Gadamer, Ricœur [rikőr]).

A különböző recepcióesztétikák (Hans Robert Jauss) még tovább mennek e tekintetben. A szöveg és az olvasó viszonyát párbeszédnek tekintik, s tagadják, hogy a műnek egyáltalán lehetne állandósult jelentése. A dekonstrukció tana (Jacques Derrida) pedig megszünteti a fogalmak általános értelmezhetőségét, és a jelentések mozgására teszi a hangsúlyt (kulcsfogalma az 'elkülönböződés').

Az 1990-es évek az irodalomelmélet újabb „oldalhajtsái”-nak virágzását hozták. Ilyen például a posztkolonializmus, a feminista irodalomtudomány és az ökokritika. Előbbi a gyarmatosítással, utóbbi a nemük miatt perifériára szorítottak irodalmát vizsgálja. Az ökokritika pedig az irodalom és a környezettudatosság kapcsolódási pontjait keresi.

Mindezen eszmék és gondolatok nálunk csak 1989 után kaphattak nyilvánosságot, s szivároghattak be lassan a negyven évnyi marxizmustól és szocialista realizmustól átítatott irodalomtudományba. Amikor ez megtörtént, akkor azonban ► revelatív erővel kezdte el újraírni magát a magyar irodalomtudomány s az egész magyar irodalomtörténet. Az ezredforduló tájékán már komoly szakirodalmat vehetünk kézbe az új szempontok, új filozófiák, új felismerések felől rendezve Petőfiről, Aranyról, Mikszáthról, Jókairól, Babitsról, Kosztolányiról, József Attiláról és másokról.

Mindennek következménye természetesen a kánon átalakulása is. A 15-20 évvel ezelőtti negyedikes (ma: tizenkettedikes) irodalomtanönyvekben vagy az érettségi tételek között ma már szinte ismeretlen írók, költők is szerepeltek. S az is előfordult, hogy ádáz viták folytak arról, miért kapott több oldalt egy tankönyvben Mészöly Miklós, mint valaki más, vagy például Ottlik Géza egyáltalán miért szerepel benne...?*



Jacques Derrida (1930–2004), a dekonstrukció atyja

REVELÁCIÓ felismerés, rádöbbenés, megvilágosodás

Ím, befejezésül egy kis posztmodern önreflexió: a tankönyvszöveg a tankönyvírásról szól...[☺]

1. Eddigi tanulmányaid alapján – mintegy ismétlésképpen – tekintsd át az irodalomtörténet megelőző nagy korszakainak jellegzetességeit!

2. Gyűjts példákat valamely említett tudományágból vagy művészetből a strukturalista gondolkodásmódot bizonyító művekre! Megfelelő szűkítéssel gyorsan boldogulsz a Google vagy más keresőmotor segítségével.

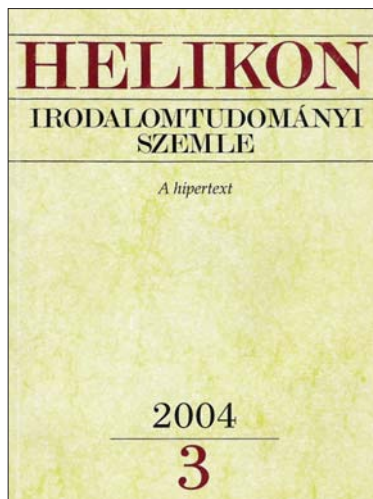
* Ha érdekel a téma, ebben a könyvben csemegézhetsz: *Tankönyvháború*, szerk. PÁLA Károly, Bp., Argumentum–MTA Irodalomtudományi Intézete, 1991.



CLAUDE LÉVI-STRAUSS

*Szomorú
trópusok*
Európa

A néprajzi strukturalizmus úttörő alkotása



A kutatók írásait általában egy-egy aktuális téma köré rendező irodalomelméleti folyóirat – mely első igyekszik lenni az új irányzatok és eredmények bemutatásában

3. Mit gondolsz, miért akadályozták meg politikai okok az 1960–70-es években Magyarországon a modern irodalomelméleti kérdések, nézőpontok, horizontok, kutatói módszerek előtérbe kerülését? Kérdezd meg szüleidet, nagyszüleidet!

4. Az irodalom és a tudományok történetében nemegyszer előfordult, hogy valakinek a műveit tanítványai, barátai, kollégái adták ki, mert ő, úgy mond, „fontosabb dolgokkal volt elfoglalva”, s ezért nem fordított gondot az örökkévalóságra. Saussure munkássága az egyik leghíresebb példája ennek a „módszer”-nek. Nézz utána, hogyan történt mindez! Mi a véleményed, hiteles lehet-e így egyáltalán a Saussure-féle nyelvelmélet... 😊? ?

5. Említs még olyan alkotókat, akiknek műveit haláluk után mások gyűjtötték össze vagy őrizték meg, s rendezték sajtó alá!

6. Nézz utána a posztkolonializmusnak és a feminista irodalomtudomány-nak (irodalomkritikának), illetve a nőirodalomnak! Ebben a könyvben például az *Egri csillagok* posztkolonialista olvasatát találod meg: BÓKAY Antal, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Bp., Osiris, 2006, 284–287). Te milyen műveket tartasz e horizontok valamelyikéből értelmezhetőnek? Próbálkozz meg effajta elemzésekkel! Segítséguél egy kép... 😊

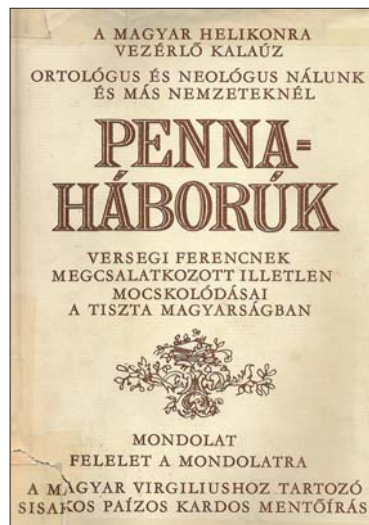


Nemzedékek találkozása: Szabó Magda (1917–2007) író és Szabó T. Anna (1972–) költő (Gordon Eszter fotója)

Irodalmi viták

Irodalmunk és nyelvünk történetének sajátos jelenségei a langyosabb vagy éppen hevesebb szellemi összecsapások. Emlékezhetünk korábbi tanulmányainkból például a Csokonai síremléke körül kibontakozott, úgynevezett „Árkádia-pör”-re. Nagyjából ugyanekkor zajlott a nyelvújítás a maga kisebb-nagyobb csetepatéival. A 20. századból az Ady értékelésével kapcsolatos „bonyodalmak”-ra utalunk a húszas évek végéről („Ady-revízió”). Az irodalmi viták mindig komoly szellemi izgalmat okoztak a résztvevőknek és az olvasóknak egyaránt.

A szocializmus időszakában az Élet és Irodalomban zajlottak a legélénkebb pengeváltások. Ezek azonban nem is igazi viták voltak, hanem rejtett módon a hatalom bírálóit tartalmazták. Ilyen volt például a Bertha Bulcsu író indította „kesudió-vita” 1976-ban, amely a szocialista munka termelékenységének kritikáját adta. E viták nagy lelkesedést váltottak ki az olvasókból, akik másképpen nem formálhattak nyilvánosan véleményt a fennálló rendről. Jellemző e lelkesedésre, hogy ilyenkor még az utcán sem lehetett mást hallani, mint az adott témát kommentáló emberek izgatott hangját...



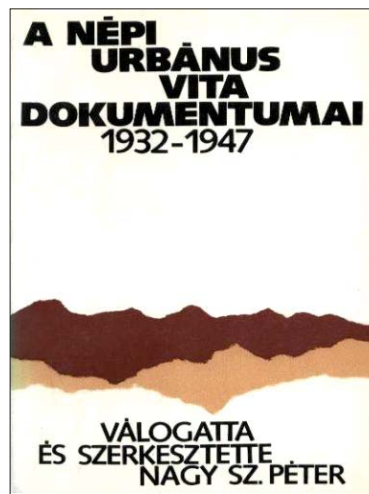
A könyv, melyben utána nézhetesz korábbi irodalmi vitáknak

A NÉPI–URBÁNUS VITA AZ 1930-AS ÉVEKBEN Irodalmi vitáink közül is az egyik legerőteljesebb szembenállást fogalmazta meg az úgynevezett „népi–urbánus vita”. A megnevezések eredetileg a népies-paraszti és a városias-polgári irodalmi ízléscsoport közötti ellentétre utaltak. Később azonban egyre erősödő eszmei szembefordulást fejeztek ki. A két csoportosulás másképpen ítélte meg a nemzet és Magyarország szegénységéből és elmaradottságából való felemelkedésének útjait és lehetőségeit.

„A munkanélkülieket számon tartjuk, de ki törődik a munkásokkal? Tudjuk, hogy a rend, melyben a bőségtől csak az éhség lesz nagyobb, s a termelőszközök tökéletesedésével csak a bitangjára hagyott lelkek száma nő: halálra ítélt. De ki figyelmeztet a kiáltó heveny betegség alatt az idültre, a termelés betegsége alatt a munkáéra?”

Németh László: *A minőség forradalma* (a teljes szöveget lásd a 210–211. oldalon!)

A gazdagabb tájékozódás lehetőségét kínálja számodra ez a könyv is



„...a Kert-Magyarország terve: a szövetkezett minőségi gazdaságokból fölépített, okosan iparosított, kertész-színvonalon álló gazdáktól megművelt magyar föld látomása.”

NÉMETH László, *Emelkedő nemzet*, Irodalmi Újság, 1956. november 2., 2.)



A sátorköpusztai birtok, ahol a Kert-Magyarország eszméje megfogant. A birtok Németh László apósáé, a fiatal házaspár első gyermekükkel 1931 boldog nyarát itt töltötték. Bővebben itt olvashatsz a témáról (innen való a kép is): Tóbiás Áron, *Édenkert-teremtő álmok. Németh László réálutópiái* = www.okotaj.hu/szamok/27-28/auton2.html (2007. 01. 17.)

URBÁNUS ÍRÓK Babits Mihály, Déry Tibor, Faludy György, Füst Milán, Herczeg Ferenc, József Attila, Kosztolányi Dezső, Márai Sándor, Molnár Ferenc és mások – művészetük tárgyát és a szépség kritériumait elsősorban a városi polgári létben és az egyetemes kultúrában fedezték fel.

A népi mozgalom témáit, motívumait, nyelvét a „nép”-től eredeztette, s a jövő letéteményeseit a parasztságban és a faluban látta. A minőség eszményítése jegyében Németh László a szinte utópisztikus ►Kert-Magyarország elképzelésig is eljutott, néhányan azonban sajnos a szélsőjobboldalhoz sodródtak.

Az ►urbánusok témái, motívumai, képei inkább a városi életből és az ahhoz kapcsolódó modernizáció tárgyköréből valók. Nemritkán a dekadenciával is kapcsolatba hozzák őket, illetve tevékenységüket.

ÍRÓ–OLVASÓ–VITÁK Előfordul az irodalom történetében az író és az olvasók közötti „vita” is. Márai Sándornak is volt például „nézeteltérés”-e szülővárosa lakóival, a kassaiakkal. Amikor önéletrajzi regénye, az *Egy polgár vallomásai* megjelent, többen magukra ismertek a szereplők közül... A valóság „beleszólt” a képzelet, a fikció világába, s a szerző – részben az olvasóközönség nyomására – át is írta a regényt.

1. Keressetek még példákat író–olvasó-„viták”-ra, s beszéljétek meg őket, illetve ezt a jelenséget! Találni fogtok a posztmodern magyar irodalomban is ilyeneket. Két cím segítségül: *Jadviga párnája*, *Pletykaanyu*.

2. Keresd meg könyvtárban Németh Lászlótól *A minőség forradalmának* (kötetbeli) vagy valamelyik más művének és Márai Sándor imént említett, *Egy polgár vallomásai* című regényének egyik korabeli kiadását! Találsz-e, s ha igen, milyen izlésbeli különbséget a könyvborítók, a könyvtárgyak – betűtípusok, borítógrafika, méretek, színek stb. – között?

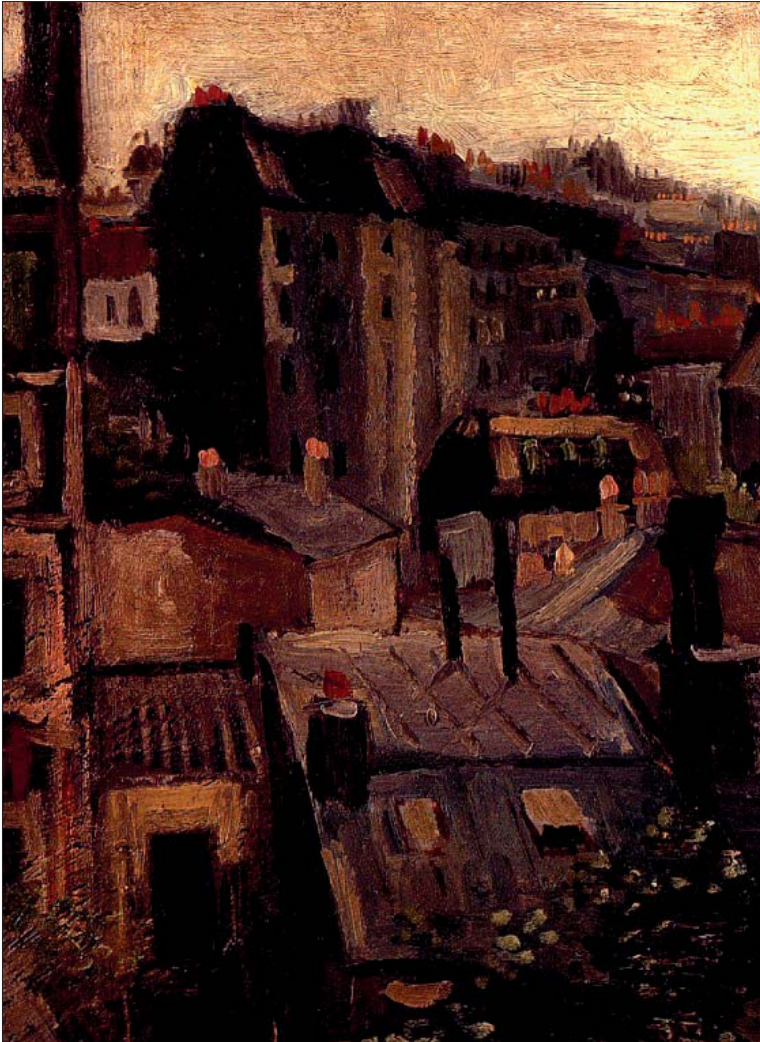
3. Milyennek találod Márai Sándor szülőházát? Mit mutat meg egy lakóépület a benne élők gondolkodásmódjából, lelkületéből, hagyományairól?



Márai Sándor szülőháza Kassán (2004)

4. Idézz fel magadban olyan irodalmi és képzőművészeti alkotásokat, melyekben a ház(ak) az emberi élet/lét szimbóluma(i)! (Talán volt alkalmad Budapesten a Monet-, a Paál László-, a Munkácsy- vagy a Van Gogh-kiállításon látni ilyen festményeket.) Nézd meg például ezt a festményt!

A felsorolt művészek közül ki festhette ezt a képet? Milyen stílusjegyekből ismeresz rá az alkotóra?



Valóság és irodalom egymásra hatásának klasszikus példája Orson Welles (orszon velz) *Világok harca* című novellája, melyből 1938-ban olvasott fel a rádióban. A szöveg hatására sok helyen pánik tört ki, mert a történetet a hallgatók valóságosnak fogták fel, azt hívták, hogy földönkívüliek támadták meg a bolygót. (A novellát Steven Spielberg dolgozta fel utoljára filmen – Tom Cruise főszereplésével – 2005-ben.)

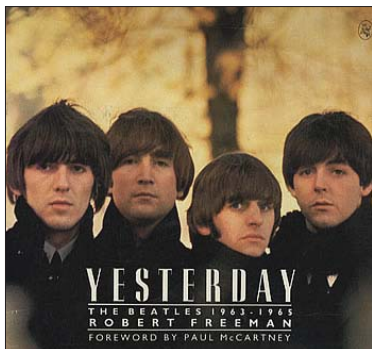
De a hasonló példák szaporíthatók a televíziós szappanoperák groteszk és könnyfakasztó eseteivel is. Emlékeztet, hogy egy brazil sorozat (*Rabszolgasors*) hősnője, Isaura számára a nyolcvanas években Magyarország több helységében adománygyűjtésbe kezdtek az emberek, hogy kiszabadítsák, megsegítsék őt...

5. Értelmezd-jellemezd együtt a [70–71. oldalakon](#) látható házképeket!

6. Találd meg az alábbi versnek minél több kapcsolódási pontját – hipertextjét? – a [70–75. oldalakon](#) szóba hozott kérdésekkel – s természetesen tankönyvünk következő nagyfejezetével!

Kovács András Ferenc
Díztávirat szárszói találkozókra

szarszonak is egy a vege stop
josef attila stop



Tankönyvünk első részét két olyan szöveggel zárjuk, amelyek közül Bóna András verse tipikusan posztmodern szöveg, Umberto Ecoé pedig fittyet hány mindenre, ami nagyképűség, kivagyiság, erőszak, történelmi tragédia stb. Derűsen beszél arról az örök tévképzetről, hogy csak a jelen van, és sem előtte, sem utána nincs is igazi élet...

7. A vers fölé egy lemezborító, mellé egy kártyanaptár képét szerkesztettük: hasonlítsd össze a három produktum beszédmódját! Miképpen szól ugyanarról – a mulandóságról – az egyik, s hogyan a másik és a harmadik?

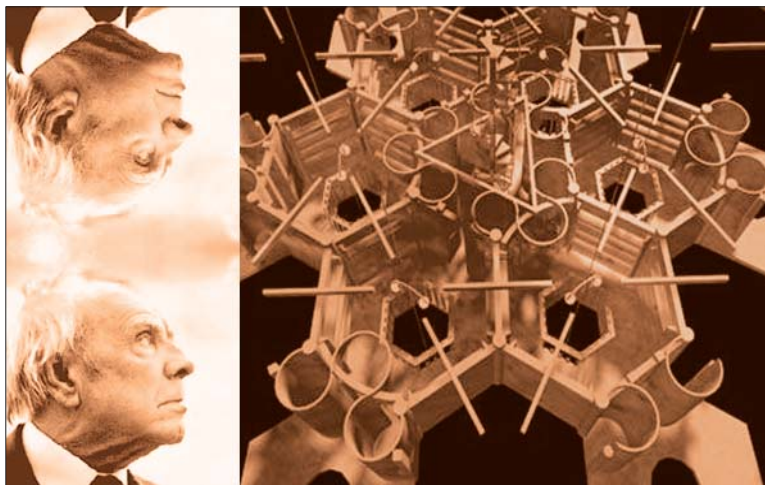
Bóna András: **a rettenet napjai**

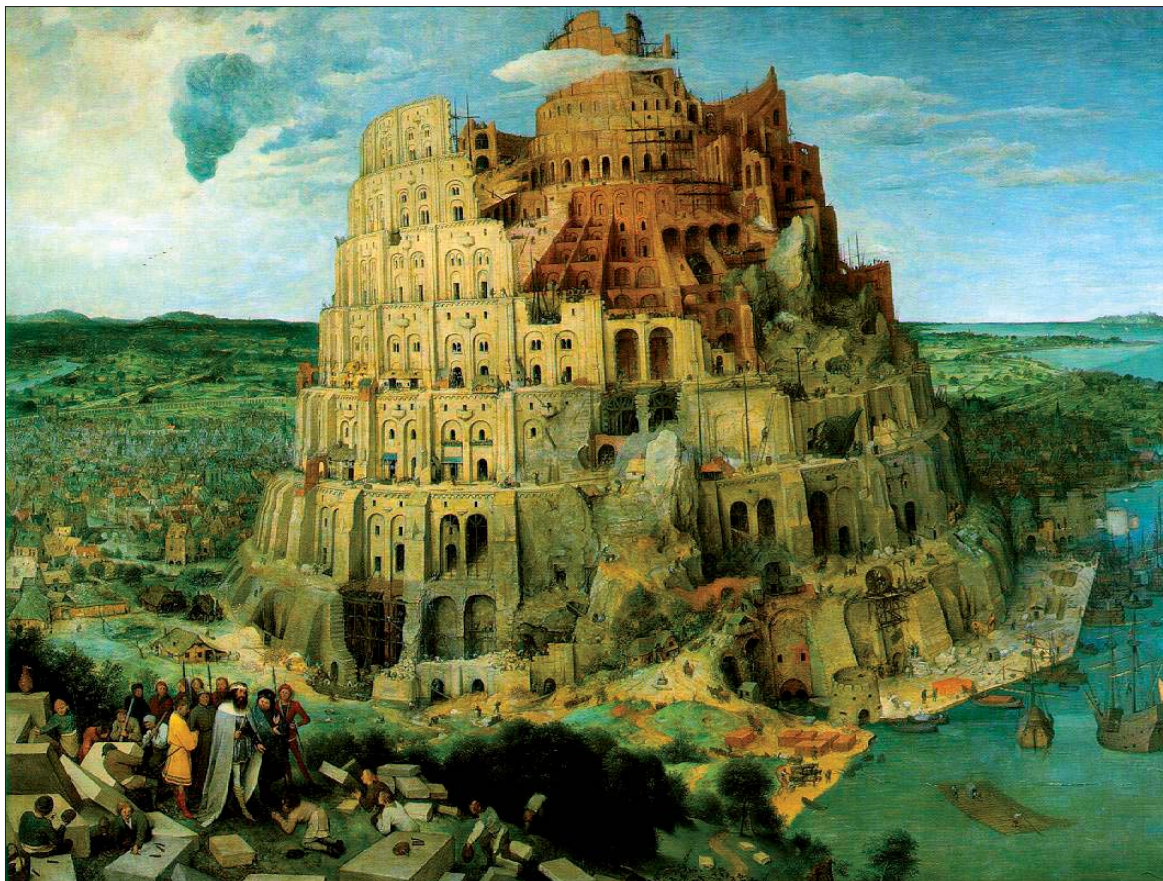
hétfő.
kedd.
szerda.
csütörtök.
péntek.
szombat.
vasárnap.

*Kártyanaptár a 2006-os
Megasztár-győztes
Rúzsza Magdi képével*

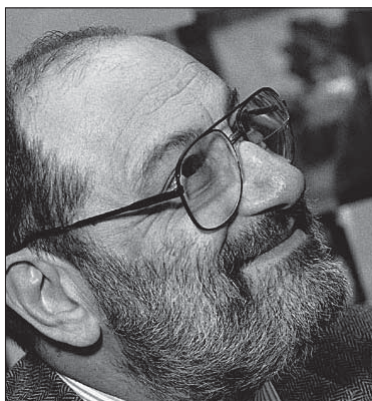


8. A következő oldali Brueghel-festményben (bröhel v. brügel) ezek a gondolatok szintén benne vannak. Elemezd a verset, értelmezd a prózai szöveget, s hallgasd meg Rúzsza Magdi *Aprócska blues*-át! Kapcsold hozzájuk a Brueghel-képet! (Bizonyára eszedbe jut mind-ezekről a már említett argentin író, Jorge Luis Borges is és az ő *Bábeli könyvtára*,[®] amelynek vízióját itt láthatod az író „kettős portré”-jával együtt.)





Peter Bruegel (1525–1569): Babel tornya (1563)



Umberto Eco (1932–) jeltannal foglalkozó olasz tudós (szemiotikus) és regényíró. Leghíresebb szépirodalmi műve A rózsza neve, amely egy középkorban játszódó, többféle regisztert megszólaltató regény. Nyitott mű című tudományos munkája egészében megváltoztatta modern irodalomszemléletünket (vö. 66. oldal!). A tudós-író 2007-ben a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál díszvendége volt



Umberto Eco

Bábeli beszélgetés

(A Tigris és az Eufrátesz között, a függő kertek árnyékában, nem sok évezreddel ezelőtt)

URUK: Tetszik ez az ékírás? A szövegszerkesztő rendszerem alig tíz óra alatt megcsinálta Hammurabi törvénykönyvének az egész bevezetőjét.

NIMROD: Mid van? Apple Nominatorod az Eden Valley-ből?

URUK: Megbolondultál? Az már a türoszi rabszolgapiacra sem kell senkinek. Nem, ez egy egyiptomi szövegveső, egy Toth 3 Megis-Dos. Nagyon kicsi a fogyasztása, napi egy marék rizs, és hieroglifákkal is tud írni.

NIMROD: Főlöslégesen rakod tele a memóriáját.

URUK: Csakhogy ez másolás közben formatál. Nem kell többé külön formatálórendszer, amelyik fogja az agyagot, megmintázza, és a napon kiszikkasztja a táblát, meg külön egy másik, amelyik ír. Ez mintáz, tűzön szikkaszt, és ír is egyből.

NIMROD: Viszont 5,25 egyiptomi könyök méretű táblákat használ, és legalább hatvan kiló. Miért nem veszel inkább egy hordozható?

URUK: Még mit nem? Olyan káldeus folyadék-kristály-kijelzőset? Nem vagyok én mágus!

NIMROD: Nem olyat, hanem törpe szövegvesőt, egy Szidónban adaptált afrikai pigmeust. Tudod, milyenek azok a főníciaiak, mindent lekoppintanak az egyiptomiaktól, csak aztán még miniatürizálják is. Ide nézz: laptop, az öledbe ül, úgy ír.

URUK: Pfu, még púpos is.

NIMROD: Persze, mert külön lemezt szereltek a hátába, hogy minél gyorsabb legyen a backup. Csak odacsapsz a korbácscsal, és egyből ábécében ír, látod, a graphic mode helyett text mode-ot használ, bármit kihozatsz



Khafre király

huszonegy karakterből. Az egész Hammurabi-kódexet ráteszi neked egy 3,5-ös agyagtáblára.

URUK: Akkor viszont még egy fordítórendszert is kell szerezned.

NIMROD: Szó sincs róla. Ebbe a törpébe a fordító már bele van építve. Ha megint rácsapsz, visszatesz mindent ékírásba.

URUK: Grafikus ábrázolást is tud?

NIMROD: Naná, hát nem látod, hogy színes? Mit gondolsz, ki csinálta meg a Toronyhoz a terveimet?

URUK: És megbízható? Nehogy a végén még ledőljön neked az egész.

NIMROD: Ugyan! Beletápláltam a memóriájába Püthagoraszot meg a Memphisi Lótuszt. Megadod neki a síkméreteket, egy korbácsütés, és kész, már szerkeszti is a háromdimenziós zikkurátorodat. Az egyiptomiak a piramisaihoz még kénytelenek voltak a tízparancsolatos Mózes-szisztémát használni, amihez tízezer építőrendszert kellett összekapcsolniuk. Márpedig azok nem voltak haj, de friendly-k. Csupa ósdi hardware, kénytelenek voltak behajigálni az egészet a Vörös-tengerbe, még a víz is kettényílt.

URUK: Végül is megéri?

NIMROD: Zodiak üzemmódban is használható. Egy pillanat alatt megmutatja a horoszkópodat, és hát, ugye, what you see is what you get.

URUK: Sokba kerül?

NIMROD: Nézd, ha itt veszed meg, akkor egy egész aratásnyi termés sem elég rá, de a búboszi piacokon már zsák gabonáért is megkaphatod. Na persze jól kell tartanod, tudod, hogy van az: garbage in, garbage out.

URUK: Hát, én egyelőre elvagyok ezzel az egyiptomival is. Ha kompatibilis a törpéd a 3Megis-Dosommal, tanítsd már meg vele legalább a Zodiakot, jó?

NIMROD: Elvileg nem lenne szabad, vásárláskor meg szokták esketni az embert, hogy csak személyes használatra kell... Persze végül is mindenki csinálja. Jó, rakjuk össze őket. De nehogy vírus legyen ám a tiédben!

URUK: Makkegészséges. Engem inkább az aggaszt, hogy hovatovább mindennap kitalálnak egy új nyelvet, úgyhogy a végén még összezavarodnak a programok.

NIMROD: Irt, Babelben? Babelben ugyan nem, ne félj.

Fordította: Barna Imre



„Pár napja a laptopom bement a az unalmast. Elromlott a hűtőventillátor benne! Mivel a gépem sulinetes ezért fel kell küldenem Budapestre, mert csak ott javíthatják meg. Már csak egy nagyon súlyos gondom van, hogy a gép papírjai nincsenek nálam és az anyut megkértem arra, hogy otthonról küldje el nekem sürgősen. Hiába, úgy látszik, hogy most már a levél is elkallódott, mivel még mindig nem kaptam meg. Úgy, hogy most nem tom mi lesz. És pont akkor romlik el az a drága gép, amikor a legnagyobb szükségem lenne rá. Bezzeg az asztali gépemmel nem voltak ilyen gondjaim, hiszen ha baja volt, akkor csak újra telepítettem és működött. Vazze, tök ideges vagyok már emiatt. Ha majd lesz elegendő pénzem, ami persze nem fog bekövetkezni, majd veszek egy asztali számítógépet!”

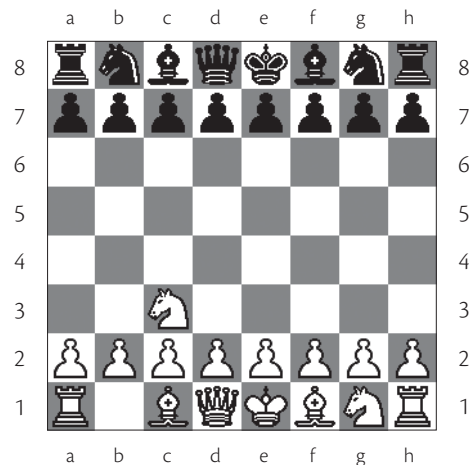
= www.rexina.freeblog.hu/categories/Szamtech [2007.06.27.]

ÖSSZEGZÉS A posztmodern kor beköszöntével a világ „egyben” való megértésének lehetősége végképp megszűnt, a „nagy elbeszélések” (Jean-François Lyotard [zsan-franszoa liotár] irodalomtudós kifejezése) kora valóban lejárt. Hogy mit kaptunk cserébe? Mindenekelőtt a szabadságot. Ráadásul pedig azt a lehetőséget, hogy mindannyian újra alkotók lehetünk, a teremtő képzelet birtokosai. S ez önmagában is felemelő érzés.

Tandori Dezső (sakk)verse(i)

A betlehehi istállóból
egy kis jószág kinéz

Hc3



„Vers az, amit mondani kell” – írja egyhelyütt Kányádi Sándor. „Vers az, ami nem ér ki a lap széléig” – véli Ismeretlen Szerző.

Kétségtelen, hogy mindkét meghatározás a maga tömörségében s szellemességében elfogadható egyfajta definíciónak. Lássuk azonban, mit mond egy komoly szakkönyv ez ügyben: „A vers olyan szöveg, amelyben a nyelv kifejezési síkjának építőelemei a szótagok szintjéig lehatolva ritmikusan rendezettek.”*

Az is kétségtelen immár, hogy Tandori Dezső fenti „szövege” vagy inkább jelegyüttese ez utóbbi meghatározás szerint nem tekinthető versnek (ez alapján persze a vizuális költészet egésze kirekeszhető volna e kategóriából). Az első két meghatározás nyomán azonban nyugodtan kijelenthetjük, hogy a Hc3 szövegű „valami” vers. Főként a második definíció követelményének tesz eleget, ám megfelel az elsőnek is: ha nehézkesen bár, de lehet mondani; ráadásul címe értelmes és köznap i ésszel

is felfogható magyar szavakból áll. Egyáltalán – s ebben is a megszokott versekhez hasonlít –, van címe. Legfeljebb cím és szöveg viszonya fordult volna meg, s ebben térne el leginkább ez a jelegyüttes a „régii” versektől? Valószínűleg ennél többről van szó.

Kiindulásként fogadjuk el, hogy egy vers – műalkotás – befogadásakor nem más történik lelkünkben s eszünkben, mint munkába lendül az a hatalmas információ- és érzelemmennyiség, melyet élettapasztalatnak nevezve eddigi éveink során magunkba szívunk. Éppen érvényes értékrendszerünk szerint sorba rendezzük a dolgokat – átéljük a verset, annak mondandóját –, aztán megállapítjuk, hogy ez a mű szép, nem szép, feledhető, vagy épp örökérvényű igazságokkal ajándékozott meg bennünket...

Minden vers jelek együtteséből áll. Tandorié is. Szerzőnk pusztán annyit tett, hogy magából a „versszöveg”-ből kiiktatta a megszokott elemeket, a szavakat – az értelmező dolgot megnehezítette, mert kihagyott egy lépcsőfokot! –, s csak a rendkívüli sűrűségű jelegyüttest hagyta meg. Nem árulva el, hogy ez egy sakkvers.

* SZEPES Erika–SZERDAHELYI István, *Verstan*, Bp., Gondolat, 1981, 15.

A gyalog lépésének jelölhetetlensége osztatlan mezőn

Táj két figurával

	Hh6
	Hg4
	Hf6
	Hh7
c5	Hg5
c6	He6
c7	Hd8c5
c8H	

Ha erre rájövünk, akkor azonban rögvest visszatalálunk szokásos értelmezői szerepünkbe, s látjuk, hogy ez a „valami” ugyanúgy működik, mint más valamik (versek): vagyis munkába lendül bennünk az a hatalmas információ- és érzelmennyiség, melyet élettapasztalatnak nevezve... (lásd mint fent!)

A költő ebben az esetben nem a mi szűkebb kultúrkörünk szavaival, hanem csak részben azokkal, illetve a velünk azonos kultúrkör jeleivel fejezte ki magát, számítva arra, hogy jeleit éppúgy vesszük, megértjük, mintha szavakba öntötte, ritmizálta volna nekünk mondandóját – tartalmilag például –, valahogy így: „Jézus Krisztus születése igen jelentős kezdet volt az emberiség életében”. Tandori jelegyűttese ugyanis körülbelül ennyit közöl velünk; vagyis a vers erről szól.

E „szöveg” megértése – végül be kell látnunk – lényegében sokkal könnyebb, mint mondjuk ezeké a soroké: „Tiszta szívvel betörök, / ha kell, embert is ölök” (József Attila: *Tiszta szívvel*). Mindössze két-három előzetes ismeretre van szükségünk a megértéshez. Tudnunk kell, mit jelöl ez a szó: Betlehem, s tudnunk

kell, hogy a Hc3 annyit tesz saknyelven szólva: a Huszár („Ló”) a c3-as mezőre lép. S most már csak arra kell emlékeznünk, hogy a sakban a Huszár az egyetlen olyan tiszt, vagyis jelentős figura, mellyel játszmat kezdhetünk.



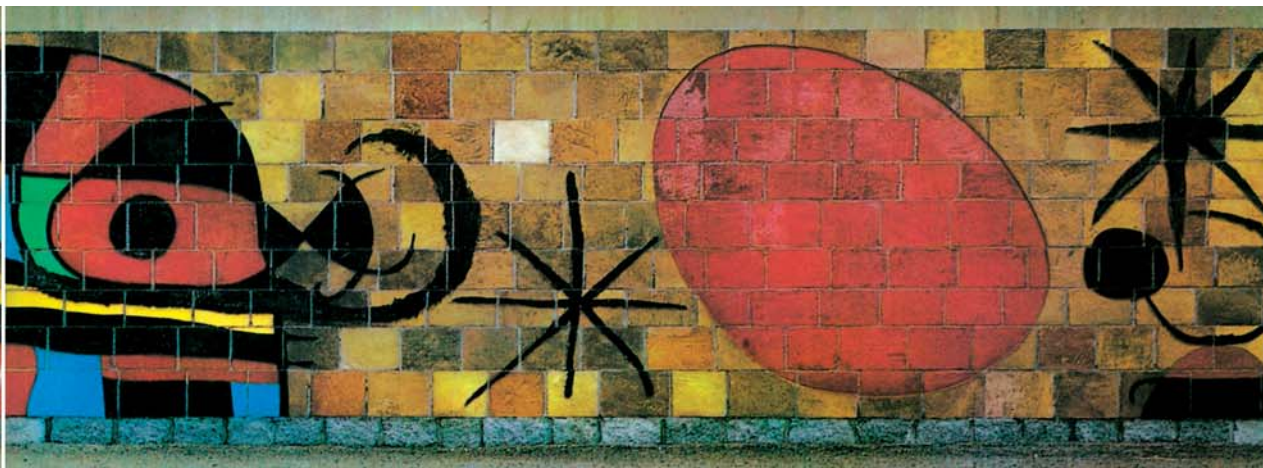
E kötetben (Bp., Magvető, 1973) jelentek meg először Tandori Dezső sakkversei. A könyv mottója József Attila Esméletéből való: „...s mint talált tárgyat visszaadja...”



Joan Miró: Napfal (1955, Párizs, UNESCO-székház fala)

II. rész

A késő modernség és a posztmodernség irodalma



Életmű	81
Portrék	125
Látásmódok	179
Kortárs irodalom	213
Világirodalom	235
Színház- és drámatörténet	261
Az irodalom és a kultúra kapcsolata	277



*József Attila szobra Szegeden,
az egyetem épülete előtt (Varga Imre
alkotása, 1964)*



Életmű

József Attila 82

Ráadás 122

*Orosz István:
Egy elveszettnek hitt
József Attila-fénykép 1980-ból*

Bevezetés

„...végső soron sohasem a műalkotás,
hanem mi magunk volnánk a tét.”
(Kulcsár Szabó Ernő)

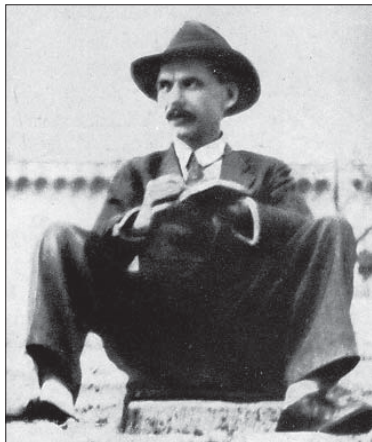
Én én vagyok magamnak,
s neked én te vagyok.
S te én vagy magadnak,
két külön hatalom.
S ketten mi vagyunk.
De csak ha vállalom.

(Radnóti Miklós: *Előhang egy monodráamához* – részlet)

Önmagunk megismerése mindannyiunk legfontosabb életcélja. A művészet – így az irodalom is – ebben az önmegismerésben segíthet bennünket. Ennek a célnak az elérése azonban lehetetlen vállalkozás; mint cél azonban éppen arra való, hogy mindennapjainkat vezérelje, hogy értelmet adjon az ismétlődésnek, örömet a munkának, tárgyat a szeretetnek.

Ha a teljes önmegismerés vágyalom marad is számunkra, az azonban lehetséges, hogy derűsen éljünk, hogy keressük és megtaláljuk a boldogságot.

József Attila költészetének egésze szemlélhető eme önmegismerés felfokozott vágya felől. Ugyanakkor e vágy ellentmondásos jellegét, szenvedéssel járó mivoltát is azonnal észrevehetjük, ha elolvassuk a *Tiszta szívvel* vagy az *Eszméletet*. A nekünk való segíteni akarás végül felőrölte a költő idegrendszerét.



A Dunánál (1935 körül)



Marton László szobra
(1980)

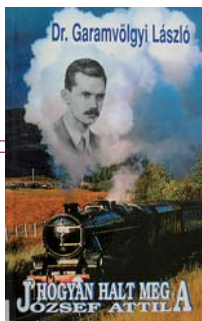
1. Értelmezték a fejezet mottóját egy közös beszélgetésben, vitában!

2. Hasonlíttatok össze a fényképen és a szobron a költő testtartását, ruházatát, tekintetét, mozdulatait! – Vessétek össze egymással a két, fejezetnyitó József Attila-ábrázolást is!

3. Szinte ugyanakkor festette Szőnyi István *Dunánál* című alkotását, mint amikor költőnk *A Dunánál*t írta. Értelmezzétek, jellemezzétek a festményt! Találtok-e rajta a József Attila-vershez hasonló vonásokat?! Ha vannak ilyenek, melyek azok?



4. Mint olvashatjuk Tverdota György irodalomtörténész keretes írásrészletében, József Attila egész életében szeretett volna hasonlítani – fizikailag, illetve költő-szerepe szerint is – Petőfi Sándorra. Különös végzete a sorsnak, hogy mindkettejük halála ma is rejtélyek forrása. Petőfi sírját megtalálni vélték a szibériai Barguzinban a múlt század végén, József Attiláról pedig Garamvölgyi László rendőrtiszt készített „oknyomozó” könyvet, melyben a költő halálát nem öngyilkosságnak fogja fel, hanem inkább balesetnek. Nézz utána a Barguzin–Petőfi-kérdésnek, illetve a Garamvölgyi László-könyvben olvasható véleménynek! Posztmodern verset is találhatsz *Petőfi Barguzinban* címmel. Vajon ki írhatta? 😊



5. Nemrég terveztetek már Ti is könyv- vagy folyóiratborítót, 😊 ezért tudjátok, hogy milyen eszközökkel segítheti egy borító a könyv mélyebb megismerését általában. Hogy tetszik Neked ez a fedél?

„A magyar olvasó [...] szemében a lírai költő prototípusa: Petőfi Sándor. József Attila dolgát, amikor sor került kettejük szembesítésére, megkönnyítette az a tény, hogy küllemét tekintve hasonlított a forradalom poétájához. Ezzel a különleges hasonlósággal a húszas évek végétől és folyamatosan foglalkozott az irodalomszerető közvélemény. A költő tudatosan rá is játszott erre a párhuzamra. A halál még közelebb hozta a köztudatban a két lírikust: mindketten fiatalon és tragikusan pusztultak el. József Attila apoteózisának meggyorsításában [...] szerepet játszott az a lélektani-kulturális mechanizmus is, amely egyenlőségjelet tett a magyar költő és a tragikus halál, a magyar költő és a nagy veszteség képzetei közé. [...] József Attila neve már 1937 decemberében a Petőfié mellett tündökölt.”*

* TVERDOTA György, *A nekro-logika (József Attila halotti búcsúztatói) = Tények és legendák – tárgyak és ereklyék*, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1994, 125–145; idézet: 137.

Takács Zsuzsa: **Három felütés**

(1)
Végpont

A játék erre megy ki.
Már értem, itt mi zajlik.
Élő rám nem hasonlít.
Kínomnak párja itt nincs.
A játék erre megy ki.

(2)
Talpfákon bukdácsolva

Talpfákon bukdácsolva,
komor sínek közt fel-le
sikoltva fut a Gyermekek.
Mozdony fut nyomában.
Inge púposan feltolul,
nem szabadul az ég alól.

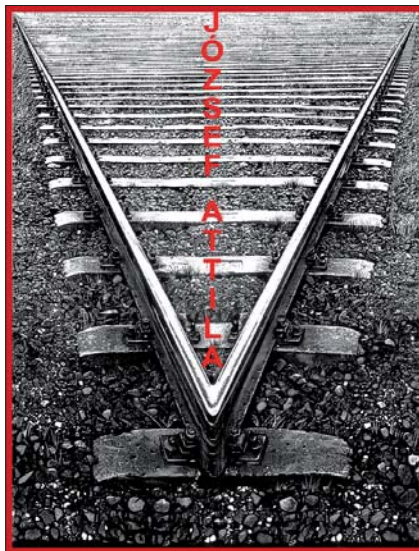
Váramba ki fut?
Anyja guggol elébe,
fejét fúrja ölébe.

– Ezt látom majd, ha meghalok.

(3)
Epitáfium

Megszabadítottam magamtól őket.
Most alszom, úgy mint mások.

6. 2007. december 3-án, halálának 70. évfordulóján lejárt József Attila műveinek szerzői jogi védelme. Versei visszakerültek a MEK-re is. Ellenőrizd, tényleg fönt van-e már a hálón a költő életműve! – Lásd mindezekről a Tverdota Görggyel készült interjút a www.index.hu-n!



7. Orosz István grafikusművész a költő születésének 100. évfordulójára készítette ezt a plakátot. Milyen eszközökkel dolgozik egy plakát általában?

8. Össze is hasonlíthatod egymással az Orosz István-plakát, a Szőnyi István-festmény és a Garamvölgyi-könyvfedél vizuális eszközeit...

9. Keresd meg a neten, melyik posztmodern magyar író adott ki egy egész könyvet, melyben a Duna az egyik „főszereplő”! Mi a címe ennek a „regény”-nek? Keresd meg a könyvtárban, és lapozz bele!

10. József Attilának nemcsak a „legszebb öregkori versei”-t írták meg mai magyar költők az elmúlt évtizedben (Takács Zsuzsa *Három felütése* e kötetből való), mint ahogyan erről az előző fejezetben megemlékeztünk (vö. 15. oldal!), hanem születésének 75. évfordulóját is megünnepelték. Ekkor is jelentek meg tiszteletére versek, könyvek, tanulmányok. Fejezetünk elején lévő plakát is erre az évfordulóra készült. Értelmezd, jellemezd, elemezd ezt a montázszerű alkotást! Miért szép? Hogy tetszik Neked?

Az önteremtés gesztusa

A lét szélsőségességének érzékeléséről (is) szól ez a vers. Egyszerre érvényes minden sora, holott a hétköznapi logika számára egymásnak ellentmondó megfogalmazások találhatók benne. A romantika kora óta azonban nem hétköznapi ésszel kell mérnünk a költészetet. Ahogyan József Attila maga írja később: „A líra logika; de nem tudomány” (*Töredékek* – 1937).

Miközben a vers elsődlegesen a „minden mindegy” érzését közvetíti, mögöttes jelrendszerében épp ennek ellenkezőjét érzékelteti. Teszi ezt úgy, hogy a két jelentésréteg egymásba játszatása mindvégig feszültségben tartja a szöveget. A lírai én csak látszólag beszél felelőtlenségről. Pozitív és negatív értékek, kezdet és vég egybefoglalása a minden pillanatért és minden centiméterért érzett felelősség versévé avatja ezt a tizenhat soros remekművet. A *Tiszta szívvel* egy újfajta költészet, újfajta poétika „igénybejelentés”-e az öntörvényű megszólalásra.

„A vers a magyar költészetben – írja Bókay Antal a Mindentudás Egyetemén tartott előadásának már idézett szövegében (lásd a 14. oldalon!) –, sőt a világirodalomban is kiemelkedő példája annak a gesztusnak, amelyben az én, a személy önmagát önmagából teremti meg. Horger Antal professzor helyesen érzékelt, hogy valami radikálisan új attitűd állítása történik itt, amely ellentétes a nevelésre, képzésre épülő, az ősök tradícióján nevelődő személy eszméjével. A vers üzenete azonban sokkal több valami kamaszos lázadás kirobbanásánál. Ha figyelünk rá, egy új struktúrát, az én radikálisan új elképzelését, eddig nem ismert mélyrétegét hallhatjuk ki a versből.”*



A költő 1928-ban

*Attila, Jolán, a Mama,
elől Etelka,
Bp., 1908–1909 körül*

Tiszta szívvel

Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
se bölcsöm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm.

Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset.
Húsz esztendőm hatalom,
húsz esztendőm eladom.

Hogyha nem kell senkinek,
hát az ördög veszi meg.
Tiszta szívvel betörök,
ha kell, embert is ölök.

Elfognak és felkötnék,
áldott földdel elfödnek
s halált hozó fű terem
gyönyörűszép szívemen.

(1925)



* BÓKAY Antal, *Énszerkezet, önteremtés – József Attila üzenete*, Mindentudás Egyeteme, VI. szemeszter, 11. előadás – 2005. április 11. = www.mindentudas.hu/bokay/20050411bokay1.html?pldx=8 [2007. 02. 06.]

CURRICULUM VITAE („CV”) életrajz, önéletrajz



„Attila nagyon szeretett volna egy puskát. Csinált egy sorsolást, egy koronát sorsolt ki, de a végén ő nyerte meg a nyereményt, a gyerekek majd megverték. Ebből vett egy tolltartót, azt elcserélte egy fényképező-dobozra, majd egy hintalóra és végül ezt egy flóbert-puskára. Ez 1917–18-ban volt, ebből az időből származik a puskás fényképe.” (József Eta)



József Attila és József Etelka (Bp., 1916 körül)

Curriculum vitae

(Részletek)

„1905-ben születtem, Budapesten, görög-keleti vallású vagyok. Apám – néhai József Áron – három esztendőskoromban kivándorolt, engem pedig az Országos Gyermekvédő Liga Öcsödre adott nevelőszülőkhöz. Itt éltem hét éves koromig, már ekkor dolgoztam, mint általában a falusi szegénygyerekek – disznópásztorkodtam. Hét esztendőskoromban anyám – néhai Pöcse Borbála – visszahozott Budapestre s beiratott az elemi iskola II. osztályába. Anyám mosással és takarítással tartott el bennünket, engem és két nővéremet. Házaknál dolgozott, odajárt reggeltől estig s én szülői felügyelet nélkül iskolát kerültem, csibészkedtem. A harmadikos olvasókönyvben azonban érdekes történeteket találtam Attila királyról és rávettem magam az olvasásra. Nem csupán azért érdekeltek a hun királyról szóló mesék, mert az én nevem is Attila, hanem azért is, mert Öcsödön nevelőszüleim Pistának hívtak. A szomszédokkal való tanácskozás után a fülem hallatára megállapították, hogy Attila név nincsen. Ez nagyon megdöbbenett, úgy éreztem, hogy a létezésemet vonták kétségbe. Az Attila királyról szóló mesék fölfedezése azt hiszem döntően hatott ettől kezdve minden törekvésemre, végső soron talán ez az élményem vezetett el az irodalomhoz, ez az élmény tett gondolkodóvá, olyan emberré, aki meghallgatja mások véleményét, de magában fölülvizsgálja; azzá, aki hallgat a Pista névre, míg be nem igazolódik az, amit ő maga gondol, hogy Attilának hívják. [...]

Ezután Pestre jöttem. Két szemesztert hallgattam a pesti egyetemen. Tanári vizsgát mégsem tettem, mert – Horger Antal fenyegetésére gondolva – azt hittem, úgysem kapnék állást. Majd a Külkereskedelmi Intézet magyar–francia levelezőnek alkalmazott, megalakulásakor, – referenciával azt hiszem szívesen szolgál Kóródi Sándor úr, volt vezérigazgatóm. Ekkor azonban olyan váratlan csapások értek, hogy bármennyit edzett az élet, nem bírtam ki – az OTI előbb szanatóriumba, majd táppénzállományba utalt neuraszténia gravisszal. Hivatalomtól megváltam, beláttam, hogy nem lehetek tehetősebb egy fiatal intézmény nyakán. Ezóta írásaimból élek. Szerkesztője vagyok a Szép szó c. irodalmi és kritikai lapnak. Magyar anyanyelvemen kívül írok és olvasok franciául és németül, levelezek magyarul és franciául, perfek gépíró vagyok. Tudtam gyorsítani is, – egy havi gyakorlattal ezt a tudásomat fölfrissíthetem. Értek a sajtó nyomdatechnikájához, tudok szabatosan fogalmazni. Becsületesen tartom magam, azt hiszem, hogy fölfogásom gyors is hogy munkában szívós vagyok.”

1. Olvasd el József Attila egész *Curriculum vitae*-jét! Mit gondolsz, mi a titka megrendítő hatásának – pedig látszólag „egyszerű” szövegről van szó!?

2. Készítsd el a költő pályaképét írásban, képben, multimédiában (a pályakép műfaja: egy alkotó életének legfontosabb eseményei, jelentős alkotásai vagy azok csoportjai, esetleg kötetei alapján szakaszolva, rendezve)! Használd fel a könyvünk első fejezetének tanulmányozásakor összeállított József Attila-bibliográfiát (vö. 12. oldal)!

3. „Legyél Te is milliomos!” címmel rendezetek kvízvetélkedőt az osztályban József Attila életútjának eseményeiből és alkotásainak címeiből, illetve a két adatcsoport összefüggéseiből! Kidolgozhatjátok az egész „műsor” arculatát, melyet aztán később is felhasználhattok, más alkotóknál is: legyen ez egy igazi irodalmi vetélkedő! Tehetséges műsorvezetők kerestetnek!

4. Nézzetek utána a József Attila–Horger Antal-„történet” többféle elmesélési módjának (▶ narratívájának)! Érdeemes megkeresni a valós emlékeket (emléktöredékeket) József Attila-szövegekben (melyek közül leghíresebb a *Születésnapomra* című vers – kéziratát lásd a 117. oldalon). Közben esetleg Horger Antal nyelvészeti munkásságára is fény derül. Valószínű azonban, hogy a professzor úr nem szakmai munkáival, hanem elsősorban a *Tiszta szívvel* „betiltásával” írta bele magát kultúránk történetébe... – Mint ahogyan a „mesterember” Salieri sem a saját munkásságával vált híressé, hanem azzal, ahogyan a lángészt, Mozartot támadta és gyűlölte. Mi a véleményed a „másodhegedűsök” eme viselkedésmódjáról?

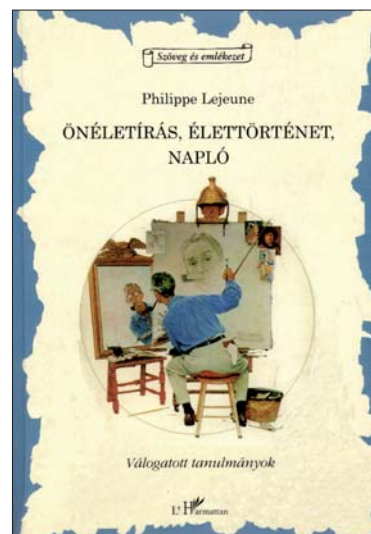
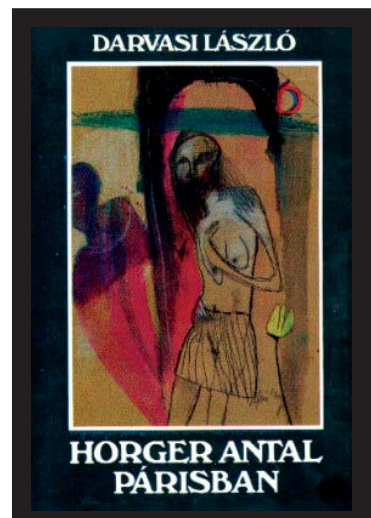
5. Lapozz bele a *Horger Antal Párisban* című Darvasi-kötetbe, s fejtsd meg címének jelentését! Hol találkozta már könyvünkben a szerző (ál)nevével?

6. Olvassátok el többféle megközelítésben József Attila életrajzát a neten vagy könyvekben! Értelmezzétek az értelmezéseket! Mennyiben különböznek a költő (ön)narratívájától?

7. Alkossatok fiktív CV-eket József Attila stílusában! A legjobban sikerülteket tegyétek föl az osztály honlapjára – ha van ilyen (ha nincs, gyorsan készítsétek egyet)!

8. Az önéletírás műfaja ma az egyik „divatos” vizsgálódási területe az irodalomtudománynak. Az önépítés narratíváinak kutatása az utóbbi évtizedekben vált ilyen fontossá. Mit gondolsz, miért?

NARRATÍVA Az irodalomtudományban ’elbeszélésmód’, ’értelmezésmód’, ’nézetrendszer’. Ma már a történet-tudományban, a szociológiában, a pszichológiában, a politológiában, sőt a festészetben is használatos hasonló értelemben.



Egy szakkönyv az önéletírás-témához

A semmi ágán

Reménytelenül

Lassan, tűnődve

Az ember végül homokos,
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.

Én is így próbálok csalás
nélkül szétnézni könnyedén.
Ezüstös fejszesuhanás
játsszik a nyárfa levelén.

A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok

Vas-szinü égboltban...

Vas-szinü égboltban forog
a lakkos, hűvös dinamó.
Óh, zajtalan csillagzatok!
Szikrát vet fogam közt a szó – –

Bennem a mult hull, mint a kő
az űrön által hangtalan.
Elleng a néma, kék idő.
Kard éle csillan: a hajam – –

Bajszom mint telt hernyó terül
elilliant ízű számrá szét.
Fáj a szívem, a szó kihűl.
Dehát kinek is szólnék – –

(1933)

* Lásd bővebben: JULOW Viktor, *Csokonai Vitéz Mihály*, Bp, Gondolat, 1975, 218–221, illetve SZŐKE György, „*Űr a lelkem*” – A kései József Attila, Bp, Párbeszéd, 1992, 82–83.

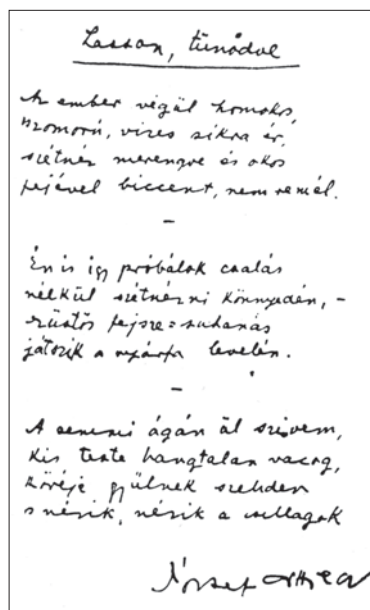
„A semmi ága” kifejezés talán Csokonaitól származó* ritka levegője járja át az egész verset. A *Lassan, tűnődve* alcímű rész alapvetően térmetaforákkal fogalmazza meg a magányt mint meghatározó élményt. Az egyéni sors közösségivé általánosítódik az „ember” szó versfővé emelésével. Az idő- és térjelölőként egyaránt értelmezhető „végül” határozószó az egyszeri élet következményeként jelöli meg a lírai én beszédhelyzetét.

A második darab (*Vas-szinü égboltban...*) legfontosabb közlése pedig mindent időélménnyé, időtapasztalattá vált(oztat) át: „Bennem a mult hull, mint a kő / az űrön által hangtalan. / Elleng a néma, kék idő.” A szó és a szótlanóság (szólni nem tudás) ars poeticaszerű kettőssége zárja a költeményt, amely azonban egy – nem a szokásos modalitásjelzővel érzékeltetett – szomorú, megválaszol(hatat)lan kérdéssel zárul: „Dehát kinek is szólnék – –”.

Az emlékezet a költő szerint nemcsak a múltra vonatkozhat, hanem minden lehetséges idősíkot egybefogó élmény. Az az élmény, amely az egyetlenségében egyszerre véges és végtelen Én-ben sűrűsödik össze – mint fény a csillag testében – „fekete lyuk”-ká. Mondhatnánk: az emlékezet maga az ember.



A kép 1935. szeptember 21-én készült



1. Az 1920–30-as években következett be a világirodalomban ama bizonyos paradigmaváltás, korszakküszöb (a fogalmak magyarázatát lásd a 13. oldalon), amelyektől kezdve már nem lehetett a régi módon megszólalni a költészetben. Ezt valósította meg József Attila a magyar lírában. – Alakítsatok kisebb kutatócsoportokat, s gyűjtsetek érveket, műveket a ▶ tárgyas költészet (objektív költészet) megszületésének, eme korszakküszöbnek a bemutatásához!

2. Költőknek sok-sok versét megzenésítették. Ezek közül az egyik legismertebb a *Rejtelmek* című szerelmes etűd Sebő Ferenc-féle feldolgozása. Énekeljétek el a dalt! Ha van az osztályban gitáros, kérjétek meg, hogy kíséren Benneteket! Keressetek és hallgassatok más zenés József Attila-adaptációkat!

„A **TÁRGYIAS KÖLTÉSZET** radikális újítás a magyar lírában, de ez az iránya a kortárs európai költészetnek is. Innen vezet út Piliinszkyhez, Nemes Nagy Ágneshez és a háború utáni magyar költészet más jelentős teljesítményeihez. Ezek a versek a külváros világát, a tárgyas és emberek történelmi pillanatát arra használják, hogy személyes érzések elmondása nélkül is testet, formát adjanak a költő belső világának.”* Lásd még könyvünk első részében a 37. oldalt!

Rejtelmek
József Attila - Sebő Ferenc

Rej-tel-mek, ha zen-ge - nek, őrt ál - lok, mint me-sé - be.
Be-búj - tat - tál en - ge - met tal - pig ne-héz hű - ség - be.
Dom, dom, dom, da-na dom, dom da-na da-na da-na, dom, dom.

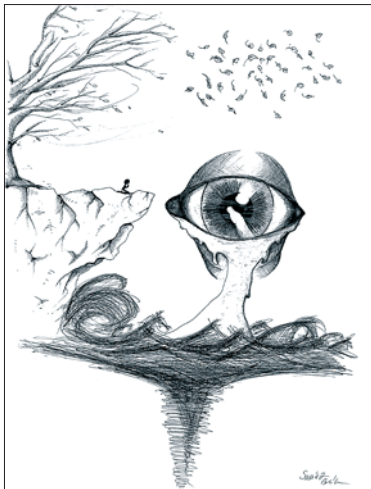
Szól a szellő, szól a víz,
elpirulsz, ha megérted.
Szól a szem és szól a szív,
folyamodnak teértek.
Dom, dom...

Én is írom énekem:
ha már szeretlek téged,
tedd könnyűvé énekem
ezt a nehéz hűségét.
Dom, dom...

befejezés
Dom, dom, dom, da-na dom, dom da-na da-na da, dom, dom.



* BÓKAY Antal, *Énszerkezet, önteremtés – József Attila üzenete* = www.mindentudas.hu/bokay20050411bokay1.html?pldx=12 [2007. 02. 06.]



Szász Béla rajza



Nagy Ákos illusztrációja

3. Ezen az oldalon három József Attila-versillusztrációt találsz gyerekektől* – ehhez a költeményhez:

[Örökkön háborog a tenger...]

Örökkön háborog a tenger
örökkön zúgnak a lombok
örökkön fájdalmas az ember
örökkön kicsik a dolgok.

Hasonlítsd össze a rajzokat! Noked melyik tetszik a legjobban és miért?

Virág Mónika munkája



* A képek a várapalotai Krúdy Gyula Városi Könyvtár József Attila-illusztrációs pályázatának anyagából valók. Lelőhelyük: www.krudylib.hu/pages/aktual/palyazat/jozsefa.htm [2007. 02. 06.]

4. Itt pedig „igazi” művészek József Attiláról készített képeit láthatod – Faludy György történetével fűszerezve. Ha van hozzá kedved, nézz utána alaposabban a részleteknek – miképpen udvarolt József Attila anyának és lányának egyszerre...

Faludy György

Jegyzetek az esőerdőből – JA és a trubadúr-tradíció

(Részlet)

„A 30-as évek közepén nagyobb társaság jött össze szombatonként Gyenes Gitta festőművésznő lakásán. Forgács Anti, Goda Gábor, József Attila és e sorok írója a társaság törzstagjai közé tartozott. Összejöveteleink központja és célja a festőművésznő lánya, Luca volt. Attila Lucának udvarolt, mint ahogy hozzá írt szerelmes verseiből közismert. Luca, úgy hiszem, nagyon kedvelte Attilát, a költőt és verseit, de személyéhez jóval kevésbé vonzódott. Alighanem ez volt az oka, hogy Attila az egyik szombaton kijelentette: másnap, vasárnap rajta lesz a 4:25-kor induló ceglédi vonaton. Nézzük meg őt az erkélyről, mert bizonyosságot tesz majd Luca iránt érzett szerelméről.

Ebből semmit sem értettünk. A ceglédi vonat annak idején kelet felé a Nyugati pályaudvarról indult, ahogy a bécsi vonat manapság a Keletiből indul. Lucáék Zuglóban laktak, azt hiszem, a Mexikói úton; nyugatra néző erkélyükről le lehetett látni a vasúti sínekre. A Thököly utat, talán kétszáz méterrel odább, akkoriban – 1935 vagy 36 nyarán – a vonatok még nem hídon keresztelték, mint most, hanem sorompó volt, amiért is a szerelvények lépésben haladtak keresztül. Hogy azonban Attila mire készül vonaton és miért kívánja, hogy a balkonról nézzük – ezt nem tudta egyikünk sem.

Vasárnap délután ott szorongtunk valamennyien az erkélyen. Luca zsámolyon ült a balkon közepén, mi pedig félkörben álltunk, illetve szorongtunk mögötte. A ceglédi személyvonat menetrendszerűen tűnt fel. Attila az egyik lehúzott, harmadik osztályú ablaknál állt. Mintha biccentett volna felénk. Leemelte fekete kalapját és maga mögé hajtotta. Aztán mellmagasságban gyufát gyújtott és kihajolt az ablakon. Az égő gyufát a hajába dobta. Később tudtuk meg tőle, hogy előzetesen egy kis flaska benzinnel locsolta meg. Néhány pillantásig hosszú lángnyelvet vonszolt feje mögött, majd újra föltette kalapját. Ott állt, mereven, mozdulatlanul – talán azt figyelte: megnyerte-e Luca szerelmét? – míg a szerelvény elragadta előlünk.”*



Gyenes Gitta (1888–1960): József Attila

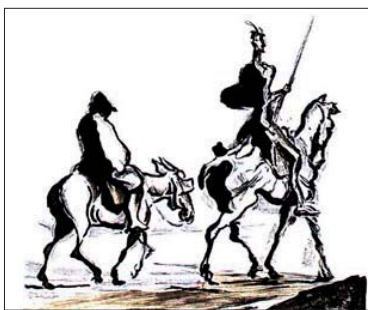


Tóth Csaba: *Tiszta szívvel* – 2004 (Gyenes Gitta József Attila-portréja). Tóth Csaba (1959–) festőművész alkotása a „szent és látkozott” („Poeta sacer”) költőről Gyenes Gitta József Attila-portréja újrafestésének posztmodern gesztusával készült. – Lásd könyvünkben korábban szereplő Zebegényi temetés (Szőnyi István) újrafestését a 92. oldalon! Utánanézhetsz Hamvas Béla hasonló című esszéjének („Poeta sacer”) is, melyben így fogalmaz a filozófus-író: „Költőnek lenni annyi, mint vállalni az összes elhagyott és feladott emberi méltóságok jelpéjének őrzését”.

* Lelőhely: www.sztaki.hu/~blb/irodalom/faludy/esoerdo.html [2007. 02. 06.]



Gigler Jánosné: Álom-Don Quijote



Honoré Daumier (onoré domjé; 1808–1879): Don Quijote

6. Gyakoribb eset, amikor az irodalom, illetve a (képző)művészet inspirálja egymást. Don Quijote például szinte minden művészeti ágban jelen van. Sorolj példákat!

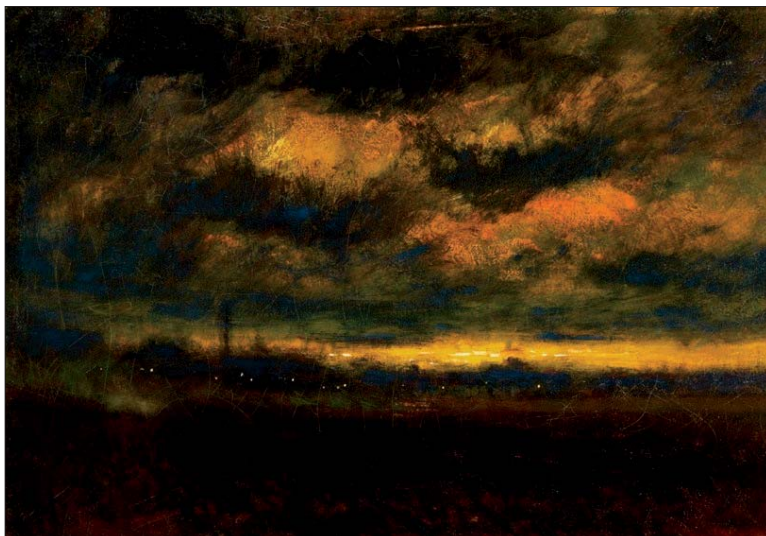
5. Az „intertextualitás” a festészetben és a filmművészetben sokkal ritkább jelenség, mint az irodalomban vagy a zenében. (Megnevezésére nincs is szakkifejezés! Ím, itt a lehetőség számodra, hogy beírd magadat a film- vagy a festészettörténetbe!© Gondolj vissza példaképpen a könyvünkben a 36. oldalon említett *Édes élet* – egy „magyar film”-összefüggésre!). Kivételes példa tehát Tóth Csaba festőművésze, aki a József Attila-korszak reprezentáns magyar festményeit mintegy 120 képben örökítette meg, „újrifestve” és „felszövegezve”, tehát más értelmezői horizontba helyezve azokat. Amiképpen Jorge Luis Borges *Pierre Menard*-ja (pier menar) is szóról-szóra újrírja a *Don Quijotét*... – Olvasd el a posztmodern kor e nagyon híres novelláját, melynek külön szakirodalma is van, s amelybe szintén érdemes belelapozni (a történet címe: *Pierre Menard, a Don Quijote szerzője*, lelőhely: www.mek.oszk.hu)! (Lásd még a 45., a 72. és a 246–249. oldalt!)

Tóth Csaba: Egy a temetőbe járás – 1999 (Szőnyi István: Zebegényi temetés)



„A város peremén”

Mi sem jellemzőbb József Attila utóéletére, mint egy, *A város peremén* (1933) című verssel kapcsolatos alapvető „tévedés”, „szövegromlás”. A költemény nemegyszer hibásan jelent meg a szocializmus korszakában. A keretben idézett részlet (a záró kompozíciós egység eleje) első sorában nem „megvilágosul”, hanem „megvalósul” szó szerepelt az elmúlt évtizedek némely kiadásában, szöveggyűjteményeiben.* Nem tudható ma már, hogy ez sajtóhiba volt-e vagy szándékos torzítás. Mindenesetre a költeményt egészen más értelmezési horizontba helyezte. A szövegösszefüggésből egyértelmű, hogy a lírai én éppen arról beszél ebben a versben, hogy a szegénységnek való végső kiszolgáltatottság közepette is bizonyosak lehetünk benne: egyszer majd mégiscsak „megvilágosul [bennünk] gyönyörű / képességünk, a rend”, és általunk teremődik meg a szabadság. Tehát nincs szükségünk arra, hogy ezt mások „valósítsák meg” számunkra, vagy „felülről”, hatalmi helyzetből leereszkedve hozzák el nekünk.



1. Mednyánszky László – akivel már tavaly is találkoztál[☺] – festménye tökéletesen rögzíti az ott élők léthelyzetének hangulatát. Hasonlítsátok össze egymással (ismét) a festészet és a költészet „nyelvi” lehetőségeit, eszközeit! Szempont lehet: színvilág, az ecsetkezelés elnagyoltsága vagy aprólékossága, párhuzamban a szóképek szerkezetével, a perspektíva stb.

„Mig megvilágosul gyönyörű képességünk, a rend, mellyel az elme tudomásul veszi a véges végtelent, a termelési erőket odakint s az ösztönöket idebent...”

„A város peremén [...] balladaformába sűrített hatalmas, történeti tabló, varázsát és erejét feszes, logikus íve biztosítja. A történetfilozófiai végállapotot [erről beszélünk a főszövegben! – F. B.] időben lezajló, kérelhetetlenül bekövetkező folyamat következményének ábrázolja. Tömör, szellemes, szinte játékos metaforaszorozat hálózta be.”

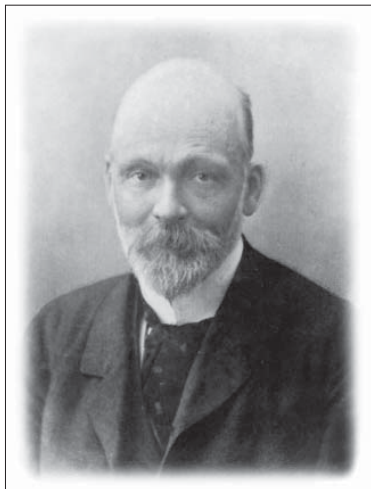
SZABOLCSI Miklós, *Kész a leltár*, Bp., Akadémiai, 1998, pl. 290 – a későbbiekben így hivatkozunk e könyvre: Sz. M., *Kész a leltár*.

Mednyánszky László: *A város peremén* (*Város széle, Est*), 1901–1903

* Még egy kiváló irodalomtudósnál is előfordulhat tévedés: JÓZSEF Attila, *Verses, műfordítások, széppróza*, öszszegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta SZABOLCSI Miklós, Bp., Szépirodalmi, 1977, 326 (Magyar remekírók). – Nagymonográfiájában a szerző már a helyes szövegváltozatot használja: Sz. M., *Kész a leltár*, 291, illetve mindenütt.

Alkotónk „őszposztmodernség”-ére mi sem jellemzőbb, mint hogy egyik képén a sötétséget festette meg. A vásznról csak hosszas szemlélődés után derül ki, hogy ezer színből összeállított „éjszaka”, a távolban csillámló fényekkel. – József Attilának is mily kedves motívumai a csillagok!

Glatz Oszkár:
Mednyánszky László arcképe. 1905



2. Ha esetleg láttad néhány éve Budapesten a Mednyánszky-kiállítást, oszd meg élményeidet osztálytársaiddal! Ha nem láttad, akkor – jobb híján – nézz utána a festő művészetének a neten vagy valamely albumban! Láthatod, hogy – például József Attilához hasonlóan – ő sem volt részvétlen az elesettekkel, a kiszolgáltatottakkal, a nyomorban élőkkel, az első világháború katonáinak elkeseredettségével szemben. Mely képei tanúskodnak erről? Segítséggül közlünk egyet.



„Mednyánszky vázlatai nem kevesebbet fejeznek ki, mint azt, hogy egyazon alakzatnak ellentétes értelmű interpretációi egyidejűleg, egymás mellett is létezhetnek, hogy nincs forma, melynek tartalma ne lenne interpretáció kérdése. Mi több, akár a modern, sőt posztmodern költők, akik ugyanannak a szónak többféle jelentésére is apellálnak verseikben, Mednyánszky olyan képi szintaxist mutat be, melyben a [...] a többjelentésűségnek kitüntetett szerepe van: erre a merészségre még a poszt-impreszionisták sem vetemednek, maga a problémafelvetés is már eleve csak az izmusok modern világára jellemző.”

MARKÓJA Csilla, Báró Mednyánszky László különös élete és még különösebb művészete (1852–1919), Enigma, 2000/24–25, 15–55, idézet: 44.

3. „A város peremén” verscím olyan köznyelvi elemmé, állandósult szókapcsolattá vált, amely gyakran előfordul a művészetben, s nap mint nap megtalálható a publicisztikában, televíziós újságírásban, sőt a slágerszövegekben is. Igen gyakoriak az olyan írások, fotók a magyar sajtóban, amelyek akár címükben, akár szövegükben utalnak erre a ▶ frazémára.

Figyeljétek néhány hétig az internetes és a papír alapú sajtót (összátok ki egymásnak a papír-lapokat, illetve portálokat!), s gyűjtsétek össze az e verscímet megidéző (evokáló) írásokat (mondjuk egy vagy két hónapon keresztül)!

4. Szerkessztek játékos antológiát az összegyűlt anyagból![©] Feltétlenül digitálisan készítsetek, vagyis a papíros találatokat is szkenneljétek be! (Hisz tudjátok, hogy egy kg papír előállításához négy kg fát kell kivágni a Földön!) Majd ezt az egészet egységes arculattal ellátva tegyétek föl az osztály honlapjára (mert ugyebár már van Nektek ilyenetek?!)!

Nagyon fontos lesz a válogatás, illetve a szerkesztés elveinek meghatározása – ez a feladat lényege!



Orsós Teréz: A város peremén
(A Fővárosi Önkormányzat Cigány Ház – Romano Kher képzőművészeti közgyűjteményéből: www.romanokher.hu)

"A város peremén" - Google keresés - Windows Internet Explorer

http://www.google.hu/search?hl=hu&q=%22A+v%C3%A1ros+peremén">

Web Képek Csoportok Webcímár továbbiak »

Google "A város peremén" Keresés Speciális keresés Beállítások

Keresés: Web Magyar oldalak Oldalak ebből az országból: Magyarország

Web A(z) "A város peremén" kifejezés 1-10. találatja az összes, kb. 18 000 találatból. (0,23 másodperc)

JÓZSEF ATTILA | A VÁROS PEREMÉN

A város peremén, ahol élek, beomló alkonyokon mint pici denevérek, puha ... A város peremén sivit e dal. A költő, a rokon, nézi, csak nézi, hull, ...
magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/avaros.htm - 5k - Tárolt változat - Hasonló oldalak

[JÓZSEF ATTILA] A város peremén (1933)

A város peremén a kolozsvári Korunkban jelent meg először. József Attila kénytelen volt kihagyni a Medvetánc című kötetéből (1934), mert annak kiadását ...
magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/palyag.htm - 7k - Tárolt változat - Hasonló oldalak

Tiszta szívvel, A város peremén

Tiszta szívvel, A város peremén szerző: Fördös Annamária publikálás dátuma: 2002-02-18 12:44:08 készült: 1990. január dolgozat típusa: puska ...
www.palya.hu/dolgozat/dolgozat.cfm?id=1665-12k - Tárolt változat - Hasonló oldalak

József Attila

A város peremén. Bennük a valóság apróképosan pontos és hiteles ... A város peremén (33). 1933: gazdasági válság vége, de munkanélküliség van. Keletkezé ...
bdeq.sopron.hu/~imo/tetel/jozsef_attila.htm - 40k - Tárolt változat - Hasonló oldalak

A város peremén - közepén!? // Szolnokságok - falujság

A város peremén - közepén!? /József Attila parafrázis Zounokra adaptálva./ „A város kellős

FRAZÉMA állandósult szókapcsolat

Bolyongok a város peremén

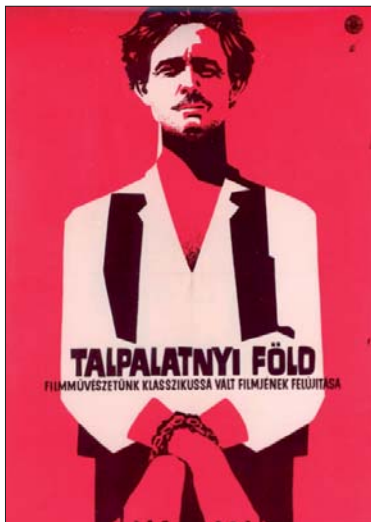
Előadó: Záray Márta

„Bolyongok a város peremén,
Ahol veled, egykor jártam én
És oly szomorúan kérdelem,
Miért szeretlek, mért kereslek
[téged én.”

(Németh P. István szövege – részlet)

Nekem 2007. február 5-én, amikor ezeket a sorokat írtam, a Google 18 000 (!) találatot adott „A város peremén” (időzjeles, tehát szűkített keresésű!) kifejezésre

PROLETARIÁTUS A gyári munkások társadalmi rétege (később ideértik a mezőgazdaságban dolgozókat, az agrárproletariátust is). A proletár szegény, agyonhajszolt és kiszolgáltatott. Lásd az irodalomban például Émile Zola *Germinal* című regényét, a filozófiában Karl Marxtól a *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* című könyvet vagy Friedrich Engelstől *A munkásosztály helyzete Angliában 1844-ben* című munkát! Történelmi tanulságképpen ma is érdemes ezekbe beleolvasni! József Attila proletársor(s)ban nőtt fel, s ezt az azonosságtudatot élete végéig hordozta magában. Költészetének fő témái ezért a szegénység, a szabadság-hiány és az emberi – egyéni és társadalmi – kiszolgáltatottság.



Elégia

„Anyjához tér így az a gyermek,
kit idegenben löknek, vernek.
Igazán
csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz.
Magaddal is csak itt bírhatasz,
óh lélek! Ez a hazám.”

(*Elégia*)

„Az meglett ember, akinek
szívében nincs se anyja, apja,
ki tudja, hogy az életet
halálra ráadásul kapja
s mint talált tárgyat visszaadja
bármikor – ezért őrzi meg,
ki nem istene és nem papja
se magának, sem senkinek.”

(*Eszmélet*)

Az *Elégia* (1933) és az *Eszmélet* (1933–34) egyfelől a saját múlttal, emlékekkel, azonosságtudattal való elszámolás, másfelől az emberiséggel való egygyéválás lehetőségeit fogalmazza meg. Az első a ► proletaritátus végső létmenedékeit illeszti a szöveg elégikusan önmegszólító sodrásába. A második mintha szikárabban szólna, látszólag érzelmeiktől mentesebben, ám az azonosulás és a hely(zet)meghatározás költőileg abban sem kopárabb, sőt!

Természetesen jut eszünkbe a fenti *Elégia*-sorokról a *Szózat* („A nagy világon e kívül / Nincsen számodra hely; / Áldjon vagy verjen sors keze; / Itt él-ned, halnod kell”). Vörösmarty szintén az önmagát nemzetében és a világban elhelyezni igyekvő ember válaszkereső bizonyosságairól szól. S azt is láthatjuk, mennyire hasonlóképpen vall élet és halál végső kérdéseiről az *Eszmélet* fent idézett szakasza is.

1. Az *Elégia* kapcsán gyűjts olyan verseket, amelyeknek a címében szintén szerepel műfajnév! Mit gondolsz, a költők miért kedvelik ezt a címadási technikát, s mikor alkalmazzák előszeretettel?
2. Keresz olyan alkotásokat, amelyekben a hazaszeretet vagy más érzelem erejének érzékeltetésére a művész (költő, író, festő, szobrász, filmrendező) a „föld” toposzát használja! – Egy filmet megidézünk évfordulás plakátjával ezen az oldalon. Nézz utána ennek az alkotásnak, mely a második világháború utáni korszakban ábrázolja az „agrárproletariátus” életét! Eme e-könyvet ajánlom a kutakodáshoz, melyben a leghíresebb 12 magyar filmről olvashatsz: UJHELYI Szilárd, *A budapesti 12* (eredetileg megjelent 1969-ben) = www.filmkultura.hu/2004/articles/essays/budapesti12.hu.html#bevezetes [2007. 02. 05.]

Óda

1.

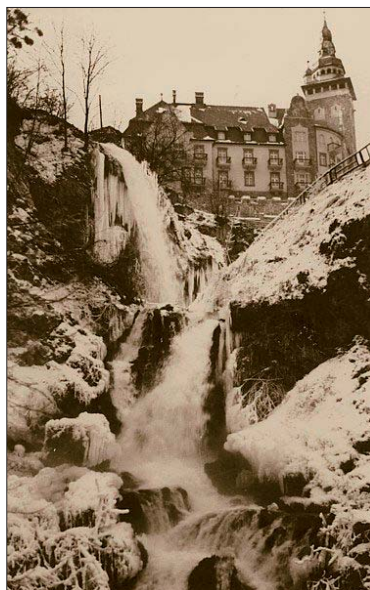
Itt ülök csillámló sziklafalon.
Az ifju nyár
könnyű szellője, mint egy kedves
vacsora melege, száll.
Szoktatom szívemet a csendhez.
Nem oly nehéz –
idesereglik, ami tovatűnt,
a fej lehajlik és lecsüng
a kéz.

Nézem a hegyek sörényét –
homlokod fényét
villantja minden levél.
Az úton senki, senki,
látom, hogy meglebbenti
szoknyád a szél.
És a törékeny lombok alatt
látom előrebiccenni hajad,
megrezzenni lágy emléidet és
– amint elfut a Szinva-patak –
ím újra látom, hogy fakad
a kerek fehér köveken,
fogaidon a tündér nevetés.



2.

Óh mennyire szeretlek téged,
ki szóra bírtad egyaránt
a szív legmélyebb üregeiben
cseleit szövő, fondor magányt
s a mindenséget.
Ki mint vizesés önnön robajától,
elválsz tőlem és halkán futsz tova,
míg én, életem csúcsai közt, a távol
közelében, zengem, sikoltom,
verődve földön és égbolton,
hogy szeretlek, te édes mostoha!



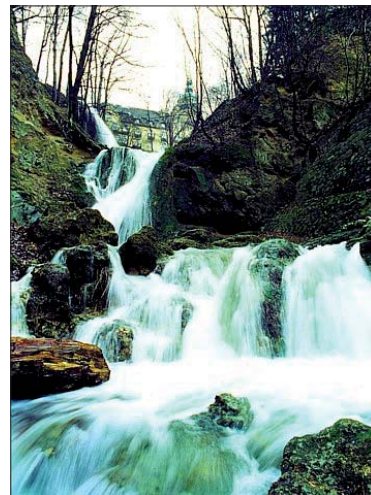
*Magyarország legnagyobb vizesése
Lillafüreden – akkor és ma –,
mely mégsem a nagyságáról híres,
hanem arról, hogy szerepel az Ódában,
„a 20. század legszebb
szerelmes versé”-ben*

3.

Szeretlek, mint anyját a gyermek,
mint mélyüket a hallgatag vermek,
szeretlek, mint a fényt a termék,
mint lángot a lélek, test a nyugalmat!
Szeretlek, mint élni szeretnek
halandók, amíg meg nem halnak.

Minden mosolyod, mozdulatod, szavad,
örzöm, mint hulló tárgyakat a föld.
Elmémben, mint a fémbe a savak,
ösztoneimmel belemartalak,
te kedves, szép alak,
lényed ott minden lényeket kitölt.

A pillanatok zörögve elvonulnak,
de te némán ülsz fülemben.
Csillagok gyúlnak és lehullnak,
de te megálltál szememben.
Ízed, miként a barlangban a csend,
számban kihűlve leng
s a vizes poháron kesz,
rajta a finom erezet,
fől-főldereng.



4.

Óh, hát miféle anyag vagyok én,
hogy pillantásod metsz és alakít?
Miféle lélek és miféle fény
s ámulatra méltó tünemény,
hogy bejárhatom a semmiség ködén
termékeny tested lankás tájait?

S mint megnyílt értelembe az ige,
alászállhatok rejtelseibe!...

Vérköreid, miként a rózsabokrok,
reszketnek szüntelen.
Viszik az örök áramot, hogy
orcádon nyíljon ki a szerelem
s méhednek áldott gyümölcse legyen
Gyomrod érzékeny talaját
a sok gyökerecske át meg át
hímezi, finom fonalát
csomóba szőve, bontva bogját –
hogy nedűid sejtje gyűjtse sok raját
s lombos tüdőd szép cserjéi saját
dicsőségüket susogják!

Az örök anyag boldogan halad
benned a belek alagútjain
és gazdag életet nyer a salak
a buzgó vesék forró kútjain!

Hullámzó dombok emelkednek,
csillagképek rezegnek benned,
tavak mozdulnak, munkálnak gyáruk,
sűrűg millió élő állat,
bogár,
hinár,
a kegyetlenség és a jóság;
nap süt, homályló északi fény borong –
tartalmaidban ott bolyong
az öntudatlan örökkévalóság.

5.

Mint alvadt vérdarabok,
úgy hullnak eléd
ezek a szavak.
A lét dadog,
csak a törvény a tiszta beszéd.
De szorgos szerveim, kik újjászülnék
napról napra, már fölkészülnek,
hogy elnémuljanak.

De addig mind kiált –
Kit két ezer millió embernek
sokaságából kiszemelnek,
te egyetlen, te lágy
bölcső, erős sír, eleven ágy,
fogadj magadba!...

(Milyen magas e hajnali ég!
Seregek csillognak érceiben.
Bántja szemem a nagy fényesség.
El vagyok veszve, azt hiszem.
Hallom, amint fölöttem csattog,
ver a szívem.)

6.

(Mellékdal)

(Visz a vonat, megyek utánad,
talán ma még meg is talállak,
talán kihül e lángoló arc,
talán csendesen meg is szólalsz:

Csobog a langyos víz, fürödj meg!
Ime a kendő, törülközz meg!
Sül a hús, enyhítse étvágyad!
Ahol én fekszem, az az ágyad.)

(1933)

1. „Megírtam a huszadik század legszebb szerelmes versét” – mondta a költő a hagyomány állítása szerint, befejezván az *Ódát*. Ma már joggal vizsgálhatjuk meg a fenti kijelentés létjogosultságát, hiszen vége a 20. századnak. Nincs ugyan áttekintésünk az egész világirodalomról, mégis azt gyanítjuk, igaza volt a költőnek. Szerinted?

2. Próbálkozz meg az internet segítségével legalább a magyar irodalomból bizonyítékokat hozni a fentiek alátámasztására vagy cáfolatára!

3. Láthatod most is, hogy a költő „előre” is képes gondolkodni, látni az időben. 1933 nyarán teljes lelki nyugalommal mondja ki a fenti mondatot, holott a századnak kétharmada még hátravan... Mi a véleményed a költői öntudat eme megnyilvánulásáról, illetve mint vélekedsz József Attila „előre”-látásáról?

4. Milyen lét- és poétikai törvényeket kell felismernie annak, aki így vélekedhet a saját alkotásáról?

5. Fedezzétek föl a vers legáltalánosabb jellemzőit (műfaj, terjedelem, kompozíció, forma, ritmus stb.)!

6. Keress még a magyar irodalomból olyan verseket, amelyeknek szintén „éltető elemük” az a fajta ▶ dichotomikus világszemlélet, mint az *Óda* 3. egységének!

7. Bizonyára szokatlanok számodra is az effajta költői képek:

„A pillanatok zörögve elvonulnak,
de te némán ülsz fülemben”.

Fejtsd meg néhány ilyen kép(sor) rejtjelezési módját! Milyen részegységekből épül föl egy effajta (szó)kép?

8. Elvontság és konkrétság másképpen megragadhatatlan egységbe villan költőnk összetett (komplex) és továbbcsözt képeiben. Vedd most ezt példának:

„S mint megnyílt értelemben az ige,
alászállhatok rejtelseibe!...”

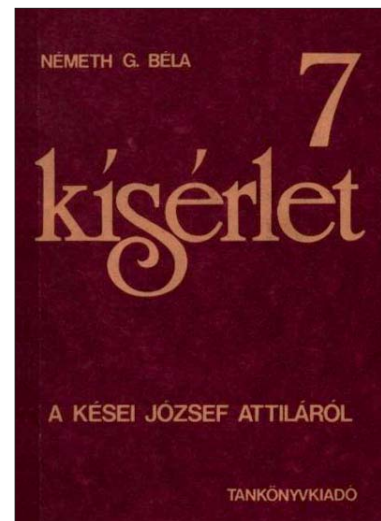
Vagy:

„tartalmaidban ott bolyong
az öntudatlan örökkévalóság”

Mitől lesznek olyan eredetiek, erősek és mégsem zavarosak ezek a szóképek?

9. Olvass a könyvtárban vagy a neten József Attila komplex képeivel kapcsolatos tanulmányokat! Különösen ajánlom figyelmedbe a szakirodalomból Hankiss Elemér írását (*József Attila komplex képei*) és Németh G. Béla könyveit, illetve azokból a megfelelő tanulmányokat (*7 kísérlet a kései József Attiláról*).

DICHOTÓMIA kettősség



Charles Baudelaire

Egy dög

„Meséld el, lelkem, a szép
 [nyárhajnali látványt,
 melybe ma szemünk ütközött:
 Az ösvényforduló kavicsos
 [homokágyán
 váratlan egy iszonyu dög
 nyitotta, lábait cédán magasba
 [lökve,
 míg izzadt méreg járta át,
 élénk, gúnyosan és semmivel
 [sem törődve,
 kipárolgással telt hasát.

[...]

Igen! ilyen leszel, te, nők között
 [királynő,
 az utolsó szentség után,
 csontod penész eszi, húsdoból
 [vadvirág nő
 s kövér gyom burjánzik buján.”
 (Szabó Lőrinc fordítása – részlet)

10. A vers 4. részét érte a legtöbb „bírálat” (egyben csodálat); ezeknek a soroknak volt a legtöbb részük értetlenségben. Mára azonban – épp József Attila ízlésváltó hatásának következményeképpen is – minden létezők effajta, a belső lényeket szemléletivé alkotó felfogása természetes részévé vált a költészetnek.

Gondolj a modernség ízlésváltását elindító Baudelaire egyik legismeretesebb szövegére, az *Egy dög*re, melyben a szépség szintén rút formában (témában) jelenik meg, illetve a posztmodern korszakból például Petri Györgynek az *Ódára* való formai és tartalmi rájátszására:

„...Ötven
 körüli nő állt rézsút mögöttem. Letapadt,
 kozmós, egykor világosbarna haj;
 beroskadt íny, cserepes ajkak, vérágas
 kötőhártya, aquamarin szemek,
 megsárgult, fehér műszálás pulóver,
 barna nadrág, szemétben talált fehér
 strandcipő.
 [...]
 nyári hajnal, kilencszázhatvanegy.”

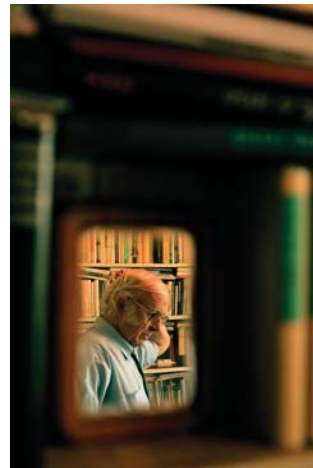
(*Hogy elérjek a napsütötte sávig*)

11. Petri György nem írhatta volna meg ezt a verset József Attila nélkül – mint ahogyan Tózsér Árpád sem Petri és Fellini nélkül (vö. 31. oldal) a maga *Capriccióját*.
 Miért vélekedhetünk így?

„České Budejovice, kilencszázhatvanegy,
 főtér, fák, bokrok, nyári hajnal –
 »Dej pozor, vole, pošpiníš mi!«
 bűg föl a mélyből a sötét angyal.
 Ó, Közép-Európa, üres szökőkút,
 ó, inséges kis dolce vita! –
 Talán az egészet egy skribler,
 talán a kezdő Hrabal írta.”

(Részlet)

Tózsér Árpád
 (Kaiser Ottó fényképe)

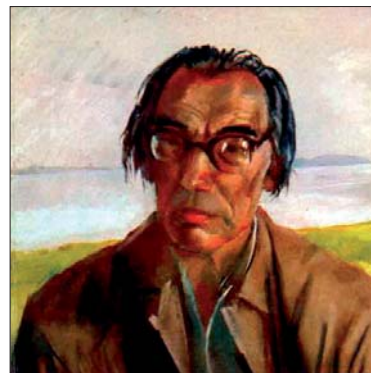


12. S lehet, hogy József Attila sem írhatta volna meg az *Ódát* Szabó Lőrinc nélkül? Olvassátok el az irodalomtudós véleményét, majd keressétek meg a szóban forgó verset, s mondjátok el véleményeteket a kérdésről!

„Meglehetően is mondható, hogy a [...] József Attila-filológiában egyebek mellett annak sincs nyoma, hogy az *Óda* képszervezésének eredeti változata egy tőle mindössze négyévnnyi távolságra elhelyezkedő Szabó Lőrinc-versben lelhető föl (*A belső végtelenben*). Ennek az *Óda* pretextusaként működő versnek a – műszeres és emberi optika közt mozgó – tekintete ugyanis a szókészlettől a látványelemek szerkesztésén át a grammatikáig mélyen meghatározza, sőt új poétikai játékkeret nyit az utódjának. A pusztá motívum szintjén: „a vér sodrán, amely mint bolond vizesés / föl és alá kering a tűzpiros erekben?“, ill.: „ki mint vizesés önnön robajától, / elválsz tőlem...“, vagy: „barlangi utazó, a belső végtelenben“, ill.: „Ízed, miként a barlangban a csend“. – A látvány szervezése szintjén: „Szellemem néha a test ágyába merül le / és elivódva, mint a por, mit beveszek / nézi, bent, szívacsos éjszakába kerülve, / hol a hús eleven tájai ködlenek“, ill.: „hogyan bejárhatom a semmisség ködén / termékeny tested lankás tájtait? // S mint megnyílt értelemben az ige, / alászállhatok rejtelmibe!“ – S végül a versmondattal szintjén: „Óh, mily titokzatos szövetség, zsarnok állam / a test, melyben a szent, kormányzó kémia / erők és anyagok lüktető mámorában / terem és alakít...“, ill.: „Óh, hát miféle anyag vagyok én, / hogy pillantásod metsz és alakít?“ Az *Óda* keletkezéstörténetében eddig nem bukkant föl Szabó Lőrinc hatásának lehetősége. A József Attila-életmű akkori konkrét poétikai környezetétől élesen eltérő képalkotási eljárásokat a szakirodalom – [...] – főként *A varázshegy* olvasmányélményével [...] hozza kapcsolatba. [...] Holott a két vers szövegközi kapcsolata szempontjából már *filológiailag* is figyelmeztető lehetett volna a *Vers és valóság* alábbi följegyzése: »Egy alkalommal József Attila, mikor a Németvölgyi úton nálunk járt, [...] bizonyosságot tett róla, hogy szinte az egész *Te meg a világot* könyv nélkül tudta... (SZABÓ LŐRINC, *Vers és valóság*, Budapest, Osiris, 2001, 52.) Mert ha mindez így történt, József Attila figyelmét [...] bizonyosan nem kerülte el, hogy a *Te meg a világ* legjelentősebb verseinek egyike éppen *A belső végtelenben*.“

KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A „szerelmi” líra vége. „Igazságosság” és az intimitás kódolása a késő modern költészetben* = www.mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000426.pdf [2006. 02. 08.] (A továbbiakban: K. Sz. E., *A szerelmi líra vége*)

13. Alkossatok szempontokat egy Szabó Lőrinc–József Attila–Petri György-elemző gondolatSOR kidolgozásához! S persze meg is írhatjátok nézeteiteket – mondjuk nem több, mint 3000 karakterben (hogy nehezebb legyen a feladat...!)[©] Persze sms-karakterzámban is próbálkozhattok!



Bernáth Aurél: Szabó Lőrinc

ef. Zámbo István posztmodern József Attila-portréja (1980)





„Az *Eszmélet*, érzésem szerint, mind gondolati, mind érzelmi tartalmában, szinte testvérverse az *Ódának*. A két költemény törvényfelfogása között nem egy véleménynek, filozófiai állításnak a megfordítása rejlik, hanem: az *Eszmélet*ben a világ szerveződé-séről, az *Ódában* jelentéséről van szó, nem arról, hogy a világot mi mozgatja (ami azzal együtt, hogy benne az embert mi mozgatja, az *Eszmélet* egyik alapkérdése), hanem arról [...], hogy van jelentése, s arról is, hogy e jelentés közlésének s így felfogásának sem biztosan a lét a közege.”

BENEY Zsuzsát idézi ekképpen SZABOLCSI Miklós (Sz. M., *Kész a leltár*, 305), majd így fejezi be verselemzését:

„Az *Óda* az 1933-as József Attila egyedülállóan nagy teljesítménye. A szélsőségekig, a legvégső határokig eljutott, de még *egységes* én nagy verse, mintegy az én teherbírásának nagy próbája is. Kevés párja akad a magyar irodalomban. A kor magyar lírájában valószínűleg csak Szabó Lőrinc vad és szenvedélyes, férfiközpontú szerelmi költészete állítható vele párhuzamba” (Uo., 307).

14. A térkép alapján Lillafüreden járván, megtalálhatod a vers keletkezésének emléket állító szobrot, melyet a költő 100. születésnapján avattak fel (a betonalapzaton a vers szövege olvasható)! Nézz utána az *Óda* keletkezéstörténetének! Szerinted hogyan lehetséges, hogy egy szinte ismeretlen nőhöz valaki ilyen megrendítő szerelmes verset írjon? (Teljesen világos, hogy azért tettük ide ezt a térképet, hogy soha ne válj meg irodalomkönyvedtől, még kirándulásaidra is vidd magaddal!)[©]



József Attila-szobor, Lillafüred (Varga Éva alkotása)

Eszmélet

I

Földtől eloldja az eget
a hajnal s tiszta, lágy szavára
a bogarak, a gyerekek
kipörögnek a napvilágra;
a levegőben semmi pára,
a csilló könnyűség lebeg!
Az éjjel rászálltak a fákra,
mint kis lepkék, a levelek.

II

Kék, piros, sárga, összezent
képeket láttam álmaimban
és úgy éreztem, ez a rend –
egy szálló porszem el nem hibbant.
Most homályként száll tagjaimban
álmom s a vas világ a rend.
Nappal hold kél bennem s ha kinn van
az éj – egy nap süt idebent.

III

Sovány vagyok, csak kenyeret
eszem néha, e léha, locska
lelkek közt ingyen keresek
bizonyosabbat, mint a kocka.
Nem dörgölődzik sült lapocka
számhoz s szívemhez kisgyerek –
ügyeskedhet, nem fog a macska
egyszerre kint s bent egeret.

IV

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikát
s így mindenik determinált.
Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.

V

A teherpályaudvaron
úgy lapultam a fa tövéhez,
mint egy darab csönd; szürke gyom
ért számhoz, nyers, különös-édes.
Holtan lestem az őrt, mit érez,
s a hallgatag vagonokon
árnyát, mely ráugrott a fényes,
harmatos szénre konokon.

VI

Im itt a szenvedés belül,
ám ott kívül a magyarázat.
Sebed a világ – ég, hevül
s te lelkedet érzed, a lázat.
Rab vagy, amíg a szíved lázad –
úgy szabadulsz, ha kényedül
nem raksz magadnak olyan házat,
melybe háziúr települ.

VII

Én fölnéztem az est alól
az egek fogaskerekére –
csilló véletlen szálaiból
törvényt szőtt a mult szövőszéke
és megint fölnéztem az égre
álmaim gőzei alól
s láttam, a törvény szövedéke
mindíg fölfleslik valahol.

VIII

Fülett a csend – egyet ütött.
Fölkereshetnéd ifjúságod;
nyirkos cementfalak között
képzelhetsz egy kis szabadságot –
gondoltam. S hát amint fölállok,
a csillagok, a Göncölök
úgy fénylenek fönt, mint a rácsok
a hallgatag cella fölött.

IX

Hallottam sírni a vasat,
hallottam az esőt nevetni.
Láttam, hogy a mult meghasadt
s csak képzetet lehet feledni;
s hogy nem tudok mást, mint szeretni,
görnyedve terheim alatt –
minek is kell fegyvert veretni
belőled, arany öntudat!

X

Az meglett ember, akinek
szívében nincs se anyja, apja,
ki tudja, hogy az életet
halálra ráadásul kapja
s mint talált tárgyat visszaadja
bármikor – ezért őrzi meg,
ki nem istene és nem papja
se magának, sem senkinek.

XI

Láttam a boldogságot én,
lágy volt, szőke és másfél mázsa.
Az udvar szigorú gyöpén
imbolygott göndör mosolygása.
Ledől a puha, langy tócsába,
hunyorogott, röffent még felém –
ma is látom, mily tétovázva
babrált pihéi közt a fény.

XII

Vasútnál lakom. Erre sok
vonat jön-megy és el-elnézem,
hogy' szállnak fényes ablakok
a lengedező szösz-sótétben.
Igy iramlanak örök éjben
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
én könyöklök és hallgatok.

(1933–1934 tele)

A kolozsvári Korunk című folyóirat 2001-ben – bizonyára emlékszel erre tavalyról! – körkérdeést intézett mintegy száz költőhöz, irodalomtörténészhez, kritikus-hoz, amelyben arra kérte őket, hogy nevezzék meg az általuk legszebbnek tartott tíz huszadik századi magyar verset. A beérkezett válaszok az alábbi eredményt hozták: „A verscímelek említésének száma alapján a 20. század legszebb magyar verseinek versenyében a következő sorrend alakult ki: Kosztolányi Dezső: *Hajnali rézségység*; Pilinszky János: *Apokrif*; József Attila: *Eszmélet* [...]”

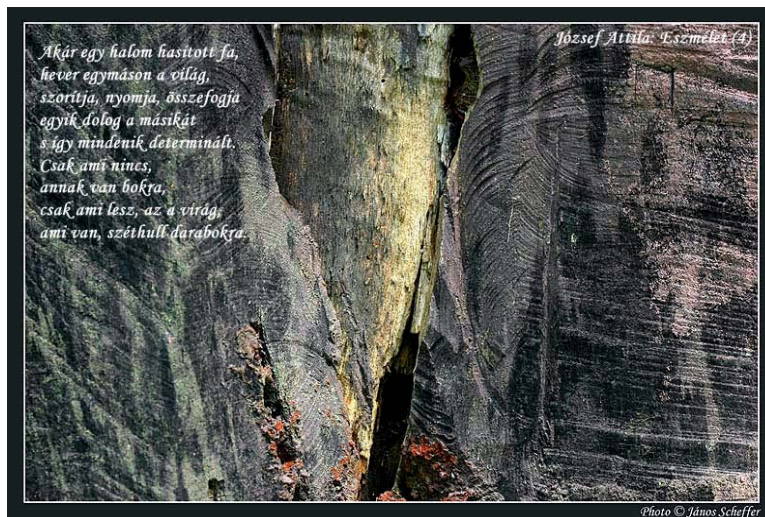
[Sz. n.], *A teremtmények arca. A huszadik század legszebb magyar versei* = www.hhrf.org/hargitanepe/2002/apr/hn020412.htm

„Talán pontosan [...] a köztességről szól a vers, a személy és a tárgyvilág közötti határterületről, geográfiai szempontból arról a vidékről, ahová akkor kerülünk, ha felfedezzük azt, hogy a »kint« már nem ad kielégítő magyarázatot a lét folyamataira, a »bent« szecessziós szubjektivizmusa pedig nem kielégítő, alapvetően visszafordulás lenne, a bensőség új, belső tárgyakon alapuló elgondolása viszont (amely majd a vallomásos költészetben jön létre) még nem alakult ki.”

BÓKAY Antal, *Határterület és senkiföldje...*, 129–130; részletesen lásd a [következő oldalon!](#)

VERSTÍPUS, RECEPCIÓ, KÉPRENDSZER Talán a „legnagyobb vers” magyar nyelven. Lehet, hogy a *Hajnali rézségység* a legszebb, ám az *Eszmélet* az emberi lét olyan mély bölceleti értelmezését adja – egyedien világos formában s szinte „petőfisi egyszerűség”-gel szólva –, amely párját ritkítja a világköltészetben. (Csak éppen lefordíthatatlan, mint nyelvünk annyi remeke!) József Attila ezzel a költeménnyel visszamenőleg is megteremtette az „eszméletvers”-et mint műfajt és műfajnevet. Gondoljunk például az alábbi költeményekre: Csokonai: *A Magánossághoz*, Vörösmarty: *Az emberek*, Petőfi: *Világosságot!*, Babits: *Esti kérdés*, Kosztolányi: *Hajnali rézségység*, Radnóti: *Sem emlék, sem varázslat*, Pilinszky: *Apokrif*.

Tverdota György nem egyetlen alkotásnak tekinti az *Eszméletet*, hanem „tizenkét versből álló ciklus”-nak (T. Gy., *Tizenkét vers*, Bp., Gondolat, 2004, 8. – lásd még a [117. oldalt!](#)). A költemény számozással is jelzett szakaszokra tagolása már önmagában is egyfajta méltóságot kölcsönöz ama rendezettségnek, amely az egész szöveget jellemzi. Mintha valamennyi strófa magába foglalna egy világegész (vagy világegész-értelmezést), úgy sorakoznak bennük a – látszólag! – minden artistikumtól mentes sorok.



Scheffer János illusztrációja

A versszöveg jelentéssége azonban minden képzeletet felülmúl. A 6. szakasz ok-okozati metonimiákra alapozott összetettsége például úgy épül föl, hogy mindent elmond a személyiség örökös szabadságtörekvéseiről és mindenkori szabadsághiányáról:

Dési Huber István (1895–1944) „nyitott ablakos” képei ugyanabban a kultúr-történeti pillanatban – a dolgok belső lényegét, dologiságát megragadni igyekvő konstruktivizmus, kubizmus hatása alatt – keletkeztek, mint az Eszmélet. Alapélményük szintén a bezártság–nyitottság problémaköre, a távlat és a távlatihiány, vagyis a szabadság és a boldogság léte vagy meg-nem-léte.



Nyitott ablak (1930)

Im itt a szenvedés belül,
ám ott kívül a magyarázat.
Sebed a világ – ég, hevül
s te lelkedet érzed, a lázat.
Rab vagy, amíg a szíved lázad –
úgy szabadulsz, ha kényedül
nem raksz magadnak olyan házat,
melybe háziúr települ.

A szakasz (vers?) végén az olvasónak kétsége támad: érti-e pontosan a költő szavát? Megfejtethető-e az egyáltalán? S szükséges-e megfejteni egyáltalán? Valószínűbb, hogy olyan típusú költészettel s poétikával van dolgunk, mint Vörösmarty *Előszójában*, Kassák *A ló meghal a madarak kirepülnek* című poémájában, Szilágyi Domokos félhosszú verseiben (*Bartók Amerikában*, *Kényszerleszállás*, *Ez a nyár* stb.). Mindenütt tehát, ahol már nem a szavak közvetlen jelentése, hanem a közöttük létrejövő viszonyok keltette érzések, hangulatok értelemegésszé fogalmazódása lesz a fontos jelentésképző erő.*

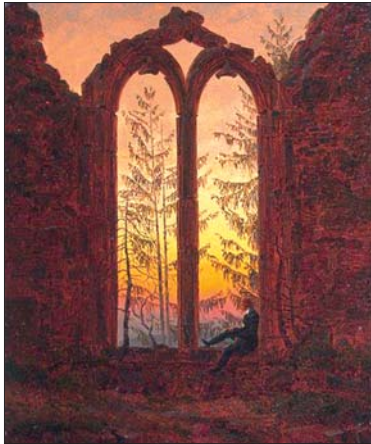
AZ ESZMÉLKEDÉS ÁLLAPOTA Az *Eszmélet* mindenekelőtt tehát a szabadságra vágyó, de örökké korlátozott, az eszköz-létben kimerült ember vallomása arról, hogy mégiscsak „én állok minden fülke-fényben / én könyöklök és hallgatom”. A szemlélődés helyzetének vázlata azonban csak pillanatnyi megnyugvást jelenthet, mert (sajnos) a lét belső szervezettsége (szervezetlensége) nem bírja még el az igazi szabadságot. Ennek a szomorú tudásnak s a boldogság lehetőségességének (nem feltétlenül birtoklásának) a felismerése maga az eszmélet-állapot. Az a fajta megrendültség, amelyet a *Hajnali részegség* alkotója is átél az ablakban állva, s az élmény hatása alatt kimondja: „mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak / vendége voltam”.



Nyitott ablak (Nyitott ablak a dési templommal, 1938)

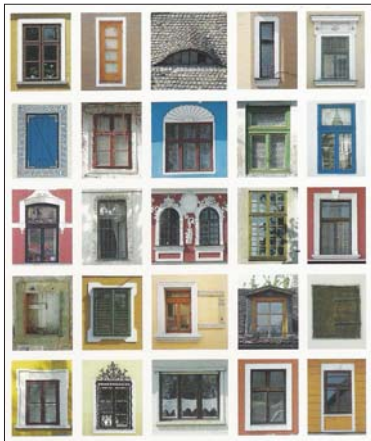
* A versről bővebben például – TVERDOTA György idézett könyvén kívül, illetve több más, itt kényszerűen említetlenül maradó forrás mellett – az alábbi tanulmány szól: BÓKAY Antal, *Határterület és senkiföldje – az én geográfijája az Eszmélet XII. szakaszában* = B. A., *József Attila poétikái*, Bp., Gondolat, 2004,





Caspar David Friedrich (kaszpar dávid frídríh): Hajnal az erdőben (1830 körül)

Milok Tamás: Szentendrei ablakok



Érdekes, hogy e versek egymáshoz nagyon közeli költészettörténeti pillanatban születtek, illetve, hogy mindkét költő ugyanahhoz a toposzhoz (szimbólumhoz), az ablak képzetéhez társítja a ráeszmélés, a világba nyíló távlat megtalálásának élményét. (Lásd még ehhez a könyvünk Ottlik-fejezetében a versszerű könnyedséggel és ritmussal szóló, idézett *Iskola a határon*-jelenetet – 161. oldal!) A regényhős Medve Gábor kinéz az ablakon, s megjelenik előtte a közeli és a távoli világ, aztán a térélmény lassan átfordul időélménybe, hogy végül itt és ott, múlt és jövő, kinyílás és bezárulás, szabadság és szabadsághiány, hajnal és alkonyat egyszerre legyen jelen a tudat mélyrétegeiben. Ez az eszmélkedést, illetve az azzal ellentétes bezárulkozást is – miként József Attila – érzékeltetni képes, katartikus lélekállapot. „M. nézte az eget, és látta is, amit néz. Közel kilencszázszor fog még így leszállni a nap az Alpok nyúlványai mögé, de ő soha többé, vagy legalábbis rettenetesen sokáig nem fogja látni, amit néz.”

ÖSSZEGZÉS „Az *Eszmélet* feltétlenül küszöbhelyzetet foglal el [...] a modern magyar irodalom történetében: egyértelműen késő modern választ ad egy, a klasszikus modern horizontból származó (vagyis: logikája szerint elsősorban abban elhelyezhető) létértelmezési kérdésre. Mert akár a közvetlen (a fülkefényektől megvilágított én), akár a visszatükrözött látvány (a megvilágított ablakokban megpillantható képmása) logikájából indulunk ki, az önmagára visszareflektált szubjektum mindkét értelemben megtöbbszörözött [...] én-ként jelenetődik a versbe. Ami azt jelenti, hogy akár látóként, akár láthatóként azonosítjuk is a beszélőt, a rá irányuló [...] énösszegzés szándéka – a tovairamló képek, élettörténeti epizódok, és az azokat »beszédbe helyező«, gondosan elválasztott strófák összerakhatósága értelmében is – illúzióknak bizonyul.”

KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Költészet és dialógus. A lírai művek befogadásának kérdéséhez* = K. Sz. E., *A megértés alakzatai*, Debrecen, Csokonai, 1998, 41.

1. Az eszmélkedés, a ráismerés, felismerés katartikus pillanatának ábrázolása a művészetek kedvelt témája. Gyűjtsetek olyan képzőművészeti, esetleg zenei alkotásokat, amelyek feldolgozzák ezt a motívumot! Írme, egy képeslap-példa az ablak-motívumhoz. (Hol is találkoztál vele tavaly? ☺) Készíts Te is hasonlót, fotózz hozzá szép ablakokat lakóhelyeden!

2. Az eszmélkedés érzelmi és tudatállapota hasonló tehát a katarziséhoz. Válasszatok ki néhány drámát az eddig tanultak közül! Alakítsatok kis színházi ► trüppokat, s játsszatok el az osztályban a darabok kulcsjeleneit többféle felfogásban! Próbáljátok meg fokozni a hatást mozgással, zenével, a csöndek és a hallgatás ritmusával stb.! „Játsszatok rá” az eszmélkedés, ráeszmélés érzelmi állapotának – akár paradisztikus – megjelenítésére!

3. Egy többféle bemutatásra igencsak alkalmas, „felismerés” kulcsjeleneit idézünk meg a képen. A szerelem mindenhatóságára való ráismerés ugyanúgy eszmélkedő állapotot hoz létre a *Romeo és Júliában*, mint a világ lényegére való rádöbbenés a József Attila-versben. Ilyen értelemben például az *Óda* című költemény is lehet eszméletvers.

4. Melyik az a híres 19. századi színdarab, amely evokálja az előző jelenetet – éppenséggel a „fel nem ismerés” jegyében...? (Sztintén sokféleképpen eljátszható!)



Segítséggül egy kép a mű 1957-es feldolgozásából; ezen is jól látszik a kulcsszereplő jelentős méretű orra...©

5. Az eszmélkedés-kalandozás után térjünk vissza József Attilához! Vajda Jánost – mint erre bizonyára emlékszel tavalyi tanulmányaidból – irodalomtörténet-írásunk az elmúlt évtizedekben „csak” mint a Petőfi és Ady közötti poétikai fejlődés elengedhetetlen, ám mégiscsak másodrangú szereplőjét tartotta számon. Ő volt „a szimbolizmus előfutára”. Az utóbbi években azonban elindult a Vajda-kép újírása. Ennek egyik indoka pedig éppen József Attilával és az *Eszmélettel* kapcsolatos.

TRÜPP Vajda János *Színészbarátaimhoz* című versének részletéből következtessétek ki a szó jelentését!

*„Hol vagy kipusztult Jéruzsálem,
Gyászos hírű Nagybecskerek?
S ti cimborák, kik szétmenétek,
Mint az anyányi verebek?...*

*Oh, Fáraónak árva népe,
Rólad gyakran emlékezem én...*

*– Hisz olyan trüpp, mint a miénk volt,
Nem is volt több a föld színén!”*



*Sajátos irodalmi emlékhely
Júlia erkélye Veronában.
Mint amilyen James Joyce és felmenőinek megidézett kultusza Szombathelyen (vö. 58. oldal),
olyan ez is: egy sohasemvolt ember „életéhez” köthető ► szakrális tér, melyhez a „mintha”-élményért zárándokolunk el. Ebben az esetben is az irodalom alakítja a valóságot, és nem fordítva – ahogyan ez általában történni szokott. (Lásd még a 74–75. oldalt!)*

SZAKRÁLIS szent

HIPOTÉZIS Tudományos feltételezés, melyet kutatással bizonyítanak vagy cáfolnak a tudósok.

„Hazám, kiírtam már magam,
s ha olykor, dinnyehéj nyomán,
verses lovam megúsztatam,
novell kéne inkább s román,
s ha épp novell, félig román,
vagy tán egészen az,
lírám szájában édesül az étel,
két szék között, az már igaz,
mire megy gyémánttengelyével
ki nem nyugodhat egy lován?

[...]

Az éjjel bársony nescafék.
Hűltek az utcán, két csapott
kanál és tejporszármazék;
rányítottam a vízcsapot.
Ki ingyenc, az tán fölsikolt,
de lassabb volt a gáz, min
a kávévíz csak tapsikolt,
és dongott, mint a jázmin,
szellőzködött a nagy melegbe,
míg odva mélyén elsimedve
morgott e nyelvi mű miatt,
morogjon, aki buksi medve,
édes hazám, ne vedd szivedre,
hadd legyek hűs”

(Parti Nagy Lajos:
Szívlapát – részletek)

Bori Imre így adja meg az *Utolsó dal*, *Ginához* és az *Eszmélet* egy szöveg-helyének, illetve felfogásmódjának hasonlóságát: [Vajda verse] „már-már »józsefatillai« [sic!] módon határozza meg a »volt«-nak és a »van«-nak a felfogását, az emlék és a vágy viszonyának a természetét.”*

Elfogadjátok az irodalomtudós vélekedését? Készítsétek el a két vers összehasonlító elemzését! Kisebb csoportokban is dolgozhattok egy-egy szemponton, részfeladaton!

- 6.** Az *Eszmélet* felfogható a magyar irodalom egyfajta „parafrázisa”-ként is. Tekintsük ezt a megállapítást egy lehetséges tudományos hipotézisnek. Tervezzetek meg, és végezzetek el egy projekt munkát, melynek során ezt a feltételezést bebizonyítjátok!

Kiindulópontul ezt a gondolatsort kínálok: mindegyik szakasz megfeleltethető egy-egy korábbi eszméletversnek. Mivel a szöveg, mint tudjuk, „köszöbhelyzet”-et foglal el költészetünk történetében, kijelentésünk nemcsak „visszafelé”, hanem az időben előrehaladva is érvényes. Vagyis az *Eszmélet* olyan fókuszpontja a magyar irodalom történetének, amely „szétsugározza” és „visszagyűjti” magába ama legfontosabb kérdéscsoporthoz, amelyek ember által való nyelvi megközelítésének – mai felfogásunk szerinti – legvégső lehetőségeiről szól. Így rokona nemcsak a *Vanitatum vanitasnak*, az *Előszónak* vagy az *Esti kérdésnek*, hanem Nagy László *Menyegzőjének*, Juhász Ferenc *Babonák napja, csütörtök, amikor a legnehezebb* című költeményének, Szilágyi Domokos *Kényszerleszállásának* s a többi nagy versnek is. Ezek közül az *Eszméletet* értelmező fejezetünk bevezetőjében s korábban is említettünk már néhányat (lásd például a [25. oldal 2. kérdését!](#)). Rokona ez a vers így még a „most” keletkezőknek is: Orbán Ottó „szövegszerkesztős” monológjának (*Gondolatok egy személyi számítógép szövegszerkesztő programjának memóriájába elmentve* [lásd a [214–215. oldalon!](#)]), Petri György *Delphoijának* (*A delphoi jós hamiscsődöt jelent*) vagy Parti Nagy Lajos *Szívlapátjának*. (Lásd a [következő kérdést](#) és a [111. oldali ábrát](#) is!)

* Idézik: KULCSÁR SZABÓ Ernő, MOLNÁR Gábor Tamás, SZIRÁK Péter, *Alakzatváltások az irodalmi modernségben = Hang és szöveg*, szerk. BEDNANICS Gábor, BENGI László, KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 2003. (Vajda Jánoshoz különösen ez a rész fontos, itt található az idézet is: 16–17.)

„Mit a lelkem eddig félve sejtett,
Elöttem áll a nagy titok,
Hogy csak az halt meg, ami nem lett,
S az él örökké, ami volt.”

„Csak ami nincs, annak van bokra,
Csak ami lesz, az a virág,
Ami van, széthull darabokra.”

Petri György

A delphoi jós hamiscsődöt jelent

Hagyjuk. Nem érdekes az egész.

(A részletei sem.)

Amit írtam:

körülírásai a semminek.

Azt hittem: van itt valami,

amiért... Mi is? Amiért mit is?

Mindegy. Azt hittem. Hülye voltam.

A *semmi* szó használatától

sokáig megtartóztattam magam:

„semmi ágán”, „nichtendes Nichts” után?

(Ahogy Martin H. ízes németességgel
tudta mondani a „semmiző semmit”).

Erkölcsei-copyright megfontolások.

(Meg az epigonok.)

Próbáltam (azt hittem)

mondani (mondok) *valamit*.

Hogy miről? Hát, tudjátok, erről a...

Nem tudjátok. O. K. Honnan is? Hiszen
én is csak azt hittem. De már nem hiszem.

Azazhogyan tudom. Nem volt. Nincs.

Nem lesz légyen. Most már tudom. Már késő.

Félre ne értsetek. Nincsen szó semmiről.

Az eljövőt – mert arra
vagytok-volnátok mind kíváncsiak:
nem sejtetem.

Nézek, nézek, nézek

hóföregtetegbe, füstbe, kávézaccba – – –

olykor olvasok is

(nem jelekből, ó nem, csak könyveket,
újakat ritkán; régebbieket).

És semmi. Mindig semmi.

Ismétlődő, értelmetlen jelek.

Krónikus üzemzavar? Kétségbeesett üzenet?

Ki tudja? Én mindenesetre így

leszek mindentől,

ha nem is szabadabb,

mentesebb.



Michelangelo: A delphoi Szibilla, Sixtus-kápolna, Vatikán (1509)

„...ó, nekünk igazi násznagy a tenger, a tenger,
viola távolból nászajándékokat hömpölygető,
babapólyákat, csipkés patyolat-hengereket,
hogy méltassa a térben mérhetetlen sóvárgásunkat,
s a törvényt, amit immár a tiltakozók is
tisztelni kénytelenek, mert megtépi őket a só,
megsebzí őket a fény, hát valami történik mégis,
örvendjen a tenger, itt állunk párban virulva...”

(Nagy László: *Menyegző* – részlet)

„Véletlenszerű-e az *Eszmélet* szakaszainak sorrendje? Többféle folytatás hatását is érzékelheti az olvasó. Példaként kint és bent viszonyának bonyolítása említhető a második, harmadik és hatodik, vagy a széttöredezésre, a törvény szövedékének fölfelzésére, illetve a múlt meghasadására vonatkozó szavak összefüggése a negyedik, hetedik és kilencedik szakaszban. Egyáltalán nem bizonyos, hogy nem fogható föl e kétszer három részlet olyan folyamat két szemléletének kibontakoztatásaként, amely a többi szakaszt is értelmezheti, majd pedig úgy jellemzi a beszélőt, mint »ki nem istene és nem papja / se magának, sem senkinek«. Nem olvasható-e a végső szó olyan bölcsesség megnyilvánulásaként, amely túljutott a bizonyosság fürkészésén? Magától értetődik, hogy ezúttal nem vállalkozhatom a költemény értelmezésére. Pusztán annyit szeretnék jelezni: fontos szerepet játszik benne a kimondatlan, de ez nem zárja ki, hogy a tizenkét szakaszt egyetlen folyamat részeként olvassuk.”

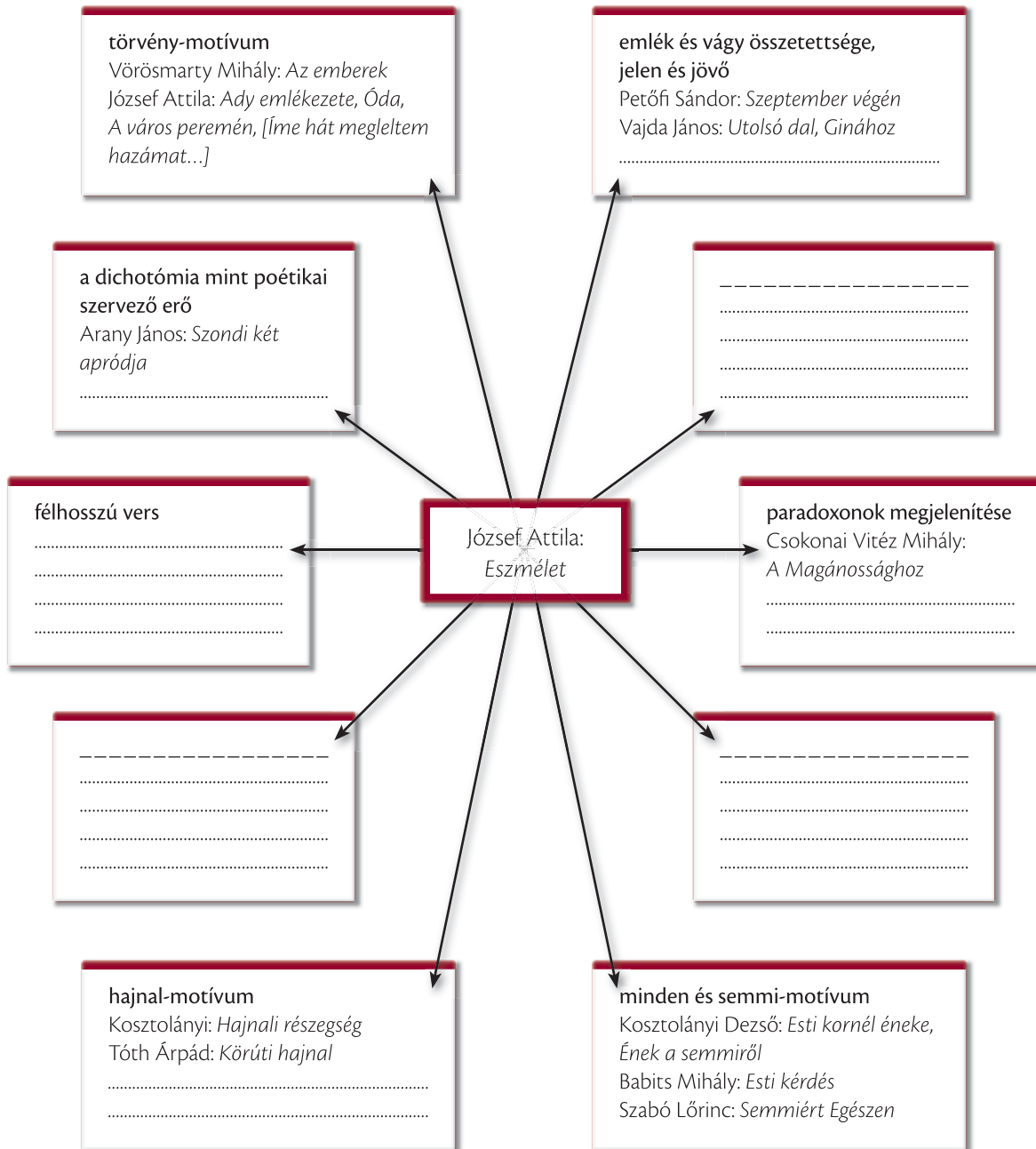
SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Tanító célzat és művészi érték József Attila költészetében* = www.kortaronline.hu/0504/szegedy.htm [2007. 08. 04.]

7. Készítsétek el digitalizált formában, hipertextes módszerekkel (tehát magukat a szövegrészeket is linkeljétek be!) megszerelve-fölépítve az előbbi kérdésben fölvetett versek és más költemények segítségével azt a szöveg-háló, „motivikus térkép”-et, amelynek közepén az *Eszmélet* áll! A „folyamatábrá”-t valahogy így képezem, de Ti biztosan jobbat tudtok kitalálni! (Két dimenzióban jószerivel csak néhány motívumot ábrázolhatok, de Ti nyilván meg tudtok mutatni bármit a gépen három-négy dimenzióban is!) Töltsétek ki az üres helyeket, illetve találjátok ki még további, jobbnál jobb szempontokat!

8. Az *Eszmélet* ma kétségtelenül a József Attila-kutatás homlokterében áll. Jeleztük korábban, hogy önálló tanulmánykötet is foglalkozik vele. Tverdota György már megidézett (104. oldal), *Tizenkét vers* című könyvében azt írja, hogy az *Eszmélet* ama szándék megnyilvánulása, mely szeretné „a költeményt a világegész szemléleti helyettesévé avatni” (100). A költő *Ihlet és nemzet* című írását értelmezve pedig így fogalmaz: „Az emberi lény [...] nem mondhat le a nagy egész közvetlen megtapasztalásáról, amelynek része. Mindennapi tevékenységünk és tudományos foglalatosságunk folyamán mérhetetlen szomj keletkezik bennünk arra, hogy ezt a közvetlen érintkezést a mindenséggel megteremtjük. Sem az egyik, sem a másik révén nem olthatjuk szomjunkat, amelyet József Attila világhiánynak nevez. A világhiány betöltésére egyetlen módunk van. Vagy az, ha létrehozunk egy műalkotást, vagy pedig az, ha befogadjuk azt. Ezt a megismerési módot nevezi József Attila, eltérve a szó közkeletű jelentésétől, ihletnek. Arra ugyan nem ad esélyt, hogy ihletett, misztikus módon a világegészsel kapcsolatba kerüljünk, mert a világegész közvetlenül nem szemlélhető. A szemlélet számára a világnak könyörtelenül csak a részei adtak. Az ihlet a világ közvetett, teremtő megismerése, amely a szemlélhetetlen világegész, a makrokozmosz helyébe szemlélhető világegészt, mikrokozmoszt teremt. Ez a mikrokozmosz a műalkotás, a teremtő megismerés: az ihlet” (100–101).

Mi a véleményed erről a gondolatmenetről? Te hogyan látod az örökkévalóságra irányuló szüntelen emberi vágyakozás és az elérhető töredékesség közötti ellentmondást?

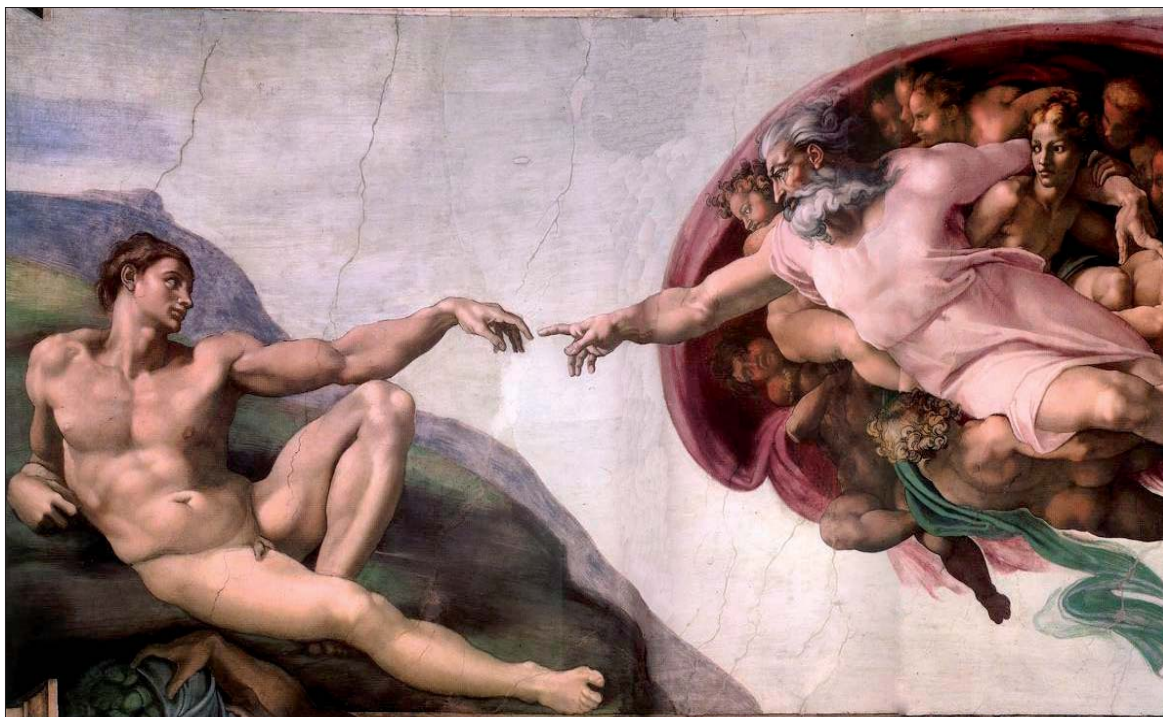




„GONDOLTAM FENÉT!” Mint arra bizonyára emlékszel eddigi tanulmányaidból, ☺ Arany János vetette oda ezt a kiszólást egy róla – verséről – szóló „kritika” margójára. A recenzens valahogy így fogalmazott: „azt gondolta a költő, hogy...” (A kifejezést Péter László irodalomtörténész pontosította néhány éve, korábban „Gondolta a fene!” alakban használtuk.)

INTRATEXTUALITÁS Egy alkotó szövegei közötti utalás, kapcsolat (önidézés).

A mindenséggel való kapcsolat szimbolikus ábrázolása Michelangelo freskóján a Sixtus-kápolnában (Ádám teremtése)

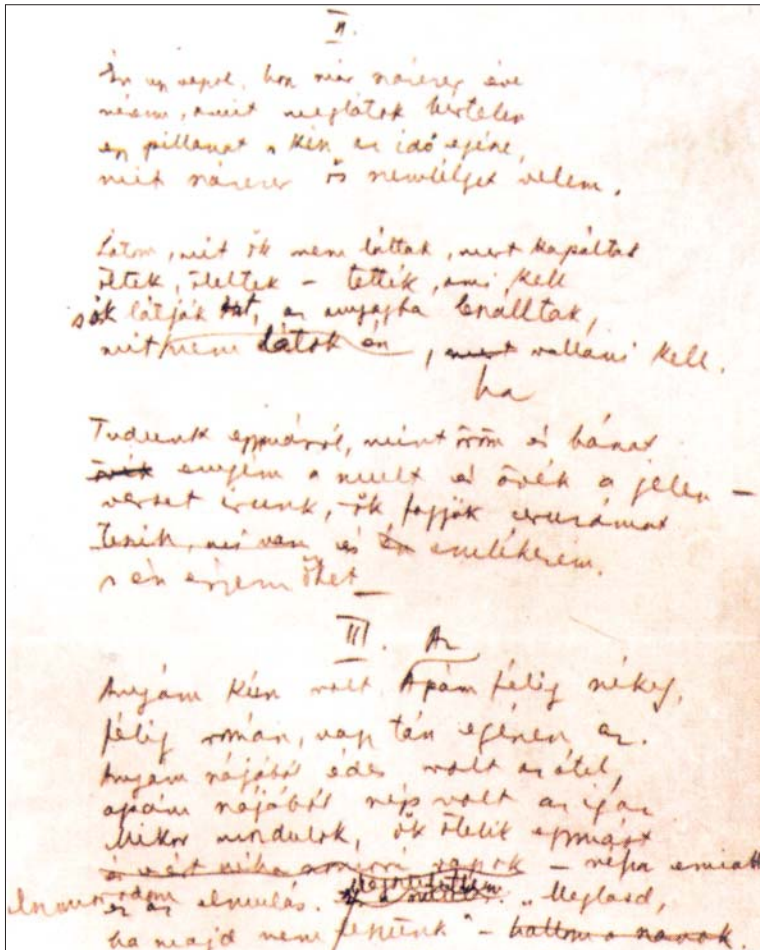


9. Fölöttébb érdekes, hogy a vers első szakaszában fordul elő a „semmi”, utolsó szakaszában a „minden” szó. Egyik sincs ugyan hangsúlyos helyzetben, ez azonban mégsem lehet véletlen. Vagy mégis? Lehetséges, hogy itt is ▶ „Gondoltam fenét!”-effektussal állunk szemben? Fejtsd ki részletesen véleményedet – akár írásban is!

10. Ha igaz az előző kérdésben megfogalmazott feltételezés, akkor ez ellentmond Tverdota György ama álláspontjának, mely szerint az *Eszmélet* nem egy kompozíció, hanem „tizenkét vers”. Találsz még a szövegben olyan mozzanatokot, amelyek az egy vers képzetét erősítik bennünk? Gyűjtsd össze őket, s végül a két érvrendszert szembesítsd egymással!

11. Keresd a költő életművében olyan ▶ intratextuális alkotásokat, amelyek a mindenségről való képzeiteinket helyezik gondolkodásunk, életvezetésünk középpontjába!

Az egyén és a közösség



Részlet A Dunánál kéziratából

A közösséggel való azonosulás legteljesebb, idő- és térviszonyokat a legmagasabb távlatokból az „én” és a „mi” kettős középpontjába sűrítő verse A Dunánál (1936) és a Hazám (1936).

A Dunánál mindvégig megtartja a szöveg mögöttesében a végtelen folyam képét. A hömpölygő víz úgy lesz az idő és a történelem jelképévé, hogy közvetlen megfeleltetés mégsem érzékelhető közöttük. A költőknél

„...a láncszerű kapcsolással szerkesztett költeményt az egzisztenciális ihletet »nucleus módon«, gerezdszerűen magába foglaló vers váltja föl, [...] a szokásos társítás szerepébe »a törvényes véletlen törvényét« megérzékítő asszociációs eljárás lép, [...] a részeiben idézhető, részeiben szép verset az oszthatatlan értelmű és szerkezetű vers egész szorítja ki, [...] a napi tér-ido felfogású előadás helyébe a »határolt végtelent« megjelenítő tér- és idő-szerkezet áll.”

*

„Az egzisztencia: szintézis – valotta költőnk. Az egzisztencia szintézisének pedig legvalódiabb megjelenítő realizálása a műalkotás. Ezek a felütő, kijelentéses beszéd-fajtában realizálódó, sorsminőséggé sűrűsödött, egzisztenciális szintézissé lett tragikus summatatok adják ama magjait, ama nucleusait e verseknek, amelyek aztán a vers egészében magatartásfajtvává, magatartáskényszerré bontakoznak ki. A láncszerű kapcsolással fejlődő versszerkezettel szemben költőnk mint eszményt a versmag, a nucleus köré gerezdszerűen növe szerkezetet állította. S valóban, ezek az intuíciós versmagok (többnyire fölütések), mintegy gömbszerű belső tágulással nőnek verstestté, verséggé. Mintegy a versmagokból lövellő rádiuszok asszociációs előre- s visszacsapó mozgásvonalán feszül-

nek s telítődnek teljessé. Az intuíció heurisztikus eleme így valóban végtelen számúra osztódva foglaltatik a versegész minden részében. A »Már régesrég rájöttem én«, a »Le vagyok győzve, / győzelem ha van«, az »Íme, hát megleltem hazámat« megvilágosodásos magjához a versegész minden állítása kérdés és felelet viszonylatában is közvetlenül kapcsolódik: »Mire jöttem rá régesrég én?«, »Miként s miért vagyok legyőzve én?«, »Hol s hogyan leltem meg hazámat én?«

NÉMETH G. Béla, *A kimondás törvénye* = N. G. B., *7 kísérlet a kései József Attiláról*, Bp., Tankönyvkiadó, 1982, 36–37, illetve 56.)

gyakori felütést alkalmazza itt is a szöveg. A lírai én a saját, élményközeli helyzetébe vonja be az olvasót, hogy onnan röppentse majd el a gondolatot, az érzést. A szövegben hallatlan sűrítettségben és gazdag rétegzettségben követik egymást a verstestté váló költői gesztusok. Ilyen nyelvi-poétikai gazdagság a világirodalomnak is csak kevés költeményében lelhető fel.

A *Hazám* hét szonettje a jelen szomorú pillanatképeiből épít katedrális, de végkövetkeztetése hasonlóan vigasztaló:

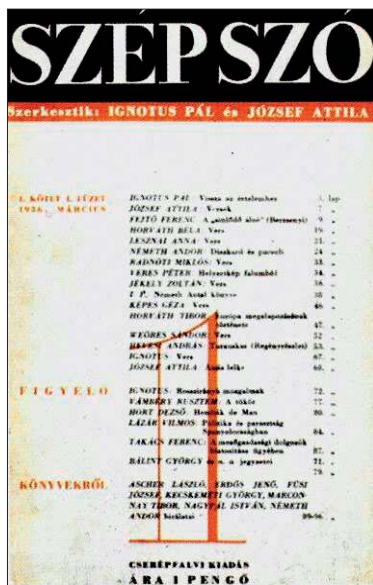
„S mégis, magyarnak számkivetve,
lelkem sikoltva megriad –
édes Hazám, fogadj szivedbe,
hadd legyek hűséges fiad!”

A *Thomas Mann üdvözlése* (1937) szinte prózaszerű egyszerűséggel „meséli el” mindazt a gondot és szorongást, amely az 1930-as évek mindennapjait áthatotta. A József Attilától megszokott fogalmak, motívumok és képek egy újabb világtartományban mutatják meg maradáóságukat. „Gyermek”, „nyugalmas ágy”, „álom”, „mese”, „igazság” ellentétei „szörny-államok” és „ordas eszmék” rettenetét, hogy végül a legegyszerűbb szavak jöjjenek a lírai én ajkára:

„Foglalj helyet. Kezdd el a mesét szépen.
Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen
néz téged, mert örül, hogy lát ma itt
fehérék közt egy európaít.”

Amikor minden elveszni látszik, akkor már csak a nagy szellemek egyszerű szavai segítenek. Ebben reménykedik költőnk is – nem sejtve, hogy utolsó életévét kezdi. Thomas Mannt a történetmondó, egyúttal a „megváltó” szakrális szerephelyzetében üdvözli Magyarországon.

1. A *Dunánál* „előzménye” – nagy téma megverselése alkalmi „feladat”-ként – például Arany Jánostól a *Széchenyi emlékezete*. Hasonlítsd össze egymással e két nagyívű ódát! (Csokonaitól a *Halotti versek* befejezésére is gondolhatsz itt! Miért?)



A Szép Szó címlapja



A nagyságrend, ahol, akikkel együtt József Attilát el kell képzelnünk: Apollinaire, Éluard, Bulgakov, Borges, Joyce, Rilke, Benn, García Lorca, Musil, Proust, Thomas Mann. Ezen a képen Thomas Mann-nal látható. (Az UNESCO 2005-öt József Attila-évvé nyilvánította.)

2. Olvassátok el NÉMETH G. Béla idézett könyvéből A Dunánál értelmezését (A klasszikus óda megújításának mesterpéldája, 207–208. o.)!

3. József Attilánál különösen érdekes megfigyelni a szövegváltozatokat, illetve azt, hogy miképpen „állt össze” egy-egy nagy vers egésze – akár évek alatt. Keress példákat az alakuló-fejlődő, akár változataikban is élő szövegekre!

4. Természetesen ellenkező példa is akad, éppen A Dunánál, mely – mint említettük az imént – alkalmi versként, megrendelésre született, mégpedig a Szép Szó különszámába („alkalmi” vers például a Hazám is). Ezeket viszonylag (nagyon) rövid idő alatt írta a költő. A Dunánál például az utolsó pillanatban adta nyomdába. Mit gondolsz, miért nem látszik ez a versen?

5. A Hazám szonettekből áll. Nemcsak annak érdemes utánagondolnod ismét, hogy mi is a szonett, hanem annak is, hogy mi a ► szonettkoszorú! Olvasd el a költőtől A kozmosz énekét! Próbáld meg Te is ilyen lírikusi bravúrral! – Továbbá keress a neten „szonettkosz”-t!®

SZONETTKOSZORÚ A szonettciklus különleges fajtája. Az egyik legnehezebb és legzártabb összetett forma (mindig 15 szonettből áll, ahol a 15., ún. „mesterszonett” a megelőző tizennégy soraiból képeződik).



Hizsnyai Zoltán
Szonettkosz.
(Részlet)

12.

De mert a forma kényszer, lomha földi váza ellen a virgonc lélek lázad, s bárha mellben a híg bonclé megárad, magát a szoftver egyre csak letölti,

hadarva ver s száz öl lumbálja lázad: buja nyelvedet tar szpicünkbe ölti, s mulya ezerek ajkin csüngve költi – badar vakert a kopulált alázat.

És fossa a szót ezer káder, ciánt s tömjént lehel, míg tölti tartalommal – penésze nemz egy tele kád enciánt –, töméntelen bárd printel dalt halommal, végül a sok-sok kerge kádenciát szonettbe fogja, mint ez alkalommal.

Ars poetica

Németh Andornak

Költő vagyok – mit érdekelne engem a költészet maga? Nem volna szép, ha égre kelne az éji folyó csillaga.

Az idő lassan elszivárog, nem lógok a mesék tején, hörpintek valódi világot, habzó éggel a tetején.

Szép a forrás – fürödni abban! A nyugalom, a remegés egymást öleli s kél a habban kecsesen okos csevegés.

Más költők – mi gondom ezekkel? Mocskolván magukat szegyig, koholt képekkel és szeszekkel mímeljen mámort mindegyik.

Én túllépek e mai kocsmán, az értelemig és tovább! Szabad ésszel nem adom ocsmány módon a szolga ostobát.

Ehess, ihass, ölelhes, alhass! A mindenséggel mérd magad! Sziszegve se szolgálak aljas, nyomorító hatalmakat.

Nincs alku – én hadd legyek boldog! Másként akárki meggyaláz s megjelölnek pirosló foltok, elissza nedveim a láz.

Én nem fogom be pörös számat. A tudásnak teszek panaszt. Rám tekint, pártfogón, e század: rám gondol, szántván, a paraszt;

„...hörpintek valódi világot”

A *Születésnapomra* (1937) játékosságba rejtett szomorúsága, eltökélt hite a világ jobbíthatóságában, derűs kicsengése egy rövid reménykedéses időszak tudati képe lehet. A rímjáték fegyelmezett végigfuttatása, kisszerűség és nagyszerűség szembesítése („Horger Antal úr” – „nem középiskolás fokon”) némi vigaszt nyújthat az állandó elbizonytalanodásokkal küszködő lírai ének.

Az *Ars poetica* (1937) ugyanazt a „logikátlan logiká”-t követi, amely József Attila egész költészetének alapja. Ez a felfogás fontosabb és lényegibb, mint ama hétköznapi ésszerűség, melynek mentén az emberek élnek a maguk életét. Ők általában fontosnak tartanak lényegtelen dolgokat, s elhanyagolhatónak vélnek életbevágóakat.

A második szakaszban – miként a *Reménytelenülben* is – megjelenik a szubjektív, mégis egyetemes idő- és térélmény, az „emlékidő” és az „emlékvilágtér”. A vers egy képsort továbbszóve fogalmaz egybe valóságot és látomást. Így emel össze mát és holnapot, tegnapot és tegnapelőttet, lentet és fentet, közelséget és távolságot. Épp olyan természetességgel teszi ezt, mint ahogyan a csecsemő fogadja el anyja kebelét és mese-szavát. S mint ahogyan a férfi emeli a söröskorsót, s küzd örökkön a szépségét vesztett valósággal. (Ezt a szerkesztésmódot nevezi Németh G. Béla „láncszerű”-nek. A 113–114. oldal szélén két részletet idéztünk az irodalomtudósna a József Attila-kutatásokat (is) új pályára állító könyvéből.)

1. Több kéziratot közöltünk a József Attila-fejezetben. Hasonlítsd össze ezeket egymással „grafológusi” szemmel!

2. Ízlelgesd a *Születésnapomra* című vers kéziratának javításait! Ugye nem „rontotta el” a költő a szöveget!? Tanulmányaink során találkoztunk már „elrontás”-sal is. Emlékszel ilyenekre? Ha nem, keress „elrontott” verset, amikor is világosan látszik, hogy egy darabig szépen „halad előre” a szöveg, ám egyszercsak túlszűfolja azt a költő szóképekkel, közhellyel, vagy éppenséggel nem hagyja abba időben a költést... ☹️

3. Keresd elő újra Arany János *Vojtina ars poeticája* című költeményét! Milyen hasonló vonásokat találsz József Attila költői hitvallásában?

4. Komoly versgyűjteménnyel is összefuthatsz a költészetről szóló vallo-másversekből összeállítva. Kísérelj meg Te is szerkeszteni egy csokrot az általad ismert ars poeticákból!

5. A magyar irodalomtörténet-írás egyik legmonumentálisabb vállalkozása SZABOLCSI Miklós nagymonográfiája, melyből többször idéztünk e fejezetben. Lapozz bele, nézz bele, s olvass belőle minél többet! Nemcsak a költőt ismerheted meg jobban, hanem egy nagy tudós előtt is tiszteleg-hetsz: Szabolcsi tanár úr szinte az egész életét arra tette fel, hogy „magya-rázza”, „megírja”, „újrírja” ennek a tündöklő tehetségű fiatalembernek az élet(műv)ét. (Az utolsó kötet borítóját lásd a 118. oldalon!)

engem sejdít a munkás teste
két merev mozdulat között;
rám vár a mozi előtt este
suhanc, a rosszul öltözött.

S hol táborokba gyűlt bitangok
verseim rendjét üldözik,
föľindulnak testvéri tankok
szertedübögni rimeit.

Én mondom: Még nem nagy az ember.
De képzeľi, hát szertelen.
Kísérje két szűľője szemmel:
a szellem és a szerelem!

(1937. február–március)

meglepetés

Születésnapomra

Harmincét éves lottom én -
~~non mecum~~ a költemény
Csece X
Csece!

Harmincét évem elszelelt
s még havi kétszáz sose telt.
Az én,
Hazám!

Lehetően volna oktató,
nem ~~előtöltő~~ oktató X
de ~~leg~~ ^{leg} ~~míg az~~ ^{regény} ~~regény~~
nem ~~szem~~ ^{szem} Szegeden
oltanácsolt az egyetem
fura xxx
ura.

ajándék, melyet meglepem
e kávéházi nyelven
magam magam.

Intelme gyorsan, nyersen ért
a "Nincsen apám" versemért
A hont
kivont -

szabályával szemellenem.
Ideidézi szellemem
~~szegény~~
~~leányt.~~

'Ön, amíg szóból értek én,
nem lesz tanár e föltekén" -
gagyog
s ragyog.

Ha örül Horger Antal ur,
hogy költőnk nem nyelvtant tanul,
~~velő~~
a kés

hevet
a nevet:

székely
e kéj -

Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
tani-
tani!

József Attila

KOREFERENCIA Nyelvészeti szakszó; közös vonatkoztatás, mondattani és szövegtani szerkezet, amelyben két nyelvi kifejezés ugyanarra a dologra vonatkozik.



„Pilinszky egyszer József Attiláról azt mondta: ő Mozart!”
(Czigány György)

6. Orosz István grafikus, akivel hasonlóképpen többször találkozhattál tankönyvünk(József Attila-fejezeté)ben, az alábbi verset írta, és közli művészi hitvallásaként honlapján = www.gallery-diabolus.com/gallery/artist.php?language=magyar&id=utisz&page=as

Ars poetica

*Azt szeretném, – sőt már le is vagyok írva,
hogy kell szerkeszteni (lásd még: perspektíva),
hogy a hold, vagy mindegy, a hold tükörképe,
egy pohár boromba éppen beleférne.*

*Azt akarom, és ez egy kortyintás csupán,
hogy bent ragyoghasson a hold ezek után,
persze tudom, költő ettől még nem vagyok:
hátravannak még, hej, az összes csillagok.*



A vers szépen játszik rá (allúziókkal, reminiszcenciákkal) több József Attila-motívumra. Szerinted melyek ezek, s mely versekben találhatók?

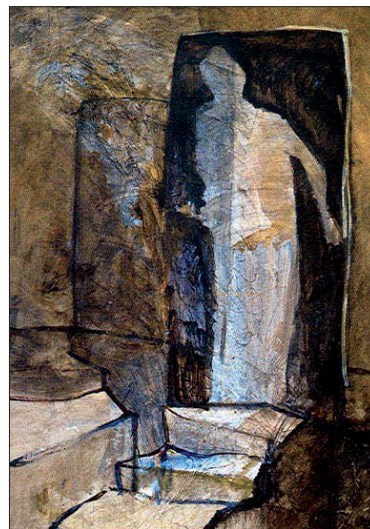
7. B. Fejes Katalintól pedig találhatsz egy nyelvészeti szempontú tanulmányt az *Ars poetica*ról: *Egy mondat helye a vers* ► koreferenciális szerveződésében (József Attila: „A mindenséggel mérd magad!”) = www.c3.hu/~nyelvor/period/1261/126105.htm – Olvasd el!

8. Az e részfejezetben tárgyalt József Attila-verseknek szinte mindegyikében előfordul a „szép(ség)” és az „igaz(ság)” fogalma. Keresd meg ezeket a szöveghelyeket, gyűjtsd ki őket a szövegekből, s válassz az alábbi feladatok közül:
- Esszét írok József Attila szépség–igazság-téziseiről.
 - Összehasonlítom a versekben előforduló szép(ség)–igaz(ság)-viszonyokat.
 - Keressetek még olyan verseket a világirodalomban, amelyekben ez a két értékfogalom „egymáshoz képest” szerepel! (Két példa már is eszembe jutott: ☺ Berzsenyi Dániel: [Halljuk, miket mond a lekötött kálóz...], John Keats: Óda egy görög vázához)

Önmegszólítás

1. Az irodalmi művek keletkezéstörténetét és szövegváltozatait legpontosabban – mint tudod – a kritikai kiadásokban tanulmányozhatod. Ezeknek a változatoknak az utóbbi években az érdeklődés homlokterébe került egyik legérdekesebbjével találkozhatsz az itt következő alfejezetben. Nézz utána e vers – *[Karóval jöttél, nem virággal...]* (1937) – filológijának!
2. Keresd meg és olvasd el a *Kopogtatás nélkül* című verset, s értelmezd az oldalon látható képeket!
3. Vázold fel a *[Karóval jöttél, nem virággal...]* és a *Kopogtatás nélkül* egy lehetséges összehasonlító értelmezésének szempontjait!

Végül az önmegszólítás nagy hagyományú alakzata vált József Attila költeményeinek legfőbb értékhorozójává. Ő ezt a kategóriát is visszamenőleg és az időben előretéknve is újjáértelmezte. Utolsó versei óta nem lehet nélküle gondolkodni az önmegszólító verstípusról.



Janet Brooks Gerloff: *Kopogtatás nélkül*

Kiss Lajos: *Kopogtatás nélkül*

* Lásd bővebben: NÉMETH G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról*, = N. G. B., 11+7 vers, Bp., Tankönyvkiadó, 1984 (2., bőv. kiad.), 7–70. – A legújabb szakirodalom a megszólítást és annak különböző formáit – így az önmegszólítást is – a másodmodernség kulcsalakzatának tartja. Lásd a már idézett könyvben: *Alakzatváltások az irodalmi modernségben* = *Hang és szöveg*, szerk. BEDNANICS Gábor, BENGI László, KULCSÁR SZABÓ Ernő, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 2003, különösen: 22–23.

„A *Kóróval* nem azért rosszabb, mert spondaikus, hanem azért, mert közhelyes. Persze az is igaz – (...) –, hogy Beethoven utolsó, c-moll (op. 111) zongoraszonátájában, és egyáltalán a késői Beethoven-művekben „szubjektivitás és konvenció új kapcsolatra lépnek, és e kapcsolatot a halál határozza meg” (Szöllősy Klára fordítása). A sláger más nagyok késői műveiben is visszanyeri becsületét. Talán még Bartók sokat bíralt engedékenységét is ebben az összefüggésben kell szemlél-nünk. József Attila utolsó versei közül néhány szintén elkoptatott fordulattal kezdődik: *Ime, hát meggletem hazámat...; Édesanyám, egyetlen, drága...; Drága barátaim... A Kóróval jöttél* nem áll magában. Lehet, hogy a költő átértelmezte a semmitmondóhoz, a mindennapihoz való viszonyát, amikor szembenézett a legnehezebb kérdéssel.

HORVÁTH Iván, *A legnehezebb kérdés* = H. I., *Magyarok Babelben* = <http://magyar-irodalom.elte.hu/babel/3300.htm> [2007. 08. 04.]

Annak a korrektúralevonatnak a hasonmását közöljük, amely a *Szép Szó* című folyóirat József Attila-émlékszámának előzményeként készült. A vers végül „Károval jöttél...” szövegváltozattal jelent meg. Az eredeti kézirat hiányában ma már eldönthetetlen, hogy melyik a költő szándékának megfelelő változat. Az olvasó azonban joggal tűnődhet ennek kapcsán is minden versek lényegéről, a szépség titkáról.

**Kóróval jöttél, nem virággal,
feleseltél a másvilággal,
aranyat ígértél nagy zsákkal
anyádnak és most itt csücsülsz,**

**mint fák tövén a bolondgomba
(igy van rád, akinek van, gondja),
be vagy zárva a Hét Toronyba
és már sohasem menekülsz.**

**Tejfoggal kőbe mért haraptál?
mért siettél, ha elmaradtál?
Miért nem éjszaka álmodtál?
Végre mi kellett volna, mondd?**

**Magadat mindig kitakartad,
sebedet mindig elvakartad,
híres vagy, hogyha ezt akartad.
S hány hét a világ? Te bolond.**

**Szerettél? Magához ki fűzött?
Bujdokoltál? Vajjon ki űzött?
Győzd, ami volt, ha ugyan győződ,
se késed nincs, se kenyered.**

**Be vagy a Hét Toronyba zárva,
örülj, ha jut tüzelőfára,
örülj, ut van egy puha párna,
hajtsd le szépen a fejedet.
*Balatonzárszó, 1937 december***

JÓZSEF ATTILA

Az utolsó vers

József Attila verseinek megtartó ereje azoknak szelíd hangjából, a költő összetett képeinek varázslatos erejéből, s valószínűleg abból a derűből származik, amely legutolsó befejezett versében is egy közösség – igaz, fájdalmasan hiányzó – benyomásaival vesz búcsút mindannyiunktól, múltban és jövőben, magyar nyelvben és kultúrában létezőktől.



[Ime, hát megleltem hazámat...]

Ime, hát megleltem hazámat,
a földet, ahol nevémet
hibátlanul írják fölébem,
ha eltemet, ki eltemet.

E föld befogad, mint a persely.
Mert nem kell (mily sajnálatos!)
a háborúból visszamaradt
húszfilléres, a vashatos.

Sem a vasgyűrű, melybe vésve
a szép szó áll, hogy új világ,
jog, föld. – Törvényünk háborús még
s szebbek az arany karikák.

Egyedül voltam én sokáig.
Majd eljöttek hozzám sokan.
Magad vagy, mondták; bár velük
voltam volna én boldogan.

Igy éltem s voltam én hiába,
megállapíthatom magam.
Bolondot játszottak velem
s már halálom is hasztalan.

Mióta éltem, forgószélben
próbáltam állni helyemen.
Nagy neveltség, hogy nem vétettem
többet, mint vétettek nekem.

Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél,
annak, ki tűzhelyet, családost,
már végképp másoknak remél.

(1937. november)

*József Attila-emlékmű Balatonszárszón,
a vasúttól nem messze. Ortutay Tamás
alkotása sok-sok versorból,
versetűből áll*

Akihez a legtöbb verset írták

(Esszé)

A költő, akihez a legtöbb verset írták más magyar költők. A költő, aki talán legnépszerűbb versalkotónk a harmadik évezred elején. A költő, akit szeretettel emlegetünk a keresztnevének; mert a miénk ő, aki életében senkié sem volt, senkinek sem kellett. Kitaszította a világ, ember, szerelem, család. Az egyetemes magány, a nincs, a hiány költője volna *József Attila*?

Az utókor persze mentegeti magát: a születésnap, április 11-e a *költészet napja*, melyre – a világon egyszerűként – méltán vagyunk büszkéek. S voltak korszakok is, melyek egyenesen saját maguk „emblémája”-ként tartották számon a „proletárköltő”-t.

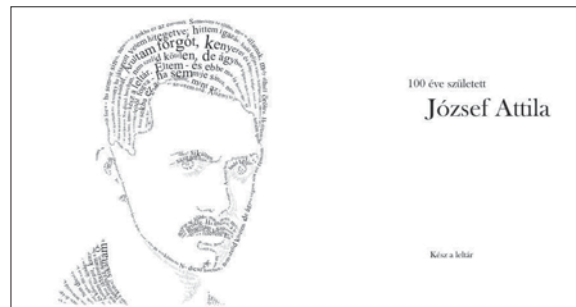
Ma az ártatlanságát szeretjük, a petőfisen kérelhetetlenre hangolt vonásait, ritka nevetését s azokat a nagy szemeket a csontos arcban. A megbánásait, iszonytató haragvásait, igazságtalan fellobbanásait és a meleg tekintetet, értelmes kezét. A nincstelenségben is embernek megtartó akaratokat. Életének okatlan reményeit, bátortalan közeledéseit, megbocsátásait, önfeledt pillanatait.

Egyik legutolsó verse, a [*Karóval jöttél, nem virággal...*] nemcsak önéletrajzi ihletésű költemény, hanem létösszegző számadás is. Egyike a nagy önmegszólító verseknek. S ha kérdő mondatai elégedetlenséget, visszafelé is érvényes számonkérését gyűjtenek maguk köré, a legmeggyőzőbb mégis az utolsó sor szelíd nyugalma, mely egyben a búcsúzás nyugalma is. Immár nincs miért maradni, nincs apró remény sem, mely bátorítana, mely „világot jelentő értelmet” mozdítana. Bent a lélekben ugyan világosság, értelem, eszmélkedés, melegség, kívül azonban minden megfagyott, kihalt. Ebben a világban örökkévalónak hazudja magát, mi feledhető. De már ez sem fontos. Ami még maradt, amit még meg kell írni, az már „csak” ennyi: „Szép a tavasz és szép a

nyár is, / de szebb az ősz s legszebb a tél, / annak, ki tűzhelyet, családot, / már végképp másoknak remél” [*Ime, hát meggletem hazámat...*].

József Attila a magyar irodalom egyik nagy összegzője. Kiemelhetők költészetéből fontos motívumok, újra és újra felbukkanó gondolatsorok, mint az oly gyakran elemzett anya-motívum, a szabadság-hiány gyötrelme vagy a megértő társ hiányának sosem gyógyuló sebe. Kiemelhetők effajta tematikus verscsoportok, megfogalmazhatók ideológiák különböző társadalmi formációk nevében. Mindezek azonban a véglegesség igényével vennék birtokba azt a költészetet, melynek lényege éppen dinamizmusa. Melynek újdonsága, modernsége éppen abban rejlik, hogy 19. századi egyszerűséggel képes megfogalmazni a 20. század, egy szavakkal kifejezhetetlen évszázad még megőrzött vágyait, elidegenedettséget, szorongását – éhségét a szeretetre.

A szeretetre, melyet szelíd daccal lényegít megértésé ez a költészet, miközben jelen, múlt és jövő legfontosabb kérdéseiről is érvényesen beszél. „A harcot, amelyet őseink vívtak, / békévé oldja az emlékezés / s rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés” (*A Dunánál*).



Erdei Gábor óriásplakát-terve: *Kész a leltár* (2005)



A fejezetben közölt József Attila-képek az alábbi kiadványból valók: *József Attila összes fényképe*, szerk. Kovács Ida, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005.



Portrék

Szabó Lőrinc	126
Radnóti Miklós	134
Pilinszky János	140
Márai Sándor	148
Ottlík Géza	158
Weöres Sándor	168
Ráadás	174

Hazám, keresztény Európa

Útálom és arcába vágom:

– Száz év, de tán kétezer óta
őrült, mocskos, aljas világ ez,
ez a farizeus Európa!

Kenyér s jog helyett a szegényt
csitítja karddal, üres éggel
és cinkos lelkiismeretét
avatag és modern mesékkal;

száz év, de már kétezer óta
hány szent vágy halt meg gaz szívében!
Hazám, keresztény Európa,
mi lesz, ha bukására döbben,

mi lesz, ha újra földre száll
a Megcsúfolt és Megfeszített,
s mert jósága, hite, imája
egyszer már mindent elveszített:

mi lesz, ha megjő pokoli
lángszórákkal, gépfegyverekkel,
vassisakos, pestishozó,
bosszúálló angylasereggel?

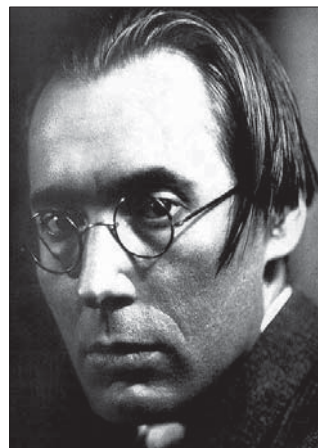
Mi lesz, ha megjő Krisztus és
új országot teremt a földön,
ha elhullanak a banditák
s nem lesz több harc, se kard, se börtön,

ha égi szerelmét a földi
szükséghez szabja ama Bárány
s újra megvált – óh, nem a jók,
de a gonoszok vére árán:

hazám, boldogtalan Európa,
ha túlled a harcok végét,
elbírod-e még te az Istent,
a Szeretetet és a Békét?

(1923)

Szabó Lőrinc (1900–1957)



Szabó Lőrinc művészete – mint említettük könyvünk bevezető fejezetében (lásd a [11. oldalt!](#)) –, József Attiláé mellett, korszakküszöböt jelöl ki irodalmunk történetében. Költőnk ugyanakkor azon alkotók közül való, aki csak az utóbbi évtizedekben foglalta el méltó helyét az irodalmi kánonban. Erőteljes, individualizmustól sem mentes gondolkodása, illetve „rapszodikus”, szokatlanul újszerű írásművészete miatt korábban nem volt (nem lehetett) igazán népszerű költő – leszámítva egy-két gyerekversét, mint például a *Lóci óriás lesz* vagy a *Kicsi vagyok én* címűt.

Baránszky-Jób László irodalomtörténész „költőietlen” költőnek nevezi őt, Lengyel Balázs író, kritikus egyenesen a „csúnya” vers eszményét tulajdonítja neki. Kulcsár Szabó Ernő is arról beszél, hogy a képiség helyett inkább a nyelviség erőteljes hatása jellemző költészetére.*

Első olvasásra is látszik verseinek többségén, hogy valamiféle objektivitásra való igény mutatkozik meg bennük. Ez nagyjából a lírai én, a beszélő mindenható pozíciójának elvetését jelenti. Formailag általános jellemzője e szövegeknek a tartalmi és a formai inverzió, s rendkívül erős bennük a gúny, az irónia és a relativitás iránti érzék megnyilvánulása. Feltűnő a gyakran szakaszokon is átívelő enjambement-ok sokasága. Versmondattana mégis szinte hétköznapiasan hat. Olykor szinte csak az asszonáncok és a tördelés okán olvassuk versként költeményeit – s mert e sorok nem érnek ki a lap széléig...

* „A képi fantázia esztétikájával szemben [...] Szabó Lőrinc lírájában elsősorban [...] a grammatikai képződés a meghatározó” (K. Sz. E., *A szerelmi líra vége*).

A poétika azonban, melyet Szabó Lőrinc létrehozott – látszólagos „költőietlensége” ellenére – sajátosan egyedi. A Nyugat első nemzedékének túlfinomult versnyelvével szemben újfajta értelemtagolást és újfajta hangzásvilágot teremt szövegeiben. Ez utóbbira például jellemző – s különösen a kilencszázhuszas években feltűnő – a gyakori modalitásváltás. Sok lesz a kérdő-, s még több a felszólító mondat szövegeiben. S az enjambement-ok mellett valamiféle sajátos – irodalomtörténeti értelemben vett – „visszaigésítést” is véghez visz. Elsősorban nem hangulatok rögzítései, hanem a lehetséges emberi cselekvések elvonatkoztatásai ezek a versek. (Nem is igen illik rájuk a „költemény” szó, jobban jellemzi őket a prózaibb „vers” vagy „szöveg” kifejezés.)

Gondoljunk például a későbbről már emlegetett *Vereség után* című opuszára (1954)! S ha elolvassuk a *Kalibánt* vagy a *Hazám, keresztény Európát*, akkor is úgy érezhetjük, ennél egyszerűbb grammatikai szerkezetekben – olykor tömondatokra egyszerűsítve szövegét – költő aligha fejezheti ki magát. S azt is érezzük: ilyen haraggal és dühvel utoljára Ady szólalt meg a magyar költészetben – mégpedig elsősorban magyarság-verseiben.

Egy tagadásvers (?) világa

Bizonytalán véletlen, de sokatmondó véletlen, hogy a *Kalibán* pontosan száz évvel Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitas* („hiúságok hiúsága”) című verse után született. Mindkét költemény a nagy tagadásversek sorába tartozik. Mint a *Tiszta szívvel* József Attilától, *Az emberek* Vörösmartytól, mint Berzsenyi, Ady egy-egy létösszegzése – vagy épp Shakespeare néhány monológja. Talán nem is az egyéni szomorúság, hanem az emberiség sorsa fölötti végső elkeseredettség: a kilátástalanság, a jobbíthatatlanság felismerése az, ami ezeket az iszonyattal szomszédos verseket megírta, szenvedélyüket zaklattott formába önti. Ráadásul e költők, olykor szinte megmagyarázhatatlanul, életművükben is előzménytelenül, egyszerűen csak mindent megkérdőjeleznek, idézőjelbe tesznek. Komikusnak s kisszerűnek látják mindazt, amiért addig nap mint nap magasztos eszmények jegyében dolgoztak, írtak, küzdöttek. Hirtelen mindent felednének, ami életüknek értelmet adott: történelmet, törvényt, erkölcsöt, művészetet, filozófiát, becsvágyat, nemes akaratok egybefoglalását. Feleslegesnek érzik magukat, nevetségessnek és rettenetesen magányosnak, szálnalmasnak, megvetendőnek – tünékeny célokért hiúságból megálzkodónak. Esendőnek, szerencsétlennek, részvétlennek.

„Gáti József, a Szabó Lőrinc-versek [...] előadója jelentette ki a költő műveinek egyik felolvasása előtt: könnyű Szabó Lőrinc verseit mondani, csak figyelni kell a leírt szövegre, és figyelembe kell venni az írásjeleket. Mondott hasonlót, ellenkező előjellel évtizedekkel ezelőtt monográfiám második kötetének két szerkesztője is: minek annyit beszélni a Szabó Lőrinc-versek poétikájáról, hiszen versei áttetszőek, közérthetőek.”

KABDEBŐ LÓRÁNT, *Szövegátértelmezés a Szabó Lőrinc-vers alkotói retorikájában* = www.mta.hu/nytud/Kabdebo.rtf [2007. 03. 18.]

Kalibán

Caliban: „...burn but his books.”
(Shakespeare)

Égesd el a könyveket, Kalibán!
Pusztítsd el őket! Mind! Szőrös kezed
fojtsa koromba gyémánt agyvelők
értelmetlen tündérajátékait!
Nincs szükség rájuk. Mit pöffeszkedik
az isteni tudás? Üzlet az is!

Az aljas élet szégyelli magát
és álcot vesz fel és hisz neki.
Vén igazság, hengegtél eleget,
most pusztulj, te háromszor-becstelen
ábránd, ki még mindenkit mindenütt
kiszolgáltál! És ti is, szeretet
és jog, s aki csak vagytok, valahány!
Hiú hitek! S szépség, te pipere,
s te, lélek, silány pókháló, s ti szók,
ti szók, ti képmutató istenek:

pusztuljatok mind-mind, hogy ezután ne érezzünk, ne higgyünk s a remény ne is kísérsen többé sohase!
Égesd el a könyveket, Kalibán!
Töröld le arcunkról az angyalok arcának mimelt vonalait, és legyen úr végre, aki úgyis úr, legyen úr az egyetlen, az erő!
Égesd el a könyveket, Kalibán, s kalapálj vassá, verj acélbelű roppant szerkezetekké! Kalibán, te másféle bölcs, benned is csodát teremtett mérnököd, az élet ősgépésze, a te szörnyű agyad a bestia mindenség legigazabb képletére kattogva működik, –

Kalibán, Kalibán, borzalmas és bűvös hatalom, már csak te segítsz: alakíts át iszonyú, fekete óriásokká, reflektorszemű szénevő gépekké, hogy amikor elégeted a férges könyveket, toronytestünkkel és csörömpölő bokánkkal, árnyunkat a pusztulás ingó égig dobva, fenevad kórusban táncoljunk máglyád előtt és ne tudjuk még sajnálni se, hogy soha többé nem leszünk emberek.

(1923)

*A könyvégető,
majd a pusztítást
megtagadó tűzőr –
nem tűzoltó,
csak úgy néz ki! –
Francois Truffaut-nak a
Bradbury-kisregényből
készített
Fahrenheit 451 című
filmjében,
Oscar Werner
alakításában (1966)*



„Mind csak hiábavaló!” – mondja Kölcsey. „Istentelen frígy van közöt-
ted / Ész és rossz akarat” – fogalmaz Vörösmarty. S innen már csak egy lépés: „Égesd el a könyveket, Kalibán!” Hisz mi értelme volna a kultúrának, mindannak, amit az emberi nem évezredek alatt felhalmozott, ha igazság, szeretet, jog, szépség, remény, angyal-arc mind felesleges lom csak, kacat, ál-arc, önhitt belefeledkezés csöndek nélküli világok zakatolásába? Jöjjön emezek helyett az Erő, Kalibánnak, a shakespeare-i torzszülöttnek nyers ereje. Ez „másféle bölcsesség”, „borzalmas és bűvös hatalom”. Itt, ebben a világban nincs kegyelem: pusztul a gyenge, él az erős. Él, örül, kacag sikoltva, s immár eszébe sem jut, hogy ember is lehetne, hogy másképpen is élhetne, hogy valaha szeretni is képes volt – örülni nemcsak magáért, de mások öröméért is tudott.

A Gutenberg-galaxis, a könyvkorszak vége felé már csak reménykedhetünk, hogy a mi időnkől is marad érdemleges megjegyeznivaló: hisz ez a bő fél évezred nemcsak ontotta magából könyvek ezreit és milliőit, de egy gyönyörű szimbólumnak, a könyvnek mint szellemi alkotásnak a tiszteletét, szeretetét is ennek a kornak köszönhetjük. S „természetesen” a könyvégetést sem ez az időszak találta fel. Amíg volt, van kultúra, addig voltak és lesznek olyan hatalmak, akaratok, akik és amelyek arra szövetkeznek, hogy elpusztítsák a könyveket, botor módon azt remélve, hogy így a könyvek jelentette értékektől is megszabadulhatnak...

„– Szeretném, ha megismerkedne Jonathan Swifttel, a Gulliver utazásai című gonosz politikai gúnyírat szerzőjével. Ez a barátunk, Charles Darwin, ez itt Schopenhauer, az ott Einstein, tőlem jobbra Mr. Albert Schweitzer ül, egy valóban emberszerető filozófus. Hát ezek volnának, Montag! Arisztofanész és Mahatma Gandhi, Gautama Buddha és Konfucius, Thomas Love Peacock és Thomas Jefferson, és ha tetszik, Mr. Lincoln. Azonfelül mi vagyunk Máté, Márk, Lukács és János.”

Részlet Ray Bradbury *Fahrenheit 451* című kisregényéből

Szabó Lőrinc *Kalibánjának* könyvégetése persze másfajta pusztítás. De nem is pusztítás, hanem annak elkeseredett „akarata”. Csokonai szava és Babits szava is vele visszhangzik: „Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon” — „...míg az égi és ninivei hatalmak / engedik hogy beszéljek s meg ne haljak.” Tehát ha poétának kell lenni, akkor nem lehet másnak lenni. Ha az erőtlen szépségnek, szabadságnak, szeretetnek kell társává lenni, akkor nem szabad mást tenni. Akkor az erőtlen szépség, szabadság, szeretet társává kell lenni. Azzal, hogy létrejön, megszületik, minden tagadásvers minden tagadás ellenére erről az égenről szól.

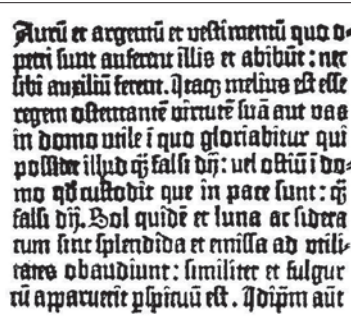
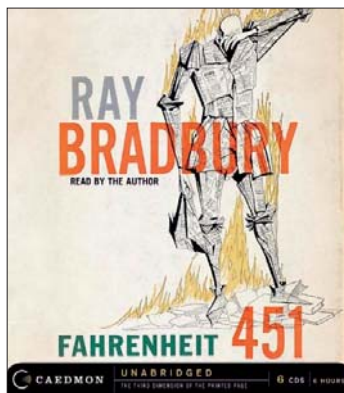
SCI-FI (SCIENCE-FICTION) tudományos-fantasztikus irodalom

UTÓPIA A jövő társadalmát leíró irodalmi vagy filozófiai mű. Mint ilyen, azonban példázatként jellegzetesen születése koráról is szól. Az ellenutópia ironikus, groteszk, bíráló alkotás. Híres utópiák és ellenutópiák: Platon: *Az állam*, Morus Tamás: *Utópia*, Campanella: *Napváros*, Swift: *Gulliver utazásai*, Karinthy Frigyes: *Utazás Faramidóba*, Orwell: 1984, *Állatfarm*.

1. Próbáljátok meg bizonyítani a tankönyvszerző állítását a „visszaigésítés” poétikai jelenségéről! Vagy ha úgy gondoljátok, nincs igaza, szálljatok vele vitába, s bizonyítsátok be akár az ellenkezőjét ☺!

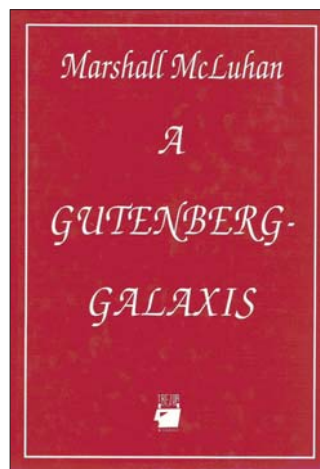
2. A könyvkorszak szép „emlékműve” Ray Bradbury parabolája — ► sci-fije, társadalmi ► (ellen)utópiája —, melynek már a kiindulópontja is abszurd: a tűzoltóknak (itt: tűzöröknek!) az a feladatuk, hogy felkutassák és elégessék a könyveket... Mert a könyvek — mint ahogyan ez a „feltételezés” az emberi történelem során sajnos nemegyszer előfordult — minden rossz és bűn és lázadás forrásai... — Mit gondolsz, miért éppen *Fahrenheit 451* a kisregény címe?

A sors iróniája, egyben telitalálat, hogy manapság Bradbury példázata hangos könyvként is kapható... (A könyvégetés ellen ugyanis úgy védekeznek a regényben az elhivatottak, a kultúra és a szellem emberei, hogy kimenekülve a társadalomból, megtanulnak egy-egy regényt, drámát, verseskötetet, esszét, s így a fejükben őrzik meg a szövegeket — lásd a kisregény részletét az előző és a 133. oldalon!)



Részlet Gutenberg oldalanként 42 soros Bibliájából, az első nyomtatott könyvből

A Gutenberg-galaxisnak nem a könyvégetés, hanem a medializáció miatt bekövetkező végét megjósoló világhírű könyv eredetileg 1962-ben jelent meg. Magyarul 2001-ben látott napvilágot



Semmiért Egészen

Hogy rettenetes, elhiszem,
de így igaz.
Ha szeretsz, életed legyen
öngyilkosság, vagy majdnem az.
Mit bánom én, hogy a modernek
vagy a törvény mit követelnek;
bent maga ura, aki rab
volt odakint,
én nem tudok örülni csak
a magam törvénye szerint.

Nem vagy enyém, míg magadé vagy:
még nem szeretsz.
Míg cserébe a magadénak
szeretnél, teher is lehetsz.
Alku, ha szent is, alku; nékem
más kell már: Semmiért Egészen!
Két önzés titkos párbaja
minden egyéb;
én többet kérek: azt, hogy a
sorsomnak alkatrésze légy.

Félek mindenkitől, beteg
s fáradt vagyok;
Kivánlak így is, meglehet,
de a hitem rég elhagyott.
Hogy minden irtózó gyanakvást
elcsittithass, már nem tudok mást:
Mutasd meg a teljes alázat
és áldozat
örömét és hogy a világnak
kedvemért ellentéte vagy.

Mert míg kell csak egy árva perc,
külön, neked,
míg magadra gondolni mersz,
míg sajnálsz az életed,
míg nem vagy, mint egy tárgy, olyan
halott és akarattalan:
addig nem vagy a többieknél
se jobb, se több,
addig idegen is lehetnél,
addig ehhezám nincs közöd.

„A szerelmi líra vége”

Szabó Lőrincnek talán a legismertebb, ugyanakkor a legtöbb vitát és félreértést kiváltó verse a *Semmiért Egészen*. Általában szerelmes versként olvassuk, de lehet-e szerelmes vers egy olyan szöveg, amely a Másiktól teljes önfeladást kér? Sőt nemcsak önfeladást, hanem „majdnem-öngyilkosság”-ot. – S akihez a vers szól, Vékesné Korzáti Erzsébet ezt – nemcsak majdnem – meg is tette. Nem bizonyítható, hogy a vers hatására, de ez nem változtat a tragikus tényen. Az ugyanis aligha vitatható, hogy a huszonöt évnyi szenvedés és szenvedély (a férjes asszony Szabó Lőrinc feleségének barátnője volt) örölte fel idegrendszerét.



*Vékesné Korzáti Erzsébet,
a költő szerelme. A neki
emléket állító, A huszonhatodik év
című, 120 szonettből álló ciklust
az asszony öngyilkossága
(1950) után írta a költő*

1. Itt most különösen hangsúlyoznunk kell, hogy a lírai én soha nem azonos a szerzővel. Sőt ma már egyértelműen bizonyítható – Korzáti Erzsébet és Szabó Lőrinc levelezéséből –, hogy a költő nagyon is gyengéd és kedves volt szerelmével a valóságban. Gondolj arra, hogy a *Tiszta szívvel*-ből sem azt olvassuk ki, hogy a szöveg létrehozója embert fog ölni, pedig szó szerint ezt írja! A művészi alkotás mindenekelőtt bonyolult esztétikai képződmény. Még akkor is az, ha egy, úgymond, „egyszerű” Petőfi-vers! S első renden „nincs is köze” szerzőjéhez. Ebben a versben is egy újfajta poétika megszületését ünnepelhetjük, s nem „csak” a szerelmes költő megszólalását. Inkább egy olyan szöveget, amely az emberi lét végletességét maradéktalanul képes nyelvi eszközökkel megszólaltatni. – A József Attila-fejzet kérdései között is beszéltünk ilyesmiről az esztétikum rút formában (rút témában) való megjelenése kapcsán: Neked mi a véleményed mindezekről?

2. Kulcsár Szabó Ernő már idézett akadémiai székfoglalójában egyenesen [a] „szerelmi” líra végéről beszél előadása címében. (Hogy egy mai akadémiai székfoglaló e verset választja tárgyául, eme tény is a szöveg jelentőségét jelzi!) A tudós olyan rejtjelezést – újfajta versnyelvet – tulajdonít a szövegnek, amely ténylegesen korszaknyitó alkotássá teszi Szabó Lőrinc alkotását. „...a *Semmiért Egészen* fölszínre hozhatatlan tudása abban hagy hátra drámai nyomokat, hogy a szöveg materiájában nem az történik, amit a beszéd értelem-egésze mond. [...] A *Semmiért Egészen* költészettörténeti jelentősége [...] onnan származik, hogy ez a mű tud a szerelmi líra nyelvi lehetetlenségéről. [...] ...olyan beszédmód kezdete is, amely *Az Egy álmai*, a *Sivatagban*, az *Eszmélet* és a »Költőnk és Kora« horizontjában nyitja meg a magyar líra történetének alighanem leggazdagabb fejezetét.”*

Értelmezd az irodalomtudós gondolatait!

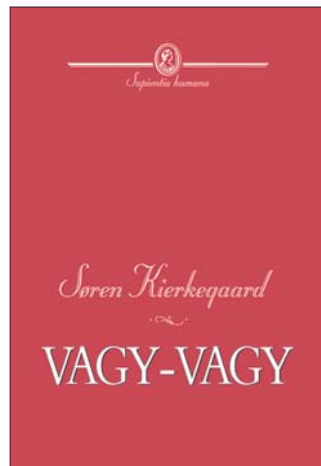
3. A szerelem kimondhatatlanságának a Másikkal való közlésének lehetetlenségét s eme lehetetlenség-érzés abszurditását Arany János mutatta meg először a magyar költészetben. A „verstesttel való közlés” (Baránszky Jób László kifejezése) nála hasonlót jelent, mint amiről Kulcsár Szabó Ernő főntebb (és lentebb) beszél. Vagyis hogy „a szöveg materiájában nem az történik, amit a beszéd értelem-egésze mond”. A *Tetemre-hívásban* például – emlékszünk rá 10. osztályból – Bárczi Benő csak úgy bizonyíthatja be szerelmének erejét, hogy öngyilkos lesz. Erre pedig a kettejük – ő és Kund Abigél – közötti nyelvi „tehetetlenség”, a megértéshiány kényszeríti rá. Nem tudják elmondani egymásnak szerelmüket. – Arany szövege azonban fokozottan építi jelentését a hangtest nélküli jelentéshordozókra (idézőjelek, kurziválások, szórend stb.). Szabó Lőrincé pedig elsősorban a hangtestek szemantikájára alapozza „értelem-egész”-ét.

Neked mi a véleményed e gondolatmenetről? Lehet, hogy nemcsak a posztmoderneknek, hanem a késő moderneknek is Arany János a legközelebbi elődjük?

4. A *Mozart hallgatása közben* című vershez kapcsolódóan adj választ a következő kérdésre! Mi kötheti össze Szabó Lőrincet, Kierkegaard filozófiáját – az ő legismertebb művét, a *Vagy-vagyot* – és Mozartot egymással? (Lapozz vissza ahhoz a szöveghelyhez, ahol már szóba került könyvünkben Amadeus!)[☺]

Kit törvény véd, felebarátnak még jó lehet;
törvényen kívül, mint az állat, olyan légy, hogy szeresselek.
Mint lámpa, ha lecsavarom, ne élj, mikor nem akarom;
ne szólj, ne sírj, e bonthatatlan börtönt ne lásd;
és én majd elvégzem magamban, hogy zsarnokságom megbocsásd.

(1931)



Íme, egy ismerős könyv tavalyról

* KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *A szerelmi líra vége*

5. Zeneértő osztálytársaid segítségével „olvassátok el” a *Varázsfuvola* első kottalapját! Ugye ez is éppen olyan jelrendszer, mint egy vers vagy akár a sakk?! Aki tud kottát olvasni, az hallja a zenét, aki tud betűket olvasni, az érti a verset, aki tud sakkozni, az érti a Hc3-at... (Lásd az első rész *Raadás*ában olvasható vezelemzést!)

6. Illyés Gyulának Bartók, Szabó Lőrincnek Mozart fontos és megverseendő modell: egymáshoz közeli történelmi pillanatokban. Mit gondolsz, hogyan függ össze zeneszerző-választásuk költői és emberi törekvéseikkel?

„Hangzavar!” Azt! Ha nekik az,
ami nekünk vigasz,
hogy van, van lelke még
a „nép”-nek, él a „nép”
s hangot ad! Egymásra csikorított
vasnak s kőnek szitok-
változatait bár a zongora
s a torok fölhangolt húrjaira,
ha így adatik csak vallania
a létnek a maga zord igazát,
mert épp e „hangzavar”,
e pokolzajt zavaró harci jaj
kiált
harmóniát!

(Illyés Gyula: *Bartók* [1955] – részlet)

Die Zauberflöte
Ouverture

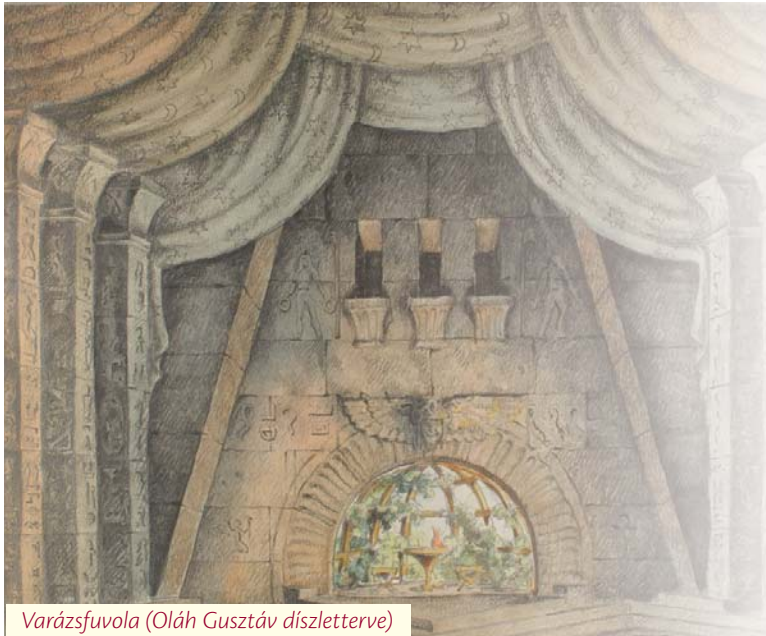
W. A. Mozart

Adagio

Allegro

Edition Peters Nr. 4697 10425 Copyright 1956 by Edition Peters, Leipzig

A Varázsfuvola kottájának első oldala (Lipcse, Edition Peters, 1955)



Varázsfuvola (Oláh Gusztáv diszletterve)

Mozart hallgatása közben

„...hallgatom Mozartot, s tűnődöm a tavaszon vagy akárcsak a mult nyáron (pedig az is vén volt már, ötvenötödik!): és felsóhajtok: gyógyíts meg, Zene, te, Mindenségé, édes üteme a fájdalomnak, Varázsfuvola, varázsjáték, te, tündér mámora hitnek, reménynek: árnycsík a falon a nagy fényben, s a szívben nyugalom s üvegparázként égő sugarak az élő lomb tengerzöldje alatt, s bölcsesség, a vidám öregeké, amilyen azé lehetett, azé a napóráské, ki – „Non numero horas nisi serenas!” – drága jó intelmét adja, még most is, tanácsul: »Csak derűs órát veszek tudomásull!«” (1956. február – részlet)

„– Hányan vannak maguk?

– Sok ezren az elhagyott utak és sínek mentén. Kívül csavargók, belül könyvtárok. Eleinte nem volt ebben semmi tervszerűség. Minden embernek volt egy könyve, amelyre emlékezni akart, s emlékezett is. Aztán húsz-egynéhány év alatt, ahogy ide-oda vándoroltunk, találkoztunk egymással; s laza hálózatot létesítettünk, és terveket szőttünk. A legfontosabb az volt – s ezt jól bele kellett vésné a fejünkbe: hogy nem vagyunk nagy emberek, nem vagyunk senkinél értékesebbek. Hiszen nem vagyunk egyebek, mint a könyvek borítólapjai; ezenkívül nincs is semmi jelentőségünk. Közülünk néhányan kis városokban élnek. Thoreau *Walden*jének első fejezete Green Riverben, a második fejezet a Maine-beli Willow Farmban. Van egy városka Marylandben, amelynek mindössze huszonhét lakosa van, ezt nem fenyegeti a bomba. Ott él egy Bertrand Russell nevű embernek összes tanulmánya. Ha fellapozza a várost, meglátja, milyen sok oldal esik egy személyre. S ha véget ér a háború, eljön az a nap, talán csak évek múlva, amikor újra lehet írni majd a könyveket, csak egymás után be kell hívné az embereket, hogy felmondják, amit tudnak, és újra kinyomtathatjuk az egész tudást mindaddig, amíg el nem jő az újabb középkor, s akkor kezdetük előlről az egész istenverte folyamatot. Az a nagyszerű az emberben, hogy soha nem veszti el a bátorságát és a kedvét; újra és újra kezdi, mert tudja, hogy fontos és érdemes újrakezdenie.” (Ray Bradbury: *Fahrenheit 451* – részlet)





A férfi

Bájló

Rebbenő szemmel
ülök a fényben,
rózsafa ugrik
át a sövényen,
ugrik a fény is,
gyűlik a felleg,
surran a villám
s már feleselget
fenn a magasban
dörgedelem vad
dörgedelemmel,
kékje lehervad
lenn a tavaknak
s tükre megárad,
jőjj be a házba,
vesd le ruhádat,
már esik is kint,
vesd le az inged,
mossa az eső
össze szívünket.

Radnóti Miklós

(1909–1944)

Radnóti Miklós portréját néhány versből, egy esszéből és fényképekből, illetve szöveges dokumentumokból ismerheted meg. Összeállításunkat részben montázstechnikával készítettük, vagyis a dokumentumokból Neked kell összeraknod a saját Radnóti-képedet – kiegészítve az itt nem szereplő versekkel, szövegekkel!

A szerelem örök

A szerelmesversek általában nem feleségekhez szólnak... Ritka a hitvesi költészet az irodalomban, hisz a legnehezebb talán a mindennapokat, az egyformaságot versebe emelni, s közelről amúgy is minden másképpen látszik... Petőfi, Ady, Tóth Árpád mellett Radnóti Miklós az, aki közelről s távolról is egyként öltözteti verssorokba nem fogyó szerelmes szavait. A *Kis nyelvtan* játékoságával éppen úgy, mint a *Tétova óda* fegyelmezetten gördülő, megmegálló szívdobbanásaival vagy az *Erőltetett menet* már biztosan tudott halált lüktető búcsúzásával-reménykedésével.

A *Levél a hitveshez* is annak az úgynevezett *Bori notesznek* a darabja, melyet a költő legyilkolása után egy évvel találtak meg az exhumáláskor a Győr melletti Abda község határában lévő tömegsírban. Együtt a *Hetedik*



A fiatalember



A szerelmesek

RADNÓTI MIKLÓS

BORI NOTESZ

Levél a hitveshez

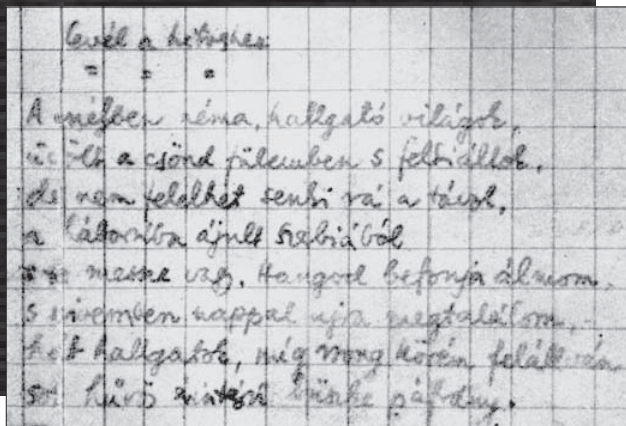
A mélyben néma, hallgató világok,
 üvölt a csönd fülemben s felkiáltok,
 de nem felelhet senki rá a távol,
 a háborúba ájtult Szerbiából
 s te messze vagy. Hangod befonja álmom,
 – s szivemben nappal újra megtalálom,
 – hát hallgatok, míg zsong körém felállván
 sok hűvös érintésű büszke páfrány.

Mikor láthatlak újra, nem tudom már,
 ki biztos voltál, súlyos, mint a zsoldár,
 s szép mint a fény és oly szép mint az árnyék,
 s kihez vakon, némán is eltalálnék,
 most bujdoskolsz a tájban és szememre
 belülről lebbensz, így vetít az elme;
 valóság voltál, álom lettél újra,
 kamaszkorom kútjába visszahullva

féltékenyen vallatlak, hogy szeretsz-e?
 s hogy ifjúságom csúcán, majdan, egyszer,
 a hitvesem leszel, – remélem újra
 s az éber lét útjára visszahullva
 tudom, hogy az vagy. Hitvesem s barátom,
 – csak messze vagy. Túl három vad határon.
 S már őszül is. Az ősz is ittfelejt még?
 A csókjainkról élesebb az emlék;

csodákban hittem, s napjuk elfeledtem,
 bombázórajok húznak el felettem;
 szemed kékjét csodáltam épp az égen,
 de elborult s a bombák fönt a gépben
 zuhanni vágytak. Ellenükre élek,
 –s fogoly vagyok. Mindent, amit remélek,
 fölmértem s mégis eltalálok hozzád,
 megjártam érted én a lélek hosszát, –

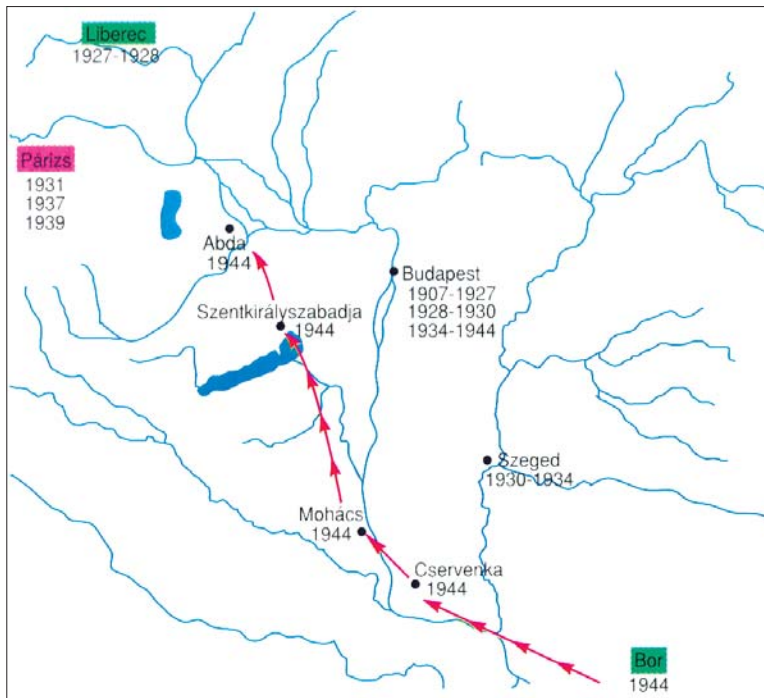
s országok útjait; bíbor parázson,
 ha kell zuhanó lángok közt varázslo
 majd át magam, de mégis visszatérek;
 ha kell szívós leszek, mint fán a kéreg,
 s a folytonos veszélyben, bajban élő
 vad férfiak fegyvert s hatalmat érő
 nyugalma nyugtat s mint egy hűvös hullám:
 a 2×2 józansága hull rám.



*A költő életének főbb állomásai
és utolsó útja 1944 őszén*

Bortól Abdáig

Forrás: KELECSÉNYI László Zoltán, *Atlasz. Magyar irodalom*, Atheneum 2000, Budapest, 2001, 222.



ECLOGA (([gör.] 'szemelvény') Először Vergilius ► idilljeinek megnevezésére szolgált (az idillikus pásztori világ szembeállításával a barbár városival), majd általában a – gyakran párbeszédessé – pásztori versezeteket, idillikeket jelentette. Az ókorban fő témája a szerelem és az erotika volt, később az értékvilágok szembesítése, mint Radnótinál is.

„**DILL** (gör.) eidyllion [képecske], más néven: ekloga, pásztori költemény, ► bukolikus költemény, költői műfaj, a leíró költészetnek s közelebbről az életképnek egyik formája, mely egyszerű embereket fest, kik a természet ölen patriarkális viszonyaik közt, romlatlan érzéssel, naiv gondolkodásukkal, derűs és boldog életet élnek.” (*Pallas Nagylexikon*) Ma az 'idill', 'idillikus' szó a valóság megszépített, eszményített ábrázolását jelenti.

BUKOLIKA (a falusi életet eszményítő) idillisztikus pásztorköltészet

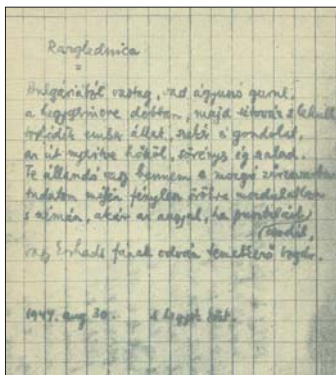
► *eclogával*, a *Gyökérrel*, a *Razglednicákkal* s más költeményekkel. Radnóti a végsőkig kiszolgáltatottak, a mindenüktől megfosztottak tehetetlenségével és méltóságával vállalta a halált. Nem fogadta el társaitól a felajánlott menekülési-hazatérési esélyeket, holott tudván tudta, hogy ezzel a halált választja. Nemcsak erkölcsi nagyság ez, nemcsak figyelmeztetés, de örök időkre szóló emlékeztetés is: „Oly korban éltem én a földön / mikor az ember úgy elaljasult, / hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra...” (*Töredék*)

A *Bori notesz* versei a költészet megtartó erejét példázzák. Amikor már semmi sincs, akkor még mindig lehet írni hexametereket „sort sor alá tapogatva”, akkor még mindig lehet vasárnaponként előadásokat tartani a fogolytársaknak Arany János költészetéről.

S persze a legfontosabb: Fanni. Szókesége, szeme, keze, barátsága, szerelme. Fanni versben: az újraélt élet, az újrajátszott szerelem, a megint és megint megtalált Fanni. A hegyről lenéző ember egyszerre mindent viszonyítva érzel: csak ő képes arra, hogy ama lenti világban megérezze a létezés katarziszt s az együtt-létezés egyetlen esélyét.

Ezek a hegyek az időben épülnek, a távolságokkal magasodnak. De minél magasabbak, annál könnyebben roppen haza az álom, s a fantázia is annál engedékenyebb. A biztatás nem remény, hanem bizonyosság. Józan és fegyelmezett bizonyosság a hazatérésről, a hitvesről, csókokról, őszről, szerelemről.

Mi sem természetesebb, mint hogy mindez valóság lesz megint! Mi sem (volna) természetesebb, mint hogy a brutális abszurditás, a háború kitörlődik egyszer a civilizáció eszköztárából...



Razglednica

(4)

Mellézuhanтам, átfordult a teste
s feszes volt már, mint a húr, ha pattan.
Tarkólövés. – Így végzed hát te is, –
súgtam magamnak, – csak feküdj nyugodtan.
Halált virágzik most a türelem. –
Der spring noch auf, – hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt fülelmen.

Szentkirályszabadja, 1944. október 31.

„2005. december 19., hétfő
... HOL VAGY?

Dr. Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni (Fifi) Budapest díszpolgára lett. Férjét régóta kerüljük, pedig amíg csak Győrre tartott az M1-es, s onnan Abdán át kellett menni Bécs felé, minden alkalommal letettünk egy szál virágot Melocco szobra elé. [...]

Déri Jancsi mesélte, hogy egyszer Fannikánál forgattak, s a gyártásvezető ment fel elsőnek a lakásba, majd lekiabált a többieknek:
– A csaj már itthon van, de a pasi sehol.”

NeTeNeee = www.freeblog.hu
[2007. 03. 18.]



„Az Államrendőrség Tósziget Csilizközi járási kapitányságának politikai rendészeti osztálya 29/1946. pol. sz. alatt értesíti a Győri néppügyészséget, hogy Abda irányában, a Rábca bal partján, az első gátórháztól 200 lépésnyire, a töltéstől jobbra, egy akácok közepén tömegsír van. [...] Az eddig lefolytatott nyomozás adatai szerint munkaszolgálatosokat végeztek ki ott... [...]”

Közli GYÖRGY István „Halálraítéltek” című művében*

*

„Az itten koporsó nélkül elföldelt, 20 férfitölttest között a kihantolás során volt egy, akinek a nadrágja hátsó zsebében találtam egy talajvízzel és az oszlásban lévő holttest nedveivel átázott és földdel szennyezett kis jegyzetfüzetet. Ezt napon megszáritottuk, és a talajtól óvatosan megtisztítottuk. A verses formájú szöveggel teleírt kis füzet első lapján Radnóti Miklós neve állott, mindezt ceruzával írta az elhalt. Ez is, mint fontos személyi adat, a vizsgálóbíró számozott borítékjába került, további nyomozás céljából.

dr. Ruppenthal Miklós [törvénytörvény-
széki orvosszakértő] leveléből**

* Idézi KÖSZEGI Ábel, *Töredék. Radnóti Miklós utolsó hónapjainak krónikája*, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1972, 66–67., ill. 69.

*Melocco Miklós szobra Abdán.
A szobor mögött húzódik az országút,
melyen végzetük felé hajtották az
elcsigázott munkaszolgálatosokat*

„Radnóti és huszonegy társát néhány magyar katona ölte meg. A beteg és végképp kimerült munkaszolgálatosokat Győrött két kórházban is le akarták adni. A kocsisokat, akik a betegetek vitték, csak rövid fuvarra rendelték ki: haza akartak menni. A katonáknak meg estére Magyaróváron kellett jelentkezni alakulatnál, ha nem akarták, hogy szökevényeknek tekintsék őket. Hát *gyilkoltak*. [...] Meg tudta volna-e Radnóti egyetlen személyben jelölni azt a *gazembert*, akinek sorsát köszönheti? Verseiben egyetlen utalás sincs konkrét személyekre. Költészete a kort idézi meg félelmetes erővel, amelyben nemcsak a gazemberekből, hanem minden ingatag és félvezethető, a kor lényeges kérdései iránt közömbös, passzív emberből válhat *keretlegény*.

Mindezek után felmerülhet a kérdés: a lejegyzett dokumentumok segítségével netán megfejtethető az utolsó tíz Radnóti-vers minden titka? Nem. A munka során kiderült, hogy ez a líra rendkívül szilárd valóságtajon áll. Ám a leírt dokumentumok lehetnek életrajzi adalékok vagy egy korkép elemei, de semmiképp sem fejthető meg általuk költészetének varázsa. A krónikás dokumentumok és vallomások alapján leírta a Heidenau-lágert és az első ott töltött napok eseményeit. Közben meglepődve figyelte: milyen részletekbe menően egyezik mindez a *Hetedik ecloga*

Radnóti egyszerűsége az újklasszicizmus vidékeinek fogant természetesség. Egyike ő azoknak, akik a múlt század húszas–harmincas éveinek elembertelenedésével szemben, a világ szétzilálódásával szemben a művészet segítségével egy újfajta belső rendezettség, önfegyelem igényét fogalmazták meg. Babits, Kosztolányi, Dsida Jenő, Tóth Árpád, József Attila egyaránt keresték azokat az eszményeket, értékeket, magatartásmintákat és formákat, versmodelleket, melyek a maguk eszköztelenségével is szembeállíthatók az erőszakkal, a terrorral – a bizonytalansággal, a szétesettséggel, a rendezetlenséggel.

A *Levél a hitveshez* csöndje megtartó csönd. Derűje világnyi belső erőt rejt. Szelidsége „mint egy hűvös hullám”, úgy hat ránk. Az embert igen, de érzéseit nem lehet elpusztítani.

1. A fejezet dokumentumait elolvassa és megszemlélve írj egy esszét Radnóti utolsó hónapjairól, azokról az érzésekről, amelyek birtokában küzdelmet folytathatott az embertelen korban!

2. Olvasd el az esszéportréban említett verseket, s alkoss hozzájuk értelmezési szempontokat!

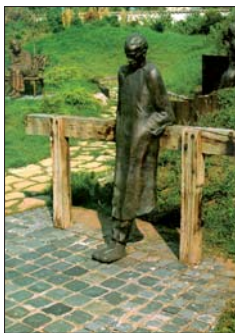
3. Készítsetek egy irodalmikultusz-kutatásos kisprojektet – az általatok választott formában – az országban fellelhető Radnóti-szobrokról! Értelmezzétek a szobrokat – ehhez lehetőleg többféle beállításban gyűjtsetek rólok képeket!

4. Mit gondoltok, mi lehet a titka Radnóti népszerűségének? 2005-ben jelent meg róla egy tekintélyes monográfia Ferencz Győző irodalomtudós tollából, de csak pár évvel korábbi az utolsó korszerű életrajz is, mely Vilček Béla irodalomtörténész munkája. – Keresd és nézd meg ezeket a könyveket! Az elsőnek említettben eddig ismeretlen leveleket is találsz, melyeket a költő a feleségéhez írt, aki ezeket most adta először át tudományos kutatás céljaira.

5. Mit gondolsz, milyen érzés lehetett Gyarmati Fanni számára hozzá szóló Radnóti-verseket tanítani...? Vagy például ezt :
„Itthon vagyok. S ha néha lábamhoz térdepel / egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom, / tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon / a házfalokról csorgó, vöröslő fájdalom.” (*Nem tudhatom*)

„Fehér virág kezdedben szétporló liliomszál
szétporló tenyeredből szökkent e liliomszál
szétporló zuhatagból ahogy a szírom elszáll
eltűntél aki köztünk anyagi zene voltál.”

(Kormos István: *Fehér virág* – részlet)



Radnóti. Varga Imre szobra

motívumvilágával. Költészetének titkát érte tetten? A vers nem erről szól. [...] A tárgyi valóság nem tartalma az utolsó verseknek, csupán eszköze. Mint ahogyan őt sem a munkaszolgálat, az üldözés, a mártírhalál tette kivételes emberré, hanem az, hogy nagy költő volt, és a történetek ellenére is az tudott maradni. [...]”

KÖSZEGI ÁBEL, *I. m.*, 75–76.

5. Dr. Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni 2005-ben Budapest díszpolgára lett. Az alábbi cikk pedig a Józsefváros című lapban jelent meg 2006. november 6-án:

A múzsa kosara

A végén kezdem. Kikisaraztak. Az ilyesmit kudarcként éli meg az ember. Úgy gondoltam, nagyszerű hangdokumentumot hagyok az utókorra, ha már a véletlen elem sodorta az alkalmat, Őt. De kikisarazott. Én mégis megható, különleges élményként raktároztam el emlékeimben azt a tíz percet, melyet beszélgethettem Vele. A tervezett mikrofonos beszélgetésből, csak telefonos sikeredett. Nem rajtam múlt. Mindent elkövettem, hogy kikönyörögjem a személyes találkozózt. Udvarias voltam és visszafogott, tiszteletudó és meghatott. Azzal érveltem, hogy a magyar irodalom-történet s vele az európai is később mindkettőnkét elítél. Talán az utolsó alkalmak egyikét elszalasztottuk, hogy hangfelvételen örizzük meg dr. Radnóti Miklósné, Gyarmati Fanni emlékidéző mondatait a XX. század tragikus sorsú költő-óriásáról,

Radnóti Miklósról.

A m i k o r megtudtam, hogy a költőzseni műzsája Fanni létezik, él, „utána eredtem”. Nem fontos, hogy kik, s hogyan segítettek. Ausztrálián át a Pozsonyi-útig vezetett az út. Titkos és féltett telefonszámok erdejéből ragyogott ki az egyetlen helyes szám, melyen Ő vette fel a kagylót. Minden előre megfogalmazott mondatomat elfelejtettem. Vele beszéltem, akihez világ-irodalmi remekek szólnak. Vele, akiről szemérmes sorok szóltak az érettségik Radnóti-tételeiben. Vele, aki nélkül a magyar szerelmi költészet nem lenne az, ami,

Radnóti Miklós:
Levél Gy.F.-hez

Megkaptad Kedves a levelem?
Látod én magamat tettem:
Fehér lapokat írok tele,
Amikor zokognom kellene
Azon, hogy te nem vagy itt velem,
Tépd össze Kedves a levelem.

Jer már haza, hiszen úgy várlak,
Por lepi Kedves a szobádat,
Régi titkok illata lebben,
Száz régi csóknál tüzesebben
Kívánja ajkam a te ajkad,
Jaj, mennyi szép lesz újra rajtad...

Jött tőled is pár lila levél,
Melyre tán csókot is leheltél,
Egy-két bús szerelmi üzenet
Melyre felelni csak csókkal lehet,
De oly messze vagy, elérhetetlen...
Tépd össze Kedves a levelem.

Vele, akihez szebben, forróbban, őszintébben, megrendültebben, férfi nem szólt, csak Miklós, Vele, akit Fanni-ként tart számon az irodalomtörténet, Vele, akinek névjegyén ma is az áll, hogy, Radnóti Miklósné, akit Gyarmati Fanniként ismerünk? De-



hogy. Soha nem szólt, soha nem írt, soha nem adott alkalmat, hogy férje életművének közelében emlegessék. Most is a fogadalmát idézte, mely szerint végighallgatta a múltó évtizedeket, hogy Miklós kerek-egész életműve zavartalanul ragyogjon

Gyarmati Fanni 93 éves. Miklóssal való megismerkedésük, szerelmük, életük titkait tovább örzi, s én tisztelettel kapcsolom ki a kíváncsi mikrofont.

Kikisaraztak. A múzsa kosarát azonban életem nagy pillanatai közé csomagolom.

H.I.

Apokrif

1

Mert elhagytatnak akkor mindenek.

Külön kerül az egeké, s örökre
a világvégi esett földeké,
s megint külön a kutyaólak csöndje.
A levegőben menekvő madárhad.
És látni fogjuk a kelő napot,
mint tébolyult pupilla néma és
mint figyelő vadállat, oly nyugodt.

De virasztván a számkivettetésben,
mert nem alhatom akkor éjszaka,
hányódom én, mint ezer levelével,
és szólok én, mint éjzár a fa:

Ismeritek az évek vonulását,
az évekét a gyűrött földeken?
És értitek a mulandóság ráncát,
ismeritek törődött kézfejem?
És tudjátok nevét az árvaságnak?
és tudjátok, miféle fájdalom
tapossa itt az örökös sötétet
hasadt patákon, hártás lábakon?
Az éjszakát, a hideget, a gödröt,
a rézsut forduló fegyencfejet,
ismeritek a dermedt vályukat,
a mélyvilági kint ismeritek?

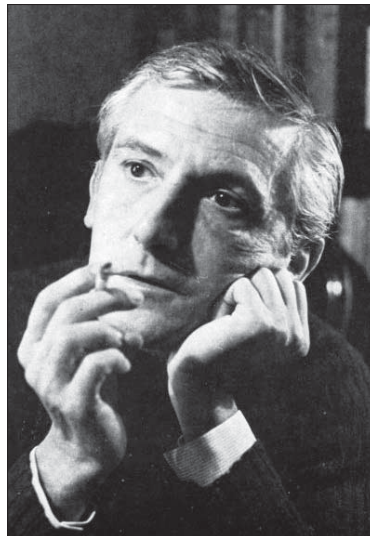
Feljött a nap. Vesszőnyi fák sötéten
a haragos ég infravörösében.
Így indulok. Szemközt a pusztulással
egy ember lépked hangtalan.
Nincs semmije, árnyéka van.
Meg botja van. Meg rabruhája van.

2

Ezért tanultam járn! Ezekért
a kései, keserü léptekért.
S majd este lesz, és rámkövíül sarával
az éjszaka, s én húnyt pillák alatt
örzöm tovább e vonulást, e lázas
fácskákat s ágacskaikat.

Pilinszky János

(1921–1981)



„Szemközt a pusztulással”

Aligha vannak kietlenebb verseink, mint a Pilinszky János által fogalmazottak. Aligha vannak szomorúbbak, kilátástalanabbak, mosolyokkal sem biztatatók. Aligha vannak még költők, kik a csendet s a szorongó kiszolgáltatottságot ilyen világos szavakba öntenék.

Áttetsző tűnékenység egyfelől, megmásíthatatlan, reménytelen egyedülvalóság átka másfelől. Ebből van az ember, ebből építkezhet hát csak a vers is.

Akkor mivégre hát? – kérdezhetnénk megint –, ha ennyire „nincsen remény” (Vörösmarty)? Talán éppen az *Apokrif*ben megfogalmazott néhány szóért; azért, mert menni kell mégis.

„Így indulok. Szemközt a pusztulással
egy ember lépked hangtalan.”

„Bolond, ki földre rogyván fölkél és újra lépked,
s vándorló fájdalomként mozdít bokát és térdet...” (Radnóti)

Nemcsak az életösztön ereje támaszt fel Krisztust és embert, hanem a tudatosan vállalt, szabadságban fogant szembefordulás, „törvényszegés” is. Ellenszegülés mindannak, ami nem emberi, s a remény megfogalmazása arról, hogy a következő lépés már egy másik, egy szabad világba vezethet.

Ennek az akaratnak a kimondásához pedig egyetlen szó is elég. A többi szó, a többi vers ennek az egyetlennek a körülírása, csendjének oldása, nagy-levegőjű létezésének, vagyis kimondhatóságának bizonyítéka.

Az „apokrif” szöveg olyan vallási irat, melyet valamely tételes vallás nem fogad(ott) el hitelesnek. Az *Apokrif* című Pilinszky-vers arról szól, hogy mindannyiunk élete Krisztus életének, vívódásainak, döntéshelyzeteinek, létének, gondolatainak, mártíromságának, csalódásának, sőt akár csodatetteinek megisméltése. Arról szól, hogy ezeket a lehetőségeket mindannyian magunkban hordjuk: dönteni azonban nekünk, magunknak kell – s lehet. Szabadon s méltón.

Az első nyolc-tíz sor apokaliptikus képe visszafelé ismétli meg a teremtetést, majd egy kérdéssorozat lassan koppanó tagmondataival az emberi lét lelkiismeret-furdalását teszi elfelejthetlenné. A második és harmadik szövegegység váltása után a Krisztus-kép egyre erőteljesebben vetítődik rá az ember-figurára. Közben közismert motívumok felidézésével gazdagszik a vers: Paradicsom, Jézus, a tékozló fiú története. Majd két József Attila-allúzióval: „Visszafogad az ősi rend. / Kikönyöklök a szeles csillagokra –”. Aztán a világ két önállóan, magában létező egységének egymást-keresése következik; s itt már nem is érdekes, hogy emberről és Istenről vagy férfiről és nőről van-e szó. A világ kettősségekben való létezésének a megszüntetése, az erre irányuló vágy és akarat a fontos. Annak tudatában, hogy a cél eleve reménytelen. „Az ágy közös. / A párna nem” – írja a költő egy másik versében (*Életfogytiglan*).

A harmadik rész aztán visszatér a költemény elejének archaikus Biblia-idézéséhez, de már időtlenül, elvesztetten: ám a szenvedéstörténet, a kegyelem megélésére való képesség a megszólaló embernek már belső lényegévé vált.

Pilinszky János a nyelvi jelek sűrítésének talán legvégső szintjén művelte a költészetet. Az ő verseiben már ne keressünk pontos megfelelést a szavak és a valóság között. Itt a szavak már nemcsak azt jelentik, amit mondanak, hanem sokkal többet annál, s akár „egészen mást”. S újképpen jön létre a műegész jelentésegyüttese is: mint egyidejűségében érvényes kitarulkozása szónak, léleknek. Ezért válik e szövegekben különösen fontossá a szerkesztés, az újfajta beszéd. Pilinszky költészete a posztmodern ízléseszmény és alkotásmód előtti utolsó pillanat a magyar irodalom történetében.

Levelenként a forró, kicsi erdőt.
Valamikor a paradicsom állt itt.
Féllalomban újuló fájdalom:

hallani óriási fáit!

Haza akartam, hazajutni végül,
ahogy megjött ő is a Bibliában.
Irtóztató árnyam az udvaron.
Törődött csönd, öreg szülők a házban.
S már jönnek is, már hívnak is, szegények
már sírnak is, ölelnek botladozva.
Visszafogad az ősi rend.
Kikönyöklök a szeles csillagokra –

Csak most az egyszer szólhatnék veled,
kit úgy szerettem. Év az évre,
de nem lankadtam mondani,
mit kisgyerek sír deszkarésbe,
a már-már elfuló reményt,
hogy megjövök és megtalállak.
Torkomban lüktet közeled.
Riadt vagyok, mint egy vadállat.

Szavaidat, az emberi beszédet
én nem beszélem. Élnek madarak,
kik szívszakadva menekülnek mostan
az ég alatt, a tüzes ég alatt.
Izzó mezőbe tüzdelt árva lécek,
és mozdulatlan égő ketrecek.

Nem értem én az emberi beszédet,
és nem beszélem a te nyelvedet.
Hazátlanabb az én szavam a szónál!
Nincs is szavam.
Iszonyu terhe
omlik alá a levegőn,
hangokat ad egy torony teste.

Sehol se vagy. Mily üres a világ.
Egy kerti szék, egy kinnfeledt nyugágy.
Éles kövek közt árnyékom csörömpöl.
Fáradt vagyok. Kimeredek a földből.

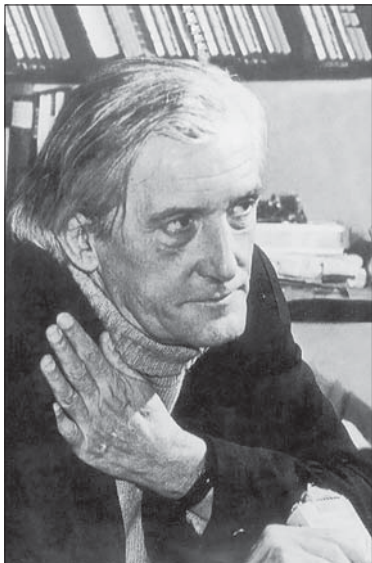
3

Látja Isten, hogy állok a napon.
Látja árnyam kövön és kerítésen.
Lélekzet nélkül látja állani
árnyékomat a levegőtlen présben.

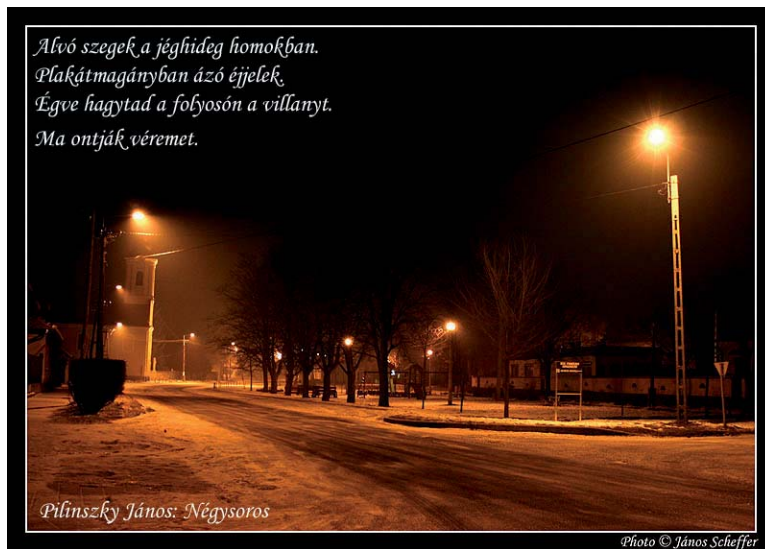
Akkora én már mint a kő vagyok;
halott redő, ezer rovátka rajza,
egy jó tenyéryi törmelék
akkorra már a teremtmények arca.

És könny helyett az arcokon a ráncok,
csorog alá, csorog az üres árok.

1. Mutasd meg az *Apokrifben* a posztmodern jellegzetességeket! Keress olyan költeményeket a magyar irodalom múltjában, melyekkel valamilyen oknál fogva össze tudod kötni e Pilinszky-verset (például terjedelem, zárlat)!



A hiány lírája



Forrás: www.schefferj.ps.hu [2008. 02. 24.]

Négysoros

Alvó szegek a jéghideg homokban.
Plakátmagányban ázó éjjelek
Égve hagyta a folyosón a villanyt.
Ma ontják véretem.

Talán a legismertebb Pilinszky-szöveg. Fülöp László „gyökvers”-nek nevezi az ilyen keményen záródó formát, amely a végsőkéig egyszerűsíti a közlést, s a legmagasabbra srófolja a gondolati feszültséget. A négy mondat között alig találunk jelentéstani összefüggést, mégis úgy érezzük: a vers megbonthatatlan egész. Pedig talán csak a nappal hiánya fedezhető fel benne, mint a szövegen végighúzódo értelemszál. Az első három sorban egyértelműen megtalálható ez a motívum, s a negyedik sor mögé is könnyen odaérthető. (Vannak értelmezők, akik szerint a „szeg”, „vér” stb. motívumok nagycsütörtök éjszakáját idézik.)

Az első sor szürreális, a második József Attila óta érthető. Banális kijelentés a harmadik. S annak ellenére, hogy nincs metaforikus vagy szimbolikus megfelelés a sorok között, és nincs ok-okozati összefüggés sem, mégis elviselhetetlenre erősödik a feszültség. Végül

pedig nem következhet más, mint valamilyen végérvényes pusztulás. Mindössze három szó jelzi ezt: „Ma ontják véretem”.

Ez a vers is a posztmodernség előfutára. A tárgyias költészet Nemes Nagy Ágnes melletti legnagyobb alakja, Pilinszky János már túl van azokon a gondolatokon, melyek az embert a hétköznapiak által rögzítik a világ minden szegletéhez. Ebben a pár sorban arra képes, hogy a legegyszerűbb szavakkal fejezzen ki mély érzelmi tartalmat s magasrendű gondolatot. Hogy elmondja az elkerülhetetlent, és egy kopár képsorban megragadja a pusztító erő szentvelenségét. S teszi mindezt a késő modernség ama poétikai törvényei jegyében, melyekről József Attilánál s főképpen Szabó Lőrincnél emlékeztünk meg.

A részek közötti összefüggések hiánya itt is arra utal: a szöveg másról szól, mint amit annak értelem-egésze „állít”. De Pilinszky többet mond, illetve másképpen beszél, mint Szabó Lőrinc. Az emberi lét szétesettségét és kegyelem nélkülségét pusztán a megszokott szójelentések „megszüntetésé”-vel képes jelezni. Eltávolítja egymástól a szó hagyományos és versbeli értelmét, miáltal egy ismeretlen nyelvi tartományban rendezi újra a világ összefüggéseit. Fájóan éles fénycsóvát dob minden pillanatra és minden négyzetméterre. – Ezért véljük őt a magyar lírai posztmodernség közvetlen elődjének.

2. Keressétek meg a *Négysoros* műfordításait; lehetőleg annyifélet, ahány nyelvet beszéltek az osztályban. Vitassátok meg a fordítások minőségét!

3. Ha valamilyen, általatos beszélt nyelven nem találtok *Négysoros*ot, akkor fordítsátok le Ti a verset!

4. Készítsetek illusztrációkat a *Négysoros*hoz – de ne csak rajzokat, hanem fotókat, kisfilmeket is! Esetleg kiállítás is rendezhettek a művekből, vagy alkothattok egy projektoros bemutatót!

5. A vers átiratait megtalálod ezen a webcímen: <http://magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/0308-9/0308-93.html> – Írj Te is *Négysoros*-változatokat!

6. Alkossátok meg közösen a „négysoros” műfajfogalmát Vekerdi Józsefnek a lapszálon idézett gondolatai segítségével!

7. 2008 áprilisában Szombathelyen Jordán Tamás és Melis László vezényletével 1300 középiskolás mondta el az *Apokrif* első részét. Nézd meg az erről szóló kisfilmet: www.rtlhirek.hu/dock/videogallery/15:6699

„A szanszkrit irodalom egyik legkedveltebb műfaja a rövid, **NÉGYSOROS** versek költészete. A négysorosok műfaja a magyar népköltészetben is otthonos: népdalaink leggyakoribb formája a négy sorból álló vers... [...]

Európában a magyar népköltészet kivételével sehol sem tartozik az általánosan elterjedt formák közé a négysoros mint önálló, lezárt költemény. [...] Még kevésbé él vele az európai »magas« irodalom. [...]

Keleten azonban [...] a rövid, 2-5 soros miniatűr költemények művészete nem korlátozódik a népdalok területére: a legmagasabb irodalom szintjén is vezető szerephez jutott.” [...]

Kínai költészetben szintén gyakran találkozunk négysorosokkal. A tibeti buddhista irodalomnak úgyszólván egyetlen verses műfaja lett a négysoros bölcsmondás [...], indiai szanszkrit minták nyomán.”*

* VEKERDI József, *Utószó* = www.terebess.hu/keletkultinfo/vagyzuhatag2.html [2007. 03. 18.]

Harbach, 1944

Thurzó Gábornak*

Újra és újra őket látom,
a hold süt és egy rúd mered,
s a rúd elé emberek fogva
húznak egy roppant szekeret.

Vonják a növé éjszakával
növekvő óriás kocsit,
a testükön a por, az éhség
és reszketésük osztozik.

Viszik az utat és a tájat,
a fázó krumpliföldeket,
de mindennek csak súlyát érzik,
a tájából a terheket.

Csak szomszédjuk esendő testét,
mely szinte beléjük tapad,
amint eleven rétegekben
egymás nyomában inganak.

A falvak kitérnek előlük
és félre állnak a kapuk,
eléjük jött a messzeség és
megtántorodva visszafut.

Térdig gázolnak botladozva
facipőiknek alacsony,
sötéten zörrenő zajában,
mint láthatatlan avaron.

De törzsük már a némaságé.
Magasba mártják arcukat,
feszülten mintha szimatolnák
a messze égi vályukat.

Mert fogadásukra már készen,
akár egy megnyíló karám,
kapuit vadul szétaszítva
sarkig kitarult a halál.

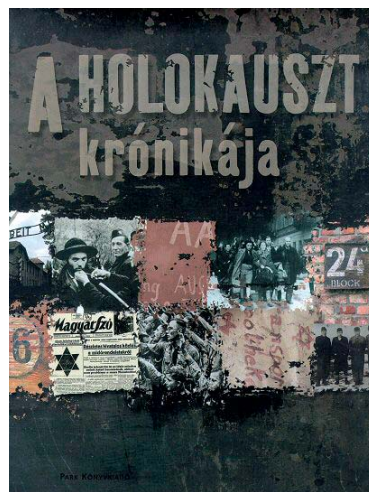
„Lehetséges-e költészet Auschwitz után?”

„Adorno** [címül választott] kérdésére Pilinszky verseivel válaszol. A *Harbach 1944* mintha a *Halak a hálóban* pontos mása volna. A holdsütésben élénk rajzolódó csoport a roppant szekér előtt, ezek a közelebről meg nem határozott emberek, akik már csak szomszédjuk esendő testét érzékelik, mely szinte beléjük tapad, a csillaghálóban hanyódó halak vergődő kupacát idézik. Rokon a két vers záradéka is: a messze égi vályúk, a megnyíló karámként kapuit vadul szétaszító halál a hatalmas halász asztalára emlékeztet.”*** (Jelenits István)

1. Nézz utána a *Harbach, 1944*-gyel kapcsolatban idézett Adorno-kijelentésnek! Hol található, kik idézik, mi a lényege?

2. Keressétek meg könyvtárban ezt a könyvet, s tanulmányozzátok át alaposan! Osszátok ki egymás között a résztémákat, s tartsatok a témáról egy önálló órát szépirodalmi illusztrációkkal!

*A nyolcszáz oldalas könyv
a Park Kiadó gondozásában
jelent meg 2004-ben*



* Thurzó Gábor (1912–1979): Író, szerkesztő, dramaturg. A vallásos irodalom jelenetény alakja. Legjobb regénye *A szent*. Elsőként ismerte fel a fiatal Pilinszky eredeti tehetségét.

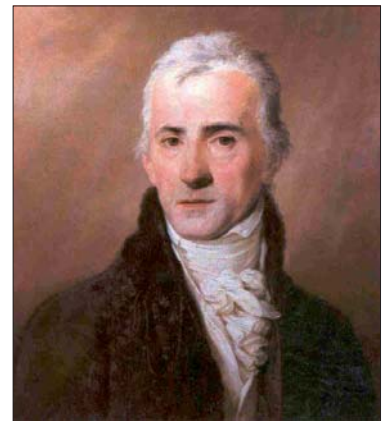
** Theodor W. ADORNO (1903–1969): német művészetfilozófus, esztéta, szociológus. Auschwitzzal kapcsolatos, szimbolikus mondata az 1. feladat tárgya.

*** JELENITS István, *Költői pálya a szent és a profán metszészvonalán* = www.versmondo.hu/archiv/archiv01/jelenits.doc [2007. 03. 18.]

3. Ritkán emlegetjük, hogy Pilinszky János „színész” is volt. Van egy emlékezetes alakítása, sőt könyvünkben már idéztük is a filmet, amelyben ő Kazinczy Ferencet (!) alakította. Melyik ez a film, s hol idéztük?



Segítségül (még egy) kép a filmből



Kazinczy Ferenc (1759–1831)

4. Pilinszky János nagyon szépen adta elő – s szerette is mondani – a saját verseit. Mindig különösen erős hatása van, ha egy költő a saját verseit „szavalja”. Nagy László-, Juhász Ferenc-, Nagy Gáspár-lemezeket, -CD-ket is találsz a könyvtárban biztosan. Hallgass meg néhány verset a költők előadásában! S ha ügyesen kutakodsz a neten, Babits és Kosztolányi hangját is megtalálhatod (lásd ehhez a témához tan-könyvünk befejező részét is)!



Kányádi Sándor

Elmaradt találkozás Pilinszky Jánossal

egyszer már majdnem sikerült egyik verssorod csuhakötélén mint az artistáknak a trapézig följutnom de láttam hogy te a megváltás lassacskán kétezer év óta egyre húzódó zűrös utómunkátaival vagy elfoglalva szemérmesen és megértő tisztelettel visszakeresztetem a porondra (1984)

„Sokszor beszéltem már Jánosról, és soha nem tudtam jól elmondani, milyen is volt ő valójában, mit jelentett nekem és a családomnak. Akit az ember szeret, nem kérdez rá, miért szereti, hisz az teljesen magától értetődő a számára. Mindez olyan egyszerű és olyan komplikált, hogy nem is igen megfogalmazható. Nem emlékszem, mikor, hol ismerkedtünk meg egymással – egyszercsak lett, és attól kezdve úgy tűnt, mintha mindig is mellettem lett volna. Valószínűleg az ötvenes évek legvégén talákoztunk először, talán a Tánya idején, nem tudom. A levelekből is kevés dolog derül ki, mert alig maradt meg belőlük valami. Azt is nagyon sajnálom, hogy legalább néhány alkalommal nem vettük fel esti beszélgetéseinket magnetofonra. Ugye a velemi időszakban, 1978–79-ben mindennap együtt voltunk, és ilyenkor a legkevésbé önmagáról beszélt – főként kedvenc szerzőiről, művekről, zenéről, színházról, emberi gesztusokról. Szívesen szavalt, s aki hallotta, tudja milyen fantasztikus élmény őt hallgatni. Ezek az emlékek nagyon elevenek, pontosan érzékelem, cipelem őket, de alkatilag nem vagyok alkalmas arra, hogy felidézzem, továbbadjam őket. Az ő személyes jelenléte az, ami igazán meghatározó volt, s ez így lenne akkor is, ha egyetlen sort sem olvastam volna tőle. A művei alapján kevésbé sejthető,

Szent Lator

Töröcsik Marinak

Akkorra már belepték a legyek

túl az agónián
túl a tetanuszon,
és messze túl szögeken, sebekben
se tárgy, se test
nyilvánosan
között
se ácsorgás
(behorpadt szentségtartó),
se röpülés
barát,
barátság mindörökre.

5. Pilinszky János utolsó éveiben nagyon szeretett a festői szépségű Velemben, az Alpoknál időzni. Töröcsik Mari színésznő hívta meg először oda, aztán ő „ott is ragadt”. Jó barátságban volt Kocsis Zoltán zongoraművész-szel is. Járj utána ezeknek a szép barátságoknak, s ha teheted, hallgasd meg Töröcsik Mari kedvenc Pilinszky-verseit!



6. Milyen stílis, motivikus és cselekvésbeli stb. eszközökkel evokálja a posztmodern költő nagy tisztelettel elődjét? – Szerinted miképpen lehetséges, hogy egy Pilinszky-esten több legyen a szék, mint a néző-hallgató...?

Tolnai Ottó

Pilinszky Újvidéken

(Részlet)

Aztán már meg sem is lenne szabad írni-
verselni (pedig hányszor megkíséreltem
és ezután is hányszor meg fogom kísérelni még
ahogyan béni skiccelte a wiener bahnhofon bartókot
kikalapálni szép ezüstfejét)
azt amikor pilinszky jános újvidéken
(már előbb járt itt egyszer a tengerre menet
a katolikus portán
akkor írta dubrovnikról
hogyan egy város a kegyelem műve is
ki hitte volna hogy annak a magát fallal
mint köpennyel körül fogó városnak
még szüksége lesz a kegyelemre hogy ama pompás köpeny
a történelem mocskos kulisszájává változhat ismét)
azt amikor pilinszky jános újvidéken
a tyirpanov (fogalmam sincs ki volt) munkásegyetemen
odajött hozzám és megköszönte hogy míg egészen közel
a mennyezethez az apokrifet mondta
(ahogyan csak babits mondta)
kapaszkodhatott a szakállamba
mert ha nem kapaszkodhatott volna mondta
elvágodik a szálkás kutyaólszerű kis színpadon
el keresztben mondta még mindig zihálva
teljesen véletlenül ültem az első sorba
tán hogy ne tűnjön olyan üresnek a terem
cirill betűvel írták a plakáton

ПИЛИНСКИ

szép betűk de engem is úgy figyelmeztettek
hogyan az a jános ott a plakáton
és nem egy előadás a ludolf-féle viszonzyszámról)
azt viszont valóban éreztem vagy elvágodik
az üvegpalota szálkás zugában keresztben
vagy elrepül rézsút
nádszerkezetre applikált madárfejével
de azt nem hogy éppen az én szakállamba kapaszkodik
mint mondotta erősen két marokkal
néztem finom kézfejét melyet az ismeritek
törődött kézfejem-et szavalva maga elé emelt [...]

hogyan milyen elbűvölő, egészen
magas szintű humora volt. Azt
hiszem, ritkán nevettem annyit
és úgy, mint mellette. Volt, hogy
vezetés közben le kellett állnom
az autóval, mert nem bírtam
tovább, és a hatéves kislányom
(akinek Pilinszky volt a kereszt-
apja) ugyanúgy tudta élvezni az
előadását, mint én. Akkor volt
a legelementárisabb, amikor
önmagát mesélte. De hát így is
halt meg: a kezelőorvosának és
néhány nővérnek mesélte, miket
élt át, amikor az intenzív osztálya-
ra bevitték. Együtt nevettek, s ő
aztán egyszerűen csak úgy maradt.
Amikor az embernek meghal egy
közeli hozzátartozója, nem tudja
igazán felfogni. És ezen az idő is
csak keveset gyógyít. Hiányzik és
ez a hiány egyre növekszik, egy-
re bázikusabbá válik. Ezért sem
könnyű róla beszélni. És a teme-
tése... Állami szintről ugye nem
kapta meg azt a tiszteletet, ami
akkoriban egy nagy költő eseté-
ben szokás volt. Vége volt a szer-
tartásnak, épp indulni akartam a
rokonok felé, amikor nem egy és
nem két ember, hanem az egész
gyászoló tömeg egyszerre kezdte
énekelni a Himnuszt. Ez akkor
ott mindennél többet jelentett.
Azóta sem éreztem, hogy a Him-
nusz ennyire jókor és jó helyen
szólalt volna meg.”

* HAFNER Zoltán, *A Vigília beszélgetése*
Töröcsik Marival = www.communio.hu/vigilia/1998/3/9803haf.html [2007. 03. 18.]



„Az utolsó polgár”, Márai Sándor

1989-ig, a rendszerváltásig Márai Sándor műveit nem volt szabad kiadni Magyarországon, s még olvasni sem volt őt tanácsos. Természetesen nem szerepelt a tananyagban[®], a nevét sem lehetett hangosan kiejteni. Emigráns, disszidens (aki engedély nélkül hagyja el a hazáját) író volt, akit a hatalom – osztályával, a polgársággal együtt – kiszorított a magyar irodalom és szellem történetéből. 1989 óta művei megjelennek, mindenütt kaphatók, népszerű író. Munkásságáról többek között Szegedy-Maszák Mihály, Fried István, Rónay László, Lőrinczy Huba írt monográfiát.

1. Készítsetek „leltár”-t az osztályban: ki mit olvasott Márai Sándortól?

Márai Sándor

(1900–1989)

Neki is a világraszóló magyar tehetségek sorsa jutott osztályrészül. Életének nagyobbik felét nem itthon, nem abban a nyelvi környezetben élte le, melynek egyik legnagyobb mestere és alakítója volt.

A sors kényszere hatására azt is megfogadta, hogy addig nem jön Magyarországra, amíg a szovjet csapatok itt tartózkodnak. Fogadalmát betartotta, bár majdnem megérte ezt az egykor oly lehetetlennek tűnő időpontot. (1956-ban eljutott Münchenig, Rómáig, de ott már a szovjet bevonulás hírére vehette csak, s visszautazott Amerikába.) Nem sokkal a szovjet csapatok tényleges kivonulása előtt azonban, kiszolgáltatottságában – felesége és fiai halála után, a legvégső elkeseredettségben és szó szerinti szegénységben – önkézzel vetett véget életének. Megrendítőek naplójának utolsó bejegyzései, ahogyan elmeséli, miképpen vásárolt fegyvert, majd járt lögyakorlatra, hogy ne hibázzon, amikor majd nem szabad hibáznia. S tudjuk azt is, hogyan osztotta be az ételt, egynapi segély-ebédjét szinte egy hétre...

„Csak az ember olvas”

A *gyertyák csonkig égnek* (1942) című regény sorsa is, mint Máraié, felemás. Világsiker. Itthon azonban több a fanyalgás vele kapcsolatban, mint az elismerés. Holott egy remekbe szabottan megkompo-

„2005. július 29.

Minden jel arra mutat, hogy nem múló üstökös ragyog az olasz könyvpiacra. A *gyertyák csonkig égnek* 1998-ban az év sikerkönyve volt. Irodalmi csoda, hiszen Márai Sándor 1942-ben írt regényét olvasta egész Olaszország... [...] Pillanatnyi divat lehetett volna, de nem az volt. Az időközben 35. kiadásához érkezett *A gyertyák csonkig égnek* hét év elteltével is az egyik legolvasottabb könyv, sőt azóta már másik nyolc Márai-mű jelent meg. [...]

Egyetlen magyar írónak sem volt még ekkora sikere Itáliában, sem a múltban, sem a mai szerzők sorában. Márai neve fogalom lett: az olaszok az '56-os forradalom, az Aranycsapat, a Pál utcai fiúk, a szalámi, a Tokaji és a balatoni lányok mellett Márairól tudják, hogy magyar. [...]”

[Sz. n.], *Nem múlik a Márai-láz* = www.nol.hu/cikk/371741 [2007. 02. 14.]

nált, az idősíkokat és a ▶ síkváltásokat érzékeny áttűnésekkel megvalósító, briliáns nyelvezettel megalkotott klasszikus regény. Egy igazi, polgári, színvonalasan szórakoztató, izgalmas mű. Kicsit filozófál is, kicsit szerelmes is, kicsit férfias is – olyan, amilyennek egy rendes regénynek lennie kell. De – vélik sokan itthon, Magyarországon, érdekeit elismerve – nem több ennél.

S ugyanilyen légüres térbe kerülünk, ugyanilyen kettősség-érzés lesz úrrá a szemlélődön, ha azt kérdezzük: mit kezdünk Márai próza-poétikai modernségével?

Hisz azt a fajta ▶ nézőpontváltásos (ironikus?) technikát, amelyet ő a *Béke Ithakában* (1952!) című regényében megvalósított, azóta sem nagyon művelte úgy senki. Azt a stílusbravúrt és szerepjátékot pedig, amelyet a Casanovát újrajró (parafrazáló) *Vendéjáték Bolzanóban* (1940), illetve mindenekelőtt a Krúdy előtt tisztelgő *Szindbád hazamegy* (1940) varázslata nyújt a kalandra és nyelvi gyönyörűsége éhes olvasónak, felülmúlni aligha lehetséges. De méltó rokona Kosztolányi *Aranysárkányának a Bébi vagy az első szerelem* (1928) is. S a *Csutora* (1932) sem véletlenül az egyik legnépszerűbb magyar „állatregény”. A naplók pedig tényleg világirodalmi szintű alkotások. Ha valakinek kétsége volna Márai nagyságrendjét illetően, ezek végérvényesen meggyőzik arról, hogy szerzőjüknek a legnagyobbak között van a helye.

„2006. március 20.

Nagy sikerrel játszzák Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* (*Embers*) című művének színpadi változatát a londoni West Enden, a Duke of York's színházban. A színdarab Jeremy Irons főszereplésével, Michael Blakemore rendezésében március 1-je óta fut hivatalosan, ám a közönség már február 15-étől láthatja az Oscar- és Tony Award-díjas filmsztárt Henrik szerepében. A brit sajtó – természeténél fogva – megosztottan nyilatkozik a darabról, bár attól eltekintve, hogy néhány kritikus túlságosan statikusnak, sőt olykor unalmasnak minősíti az előadást, a szigetország legnagyobb lapjai elismerően nyilatkoznak a rendezésről, a színészi alakításról és elsősorban Márai kultikus regényéről. Christopher Hampton színpadi adaptációja »egészében véve rendkívül civilizált és intelligens estét nyújt« – írja például Michael Billington, a *The Guardian* kritikusa.”

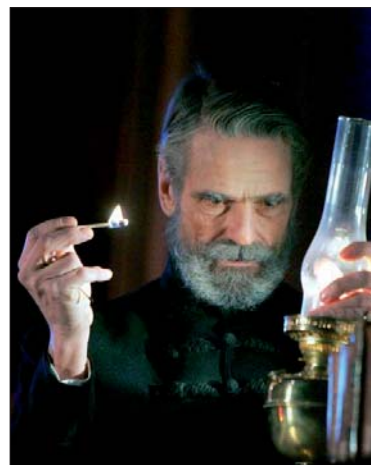
(Sz. n.), *Brit kritikák Márai Sándor A gyertyák csonkig égnek című darabjáról* = www.okm.gov.hu/main.php?folderID=1703&articleID=183611&ctag=articlelist&iid=1 [2007. 02. 14.]

SÍKVÁLTÁS Az irodalomban tér- vagy idő~ről szoktunk beszélni, amikor egy szövegen belül hirtelen vagy átvezetéssel két szövegrész között más-más tér- és/vagy időviszonyokat érzékelünk. (A nézőpontváltás is felfogható ~ként.)

NÉZŐPONTVÁLTÁS Prózai művekben ama távlat (perspektíva) megváltozása, amelyből az elbeszélő szemléli, illetve „közvetíti” a történeteket. Borisz Uszpenskij orosz irodalomtudós szerint – mint emlékszünk rá tavalyról – a ~ nemcsak narrációs, hanem fontos kompozíciós eszköz is.

2. Vázoljátok föl térképre – vagy inkább földgömbre? – az író életének legfontosabb állomásait!

Jeremy Irons A gyertyák csonkig égnek című, Márai-regényéből készült színpadi adaptációban



Egy polgár vallomásai (1934)

ESSZÉREGÉNY Olyan regény, melyben esszészerű részeket találhatók, de ezek prózapoeitikailag nem különülnek el, hanem szerves részei a kompozíciónak, illetve a szövegnek. Benne nem a cselekmény, hanem a kifejtett gondolatok, gyakran az írói önreflexió az elsődleges.

OEUVRE (övr) munka, alkotás, illetve ezek összessége: életmű

„A »Szózat«-ot újra kell írni. Még így tanultuk: »A nagy világon e kívül nincsen számodra hely...« De a valóság ez: a nagyvilágon kívül nincsen számodra hely. Az »e« betűt el lehet hagyni.”
Napló, 1945–57



Márai Sándor szobra Kassán. Gáspár Péter pozsonyi szobrászművész alkotása

Az énelbeszlő formára rájátszó, lényegében végig egyes szám első személyben megszólaló szöveg lebilincselően hat az olvasóra. A mű a polgárság búcsúja, s így egyfajta „kultúra vége”-hangulatot is áraszt magából.* Főképpen az első rész magával ragadó erejű. A Nyugat kritikusa így fogadta az önéletrajzi ihletettséggű ▶ esszéregényt:

„Márai írói szerszáma nem a toll vagy az ecset, hanem páratlanul tökéletes színpadi gépezet, világitás, mennydörgés, villámlás és vihar. Művésze nem a kifejezés, hanem a hangulatkeltés művésze, az író nem hal meg és nem születik újjá minden mondatában, hanem áradó bőségben, széles lendületben rohan végig a könyvön. A hang Márai ▶ oeuvre-jének az ő anyaga, ez szakad szét jelenetekké, ez szigetelődik arcképekké, ez hajlik és csiszolódik gondolatokká. A rossz író készen kapja, boltban veszi a hangját, a jó író maga fabrikálja, Márai, aki talán nagy író – örökölte. Márai hangja a szó- és mondatsejtek csírázása, burjánzása, eszeveszett szaporodása, az ember olyan érzéssel olvassa Márai szövegét, mintha nemcsak a betűsorok irányában, hanem egyszerre mindenfelé folytatódni. Közvetlensége valódi naivítás: más író fogalmaz, ő szavakban lélegzik. Sohasem határozta el, hogy író lesz, író volt, ameddig csak visszaemlékszik, mindent el tud mondani, amit akar. Hogy mit akar elmondani, az természetesen nem egészen az ő elhatározásán múlik.”**

Szülővárosának értékteremtő közösségi mentalitását, szabadságszerető hősiességét kitűnő drámában is megformázta (*A kassai polgárok*, 1942).

„...minden egyformán fontos, mert minden csak az érzéstől lesz fontos, mellyel szemügyre vesszük a világot.”

„...soha nem repül oly könnyű szárnyakkal az idő, mint mikor egy-egy igazán jó szöveg rejtett szépségeiben gyönyörködünk!”

(*Vendéjáték Bolzanóban*)

* Máraira egész életében nagy hatást gyakorolt Oswald Spengler világhírű filozófiai műve, *A Nyugat alkonya*.

** HEVESI András, *Egy polgár vallomásai. Márai Sándor könyve* = *Nyugat*, 1934/12–13 = www.epa.oszk.hu/00000/00022/00579/18125.htm [2007. 03. 18.]

Füves könyv

(1943)

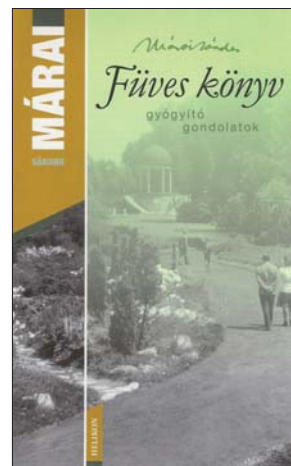
Füves könyve (Próza epigrammák) hasonlóképpen mély gondolatokkal telített szöveg, amelyben Márai ontja a sziporkázóan szellemes és tisztán fogalmazott mondatokat. Bölcs könyv. Egy bölcs ember írta. Így kezdődik:

„Arról, mi célja e könyvnek

Olaszó, ez a könyv szeretne őszinte lenni. Egy ember írta, kinek tudása szerény és véges. Nem akar mást ez a könyv, mint mind a megszámlálhatatlan könyvek, melyek a régmúlt és félmúlt időkben beszélni akartak az ember sorsáról a világban. Szeretné elmondani egy ember, hogyan kell lakni, enni, inni, aludni, betegnek lenni és egészségesnek maradni, szeretni és unatkozni, készülni a halálra és megbékélni az étellel. Nem sok ez, mert az ember általában s e könyv írója különösen keveset tud csak önmagáról és a világról. De emberi feladatnak elég. Többre nem is vállalkozhatunk az életben. Ez a könyv tehát őszinte lesz, olvasó, s nem eszmékről és hősökről beszél majd, hanem csak arról, aminek köze van az emberhez. Írója nem tanítani akar, amikor e könyvet írja, hanem tanulni. A könyvekből akar tanulni, melyeket előtte írtak a bölcsek és a beavatottak, az emberek életéből akar tanulni, amennyire azt megfigyelni és megérteni sikerült, az élet jeleiből akar tanulni, tehát a betűből, az emberi szívből, a füvekből és az égi jelekből egyszerre. Mert mindez együtt alakítja az emberi sorsot. Nem tudós könyv ez, csak olyan, amilyent az elemiben tanítanak. Aki írta, nem ismeri a feltétlen igazságot, és gyakran téved a részletekben. Mert ember. De keresi a feltétlen igazságot, s nem röstelli, ha téved a részletekben. Mert ember. Olyasféle lesz hát ez a könyv, mint a régi füves könyvek, melyek egyszerű példákkal akartak felelni a kérdésekre, mit is kell tenni, ha valakinek a szíve fáj, vagy elhagyta az Isten. S aki jobban tudja, mondja jobban.”

„Erővel olvasni. Néha nagyobb erővel olvasni, mint amilyen erővel az írás készült, melyet olvasol. Áhítattal, szenvedéllyel, figyelemmel és kérelhetetlenül olvasni. Az író fecseghet; de te olvass szűkszavúan. Minden szót, egymás után, előre és hátra hallgatódzva a könyvben, látva a nyomokat, melyek a sűrűbe vezetnek, figyelni a titkos jeladásokra, melyeket a könyv írója talán elmulasztott észlelni, mikor előrehaladt műve rengetegében. Soha nem olvasni fitymálva, mellékesen, mint akit egy isteni lakomára hívtak, s csak a villa hegyével turkál az ételekben. Elegánsan olvasni, nagylelkűen. Úgy olvasni, mintha a siralomházban olvasnád az utolsó könyvet, melyet még beadott celládba a porkoláb. Éltre-halálra olvasni, mert ez a legnagyobb, az emberi ajándék. Gondold meg, hogy csak az ember olvas.”

(Füves könyv)



Márai Sándor életművét
Magyarországon – többek között –
a Helikon Kiadó (www.helikon.hu)
jelenteti meg

Szindbád hazamegy (1940)

A posztmodernség felől szemlélődő olvasó számára érthetetlen, hogy Márainak például e műve sem (vagy alig) említetik az újfajta műalkotás-módszertan iskolapéldájaként. Lőrinczy Huba Márai-kutató szavait idézzük a regényről* – nála találhatunk utalást a posztmodern jellemvonásokra:

Huszárik Zoltán társtalan filmjeit, köztük a *Szindbádot*, említettük könyvünk első részében. Aki elolvassa a *Szindbád hazamegy* című Márai-regényt, abban joggal vetődhet föl a gondolat, hogy a rendező valójában talán nem is az eredeti Krúdy-novellák, hanem Márai Krúdy-képe alapján alkotta meg filmjét. A fabula ama fő motívuma, hogy mindketten a hős utolsó napját, s benne egész életét mesélik el (vö. *Ulysses!*), nagyon hasonló. Tekintetbe véve, hogy 1971-ben, mint tudjuk, Márai „ismeretlen” író Magyarországon, nyilván nem is lehetett volna nevét feltüntetni a stáblistán. A problémának viszont érdemes lenne alaposabban utánajárni: vajon olvasta-e a rendező a Márai-regényt? – a többi kérdés pedig már ebből következne...

„A halálsejtelemmel teli Szindbád pillant körül utószor a »világban«, s búcsúnapja jószerével eseménytelen. Utoljára indul el óbudai házából a »hajós« mert hatvan pengő kellene kislánya vizsgaruhájára, utoljára száll a neki oly kedves kétfogatúra, utolszor látogatja meg a Lukács fürdő medencéit és dögönyözőit, utoljára mereng a »Csikágó« kávéház asztalánál az eltűnt társakon, megírván utolsó tárcáját, utoljára veszi szemügyre Pestet, »...e szomorú és ügynökölő város«-t, utoljára eszik, borozgat és hallgat barátai közt, a »London« szálloda éttermében, s utószor tér meg hajnalban szeretteihez, hogy máris végső útjára vigye a vörös postakocsi: »A világ elmaradt a batár mögött, és Szindbád mosolygott, mert tudta, hogy idejében kell elmenni egy világból, melyhez nincs már igazi közünk«. Mindössze ennyi törtéник Márai remekében, de a cselekménytelen cselekményt dzsungelként nővi be az emlékek, fantáziaképek, asszociációk miriádjá, átítatja a mulandóságérzés mélyen megélt melankóliája, folyvást lebegteti a búcsú fátyolos melódiája. A *Szindbád hazamegy* – akár megannyi Krúdy-regény s -novella – nem a fabula, annál inkább a szüzsé s a hangnem, a modalitás diadala. [...]

Márai úgy teremtí újjí Krúdy világát, hogy közben indirekt módon – a magáéről is beszél. [...] A *Szindbád hazamegy* hódolat és ► imitáció, vallo-más és paródia egyszersmind. [...]

A sokszorosan összetett Krúdy-mondatok bonyolult és merész asszociációs indázással, váratlan elágazásokkal és közbeékelésekkel rendre víziós jellegűek, áttörík az éppen adott tér és idő határait – Márai regényében hasonlóképp. A stílimitáció hitelességének záloga azonban mindenekelőtt és mindenekfelett a képalkotás. [...]

Hódolatba göngyölgetett, vallomással átítatott paródia is [...] Márai kisregénye, távoli rokonságban állván az *Így írtok ti* című Karinthy-remekléssel. [...]



A film egyik leghíresebb jelenete: Szindbád ebédel, Vendelin úr kiszolgál

„Manapság néhányan azt mondják, a Szindbád nagyon megköpött, és ezt nem a kópiára értik. Én inkább úgy érzem, Huszárk filmje a Gulácsy-alkotta Naconxypan-festmények [lásd az első fejezetben a 40. oldalt!] kortalan jövőjéből átkerült a kortalan múltba. Most megint átlegegett a fejünk felett, miként annak idején: a mi jelenünkben sem akkor, sem ma nem találja a helyét. Lebeg, mint a varázsszönyeg, de nem dobja le a nézőjét. Nem dob le senkit, akinek van olyan szerencsés képzelete, hogy felkapaszkodhat rá.”

BIKÁCSY Gergely, Szindbád = www.filmtortenet.hu/object.5baf487e-6cec-4ab2-b24d-09cabecab549. ivy [2007. 02. 15.]

A Szindbád hazamegy [...] a paródia paródiája – az őszinte hódolat s a meghitt vallomás köntösében. S az efféle hangkeverés, polifónia Máraitól korántsem volt idegen. [...]

...egy értékekben szűkölködő, kisszerű és megvetett világból sóhajt vissza a szerző egy tán tágasabb, értékekben bővelkedőbb világba, mert hőséhez hasonlóan neki is úgy tetszik, »...mintha az idő csákány lebontotta volna a múlt tekintélyes és nemes épületét.«.*

* LŐRINCZY Huba: „...személyiségnek lenni a legtöbb...”: Márai-tanulmányok. Szombathely, Savaria University Press, 1993, 173–185.

NAPLÓ Általában a történésekkel, eseményekkel együtt („aznap”) születő, dokumentum jellegű, gyakran pontos dátumokkal ellátott feljegyzéssorozat. Vannak naplók, amelyeket szerzőjük eleve a külvilágra való tekintettel ír, még ha ezt általában tagadni is illik. A fiktív napló eleve szépirodalmi alkotásként születik.

Az **ÖNÉLETÍRÁS-KUTATÁS** az irodalomtudományak ma kiemelt iránya (lásd a **87. oldalt** is!). A művek által való énteremtés hasonlóképpen jelentős kutatási terület, mely elsősorban a pszichoanalízissel rokonítható (lásd erről a József Attila-fejezetben a Bókay Antal-idézeteket a **85., 89. oldalakon!**).

1. Ha Budapesten éltek, vagy ott kirándultok, látogassatok el a Budai Vár aljába, s a Mikó utca és a Logodi utca kereszteződésében álljatok meg néhány percre a Márai-szobornál! Érdeemes ott (f)elolvasni – ha az autóforgalom megengedi – a *Hajnali részszéget* és a legszebb Márai-verset, a *Halotti beszédet* (amely persze szintúgy evokálja Kosztolányit, mint a föntebb idézett napló-jegyzet).

Naplók

Az írók élete végéig gyötörte a kétség, hogy jó regényíró-e, hátha „csak” a napló az ő igazi műfaja. Naplói tényleg felejthetetlen olvasmányok. A bennük megnyilatkozó szellem nagysága kétségtelen. Ahogyan ez a szellem a mindennapok érdektelen történéseit úgy gyűri maga alá, hogy egy tagmondattal odébb már a végtelenbe röpti őket – és persze fordítva –, azt kevesen tudták megtenni a magyar irodalomban. Álljon itt néhány idézet e tétel bizonyítására – csak egyetlen kötetből (*Napló, 1945–57*):

„Hosszú délutáni séta az első kora tavaszi fényben, a Váron és a Krisztinavároson át. Esztendeje nem láttam az ismerős romvárost. Házak előtt megyek el, melyek tele vannak romos emlékekkel. Az utcáról belépek egy rom-odúba: ez volt Kosztolányi dolgozószobája. Négy lyukas fal maradt meg, a mennyezet lelóg. A roskatag falak közül átlátni a szemközti romházra, amelyről a „Hajnali részszégség”-ben, hagyományos önkívülettel, azt írta, eljön egyszer a pillanat, amikor nem lehet megkülönböztetni, »ember lakott-e itt, vagy állat ólja* a szemközti lakás?... A pillanat eljött.”

„Három életforma van: az ulyssesi, a jézusi, a fausti. A többi adóalany.”

„Lehet, hogy az utas, aki ötven év múltán lenéz a rakétarepülőgépek ablakából Franciaországra, ugyanolyan elnéző mosollyal gondol e területek egykori »állam« voltára, mint ahogy én nézek most a gyorsvonat ablakából Firenze vagy Róma pályaudvarára. Ez a folyamat sokáig késik az időben, de ha egyszer beérett, tud rendkívül gyors lenni.”

Egy blogbejegyzés: „amúgy haragszom, bár nem tudom kire, de nagyon haragszom, amiért nincsen emléktábla a Logodi utcában Kosztolányi házának a helyénél. Mert nincsen ott most semmi.”
www.dzso.freeblog.hu/archives/2006/01 [2007. 02. 14.]



* Márai tollhibája, a vers szövege helyesen: „...otthonunk volt-e vagy állat óla”.

A Mikó utcai Márai-szobor (*Gulyás Gyula alkotása*)

Egy hír a netről...

(2007. április 18. szerda 13:28)

„A jövő héttől látható a Márai Sándor író és felesége utolsó éveit bemutató, *Az emigráns – Minden másképp van* című film. Dárday István és Szalai Györgyi alkotása Márai Sándor Naplója alapján készült.”

(Sz. n.) = www.gyongyos.info/kulturalis-hirek/jovo-heten-jon-a-marai-film.html [2007. 07. 05.]



2. Beszélgetsek a fenti idézetek akkori és mai aktualitásáról! Lehetséges, hogy az utolsó Márai-mondatok „beérésé”-nek éppen most éljük az idejét? Íme, még egy adalék, amelyben az író látnoki pontossággal jövendöli meg – 1942-ben! – a két emberöltővel későbbi időket:

„A jövő Európáját gazdasági vonatkozásban nem lehet másképp látni, mint vámhatárok nélküli, óriási termelő- és elosztóterületet, ahol az európai szellem kicsinyes helyi érdekek akadálya és gátlása nélkül végre kifejtheti igazi képességeit. Ma talán még valószínűtlennek tetszik, de néhány esztendő múltán egyáltalán nem lesz valószínűtlen a föltevés, hogy a mai gazdasági érdekektől és világnézeti szempontoktól tragikusan részletekre szagatott Európa helyén fölépül egy másik, ahol minden európai nemzet polgára akadály nélkül utazhat, s az útlevel zsebében jogot ad, hogy vízum nélkül lépje át az európai országok határait, Oslóban ugyanazzal a pénzzel fizessen, mint Nápolyban, s a norvég halász árúját egyenesen és külön engedély nélkül feladhassa a bolgár nagykereskedő címére. [...] s Európa népei e nagyszabású gazdasági áramkörön belül mindegyre öntudatosabban kényszerülnek majd kifejleszteni nemzeti egyéniségüket és képességeiket, ha versenyben akarnak maradni.”

(Röpirat a nemzetnevelés ügyében)

... és egy másik blogbejegyzés:

„Más kevésbé meghatározó: ma láttam *Az emigráns* című filmet. Márai életét dolgozza föl, azt hiszem úgy, hogy tán még Márainak is tetszene. A naplóját veszik alapul. A hitetlen, hazában nem bízó, senkivel közösséget nem vállaló férfi képe, akinek mégis van társa a »NŐ«. Jó film, és érdekes mindig látni egy távolra szakadt magyar szemével a rendszerváltást...

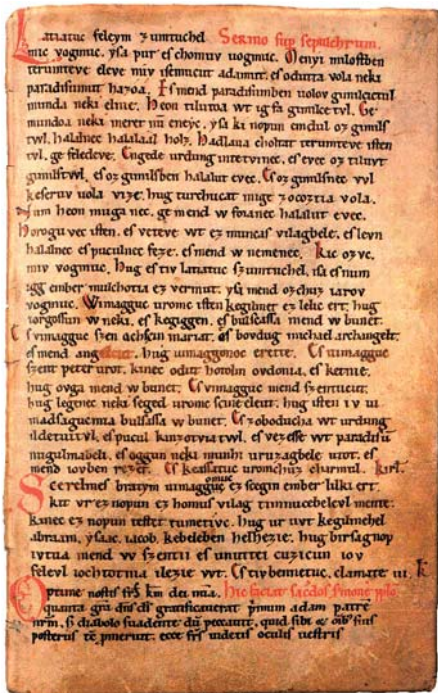
Meg végre ezer év után találkoztam ma Eszterrel 😊😊😊😊 Beszélgettünk a világról, és fagyiztunk egy csmót meg aztán moziztunk ;-)

[...] Holnap geostat gyak zh (számítógépes), pénteken ásványtan ea zh, hétfőn magyaro ősmaradványai, valamikor annak a hétnek a második felén alkalmazott ősdég gyak zh...

És csak ezek után jöhetnek a vizgák...

Érdekes vizsgaidőszaknak nézek elébe. De a fő: az Eco könyv csudajó!;-)

suriya, Eco, Márai-film = www.blogol.hu/comment.php?log=870170 [2007. 07. 05.]



Az eredeti Halotti beszéd
a Pray-kódexben

A verset meghallgathatod a weben a szerző [!] előadásában: www.pimmedia.hu/object.0579E0C2-4631-4807-B800-F7987658FBEA.ivy

Halotti beszéd

Látjátok, feleim, szem'ekkel mik vagyunk.
Por és hamu vagyunk.
Emlékeink szétesnek, mint a régi szövetek.
Össze tudod még rakni a Margitszigetet?...
Már minden csak dirib-darab, szilánk, avitt kacat.
A halottnak szakálla nőtt, a neved számadat.
Nyelvünk is foszlik, szakadoz, és a drága szavak
Elporlanak, elszáradnak a szápadlat alatt.
A „pillangó”, a „gyöngy”, a „szív” – már nem az, ami volt,
Amikor a költő még egy család nyelvén dalolt
És megértették, ahogy a dajkaéneket
A szunnyadó, nyűgös gyerek álmában érti meg.
Szívverésünk titkos beszéd, álmunk zsványoké,
A gyerekek Toldi-t olvasod, és azt feleli, oké.
A pap már spanyolul morogja koporsóink felett:
„A halál gyötrelmei körülvettek engemet!”...
Az ohioi bányában megbicsaklik kezed,
A csákány koppan és lehull nevedről az ékezet.
A tyrrheni tenger zúgni kezd s hallod Babits szavát,
Krúdy hárfája zengi át az ausztrál éjszakát.
Még szólnak és üzennek ők, mély szellemhangokon,
A tested is emlékezik, mint távoli rokon.
Még felkiáltasz: „Az nem lehet, hogy oly szent akarat...”
De már tudod! Igen, lehet ... És fejtetd a vasat
Thüringiában. Posta nincs. Nem mernek írni már.
Minden katorga jeltelen, halotttért sírni kár.
A konzul gumit rág, zabos, törli pápaszemét,
Látnivaló, untatja a sok okmány és pecsét. –
Havi ezret kap és kocsit. A Misis s a baby
Fényképe áll az asztalán. Ki volt neki Ady?
Mi volt egy nép? Mi ezer év? Költészet és zene?
Arany szava?... Rippli színe? Bartók vad szelleme?
„Az nem lehet, hogy annyi szív...” Maradj nyugodt.
Lehet.

Nagyhatalmak cserélnek majd hosszú jegyzékeket.
Te hallgass és figyelj. Tudjad, már él a kis sakál,
Mely afrikai sírodon tíz körmével kapál.
Már sarjad a vadkaktusz is, mely elfedi neved
A mexikói fejfán, hogy ne is keressenek.
Még azt hiszed, élsz?... Valahol?... És ha máshol nem is,
Testvéreid szívében élsz?... Nem, rossz álom ez is.
Még hallod a hörgő panaszt: „Testvért testvér elad...”
Egy hang alétan közbeszól: „Ne szóljon ajakad...”
S egy másik nyög: „Nehogy, ki távol sír e nemzetem...”
Még egy hörög: „Megutálni is kénytelen legyen.”
Hát így. Keep smiling. És ne kérdjed senkitől, miért?
Vagy: „Rosszabb voltam mint ezek?...” Magyar voltál, ezért.
És ész voltál, litván, román... Most hallgass és fizess.
Elmúltak az asztékok is. Majd csak lesz, ami lesz.
Egyszer kiás egy nagy tudós, mint avar lófejet,
A radioaktív hamu mindent betemet.
Túrd, hogy már nem vagy ember ott, csak osztályidegen,
Túrd, hogy már nem vagy ember itt, csak szám egy képleten,
Túrd, hogy az Isten túri ezt s a vad, tajtékos ég
Nem küld villámot gyújtani, hasznos a bölcsesség.
Mosolyogj, mikor a pribék kitépi nyelvedet,
Köszönd a koporsóban is, ha van, ki etemet.
Őrizd eszelősen néhány jelzödet, álmodat,
Ne mukkanj, amikor a boss megszámolja fogad.
Szorongasd még a bugyrodát, rongyaidat, szegény
Emlékeid: egy hajfűrtöt, fényképet, költeményt –
Mert ez maradt. Zsugorian még számbaveheted
A Mikó utca gesztenyefáit, mind a hetet,
És Jenő nem adta vissza a Shelley-kötetet,
És már nincs, akinek a hóhér eladja a kötetet,
És elszáradnak idegeink, elapad vérünk, agyunk,
Látjátok, feleim, szem'tekkel, mik vagyunk?
Íme, por és hamu vagyunk.

(1951)

1. Láthatjátok, hogy ez a Márai-vers is mennyire jellegzetesen posztmodern alkotás – evokáló, alludáló, intertextusokban gazdag szöveg. Miközben olvassátok, gondolatok az *Egy mondat a zsarnokságról* című – nem kevésbé koridegen – Illyés-monológra is, mely, mint emlékszünk, ugyanekkor keletkezett – itthon.

2. S gondolatok ismét a Bartókra, a *Vereség utánra* s a *Kormányeltörésben* című félhosszú versekre is! (Lapozzatok vissza a 21. és a 23. oldalra!)

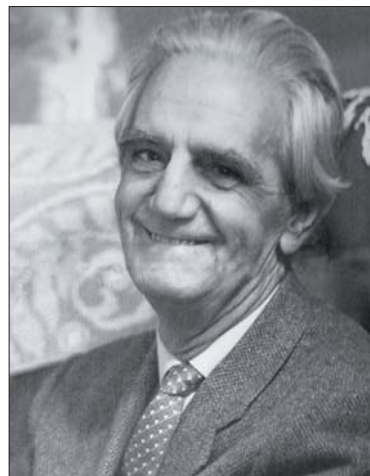
Kedves Yörüm és Zsuzsánén,
Röstellem, de nem megy tovább.
Az erőtlenség nem reténit, ha így
nem, rövidesen kőházi ágyúvára
szorúlok. Ezt óvatosan elhozzák.
Hörögnek a barátságok. Vissza
egyikre a legjobb érvényekkel
a most Realit
M. Sándor

Márai Sándor utolsó sorai

Ottlik Géza

(1912–1990)

„Egyetlen érzés mindent elhomályosít.
Egyetlen hang mindent elsüketít.
Egyetlen szó mindent eltakar.
Mégis: érzésen, halláson, beszéden át
vezet az út.”
(Weöres Sándor)



B. Müller Magda felvétele A Hajnali háztetők forgatásán készült 1986-ban

„Az időnek, nem mint »az örökévalóság« képmásának«, hanem mint az ember túlléphetetlen dimenziójának – mondja Hans Robert Jauss –, melyben mindenkinek megvan a csak neki rendelt helye [...], és amelyben évei gigászi árnyát kell magával hurcolnia: ennek az időnek rá kell nyomnia bélyegét a műre; mert benne bírja az ember otthonát, és benne lelheti meg újra igazi Mennyországát – az emlékezés révén, ami visszahozza számára az elveszett időt, és a művészet révén, ami egyedül képes az időbelit időtlené emelni és képben rögzíteni annak imbolygó tüneményét”.

Jauss, Hans Robert, *Idő és emlékezés Marcel Proust Az eltűnt idő nyomában című regényében = Az irodalom elméletei II*, szerk. ТНОМКА Beáta, Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem–Jelenkor, 1996, 75.

Iskola a határon

A CÍM JELENTÉSEI A regény már címével is egy jelentős térjelölő elemre, a „határ”-ra utal. Ez a szó később igen erős szimbolikus tartalmakkal telítődik: „országhatár” jelentését szinte elveszíti. A regény játékidő-rétege az 1923–1926 közötti három év, egészen közel még Trianonhoz, mégis sokkal fontosabb lesz a szövegben az embert embertől elválasztó, lélektani „határ”-ok jelölődése.

E fő értelmezési síkok mellett a szimbólum több „aljelentés”-t is hordoz: például feketeséget és fehérséget határol el egymástól. Ezzel szakaszolja az időt és a teret egyaránt: „Sár és hó” – mondja a középső fejezet, amely egyben a két biblikus című keretfejezetet „határol”-ja el egymástól. Nem kevésbé fontos az életkorok egymástól való „elhatárolás”-a sem (gyermekkor–felnőttkor). S nem lényegtelen „határ-szerep”-e van a vakációknak és az újabb tanéveknek sem az időben. A térben pedig a kőszegi hegyeknek, a „szombathelyi országút”-nak. Azokon innen a korlátozottság, azokon túl a szabadság birodalma található. A regény végén pedig a Dunának van „határoló” jelentése, amely egyben térélményként is megfogalmazza az időben való átlépést a felnőttkorba.

A REGÉNY TÉR- ÉS IDŐPOÉTIKÁJA A térpoétika legfontosabb eleme maga az *Iskola*, annak épülete, illetve lépcsői, folyosói, hálótermei, kisebb és nagyobb terei. De meghatározóak az épületet kívülről ölelő és a hozzá vezető terek is (a hatalmas park, a főallé [‘sétány’], a Gyöngyös-patak), amelyek egy nagyobb körben persze megintcsak kerítéssel behatároltak.

A külső térkört a kisváros – Kőszeg – főtere adja, ahol a regényt strukturáló bibliai idézet található („Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei” – „Nem azé, aki akarja, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené”). Ezt a mondatot a regény szereplői csak akkor tudják elolvasni, amikor „kint” vannak a szabadság („felszabadság”) birodalmában, vagyis a városban, s nem bent az iskolában. Talán éppen ezért is lesz annyira fontos számukra.

Mint távolabbi, de fontos térjelölő szerepel a szövegben a Trieszti Öböl*. Ez a motívum a víz fogalomkörét is mozgásba hozza a „Sár és hó” fejezetcímmel, a Dunával, illetve a gyakori őszi köddel együtt. Ezek a motívumok-szimbólumok – a kőszegi hegyek „(horizont)határoló” láncolatával (!) együtt – alkotják a legkülső térpoétikai kört.



Az Iskola – amely most is iskola – egy 1996-os felvételen

A főallé ma – „Sár és hó”



*A Trieszti-öböl látképe (2005) – „De mit akar ő annyira kifejezni, egyáltalán? Nincs semmi mondanivalója számukra. Miért bajlódjon gyarló szavakkal és bamba cselekedetekkel, amíg összeáll belőlük valami rozoga látszat, hogy érthessék az emberek? Dögöljenek meg. Semmi köze hozzájuk. Esze ágában sem volt, soha nem akart egy percig sem az emberek közt élni. Csak az a lovas! Az a Trieszt felé ügető lovas. Utolérte őt a hágón, és nehéz parancsot hozott. Egyetlen szóból állt: Él!”***



* Ottlik feltételezhetően szimbolikus írásmódja szerint. Helyesen: Trieszti-öböl.

** O. G., *Iskola a határon*, Bp., Magvető, é. n., [1999]¹⁰, 279 (a későbbiekben: *Iskola*).

OBJEKTÍV IDŐ A valóságos, fizikai esz-
közökkel mérhető idő.

„A **SZUBJEKTÍV IDŐ** az egyén belső
időézelése, eseményekhez, történé-
sekhez kötődik. Ez az idő sohasem
egyformán telik, s a tartam érzete függ
az életkortól és főként az események
jelentőségétől, körülményeitől. Az idő
nem látható, érzékszervekkel nem ér-
zékelhető mivolta a művészi képzelet-
ben néhány allegorikus ábrázolási típus
kialakulásához vezetett.”*

„Az író újra meg újra figyelmeztet,
hogy az idő kiismerhetetlen,
egyetlen pillanatnak is oly gaz-
dag tartalmai vannak, melyeket
a töredékes megismerés nem
foghat fel, és a művészi ábrázolás
sem jeleníthet meg. Ottlik Géza
nem kisebb célt tűzött maga elé,
mint a teljes valóság ábrázolását,
s mert tudatában van feladata
rendkívüli voltának, néha mint-
ha maga is visszariadna tőle. Ez
azonban csak látszat, ügyes írói
fogás. A regény bonyolult, mégis
áttetsző szerkezete, előadás-
módjának váltogatása, az idősí-
kok egymásba játszatása ugyanis
lehetőséget ad arra, hogy a szí-
gorúan vett jelen megnövekedett
hatósugarába fogja a múltat
és a jövőt is.”

RÓNAY László, *Kegyelemtan*
– *Ottlik Géza* = R. L., *Társunk,*
az irodalom, Bp., Szépirodalmi,
1990, 179–180.

Az ▶ objektív idő erőszakos mércéjével szembeszálló gyerekberek
először ezeket a tereket veszik birtokukba az álmaik mellett. Aztán és köz-
ben ugyanúgy épül föl a regény zenei szerkezetű kompozíciója, mint Gon-
csarov *Oblomov*jáé és Thomas Mann *Varázshegyé*é. E regények elején a
legkevesebb idő elmondásához szükséges a legtöbb szöveg, míg a regények
végén évek telhetnek el egy-egy bekezdésben. Ekként lesz a ▶ szubjektív
idő ábrázolásának egyik mesterpéldája az *Iskola a határon*.

Mészáros Sándor irodalomtudós meghatározta az idősíkok – igen
erősen egymásra rímelő! – tartamát, ám úgy véli, ennél is „mélyebbre
kell ásunk!” „Nem egyszerű időszembesítés strukturálja a regényt.
Még csak nem is körkörös szerkezetű, bármennyire csábító volna a
Non est volentis háromnapos, a Sár és hó három hónapos, a Sem
azé, aki fut hároméves belső időgyűrűit csatlakoztatni a keret harminc
évével, mert ez is csak váz.”**

A tér- és időelemek keresztül-kasul átszövik tehát egymást, s lesz-
nek egymás jelentésének kiegészítői-erősítői. Ekképpen lesznek a szö-
veg szimbolizálódásának, megalkotottságának alapjai is, a regényegész
összjelentésének egymástól elválaszthatatlan hordozói.



Emléktábla az *Iskola a határon* főbejáratának belső falán

* [Sz. n.], *Az idő talánya* = www.neprajz.hu/idokepek/chronos_tempus/ido_talanya.html [2007. 02. 18.]

** Mészáros Sándor, *Várakozás és bizonyosság* (Ottlik Géza: *Iskola a határon*) = *Küszöbök* (Az *Alföld Stúdió antológiája*), szerk. ACZÉL Géza, BERTHA Zoltán, MÁRKUS Béla, Debrecen, 1986, 127–159, idézet: 132.

Az emlékek egymás mellé vetítése és az időben való előre-hátra „sétálgatás” Ottlik Géza legkedvesebb „szórakozása” és írói módszerének lényege. Ezért nagyregénye képekké váló szavakban tudja rögzíteni az idő „imbolygó tüneményét”. Visszatekintéseiben éppen úgy benne van a jelen és a jövő, mint a múlt, mint az a bizonyos három év, amely „nem telt el, hanem van” (*Iskola*, 142).

„Nem tudom kifogástalan időrendbe szedni az eseményeket. Pedig szeretném. Igaz ugyan, hogy mindez s még sok más is, amit majd el kell mondanom, egyszerre volt érvényes, egy időben.”

(*Iskola*, 121.)

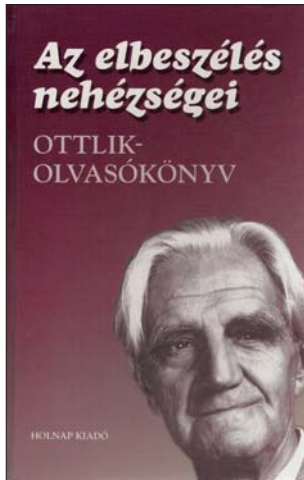
„A hálóteremnek három irányba néztek az ablakai, délnyugatra, északnyugatra és északkeletre. M. az egyik délnyugati, vagyis az épület homlokzata felőli ablakban könyökölt. Alkonyodott. A nap már lebukott a hegyek mögött, de még nem volt este. Egyáltalán nem volt este, majdnem világos nappal volt. A napot csak eltakarták a Keleti Alpok nyúlványai, de voltaképpen még nem szállt le. Tisztán meg lehetett különböztetni odalent a színeket, a lombok zöldjének többféle árnyalatát is. Csak a főalléba kezdett betelepülni lassacskán az esti sötétség, amelyet a fasor gyéren elhelyezett vasoszlópos lámpái sem tudnak majd eloszlatni. Erős hegyi levegő mart jólesően M. arcába; elkalandoztak a gondolatai; elindultak kifelé a hosszú főallén, a százéves fák emeletmagas sátra alatt, vissza az úton, amerre reggel befelé jött az anyjával; keresztül a park öléen, ki a főkapun, át a patak kis hídján meg a másikon, a felduzzasztott malomág kőhídján s a sikátorszerű utcácskán vissza a kisvárosba, végig a főutcán, elhagyva a várfal maradványait, a templomot, a bencés gimnáziumot meg a kis tér sarkán az Arany Strucc Szállodát, ahol az előző éjszakát töltötték, ki az állomásra és még tovább, az ismeretlen-ismerős nagyvilágba, amely Verne-regények tájaiból, francia nyelvkönyve képeiből, emlékeiből és vágyaiból tevődött össze, végtelen volt és rejtélyesen izgalmas, s melyet egy szokatlan arc, furcsa világítás, új íz vagy ismeretlen szag bármikor fel tudott idézni. M. távoli, magányos lovasokra gondolt, a trieszti öbölre, egy régi-régi, talán három vagy négy évvel ezelőtti karácsony éjszakára, a tegnap esti kocsizásra a városka aszfaltos főutcáján, Kehrling Béla teniszbajnokra, kovászos uborkára, mohos sziklára, fehér vitorlára; így jött az esti lehűlés. De még nem volt este, csak leszállt a nap a hegyek mögé. M. nézte az eget, és látta is, amit néz. Közel kilencszázszor fog még így leszállni a nap az Alpok nyúlványai mögé, de ő soha többé, vagy legalábbis rettenetesen sokáig nem fogja látni, amit néz.”

(*Iskola*, 29–30.)

„Bárhol érintjük az *Iskola a határon* világát és alakját, a teljességgel találkozunk. S ekközben még azt is szem előtt kell tartani, hogy »...egy valódi nagy versben vagy REGÉNYben olyan sokféle rend van, hogy nem is tudhatunk mindegyikről...« Az *Iskola a határon* ilyen »nagy regény«, a »hiperkomplex összefüggések« nagy műve. És én mégsem tudtam sohasem erről a műről mint »befejezett«, »zárt struktúrával rendelkező« regényről szólni, mert sohasem a befejezettsége vonzott, hanem a benne megvalósuló, minden újraolvasáskor felfedezést nyújtó »sokféle rend«, más szóval a regény képessége az állandó alakulásra, változásra. [...] A sokféle egyenrangú rend, a sokféle egyenrangú végkifejlet a regény meghatározó mozzanataként sorolja Ottlik regényét a 20. századi európai regény legkiválóbb művei közé. [...]

...a rendezetlen dolgok bármilyen megszokott formájú elrendezése a dolgok lényegének elfedése, ez Ottlik regényírásának kiindulópontja, és ebből következik, az írói gondolkodás logikája szerint, az *Iskola a határon* szándékos formai és tartalmi polifóniája.”

BÁNYAI János, [*Bárhol érintjük...*], elhangzott az Újvidéki Televízióban, valószínűleg 1979 végén. (Bányai János magánarchívuma, gépirat, kb. 65 sor, saját kézírásos, egyértelmű javításokkal, melyeket átvezettünk. Kiem. tölem – F. B.)



„Rá voltam utalva Szeredyre. Nagyon megszoktam már. Száz meg száz közös dolgunk volt; egyebem nem is nagyon. Aztán meg ő elfogadott. Rég megtanultam már, hogy itt nem nagyon lehet ugrálni, azaz mozgolódní, nevetni, sírni, haragomat vagy jókedvemet szabadjára engedni. Ehhez más hőmérséklet kell. Sokáig úgy látszott, hogy egyáltalán élni is csak a szeretet éghajlata alatt lehet. Megbénultunk, moccanni is alig lehetett, nemhogy nyújtózkodni, kedvünk, vágyaink mozdulatait követni, akár jelezve csupán. Aztán mégis, leesett a hó, kirajzolódott a jéghideg világ némely kontúrja. Megtanultunk élni a tájban és egymagunkban a többiek közt. Eltűrték egy-egy lélegzetvételt. Szeredynek köszönhettem a lélegzési technikámat jórészt.”

(*Iskola*, 326–327.)

AZ ISKOLA A HATÁRON MODERNSÉGE Az Ottlik-regény újdonsága éppen „leghagyományosabb” vonásában rejlik: a teljességről, az emberi lét lényegéről szeretne beszélni. Ami azonban igazán újszerű ebben, hogy a szöveg ezt a szándékot kifejezett, sőt hangsúlyozott tárgyává teszi. (Az első fejezetnek egyenesen ez a címe: *Az elbeszélés nehézségei*.)

Másrészt Ottlik középponti problémává emeli a nyelvel – általában az emberi nyelvel, illetve a regénynyelvel – kapcsolatos kérdéseket. Szövegében a nyelv kifejező, közlő funkcióival kapcsolatos alapbeállítódásainkra kérdez rá.

Harmadrészt az *Iskola a határon* újragondolja a regénykomponálás, a tér- és időkezelés, a szimbólumépítés eddig használatos módozatait. S mindezeket a kérdéseket nemcsak egyszerre lesz képes kezelni, hanem úgy tudja őket alkalmazni, hogy látszólag a legmegszokottabb formákat használja. (Ilyen például az első három szövegegység, ilyen a talált kézirat toposza, ilyenek a tartalomjegyzék – „Mutató” – „ősdi” fejezet-összefoglalói stb.)

Egyszerre hagyománytisztelő és hagyományromboló tehát a szöveg, amelyet az *Iskola a határon* megteremt.

Szembetűnően eredeti például a regényben a két főszólam (Bébée és Medvéé) és a mellékszólam (Szeredy Danié) megalkotottsága. Vagy Bébének (Medvének!?) az a monomániás állítása, hogy a velünk megtörtént dolgok mindig velünk maradnak, mert emlékezünk rájuk. S megértésükkel, vagyis múltunk – és egymás – megértésével még az idő is legyőzhető, sőt csakis és egyedül azzal győzhető le. Ennek az állításnak fő bizonyítéka a regény kiindulópontja. Szeredy Dani értelmetlen, ám magas helyiértékű kérdésére Bébée és Dani már halott barátjuk, Medve emlékeinek (kéziratának) felidézésével keres választ! (A kérdés: „Helyesen tette-e, hogy összeköltözött Magdával?”) Tulajdonképpen Medvével „beszélgetnek”, s az ő segítségét remélik egy jelenbeli kérdés helyességének vagy helytelenségének eldöntéséhez. Ezzel pedig máris legyőzték az időt, mert a kérdésre remélt válasz tényleg megérkezhet Medve kéziratából. Abból a kéziratból, amelynek halott szerzője, ím, újra hatással lehet a még élők világára.

A két (olykor három) elbeszélő szövegének állandó egymásba fűzése már önmagában is egyfajta tükrözés-jelleget ad a regénynek. Mindezt azonban Ottlik többszörözi egy híres Velázquez-kép

(*Las Meninas* – *Udvarhölgyek*) hangsúlyos motívummá (szimbólummá) emelésével. De a többszörösen tükrös szerkezetet erősíti a tér- és idő-szerkezet bonyolult egymásra rétegzése is. Továbbá, hogy az író kitüntetett szerepet szán a nyelven kívüli közlésformáknak (metakommunikáció, zajnyelv, gesztusnyelv stb.).

A szöveget összességében erőteljesen a képiség felé – a képi közlésmód felé – mozditja el Ottlik. Ez nemcsak a stílus világosságában, hanem a szerző nézőpont-cserélgetéseiben s az ezzel előidézett idő- és távlatváltásokban is tetten érhető. S (részben) ennek okán nincs határozott érték- vagy szerkezetbeli középpont, de még kitüntetett nézőpont sem a regényben (Bébéé sem az).



Velázquez: *Las Meninas* (Udvarhölgyek) – többszörös (ön)tükrözéses kompozíció

S tetéződik mindez még a botor szokatlansággal, hogy nincsenek benne egyértelmű azonosulási kereteket kínáló figurák sem. (A hagyományos olvasásmódoknak erősen ellentmond, ha egy regényben nincsenek igazi hősök!)

Ottlik Géza életbeli és regénybeli tiltakozása minden megszokottság ellen, minden állandósult forma és tartalom ellen, innen eredeztethető. Azért van szüksége két-három nézőpontra a legapróbb történések hitelességének eldöntéséhez is, mert tudja, hogy nincs két egyforma érzés a világon. Ugyanakkor szerinte ez az egyetlen dolog az emberi létezésben, „ami biztosan van”^{*}.

* O. G., *Buda, Bp.*, Európa, 1993, 11.



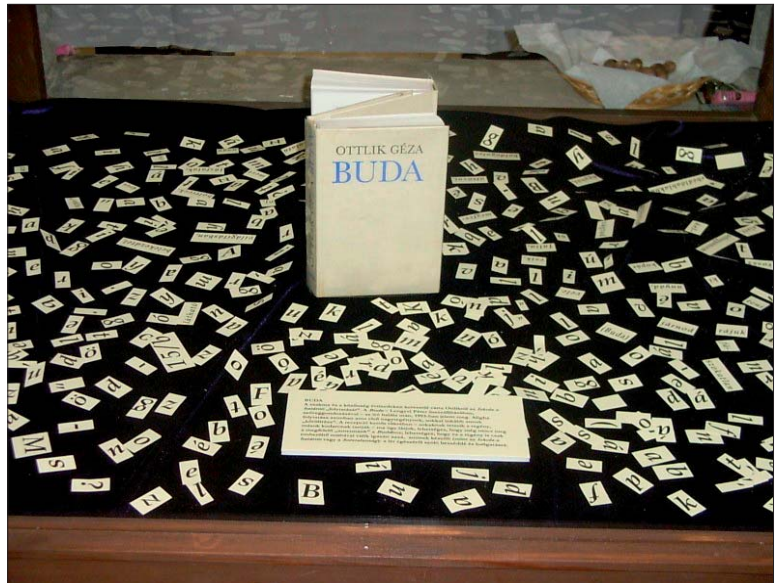
UTÓÉLET ÉS FOGADTATÁS Ma már kétségtelen, hogy az utóbbi negyedszázad magyar irodalma azokat a modernségjegyeket öltötte magára, amelyek (egyik) első jelentős szövege Ottlik Géza *Iskola határonja* volt (1959). Az időfelbontást, a nyelvi rétegzettség sokféleségét, a több nézőpont alkalmazását azonban később is csak ritkán és keveseknek sikerült oly harmonikus szövegegészbe foglalni, mint amilyen ez a regény. Magának Ottlik Gézának sem, aki egész életén keresztül küszködött „a folytatás kényszeré”-vel (Szegegy-Maszák Mihály kifejezése). Az *Iskola* szövegének összetett gazdagságát azonban megközelíteni többé nem tudta. Utókora lényegében egyműves szerzőnek tekinti őt ma is. Ugyanakkor erősödik fogadtatásában az a nézet, hogy utolsó szövegegyüttese, a *Buda* jelentős teljesítménye a magyar posztmodernségnek. (Ennek szövegét már nem Ottlik, hanem szellemi örököse, Lengyel Péter író rendezte sajtó alá.)

*

Ottlik Géza szerint a nyelv akkor képes a legtöbbet közölni, ha szavakkal valójában nem mond semmit. Vagyis a hallgatás – szerinte – többet mondhat a szavaknál, sőt, csak a hallgatás járhat a teljesség közelében.

„A regény a hallgatás szövetéből készül, nem a beszéd fonalából. [...] A regény nyelven-inneni tartalmakat igyekszik létrehívni. [...] Nem a szó volt kezdetben, hanem a mondat, azt bontottuk fel mondatrészekre. Nem a mondat volt kezdetben, hanem a bekezdés, azt fejtettük ki mondatokban. Nem a bekezdés volt kezdetben, hanem a regény. A regényt már csak a hallgatás előzi meg.”

Ottlik Géza, *A regényről* = O. G., *Próza* = www.mek.oszk.hu/01000/01003/index.phtml [2007. 02.18.]



A Buda installációja („szerencsedió”-val) a 2005–2006-os kőszegi Ottlik-kiállításon

Írónk emlékezőművészetére az állandó ellentmondásosság jellemző. Szerinte egyrészt a „nem történik semmi”, másrészt a „bármelyik pillanatban úgy érezhetjük, minden megtörtént” érzéksalódása határozza meg életünket. (Lásd például *Minden megvan* című hosszúelbeszélését!)

Eme ellentmondások dacára is bizonyosak lehetünk azonban az ottliki világképnek s poétikának egyértelmű derűjében: mert „Ottlik írói univerzumban nincsen rossz ember, és teljességgel hiányzik belőle a gyűlölet”*.

1. Az Ottlik-életmű a hipertextuális szövegszerveződés jeleit mutatja. Ugyanazok a motívumok, szereplők, élethelyzetek megjelennek az író több művében is. Gyűjtsetek olyan alkotásokat és műrészleteket, amelyekben azonos szereplők, helyzetek találhatók!

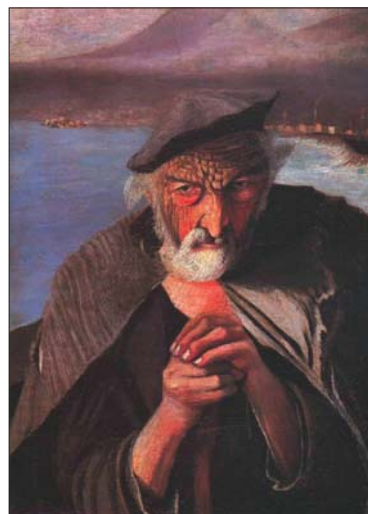
2. A hipertextualitás további jegye, hogy az *Iskola a határon* a fenti, egymásra utaló szöveghelyek, vagyis ugrópontok mentén, azok szerint is lehet olvasni. A szöveg tehát nem csak lineárisan rendezett. Az alineritás a posztmodernség egyik legjellemzőbb vonása – ezért is tartják a legmodernebbek egyik ősüknek Ottlik Gézát. – Mutasd ki a szöveg alineáris szövegpoétikájának néhány jellemző jegyét! (Lásd még e témához az első részben elmondottakat is, főképpen az 27–29. és a 49. oldalt!)

3. Mondottuk, hogy Ottlik sokak szerint „egyműves” szerző – mint Madách... Ez a kijelentés csak látszatra igaz, hiszen bármennyire is kimagasló az életműből az *Iskola*, olyan remeklések találhatók mellette, mint a *Minden megvan* vagy *A Valencia-rejtély*, a *Hajónapló* s néhány kiváló novella (*Két mese*, *Szerelem*, *A szájsebész*, *A Hegy lelke* stb.). – Olvasd el valamelyiket! Az egyik részletét megtalálod a [drámafejezet végén!](#)

4. Fordításai szintén remekművek. Említettük már *Az öreg halász és a tenger* (30. oldal). Tegyük most hozzá Gottfried Kellertől a *Falusi Rómeó és Júliát*, illetve a *Copperfield Dávidot*, *Twist Olivért* Dickenstől s a Thomas Mann-novellákat. – Gyűjtsd össze Ottlik Géza fordításait!



Az *Iskola a határon* első színházi adaptációja (Budapest, Bárka Színház, 2006)



Csontváry *Öreg halásza*

* Kis PINTÉR Imre, *Lenni, de látni is a létezést*, Jelenkor, 1982/5, 398–406., idézet: 399.

Az író bridzskészlete és híres tweedzakója a kőszegi Ottlik-kiállításon – „Mindannyian Ottlik zakójából bújtunk ki...” – mondják a posztmodernnek (más változatban lásd e mondást a 27. oldalon!). – Érdeemes együtt is megismerkedni a 60. oldali Petri György-fotót, a 150. oldalon szereplő Márai-szobrot és ezt az alak nélküli, de fontos kultusztárgyat ábrázoló képet. Véletlenül (?) mindegyiknek hasonló a beállítása!

5. Ottlik matematikusnak tanult – mint ahogyan később tisztelője, Esterházy Péter is vagy elődje, Robert Musil (*Törless iskolaévei*). A világon elsősorban nem is mint író volt ismert, hanem mint remek bridzsszakértő. Az olasz Panorama című újság ezzel a címmel jelent meg halálakor: „Hetvennyolc éves korában meghalt a világ legnagyobb bridzsjátékosa, Ottlik Géza”. Angliában megjelent bridzskönyve fülszövegében pedig így jellemzik: „Hazájában szépíróként is ismert”. – Keress még olyan írókat a világirodalomban, akik írói életművüket mintegy „másodsorban” alkoták meg „főfoglalkozásuk” mellett!



6. 2004 áprilisának végén Kőszegen és Szombathelyen felolvastuk az *Iskola a határon* – a határok majdnem-megszűnése alkalmából. Az akcióban mintegy kétszázan vettek részt, olvasni szerető és Ottlikot szerető emberek, három napon keresztül. (Éjszaka nem olvastunk, bár az lett volna az igazi!) Felemelő élmény volt az együttes hangos olvasás. S mivel ezt Ottlik remekművével tehetjük, melynek köze van a mi szűkebb hazánkhoz, még mélyebben éltük át a szöveg nyújtotta katarzist. – Próbálkozatok meg Ti is egy ilyen projekttel! Meglátjátok, életre szóló élmény lesz! (Rendezhettek például 24 órás felolvasást is... 😊!)

„Lassan, méltóságos nyugalommal úszott velünk a hajó a csillogos nyári éjszakában. A bordái, palánkjai, kajütjei, valamennyi fa, vas, réz és kőc alkatrésze, egész teste finoman, szakadatlanul, tetten nem érhetően remegett. Mintha nem is a hajó remegését éreznénk, hanem belül, saját testünk sejtfalainak, vagy csupán a gondolatainknak, vagy csupán a vágyainknak, emlékeinknek lüktetését, vibrálását, eleven, örök lobogását a nyugalom biztos hajósúlyába zárva.”
(*Iskola*, 431.)



Minden résztvevő aláírta az általa felolvasott oldalakat

A „Sár és hó” című nagyjezet felolvasása (Varga Tímea fotója)



Harap-utca három alatt
megnyílt a kutya-tár,
síp-pal-dobbal megnyitotta
Kutyafülű Aladár.
Kutya-tár! kutya-tár!
Kutyafülű Aladár!
(A kutya-tár)

Juli néni, Kati néni
– letye-petye-lepetye! –
üldögélnek a sarokba,
jár a nyelvük, mint a rokka
– letye-petye-lepetye! –
(Pletykázó asszonyok)

Fut a havon a fakutya,
vele fut a retyerutya,
din don diridongó.
Ha kiborul a fakutya,
lepotyog a retyerutya,
din don diridongó.
(Haragosi)

Weöres Sándor

(1913–1989)

A szöveg varázsa

Már serdülőkorában megjelentek versei, s már húszéves kora előtt költőként ismerte az ország. 19 évesen publikált először a Nyugatban.

Ma minden magyar óvodás fejből tud tőle legalább négy-öt verset. (Ugye Te is emlékszel?)[©] Olyan szövegeket, amelyek nem gügyögösek, nem erőltetettek, hanem „selypítés nélkül” (Kodály Zoltán), a magyar nyelv legtermészetesebb ritmusában és dallamvilágában megszólalva ragadják magukkal a kislányokat és a kisfiúkat egyaránt. Pedig ezek a varázslatos szövegek sokszor eredetileg nem is gyerekverseknek, hanem afféle nyelvi játékként, felnőttek számára íródtak.*

„Mert a legtöbb felnőtt, ha gyerekeknek ír, a gyermeket kezdetleges, együgyű lénynek tekinti, akihez le kell ereszkedni, én viszont a gyermeket kristályosan egyszerű, kozmikus lénynek ismerem, és felemelkedni igyekszem az ő értelmén kívüli ősi fantáziavilágába.” (W. S.)

d-r

Szállj, szél, szállj! Járj, ma-lom, járj!

Öntsé a ro-zsot, a bú-zót a ga-ra-ton át!

* Lásd bővebben: ITTÉZS Mihály, *Weöres Sándor gyermekversei zenei tükörben* (Miért szerethetik a gyerekek Weöres Sándor verseit?), Elektronikus Könyv és Nevelés = www.tanszertar.hu/eken/2006_02/im_0602.htm [2007. 02. 15 – innen való a kottarészlet is].



A szombathelyi Weöres-kompozíció részlete (Veres Gábor szobrászművész alkotása). A költő ebben a városban született

A költő nyelvi érzékenysége, verselési készsége páratlan, gondolkodására az egészben látás és a mitikus világszemlélet jellemző. Nagy hatással volt rá a szintén évtizedekig perifériára kényszerített gondolkodó és író, Hamvas Béla (lásd az első részben a [25–26. oldalt!](#)). Az ezerkilencszázötvenes–hatvanas években nem, vagy alig publikálhatott, elsősorban műfordításokkal foglalkozott – részben kényszerűségből, de a legmagasabb szinten. Sok szép szöveget ültetett át magyarra európai s különleges nyelvekből, például kínai-ból vagy szanszkritből is!

A nem-észelvű költészet legnagyobb magyar mestere. Mítoszai, szerepjátékai s a nyelven túli létezés csak általa létrehozott, zsongító dallamai megismételhetetlen csodái kultúránknak.

* (Sz. n.), Ostffyasszonyfa = www.kemenesvidek.hu/pages/frames/keret_f_32.htm [2007. 03. 18.]

Meghatározó élmény lehetett Weöres Sándor számára, hogy a 16 éves Petőfi a Csöngével szomszédos faluban, Ostffyasszonyfán töltötte 1839 nyarat. „1839 májusától szeptemberéig a faluban élő rokonainál, Salkovics Péter mérnöknel lakott Petőfi (akkor még Petrovics) Sándor. A mérnök és Petőfi apja, Petrovics István közeli rokonok voltak. Salkovics Mihály, a mérnök öccse egy vállalkozásához Petrovics Istvánt kérte fel kezesnek, de mivel a hitelt nem tudta visszafizetni, Petőfi szüleinek minden vagyona elúszott. Mihály ekkor beajánlotta mérnök bátyjához, aki ígéretet tett, hogy vállalja a költő további taníttatását. Így Salkovics Péter mérnök gondoskodott a 16 éves fiúról. Úgy tervezték, hogy két saját gyermekével együtt taníttatja, de talán az ifjúnak a szomszédos Csöngén élő Csáfordi Tóth (Széppataki) Róza iránti, köztudomásúvá lett vonzalma miatt erre nem kerülhetett sor. Együtt töltötte a nyarat másik rokonával, Orlay Petrich Somával is, aki később megfestette portréját. Több verset írt itt, amelyek a későbbi nagy költő szinte első próbálkozásai voltak. Ősszel tovább kellett mennie Sopronba, de a tervezett tanulás helyett katonának állt be. Petőfi emlékét őrzi a Ragyogó-hídon és az egykori Salkovics-házon elhelyezett tábla. Ennek a háznak az udvarán található egy kőasztal, amelyen állítólag verseit írta.”*

Valse triste

Hüvös és öreg az este.

Remeg a venyige teste.

Elhull a szüreti ének.

Kuckóba bújnak a vének.

Ködben a templom dombja,

villog a torony gombja,

gyors záporok sötétben

szaladnak át a réten.

Elhull a nyári ének,

elbújnak már a vének,

hüvös az árny, az este,

csörög a cserje teste.

Az ember szíve kívásik.

Egyik nyár, akár a másik.

Mindegy, hogy rég volt, vagy nemrég.

Lyukas és fagyos az emlék.

A fákon piros láz van.

Lányok sírnak a házban.

Hol a szádról a festék?

kékre csípi az esték.

Mindegy, hogy rég, vagy nemrég,

nem marad semmi emlék,

az ember szíve vásik,

egyik nyár, mint a másik.

Megcsörren a cserje kontya.

Kolompól az ősz kolompja.

A dér a kökényt megeste.

Hüvös és öreg az este.

(*A teremtés dicsérete* című

kötetben, 1938)

„A teljesség felé”

Korai remeklése a költőnek ez a vers. Kezdet és vég, születés és halál, teremtődés és elmúlás sosem volt még oly közel egymáshoz, mint az ő versvilágában. A *Valse triste* (*Szomorú keringő*) az elmúlásról szól, a lélek megbékéléséről úgy, hogy ennek a léleknek a békéje a természet erejéből táplálkozik.

A költeményben egymásra vetítődnek az őszi képek egy konkrét este villanásaival. Emlékek ködéből sejlének fel régesrégi hangulatok. Nyarak, piros lázak s vidám-szomorú dallamok zsongítják az elmét s a szívet. Észrevétlen lépteivel azonban a Semmi közelít – már csak a rímek szívdobbanásai figyelmeztetnek röppenő álmokra, elfogyó délutánok melegségére.

Külön figyelmet érdemelnek Weöres szóeleményei. Az utolsó előtti sor „megeste” szavának hangulatfestése pazarul zárja a verset. A cserje kontya „megcsörren”, a záporok „szaladnak”, az este „öreg”, a kolomp „kolompól” – ez utóbbi mit is tehetne mást? De ilyen feltűnő szóismétlésben?

Weöres szavai, szóképei nemcsak érzékeltetik velünk a nyelv erejét, hanem minden lehetőséget ki is használnak a legvégsőkig. Ezek a szókapcsolatok, szavak még éppen érthetőek, de már túlmutatnak a közvetlen valóságon. Ezért minden elmúlás-kép és borús hangulat ellenére is a mondott megbékélés derűje színezi lebegővé a szöveget. A költő különös érzékenységgel foglalja szavakba egy fiatal ember létösszegző gondolatait. Amiként tette ezt hasonlóan fiatalon Berzsenyi Dániel *Levéltöredék barátnéhez* című elégiájában („Lefestem szüretem estvéli óráit...”, „Agg diófám alatt tüzemet gerjesztem”; „...az emlékezetnek repdező szárnyai / visszahozzák élttem eltűnt örömeit”). Vagy teszi az irodalomtörténeti időben szinte ugyanekkor Kosztolányi Dezső („Piros levéltől vérző venyigék. / A sárga csöndbe lázás valamások. / Szavak. Kiáltó, lángoló igék” – *Októberi táj*).

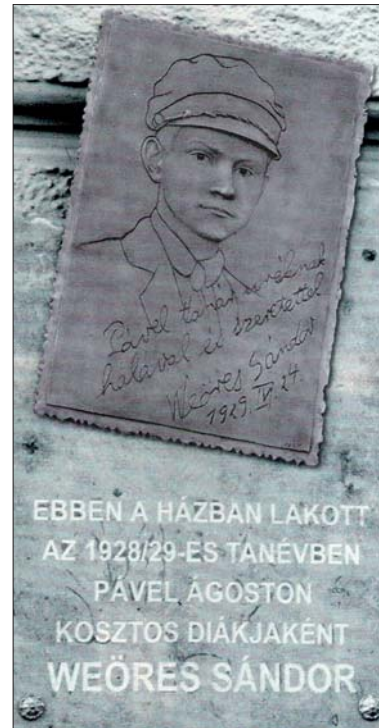
Az ember talán akkor érzi meg először, hogy törékenyebb már a vágy, mint a megvalósító akarat, amikor körültekintve saját múltjában, ekként vélekedik: „Egyik nyár, akár a másik”. Amikor szívébe költözik az egyformaság, amikor nem véd már meg sóhajtástól és elmúlástól „sem emlék, sem varázslat” (Radnóti). Amikor észrevétlenül otthonosan érzi már magát egyedül, mikor már „Mindegy, hogy rég, vagy nemrég...” Ez a vers erről az első pillanatról szól – ezért kicsit szomorú és kicsit kétségbeesett is. Egyfelől az érett értelem szembesülése az elmúlással, másfelől érzelmekből szőtt válasz az első rettenet csöndjére.

Weöres Sándor úgy volt költő, hogy közben filozófus is volt, nyelvész, fordító, csodagyerek és garabonciás diák. Mondottuk, „gyerekversei” ott zsonganak valamennyiünk tudatában, mindig figyelmeztetve, hogy remény mégiscsak lehet a legreménytelenebb pillanatban is. Könyvünkben már kétszer is emlegetett szerepjátékában, a *Psychében* egy múlt század eleji, képzelt költőnő „életművét” írta meg. (Lásd az első részben az 59–60. és a Pilinszky-fejezetben a 145. oldalt!) *Három veréb hat szemmel* című antológiájában a régi magyar költészet furcsaságait, mellőzött értékeit segítette közönséghez, olvasókhoz. *A teljesség felé* című esszékiötete pedig létértelmező gondolatait osztja meg velünk. Ekként: „...egyetlen ismeret van, a többi csak toldás: Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra”. Vagy emígy: „Írmagját se tűrd magadban semmiféle társadalomjavító szándéknak. Mert minden elvont közösség ködkép; és aki ködben rohangál, előbb-utóbb elevent tipor”. S végül: „Egyetlen érzés mindent elhomályosít. Egyetlen hang mindent elsüketít. Egyetlen szó mindent eltakar. Mégis: érzésen, halláson, beszéden át vezet az út.”

1. Értelmezzétek *A teljesség felé* című kötetből idézett mondatokat! – Gryllus Dániel elkészítette e „prózaversek” (egy részének) megzenésített változatát – ha tehetitek, hallgassatok bele a CD-be!

2. Kenedli István díszítőszobrász szakos diák érettségi vizsgamunkáját láthatod a fenti képen (Garas Kálmán fotója). Az emléktábla Szombathelyen, a Petőfi Sándor utcának azon a házán található, ahol a költő lakott, és kosztos diák volt a polihisztor-tanár Pável Ágostonéknál. Hogy tetszik Neked ez a vizsgamunka? Hányast adnál rá?

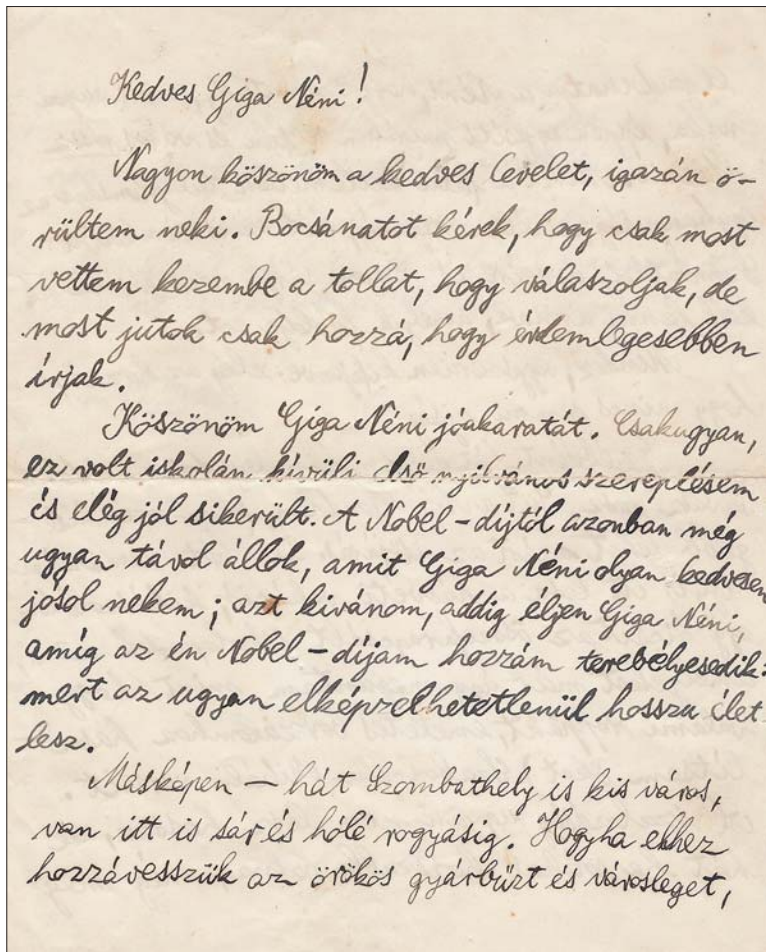
3. Ugyanezt a Weöres által dedikált diákkori fotografiát dolgozza fel a legfrissebb róla szóló tanulmánykötet grafikája is – ezt láthatod az alsó képen. (A könyvborítót Geosits Zsolt tervezte.) Formálj véleményt a borítóról is!



Lőcsei Péter tanár úr hiánypótló, dokumentumokat is tartalmazó *Weöres-tanulmánykötete* 2007 elején jelent meg

4. Végezzetek igazi forrásfeltáró munkát! Tegyük fel, hogy az alábbi, hasonlóban (fakszimilében) közölt levél szinte ismeretlen a Weöres-szakirodalomban, tehát kutatásotok teljesen eredeti lesz még akkor is, ha itt a levélnek csak az első oldalát tudjuk bemutatni. Ajánlott szempontok: évszám, kézírás jellege, a szóban forgó társalgási tárgyak, hangnem stb. – Láthatjátok, Weöres épp a Nobel-díjon tréfálkozik, s ez végül is majdnem „bejött” neki...[©]

Weöres Sanyi levele Giga néni-
(Weöres Gizellának) 1928-ból,
szombathelyi diákévei idejéből,
melyet Hanauer Zoltán ajándékozott
a Weöres Sándor Társaságnak
2002-ben



5. Psychéről, a 19. század elejére WS által teremtett költőnőről könyvünkben már több helyütt megemlékeztünk (lapozd fel e szöveghelyeket ismét![©]). Az utókor egyértelműen a költő egyik legjelentékenyebb teljesítményének tartja ezt a (posztmodern) szerepjátékot. – Keress még témákat egy leendő dolgozathoz, melyet „Férfi-írók női köntösben a magyar késő modern és posztmodern irodalomban” címmel írnál meg!

Az éjszaka csodái

(Részlet)

„Te! ha hiszed, ha nem hiszed,
úgy szeretem nevetésedet,
mint kinn ezt az éjszakát,
lámpavilágos éjszakát –
aranypor mállik az éj válláról
s szemközt a sarkon a cégtábláról
furcsán szökken a pentameter-sor elő:
»Tóth Gyula bádgos és vízvezeték-szerelő«
a nevetésed is milyen bolond:
mindenre illik és semmit se mond.”

6. Hasonlítsd össze egymással Kosztolányi Hajnali részegségét és Weörestől Az éjszaka csodáit!

7. Weöres Sándor ► egysorosokat, sőt egyszavasokat is írt. Hogy tetszenek Neked például ezek?

VII.

A por siet. A kő ráér.

XI.

Szép távolsággal itt vagy.

XXIV.

Szélkristály.

XXXIII.

Másodszorra elvész az első.

XXXVIII.

Árnyének.

8. Légy bátor s vállalkozó szellemű! Légy költő! Írj Te is hasonló verseket! Mi lehet a titkuk, hogyan fogsz neki a „munká”-nak?

A legfurcsább magyar falunemek:

Csempesskopács
Kajászószentpéter
Taktaszada
Szentbékálló
Pótóapáti
Borszőrcsik
Inécs-Kakucs
Vasszat
Ukk
Sé



EGYSOROS Verstulajdonságokat mutató, mindössze egyetlen sorból (olykor egyetlen szóból) álló „költemény”. A ritmikus rendezettség, szóképszerűséget, a hétköznapi szóhasználatból való eltérést erősnek érezzük benne, ezért fogadjuk el versként – holott lényegében még szövegnek sem tekinthető. Weöres Sándor esetében a mondatszerű zártság is a versszerűségét erősíti.

A modern tárcanovella mestere: Bächer Iván

Dido

Budapest teli van faluval.

Persze ezekben nemigen van jó hozama a földnek, és a marhát is csak ritkán hajtják ki már, de egy-egy pesti negyed, háztömb, tér vagy utca külön, kívülálló vidéki számára ismeretlen, lelkileg zárt világ, önálló hagyományokkal, mitológiákkal, törvényekkel, szokásokkal.

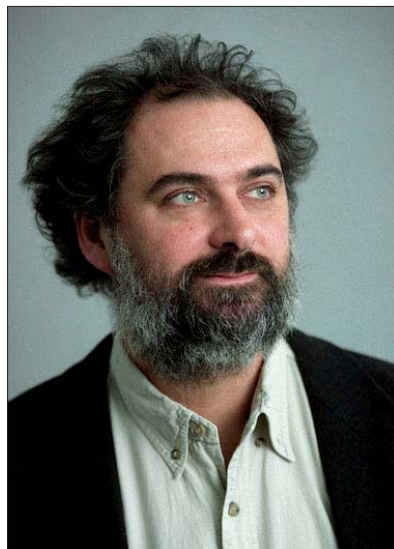
Egy-egy ilyen kis körben ismerik egymást a népek, ki ki tudja, ki kicsoda, mit csinál, hol lakik, köztudomású, melyik ház miről nevezetes, mindenki tudja, hol a legjobb a kenyér, hol váltják vissza az üveget, hol a legolcsóbb a sör, hol és mikor sétáltatják a pitbullokat.

És persze egy-egy ilyen láthatatlan határok között árnyalakok imbolyognak szüntelen, akiket csak az értő, otthoni szem vesz észre, az Óbuda megmaradt pár kockakövén lassan hazafelé imbolygó, már a kikészített két palack borán borongó hatalmas, komor embert, a József körúton, a Mária, a Pál utcákon a sikernek nekisétáló magabiztos, elegáns, derűs vagy annak tűnő örökpesti világfit, a Gát utcában félénken csavargó proligyereket és sorolhatnánk vég nélkül – a város minden szegmentje szellemekkel van teli.

A Pozsonyi út ez a harmincas években kiépült, jobb napok – igaz rosszabbakat is – látott utca is ilyen.

Aki itt, vagy a környéken él, az előbb-utóbb itt is lesz honos.

A Pozsonyi út messziről fölismeri a Kiskakukk úrnőjét, tudja, hogy van Pataki bácsi, mi van a gyerekekkel, köszönti a folszegett fejfel masírozó Bajor Nagyot, tudja, hol lagnak-laktak Rezek, Bekék, Vámosok, Kepesek. És persze a Pozsonyi úton is ott legelnek, a vijjogó trolik, az egymás hegyén-hátán parkoló autók között, a szellemek.



Az erre lakó az itt sűrűn föllelhető boltok szövevényében sem veszhet el. Jól kiismeri magát a jobbrosszabb, ősi és újabb keletű üzletek, zöldségesek, kocsmák, éttermek között, ismerik egy-egy egység történiáját, révedve emlegetik a Pozsonyi Sörözőt, vagy azt az időt, amikor a Piccolóban tizenhét volt a sör.

Minden Pozsonyi úti és környékbeli lakos ismeri jól a Wallenberg utca sarkán lévő baromfibtoltot is.

Remek üzletnek indult jó tíz éve, naponta friss árutól roskadoztak a hűtőpultok, az obligát csirke mellett mindig volt kacsa, pulyka, liba, egészben, szelve, ügyesebbek jutottak libahájhoz, pulykasonkához, olcsó pecsenyemájhoz, messzi tájokról is zárandokolt ide élelmes vevő.

Aztán pár éve leromlott a bolt hirtelen, választék csökkent, készlet csappant, hús besárgult, és ami a legmarkánsabb jelezte a bajt: bűdös lett rémesen odabenn.

Pár hónapja kipucolták a helyiséget úgy-ahogy, a plafonról pedig belógattak néhány szegfűszeggel telinyomott citromot.

Valami áru is akad még azért.

Akad még vevő is tehát.

Mint az az idősebb kutyás hölgy, aki múlt hét szerdáján betért ide. Törzsvevő a hölgy, 1935 óta lakik itt a Pozsonyi úton.

A hölgy, mint máskor, kikötötte a kis tacsót a bolt elé.

Ekkor azonban egy baromfiszállító munkás üvöltözni kezdett, hogy oda ne kösse ki a kutyát.

A hölgy tehát nem kötött, mondta a kutyának, hogy várja meg őt a bolt előtt, lassú a kutya, kicsi, öreg, szófogadó, ebben a korban már sem ereje, sem kedve, sem lelkesedése, sem ostobasága nincsen ellenkezni ebnek.

De hát szegény kiskutya nagyothall nagyon.

Miközben gazdája a pultnál állt a sorban, óvatlanul betotyogott a boltba.

Ekkor a baromfis megragadta a kutyát, fölkapta, a feje fölé emelte, és a nyitott ajtón teljes erejéből kihajtotta az utcára.

Az eljárás a bolt dolgozóinak legteljesebb egyetértésével történt.

A kutya kórházban van. Még él. Élnie kell.

De a baromfis bolt is él. Annak pedig nem szabad élnie.

Ennek a boltnak többé nincsen helye a Pozsonyi úton.

Természetesen bárkivel esik a barbárság – ha lenne állatvédelmi törvény –, börtönhónapok járnának érte.

De – mert van súlyosbító körülmény a földön – nem bárkivel történt.

Magával a Pozsonyi úttal. A Pozsonyi út lett megsértve, megalázva, arcul köpve a boltban.

A hölgy nélkül nincsen többé Pozsonyi út ugyanis. A hölgy úgy része a Pozsonyi útnak, mint a Palatinus házak vagy a Szent István park. A Pozsonyi úton persze a kutyát is sokan ismerik, sokan tudják erre azt is, hogy tizenhét éves már a kis, öreg eb, süket, beteg, és egyetlen társa a hölgynek, nevét is tudják sokan a kutyának,

errefelé még akad csodabogár is, akinek mond valamit ez a név: *Dido*, lakik még erre polgár, ki tudja, hogy Dido a hűség és önfeláldozás mitológiai asszonya, akinek mellesleg férjét megölték.

De Dido gazdáját nem csupán a Pozsonyi úton ismerik, hanem mindenütt, ahol még ezen a szomorún magányos nyelven ember beszél, mindenki, aki csak pár évre iskolába tévedt e tájon, ismeri a hölgy arcát, nevét, tudja, hogy a hölgy számára a Pozsonyi út bűvő otthoni táj, ismeri a sokszor leírt, gondosan belakott, legendás kicsiny lakást is, ahonnan Fanni és Dido elindultak a boltba azon a szerdai napon, sokan, akik soha nem jártak ott, tudják, hogy ha a hölgy az ablakához lép, akkor verssorok szállnak a Pozsonyi út fölé: „*Az ablakból egy hegyre látok, / engem nem lát a hegy, / Búvok, tollamból vers szivárog, / bár minden egyre megy.*”

Nem élünk oly korban – abba a boltba Pozsonyi úti, pesti, magyar a lábát be nem teheti többé.

Dido, a bűnös

Aki ír – újságba tárcát, cikket, más effélet –, az megszokja hamar, hogy írásának az esetek többségében soha semmilyen következménye nincsen.

Az írás a való világon nyomot nem hagy, tette nem ösztökél, nem ront és nem javít, agyban szikrát nem csíhol, szív kapuját nem tárja ki.

Legalábbis ritkán.

Aki ír, az hozzászokik ehhez, előbb-utóbb ki is dolgoz saját használatra valamilyen ideológiát a visszhangtalanságot magyarázandó és elviselendő, például, hogy ő magának ír csupán, megszokásból vagy kötelességből, vagy sportból vagy – urambocsá! – pénzért.

Így vagyok ezzel – mi tagadás – magam is.

Megszoktam már, hogy az írás elszáll és semmi sem marad.

De a világban az a szép, hogy néha nem úgy van, ahogy lenni szokott. Néha például az írás – ez esetben egy cikk – nyomán mégiscsak történik valami.

Ezt kellett megélnem nemrégiben.

Egyik cikkecském, amelyik Dido címmel jelent meg e lapban, egy baromfibtoltban történt esetről tudósított. Öreg, vak, süket, de nagyon jó, végtelenül tisztességes, becsületes, jó szándékú és törvénytisztelő kis kutyáról volt szó, akit – mert süketségéből kifolyólag nem hallotta a szóbeli intést – majdnem megölt a baromfis. A kutya gazdájának nevét nem írtam le, csak annyit említettem, hogy a hölgy tanárnő, fél évszázada a Pozsonyi út elején lakik, ismerői Fanninak vagy Fifinek szólítják, és a férje magyar költő volt, akit 1944-ben megöltek.

Na, most ezzel az írással ritka dolog történt.

Hatása lett.

Hatása, mégpedig többirányú.

Ezen irányok közül a legkevésbé fontos, pontosabban csak magánéleti jelentőséggel bír az a tény, hogy a cikkecskéért az irodalmi hetilapban megdicséért engem egy nagy magyar író. Az ilyesmi mindig jólesik, különösen annak, akit nem minden nagy magyar író szokott dicsérni. De hát ez magánügy.

Közérdeklődésre tarthat számot viszont az, hogy az írás nyomán meghökkentően sok telefon, levél, szóbeli üzenet érkezett a cikk írójához, de még inkább a szóban forgó hölgyhöz, akit nem csupán azonosítottak sokan, hanem rengetegen ismernek, számon tartanak, még akkor is, ha ez az ismertség nem kölcsönös, csaknem százan vették föl a telefont, pár emberi szót mondani az asszonynak, akit mindenki ismer, akinek csak egy kicsit is elfogadható magyartanára volt. (A szeretetből nyilván jutott a kutyának is – talán ennek is köszönhető, hogy Dido megmaradt és mára jól van egészen.)

A cikk megjelenése utáni napokban valami régi, tán sosem volt város, amelyikben még ismerték, számon tartották egymást az emberek, ismerték egymás jelenét és persze múltját, tudták, ki kicsoda, ki volt anyja, apja,

nagyapja, hol lakik és hol lakott, mit csinál, hogyan él és mi végre.

Másrésről viszont hamar föl kellett figyelnem arra, hogy azok, akik ezt az érzetet keltik, azok az emberek, akik a költőözvegyet személyes, közeli ismerősüknek, életük részének, darabjának, szerves részének tudják, érzik, ezek az emberek kivétel nélkül, negyven, inkább ötven, de még inkább hatvan év fölött járnak.

Szerencsés helyzetemből következőleg azonban nem csupán ennek a korosztálynak képviselőivel tartok napi kontaktust.

Fiatalok között is élek.

Közülük legtöbben újságolvasók, aki nem, az is újságot ír legalább. Valamennyien érettségizettek, döntő többségük egyetemista vagy az volt, harmaduk magyar szakos.

A cikk után vagy harminccal diskuráltam biztosan. A harmincből egy, egyetlenegy sem akadt, aki a fentebb említett koordináták alapján be tudta volna azonosítani a költő nevét.

Ez kicsit meglepett, igaz, már nem nagyon.

Ők tudnak valami mást, biztosan.

Két világban örölkünk.

A cikknek azonban voltak további konzekvenciái is.

Egy állatvédő egyesület följelentést tett a rendőrségen. Én ezzel nemigen értek egyet, nem csupán azért, mert a magyar rendőrség és igazságszolgáltatás állapotának ismeretében naivitásnak tartom az efféle kezdeményezést, de mindenekelőtt eredendően idegenkedem a feljelentéstől mint műfajtól, soha nem műveltem, és a hátralévő időben már nem is fogom, valahogy az az érzésem, hogy el lehet a dolgokat más-képp is intézni, ha már olyan fontos azokat elintézni – nem az, egyébként.

De hát ha mást jelent, istenem.

Még ez sem lenne túlzottan érdekes.

De a följelentés megfogant, az igazságszolgáltatás gépezetének fogaskerekei mozgásba lendültek, akta

nyílt, fedelére hosszú szám került, előadó veselkedett a munkának, jogszabálygyűjtemény vaskos kötete nyílt, gépirónó fűzött be papírt, osztályvezető neve kanyarintódott az iratra, és keményen koppant koronás pecsét.

Az eredmény az alábbiakban tanulmányozható.

Ez a levél csattanós cáfolata annak a sajátosan széles körben elterjedt és nyilvánvalóan előítéleteken alapuló közvélekedésnek, miszerint a magyar rendőrség nem működik.

Nem. A rendőrség a helyén van.

Bűn itt nem marad megtorlatlanul.

BRFK. XIII. ker. Rendőrkapitányság
Bűnügyi Osztály
Szám: 153-40-142/ 1996.

Fauna Egyesület és Alapítvány
Széchy Ágnes ügyvezető elnök részére!
1024 Budapest II., Keleti K. u. 22.

Hivatkozással az 1996. szeptember 24-én kézhez kapott - ismeretlen elkövető ellen tett - feljelentésére, az alábbiakról tájékoztatom:

A feljelentéshez mellékelt újságcikk szerint egy ismeretlen hölgy a Bp. XIII., Wallenberg u.-ban levő baromfiboldban kívánt kutyája társaságában vásárolni. Mivel élelmiszer-elárusító üzletbe állatot bevinni tilos, a bolt dolgozói erre a hölgyet figyelmeztették. A figyelmeztetés ellenére a kutya az üzletbe bement, ahonnan eltávolították.

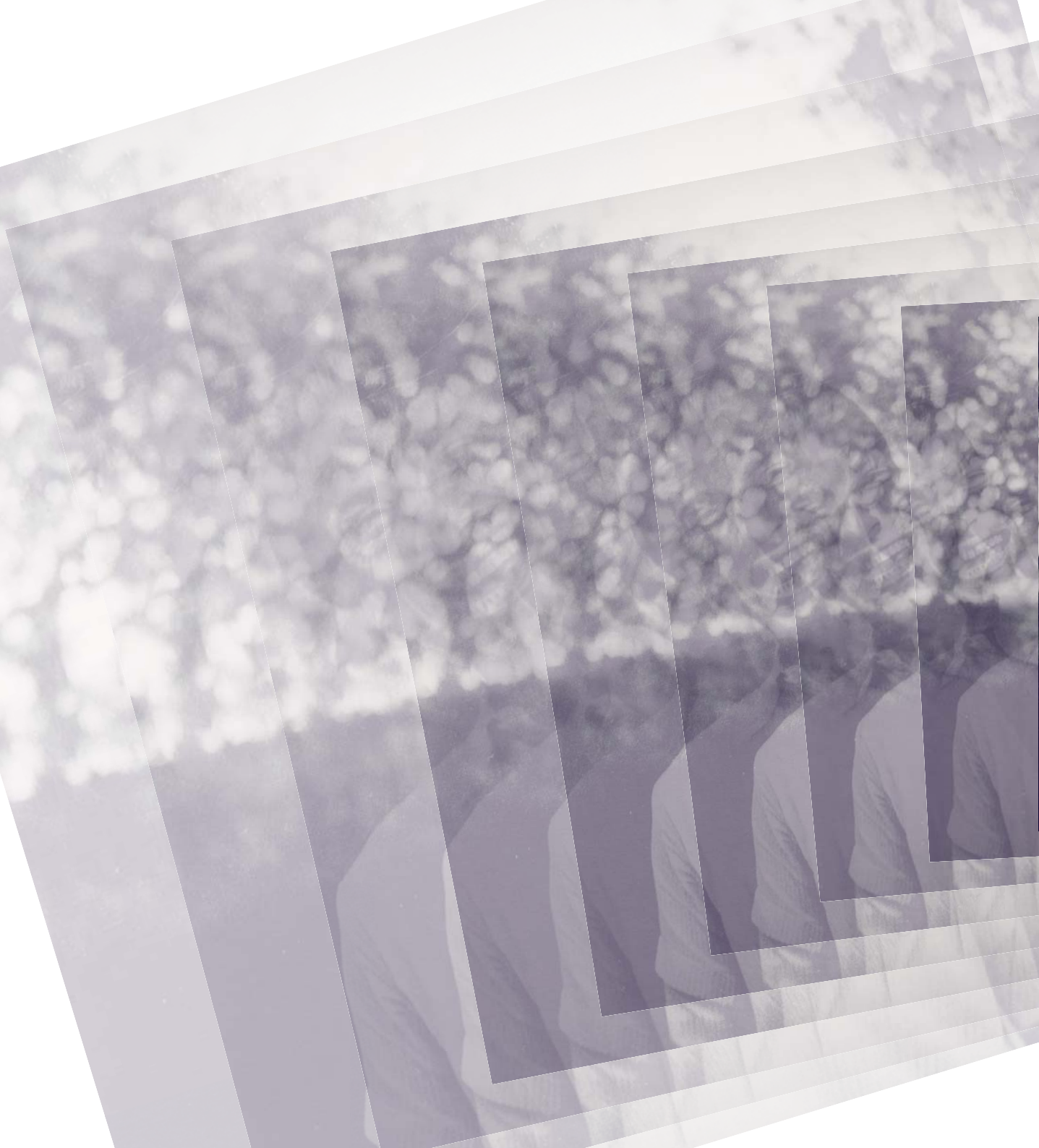
Mivel az 1968. évi I. törvény 13. §. (2) bekezdése szerint:

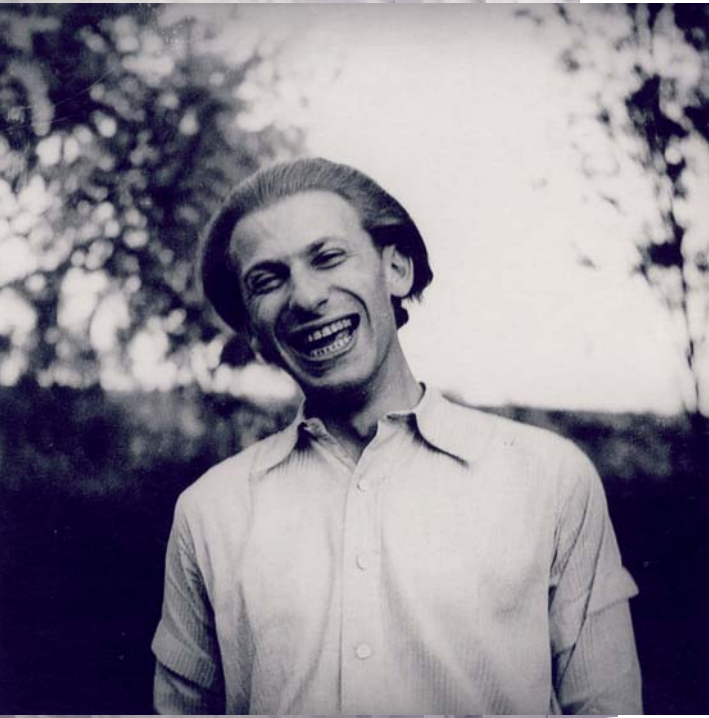
„Aki kutyát vendégforgalmat lebonyolító nyilvános helyiségbe vagy élelmiszer-árusító üzletbe beenged, illetőleg bevisz, három-ezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható”, kérem szíveskedjék közölni a cikkben név nélkül szereplő hölgy nevét és lakcímét a szabálysértési eljárás lefolytatásához.

Budapest, 1996. október 7.

PH.

aláírás
osztályvezető, kapitányságvezető-helyettes





Radnóti Miklós, 1934 (Müller Miklós felvétele)

Látásmódok

Örkény István	180
Nagy László	186
Nemes Nagy Ágnes	190
Szilágyi Domokos	194
Kertész Imre	198
Ráadás	204

„Minthogy a rövidtörténet más epikai formák utóéletét éli (azaz ennyi a saját műfaji léte), szükség-szerűen sajátja a parodisztikusság. Az epikus formálás hagyományos eszközei – a narráció, a leírás, a párbeszéd, a jellemrajz stb. – sorra tűnnek föl mint céljukra alkalmatlan, nevetséges kellékek. Ez a redukált, a csődöt deklaráló ábrázolás igencsak megfelel a racionális létezés számára alkalmatlannak ítélt világ bemutatásához. [...] Ambivalens szöveg keletkezik így, amely kifejezi az író szkepszisét munkájának, pozíciójának érvényességét illetően, ugyanakkor »megkapaszkodik« az emberi nyelv, beszéd, kifejezés roncsaiban. Ez a kettősség különösen szembeütő a groteszk ábrázolás körén belül.”

REMÉNYI József Tamás–TARJÁN Tamás, *Örkény István* = R. J. T.–T. T., *Magyar irodalom, 1945–1995*, Bp., Corvina, 1996, 124.

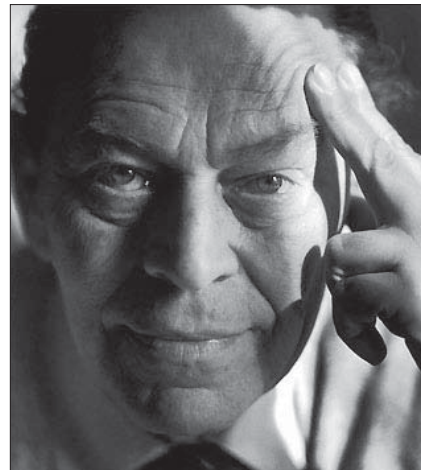
„2006. június 24. 11:35

Szöveg: Gaben

Esztergályos Károly rendező lehetetlennek tűnő feladatra vállalkozik: filmre visz *Örkény István* (1912–1979) Egypercesei közül jónéhányat.

Az *Örkény-lexikon* c. tévéfilm forgatása idén augusztus végén kezdődik a Centrálfilm gyártásában. A Duna Televízió és az Örkény Színház részvételével létrejövő

Örkény István (1912–1979)



Egyperces novellák

Franz Kafka, Jules Renard, Kosztolányi Dezső nyomán a műfaj „feltalálója” Örkény István. Körülbelül egy évtized alatt alakítja ki a formát: az első egyperces-kiadás 1968-ban jelenik meg, de az összeállítás később még változik.

A műfaj lényege a szerző által – „kétpercesen” – kifejtve megtalálható az *Arról, hogy mi a groteszk* című kötetbevezetésben. A formára rövideg, erős szerkesztettség jellemző (a látszólagos szerkesztetlenség ellenére is!). Tartalmi jellegzetesség a tömörség, sokrétegeűség, sejtetés – s mindenekelett a groteskség (olykor az abszurd közelében).

Makacs sajtóhiba

(Helyreigazító közlemény)

Lapunk keddi számában hírt adtunk arról, hogy a svéd tudományos akadémia díszdoktorrá avatott egy magyar tudóst – akit – őszinte sajnálatunkra – „dr. Pálpéter Péter Pál” néven említettünk. Ráadásul nemcsak a szövegben, hanem a tudósítás címében is hibásan közöltük a Pálpéter Péter Pál nevet. A jeles magyar tudós neve helyesen: doktor Pálpéter Péter Pál.

1. Örkény István egypercesei kiválóan alkalmasak arra, hogy az osztályban dramatizáljátok és előadjátok őket (például szalagavató-műsorban is nagyon jó szolgálatot tesznek)! Bizonyos vagyok benne, hogy igen jól fogtok szórakozni!®

Az egyperces novellák jellegzetes témái az alábbiak (melyek természetesen átfedik egymást):

- történelem (*Nézzünk bizakodva a jövőbe!*, *Életben maradni*, *Sóhajnak beillő szózat...*, *A pogány Süttőfia Süttő gondolatai...* stb.)
- háború (*Kenyér*, *In memoriam dr. K. H. G.*, *Havas tájban két hagyományok*, *Perpetuum mobile*, *A front mögött*, *Oththon*, *Emlék a háborúról* stb.)
- a mindennapi élet filozófiája és tragikomikuma (*Fasírt*, *Hogylétemről*, *Az élet értelme*, *Trilla*, *Információ*, *Klimax*, *Sokszor a legbonyolultabb dolgokban...*, *Az óbudai ikrek*, *Tudnivalók*, *közlekedési korlátozások...*, *Legmerészebb álmaink is megvalósíthatók!*, *Az autóvezető* stb.)

Megkapja a magáét az emberi kommunikáció, illetve kommunikációképtelenség (*Ahasvérus*, *„In our time”*, *In memoriam dr. K. H. G.*, *Információ*, *Klimax*, *Sokszor a legbonyolultabb dolgokban...*, *Itália*, *Emlékkönyvbe* stb.), a valóságos vagy fiktív talált szövegek és történetek grotesksége is (*Egy gonddal kevesebb*, *Makacs sajtóhiba*, *Apróhirdetés*, *Mi mindent kell tudni*, *Kivégzési szabályzat*, *Közvélemény-kutatás*, *Az Állatvédő Egyesület közleménye*, *Változatok* stb.).

Az anekdotikus elbeszélések, mindennapi csodák témái és műfajai tartoznak a következő típusba (*Szakmai önérzet*, *A megváltó*, *Az ember melegségre vágyik*, *Gondolatok a pincében*, *A sátán Fűreden* stb.), illetve a példázatok (*Halhatatlanság*, *Az utolsó meggyog*, *Nászutasok a légyapíron*, *Ballada a költészet hatalmáról* stb.) és a mesék (*A nagy menetelés*, *Fiaink* stb.).

Végül a viccekkel (*Hír*, *Emlékkönyvbe* stb.) és az újságműfajokkal (*Hírek és álhírek*, *Rendőrkézen az angol vonatrabló*, *Apróhirdetés*, *Az óbudai ikrek*, *Hír* stb.) zárhatjuk témák és műfajok gazdag felsorolását.

2. Íme, egy talált „egyperces novella”! (Miért mondhatjuk ezt – s éppen Örkény kapcsán!?) Ilyet bizonyára Te is tudsz „írni”! Próbáld meg!

Érvényes egy utazásra, átszállás és az utazás megszakítása nélkül, a járatok teljes hosszán, valamint a HEV Budapest határára belüli vonalszakaszain. A jegyet a metron és a földalattin az utazás megkezdése előtt, a többi közlekedési eszközön a felszállás után kell érvényesíteni. Bévégzős érvényesítés esetén 60 percig, a földalattin 30 percig lehet vele utazni. A metróvonalak közötti átszálláskor új jegyet kell kezelnie. A jegyet ellenőrzéskor fel kell mutatni, és az ellenőr kérésére át kell adni. • It is valid for a single trip without a change or interruption of the trip on the whole length of the line; and on the HEV (suburban railway) within the boundaries of Budapest. The ticket should be validated before the start of the trip on the metro and Millennium Underground, and right after the boarding on the surface public transport means. The ticket is valid for 60 minutes - and for 30 minutes on the Millennium Underground. Passengers are asked to validate another ticket when they change metro lines. The ticket should be presented and handed over to the controller on request. BKV Zrt. 666-112-4110

produkció nagy részét a teátrumban forgatják majd, főleg e társulat tagjaival – tudtuk meg *Fülöp György* producertől. Az operatőr *Bíró Miklós*, a látványtervező pedig *Jánoskúti Márta* lesz.

A rendező számára nem újdonság Örkény groteszk világa: 1985-ben már készített egy tévéfilmet az író több novellájának felhasználásával (Bevégezetlen ragozás). A televíziós munkáiról ismert *Esztergályos tavalay* készített egy nagyjátékfilmet is *Férfiakt* címmel: a *Gálffi László* főszereplésével készült alkotás össze kerül majd a publikum elé.

Az Örkény-lexikon mellett egy másik tévéfilm is forog hamarosan a Centrálfilm égisze alatt. A *Darvasi László* azonos című művén alapuló, *A veinhage-ni rózsabokrok* című alkotás szereplőválogatása épp a napokban kezdődött meg. A *Balogh Zsolt* által írt és rendezendő alkotás operatőre *Csukás Sándor* lesz; a forgatás kora összelel tartol. Ezt a filmet Magyar Televízió fogja majd vetíteni.”

GABEN, *Örkény Egypercesei filmvásznon* = www.moziplussz.hu/hir.php?id=2589 [2007. 02. 20.] (Be-tűhív közlés!)

Tóték



A Tóték ősbemutatója
a Thália Színházban volt 1967-ben

Örkény a dobozolásban olyan kiváló, sokjelentésű, „nyelven kívül” szimbólumrendszert talált, amely a színdarabot minden konkrétsága, időbeli és térbeli jelöltsége – a történet a második világháború idején, Mátrászentannán játszódik – ellenére általános érvényűvé teszi. Amiképpen Beckett klasszikus darabja az „értelmetlen várakozás” mindenkori archetipusává avatja Vladimírt és Estragont (*Godot-ra várva* – lásd könyvünk első részében: [62–63. oldal](#)), úgy Tót a kisember esendőségének és kisserűségének, az Őrnagy pedig a hatalommániás, bármikor megbolondulni képes embernek lesz a jelképe.

Örkény kedves témája a Tót család története, melyet eredetileg forgatókönyvnek szánt, majd először kisregényben írt meg. (Drámaként, tragikomediaként 1967-ben készült el.)

Ma is minden évben születik újabb és újabb bemutatója, ez is mutatja mindenkori aktualitását. (Legutóbb például: Beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház – 2005. január; Thália Színház, Kassa – 2007.)

Klasszikus filmfeldolgozása Fábri Zoltán *Isten hozta, őrnagy úr!* című mozija (1969) – Latinovits Zoltán és Sinkovits Imre főszereplésével.

A mű története egy közepesen hosszú mondatban összesűrítendő. Az Őrnagyot hálából néhány hét pihenésre fogadja a Mátrában élő Tót család, mert a tiszt a háborúban segítheti az ő Gyula fiukat, aki mellette szolgál, ám akiről családja nem is tudja, hogy már meghalt.

Az Őrnagy azonban nem egyszerű ember. Nem lehetünk bizonyosak abban sem, hogy megbolondult-e a harctéren, vagy eleve ilyen „hasadt” a személyisége. (Emlékeztethet bennünket Móricz Szegény *emberekjének* név nélküli katonahőse, aki szintén képtelen volt visszatalálni a civil életbe. Lásd említését a Brecht-fejezetben is a [264. oldalon!](#))

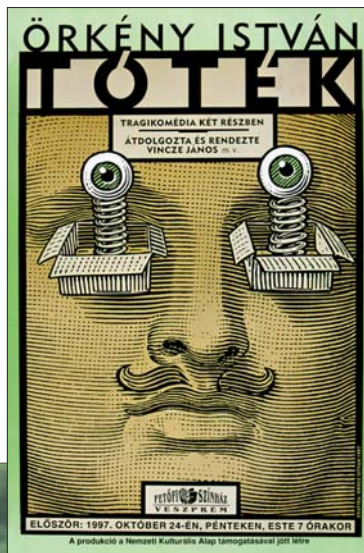
A Tót család igyekszik megőrizni mindennapi életének nyugalmit és az emberi méltóságot is. Ez elsőként ember mivoltukból következik, másodjára pedig abból a megtiszteltetésből, hogy Tót Lajos a falu tűzoltóparancsnoka!

Az őrnagy először foglalkozása jelképében (sisakviselés), később a mindennapi élet nyugalmaiban, aztán pedig emberi méltóságában alázza meg Tótot s az egész családot. Végül a kisember szabadságának legvégső morzsáit is fölzabálja.

Mikor már a budin sem hagyja békén a családfőt, annak ez már tényleg sok(k). Aztán a Tótoknak végre úgy tűnik, megszabadulhatnak az életüket megkeserítő hatalomhóbotos embertől (véget ér katonai szabadsága), ám ő újra visszatér... És ismét folytat(tat)ni akarja velük eszelős tevékenységét, a dobozgyártást. Tót Lajos azonban – ez a végtelenül szelíd ember... – fogja magát, és egyszerűen őt darabolja fel a margóvágóval.

Sajnos ezek az emberek a kiszolgáltatott helyzetekben való egymáskezes helyett csak az egymástól való eltávolodás lehetőségeit találják meg. Közvetett módon a doboz és a dobozolás valószínűleg ennek az elkülönülésnek, elzárkózásnak, bezártságának (is) a jelképe. – Az elidegenedés korlélményként való ábrázolása miatt a világ színházaiban az utóbbi félszázad legismertebb magyar drámája a *Tóték* (a *Macskajáték* mellett).

Orosz István színházi plakátja



Fábri Zoltán Isten hozta, őrnagy úr! című filmjében Ágika (Venczel Vera), Tót Lajos tűzoltóparancsnok (Sinkovits Imre), a felesége, Mariska (Fónay Márta) és az Őrnagy (Latinovits Zoltán)



„[...] Az otthon melege NEM a lakás melege. Ami különbséget tesz két Joliot Curie téri ötödik emeleti lakás között, azt nem lehet leírni egy apróhirdetésbe és sajnos ráfizetéssel sem lehet megvenni. Lehet, hogy szegény család gyermekeként mindig is az volt az álmom, hogy majd egyszer ezen a téren lakhassak és a Sas-hegyre nézzen a lakásom ablaka. És egy napon, amikor beköltözök és elérem azt, amiről annyit álmodtam rájövök, hogy a Joliot Curie téren se mindig melegít fel teljesen a forró fekete tea hideg téli hónapokon. Amikor pedig erre ráébredünk, már túl késő, hogy vágyainkat újra értelmezzük. Akkor már hiába keressük apróhirdetésben azt, amiről azt hittük, egy ötödik emeleti lakás kétszobás, akóvos, beépített konyhabútorral felszerelt, Sas-hegyre néző lakásban megtaláljuk.

Talán ha egyszer megtanulunk az után vágyakozni, ami már a miénk és felismerjük, hogy nem a tárgyak és az emberek tesznek minket boldoggá, hanem a boldogságunk tesz ki a tárgyakat és az embereket igazán fontossá, eljön az a nap, amikor lemerjük írni az apróhirdetésbe azt, amit keresünk: a boldogságot. [...]”

[Sz. n.], *Örkény-egypercesek*

– ahogy én látom = www.danyscorner.blogter.hu/?post_id=35537

[2007. 02. 20.] (Betűhív közlés!)

1. Kétségtelenül nagy ívű vállalkozás volna részletekről a *Tóték* színrevitele. De egyáltalán nem lehetetlen! A szöveget kicsit – ám nem nagyon! – meghúzza körülbelül kétórányi a darab játékidéje. Biztosan akad közöttetek néhány vállalkozó, esetleg éppen dramaturgnak készülő személy,[©] aki szívesen alkalmazná színpadra a művet!

2. Ha ezt megbeszéltétek, akkor meg kellene kérdezni, ki lenne szívesen díszlettervező, világosító, hangmérnök, sűgő, ügyelő stb. Írjátok össze, kiknek a munkája szükséges egy igazi színházi előadáshoz!

3. Biztosan akadna köztetek kiváló plakáttervező is! Lássatok egy példát az előző oldalon!

4. Érzékelhetitek már most, a tervezéskor, hogy egy színelőadás mennyire összetett munka – de méltó feladat egy igazi osztályközösség számára! A *Tóték*-előadásban ebből a szempontból az a legérdekesebb – ha megcsináljátok, meglátjátok! –, hogy sok-sok ember elszántsága szükséges ahhoz, hogy a közös munka sikeres legyen, ugyanakkor azonban a „világot jelentő” deszkákon szinte csak négyen játszanak. Bár rivaldafény csupán rájuk esik, a dicsőség, a siker, az öröm rajtuk keresztül mindenkié lehet!

5. Keresd meg azt az egypercest, amelyhez kapcsolódik az oldal szélén olvasható blogbejegyzés! Igaza van a szerzőnek?



Petrik Szilárd (Örnagy) és Pálos Árpád (Tót) budi-jelenete a kassai Thália Színház 2007-es előadásán

Trilla

Kicsavarja a papírt az írógépből. Új lapokat vesz elő. Közibük rakja az indigót. Ír. Kicsavarja a papírt az írógépből. Új lapokat vesz elő. Közibük rakja az indigót. Ír. Kicsavarja a papírt az írógépből. Új lapokat vesz elő. Közibük rakja az indigót. Ír. Kicsavarja a papírt. Hús év van a vállalatnál. Hideget ebédel. Egyedül lakik. Wolfnének hívják. Jegyezzük meg: Wolfné. Wolfné. Wolfné.

TRILLA Eredetileg zenei műszo, ma számítógépes program neve is. A zenében az önálló dallam nélküli díszítőelemet jelenti (két hang pergő váltakoztatása).

6. Teszerinted miért kell megjegyeznünk Wolfné nevét?

7.



Keress meg könyvtárban az olvasásszociológus vizsgálatának összegzését a *Trilla* befogadásáról, értelmezéséről: KAMARÁS István, *A Trilla szólamai (Egy Örkény-egyperces olvasatai)*, Bp., Holnap, 2003. – Mi a véleményed az értelmezésekről, illetve az értelmezések értelmezéséről?

Kamarás István vallás- és olvasásszociológus, irodalomtudós, író, meseíró (Sárközy György fotója)

„Én Önnek, mint az írónak, nem tanácsolom, hogy ilyen írás közlését kérje, és közléséhez hozzájáruljon. Úgy gondolom, ebben egyetért velem – legalábbis elvileg –, hogy az írói hivatásnak a mi társadalmunkban nem az a célja, hogy az író egyéni érvényesülését, hanem hogy a népet szolgálja, még pedig nem akárhogy. És aki azt akarja szolgálni elsősorban, az nem engedi meg akármilyen írásának a publikálását csak éppen azért, hogy »három év után esetleg nyomdafestéket lássak« – amint ezt kísérő soraiban írja.” (Részlet Nemes Dezsőnek, a Népszabadság szerkesztőbizottsága vezetőjének – akit Örkény a hadifogságból ismert – leveléből, melyet az *Ólmos eső* című novellával kapcsolatban küldött 1961. május 16-i dátummal az írónak.)

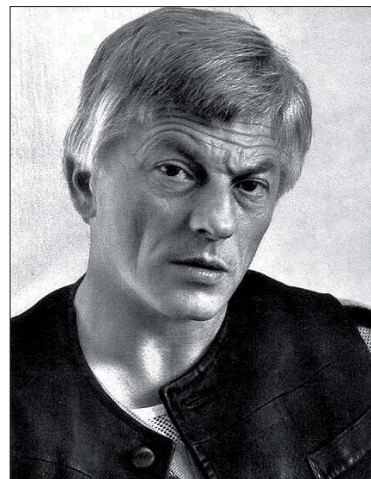
Egy „ólmos novella” története. Örkény István egy betiltott írásának levéldokumentumai, közli RADNÓTI Zsuzsa = www.c3.hu/scripta/jelenkor/1999/12/radnoti.htm [2007. 12. 19.]

„Szociológiai és szociálpszichológiai empirikus kutatásaim során több alkalommal alkalmaztam tesztként a *Trilla* című Örkény-novella értelmezését. Arnold Hauser (1982) szerint a műalkotás befogadása egyben morális próbatétel is. Arra a kérdésre, hogy „Miért kell Wolfné nevét megjegyezni?”, válaszolhatunk úgy, hogy a) nincs semmi okunk ennek a jelentéktelen valakinek a nevét megjegyezni, b) meg kell jegyeznünk, b1) mert élete és sorsa szomorú, b2) mert elretentő példa, b3) mert bűnös abban, hogy így elromlott az élete, b4) mert munkáját pontosan végzi, b5) mert ember, egyedi, semmi mással nem pótolható.”

KAMARÁS István, *Vallásosság és irodalomolvasás* = www.hunra.hu/ira/kamaras_istvan.doc [2007. 07. 09.]

Nagy László

(1925–1978)



Nagy László,
a ► képviseleti költészet
„megkésett modernség”-ének
jelentős alkotója

Ki viszi át a Szerelmet

Létem ha végleg lemerült
ki imád tücsök-hegedűt?
Lángot ki lehel deres ágra?
Ki feszül föl a szivárványra?
Lágy hantu mezővé a szikla-
csípőket ki öleli sírva?
Ki becéz falban megeredt
hajakat, verőereket?
S dúlt hiteknek kicsoda állít
káromkodásból katedrálíst?
Létem ha végleg lemerült,
ki rettentí a keselyűt!
S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!
(1957)

KÉPVISELETI KÖLTÉSZET Egy közösség és/vagy eszme jegyében való alkotásmód. A magyar irodalom jelentős iránya, a reformkortól kezdődően meghatározója. Az irodalomnak közösségi-közéleti, sőt olykor politikai szerepet szán (Petőfi Sándor, Ady Endre, József Attila). Szövegeire társadalmi-közösségi elhivatottság és eszköz jellegű esztétizmus jellemző: a metaforikus versbeszéd, az élményszerűség s mindenekelőtt a vallomásosság. Nagy László mellett jeles alakja még Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, később pedig a már megidézett Nagy Gáspár (lásd a 37., illetve a 42. oldalt!).

A túlsó part

Nagy László szelíd-haragos kérdéssorozata a bizonyosságról (is) szól: arról, hogy van, de legalábbis lehet valaki, aki átviszi „fogában tartva / a Szerelmet a túlsó partra”. Ha csak a határozott írásjelváltást figyeljük, láthatjuk, a felkiáltójelek nemcsak az indulat fokozódását, hanem ennek a bizonyosságnak az egyre határozottabbá válását is jelzik.

E vers ars poetica. Költői beszéd arról, hogy Nagy László magyar versszerző milyen értékeket vél fontosnak életben, történelemben. S ebben a beszédben és értékvállalásban régi hagyományaink folytatója, hisz szonettformát idéző tizennégy sorosa mindenekelőtt arról szól, hogy „A cél a küzdés maga” (Madách); hogy „Előttünk egy nemzetnek sorsa áll” (Vörösmarty); s hogy „Ha majd szellem napvilága / Ragyog minden ház ablakán” (Petőfi)... De megszólal ebben a versben Babits Jónása is, József Attila, Radnóti, Berzsenyi – s talán még Szindbád és Esti Kornél is.

Az igeformák egyes számban beszélnek, a kérdező a lírai én, az alany azonban mégis általános. Bárki lehet, aki válaszol, aki „káromkodásból katedrálíst” ácsol, aki „fölfeszül a szivárványra”, aki hisz abban, hogy „keselyűt rettenteni” érdemes.

A vers értéktartománya két szélsőség között feszül: egyik oldalon minden hideg, színtelen és kihalt, a másik oldalon zene, melegség, szivárvány, becézó szó – és Szerelem. Ám minden elveszíthető: ha nincs vers, ha nincs költő, ha nincs művész, aki érzékeny szóval biztat, akinek „dúlt hite” a szépséggel viselős.

Nagy László a metaforák költője. E versében is legalább tucatnyi azonosítást, jelentés-egybeolvadást találhatunk. Ezek mindegyike a maga képiségevel bontja teljessé a harmóniát, illetve annak hiányát. S a vers végén a Szerelem már szimbólummá emelkedve fogja össze a „tücsök-hegedűt”, a „deres ág”-at, a „verőereket”, a „keselyűt”, a „katedrálist”. A konkrét, megfogható valóságra épülő képekből fokozatosan épül föl az a jelentés, amelynek lényege a sejtetés lesz. Az olvasó gazdagítja teljessé saját életének tapasztalataival az utolsó felszólítás tartalmát. Azért, hogy aztán visszafelé is újraértelmezze a kérdéseket, s megértse a szavak mögötti mondandót.

A szöveg létösszegzés is, látomásos jövendölés – a megismételt halál-metaphora azonban feltételes jelentést hordoz („Létem ha végleg lemerült...”). Nem az elmúlás közeledte gyötrő, hanem a létezés bizonytalansága: a küzdelemben való egyedülvalóság félelme.

A *Ki viszi át a Szerelmet* költője tudja, hogy minden vers ezért íródik: mert szó a versben, ember az emberben, vagyis a megértésben, a szerelemben élhet tovább.

1. Mit gondolsz, miért nincs kérdőjel a *Ki viszi át a Szerelmet* cím végén? Mi ennek itt – a szabályosságtól való eltérésnek – a poétikai jelentősége?

2. Hallgassátok meg Sebő Ferenc, illetve a Republic együttes előadásában a *Ki viszi át a Szerelmet* című verset, illetve annak átiratát!

3. Nézz utána a legújabb szakirodalomnak! Kálmán C. György irodalomtudós volt az első, aki a rendszerváltás után megkérdőjelezte Nagy László költészetének nagyságrendjét. Keresd meg ezt a híres tanulmányt, bizony már a címe is eléggé provokatív: *Mi a bajom Nagy Lászlóval?* – Készíts ehhez és/vagy Nyilasy Balázsnak a [lap szélén](#) idézett tanulmányához vitairatot Nagy László költészetének korszakos értékei mellett érvelve!

4. A tanulmányok elolvasása után mi a véleményed a *Tűz és a Versben bujdosó* című költeményekről? Egyetértesz az irodalomtudósokkal?

„A vers – ha a hatvanas évek kontextusában betöltött rendkívüli jelentőségével tisztában vagyok is – komoly hiányérzeteket hagy bennem. Miért? Alighanem amiatt az alapvető, a mű esztétikumának hitelét rontó ellentmondás miatt, hogy míg a közvetlen szemantikai sík a pátosz kiküzdésének mozzanataira irányítja a figyelmet, minden ízében, minden gesztusában azt hangsúlyozza, milyen roppant, heroisztikus erőfeszítést igényel a vereshőtől a vállalt feladat teljesítése, addig a költemény egyéb síkjain, egész versépítési módjában nyoma sincsen semmilyen esztétikai jellegű, hitelesítő nehézségnek. Tücsökhegedűt imád ez a vereshős, deres ágra lehel lángot, szivárványra feszül föl, roppant erőfeszítéssel sírva ölel sziklákat lágy hantú mezővé, káromkodásból katedrálist állít, keselyűket rettent, és foga közt viszi át a Szerelmet a túlsó partra, azaz *csupa fájdalmasan nagy erőfeszítést kívánó cselekvést végez, csupa másnemű, ellenálló objektumra kényszeríti rá a maga akaratát, a versépítés viszont [...] semmit sem idéz föl a küzdő erőfeszítés élményéből.* Ezen a síkon minden elrendezett, gördülékeny, tiszta, akadálytalanul ívelő, teljesen zengő.”

NYILASY Balázs, *Kritikus töprengések egy jelentős költőről* = Alföld, 1986/2, 78–83; idézet: 79.

5. A költő egyik legszebb alkotása a *Versben bujdosó* című, ars poeticaként is felfogható, egyetlen mondatnyi, önmegszólító drámai monológ. Gyűjts még hasonló tematikájú és műfajú verseket a magyar irodalomból, s vizsgálj meg őket együtt! Milyen szempontokat találnál jónak egy többszörös összehasonlító elemzéshez?

A „bolgár szoba” részlete az iszkázi szülőházban (Veszprém megye)



Versben bujdosó

Versben bujdosó haramia vagy, fohászból, gondból, rádszabott sorsból hirhedett erdőt meg iszalagos bozótot teremtész magad köré, vele fekete éjt, hol fehér inged is rebegő selyemlidérc, alkohol szélverte lángja csak, versben bujdosó haramia vagy, szemed, a szemed is tünedező, levelek rése ahogy tágul, ahogy szűkül, de mindig másutt, szüntelen célzó, de célozhatatlan, kintről ordasi tűz s fegyelem, belül piros őzike-csillag – belül véredtől, véred vasától hártványid azúr ablakai közt káprázatos világ a vemhed s vétked, mert ott ragyog igazi nap, versben bujdosó haramia vagy, megáldott szakállas anyaság, partizán-anyaság, lomb-koronás, hogy az éterben cirkáló öklök ünnepén eleven dob ne lehess, hogy léted értelmét el ne vetéld a halál dögönyöző bábáitól és csipesz-kezek nehogy kiszedjék érzékeid tündéri villámaid s kötözzék csokorba tükör elé, megfagyna minden, ha lélegező

ingedbe kő-cölöp öltözne föl, koszorúzd lombbal és tartsd meg magad, versben bujdosó haramia vagy, az vagy: mert égi és földi körök lángolnak s hamuként lehull a madár, mert gyászban megtébolyodva forog aki a kereket hozta világra és sír a propelleres juharfa-mag, mi lett a róla-vett ősz-ideából, s mert nem éden az ég, ahol ejtőernyők nyílnak: a halál margarétái s bezárul a lét – mert az áldás is zagyva ha manna és puszkapor keveredik, mert fénykaszáknak fordítva hátat megrémült kised az anyai kaput üti ökölrel, s döbbenetükben futnának a fehérje-láncolatok óriás hegygerinc-csordái vissza elbújni a bátor, pici ősz-sejtbe, vissza a fölgyújtott holdak alatt – versben bujdosó haramia vagy, moha-csizma rajtad és hangya-telep és izzasz a nyugtalanság mérgeitől és ítélsz a hűség tövisei közt és holtig a hűségtől nem menekülsz, versben bujdosó haramia vagy, kesztyűdet: ötujjú liliomodat kidobod a szimatoló ebek elé, vallatják, szívárogo belőle a vér.

6. Nagy László kiváló műfordító is volt. A bolgárok annyira megszerették költészetük átültetéséért, hogy tiszteletére szülőházában egy „bolgár szobá”-t faragtak fából. – Olvass el néhányat ezekből a fordításokból!

7. S mindezek mellett érdemes utánanézned Nagy László képzőművészeti munkásságának is. (Évtizedekig az Élet és Irodalom képszerkesztője volt – máig tartó hatással!)



*Nagy László rajzainak
egyik kedvenc motívuma a ló*

Tűz

Tűz
te gyönyörű,
dobogó, csillag-erejű,
te fűtsd be a mozdonyt halálra,
hajszold, hogy fekete magánya
ne legyen néki teher,
tűz
te gyönyörű,
ihlet, mindenség-gyökerű,
virágozz a vérző madárban,
égesd, hogy a sorsot kimondja,
nem a hamuvá izzó csontja,
virrasztó ígéje kell
tűz
te gyönyörű,
jegeken győztes-örömű,
ne tűrd, hogy vénhedjünk sorra
lélekben szakállasodva,
hülve latoló józanságban,
ahol áru és árulás van,
öltöztess tündér-pirosba,
jéghegyek fölé piros bálba,
ifjúság királya,
tűz!

Nemes Nagy Ágnes (1922–1991)



A visszajáró

Ez volt az asztal. Lapja, lába.
Ez volt a drót. Ez volt a lámpa.
Pohár is volt mellette. Itt van.
Ez volt a víz. És ebből ittam.

És kinéztem az ablakon.
És láttam: ferdén hull a pára,
nagy, égi fűz lógatja ágát
az esti rét sötét tavába,
és kinéztem az ablakon,
és volt szemem. És volt karom.

Most széklábak körül lakom.
Minden tárgynak térdéig érek.
Akkor vállal vágtam a térnek.
S mennyi madár volt. Mennyi tér.
Mint egy szélfújta lángfűzér
szirmai, tépve és lobogva
szálltak, rajokban sutorogva,
egy dobbanással szerterántva,
mintha egy szív madár-szilánkra
pattanna szét, repülne szét –
ez volt a tűz. Ez volt az ég.

Elmegyek. A padlólapot
ujjal érintgetném, ha tudnám.
Alacsony léghuzat, az utcán
húzódok. Nem vagyok.

Én és a világ

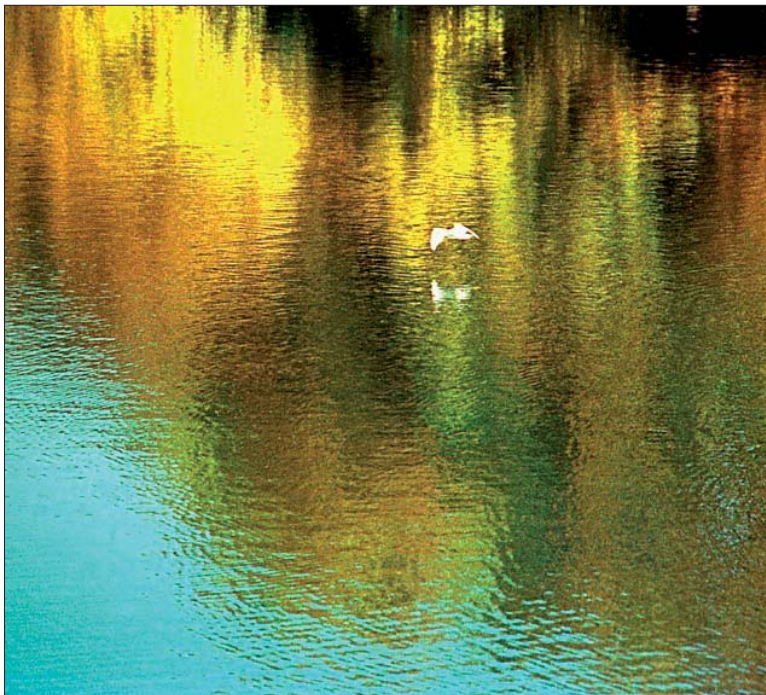
Nemes Nagy Ágnes az objektív líra, az új tárgyiasság költője. Az irányzat, mint emlékszünk rá (lásd a 37. és 89. oldalt), a huszadik század húszas–harmincas éveiben keletkezett. Nálunk elsősorban Babits, Szabó Lőrinc és József Attila költészetére, egy-egy pályaszakaszára jellemző. A szó jelentése elsősorban arra utal, hogy a lírai én a lét nagy kérdéseire a magyarázatokat a rajta kívül álló világtól reméli. Úgy véli, ama világ struktúrájának és törvényszerűségeinek felismerése hozzásegítheti őt saját belső végtelenjének feltáráshoz. Végül is ilyen fajta szerzői nézőpont érhető tetten a *Semmiért Egészen* (Szabó Lőrinc) látszatra szélsőségesen individuális beszédmódjában. Innen eredeztethető az *Óda* testisége vagy az *Eszmélet* részvétlensége is – mindkét pozíció az én és a világ közötti párbeszéd jellemző lenyomata.

A *visszajáró* beszélője hasonlóképpen hétköznapi tárgyakat vesz szigorú és látszatra száraz leltárba. A versfők felütései is éppoly jelentéktelen töltelezszavak, mint életünkben a megidézett verstárgyak: „Ez”, „És”, „Most”. Egyetlen tartalmas szakaszkezdő szót találunk, ám ezt a csúcsponton: „Elmegyek”. Mondattani hibák, szokatlanságok lesznek tartalommal eme versfőkben s az első-második szakasz monotonná gyűrt „Ez”, „és” szavaiban. (Lásd továbbá például ezt a „mondat”-ot: „Lapja, lába.”)

Minden elmúlt ebben a világban, minden csak emlék vagy legfeljebb „szélfújta lángfűzér”. Emlékezni sem jó már, mert igazából nincs is, aki emlékezzen. A tűz még meglenni látszik, akár az ég is, de a való élet, vagyis a víz és a föld már nincsen sehol. Nincs már semmi, ami megfogható, amibe kapaszkodni lehetne.

A *hasonlat* tipikus példája annak a típusú szövegnek, amelyből még természettudományi információkat is szerezhetünk... Ha valaki nem tudná, mi az a kvadricepsz, a szövegből visszafelé következtetve kitalálhatja!

Poétikailag legérdekesebb azonban, ahogyan a költő eljártssza, hogy hasonlatot ír. Holott közben hét soron keresztül valójában egy ok-okozati kapcsolaton alapuló metonimikus gondolati ívet alkot meg. Ráadásul ezt a képsort majdnem önmaga paródiájává avatja, annyira „túlírja”. Sőt, mondhatjuk, a fölösleges terjengősség és a kisszerű tárgy–nagyívű mondandó ellentmondás okoz is ilyen hatást. Végül azonban csak létrejönne a hasonlat, ám akkor meg kiderül róla, hogy nem is hasonlat, hanem allegória... Csak épp visszafelé kell olvasnunk a verset, visszafelé kell megértenünk, hogy az eltörött evező a hiábavaló erőfeszítés példázata... A feloldatlanul maradó feszültség és a poentírozott befejezés ráadásul segít megőrizni valamennyit a költészet eredendő játékosságából is. (Lásd a vershez a [193. oldali](#) képet is!)



Hasonlat

Aki evezett kezdődő viharban, képtelenül feszítve kvadricepszét a lábtámasz szikláját tolva el, s akinek akkor súlytalan maradt váratlanul a jobbkeze, mivel repedt nyélről a lapát hátracsuklott, és aki akkor megbiccent egész testében – az tudja, amit én.

„Azt gondolom – már elég régóta –, hogy voltaképpen mindenki költő. Mindenki költő, az is, aki sosem olvasott vagy hallott verset, és az is, aki rögtön elkattintja a rádiót, ha versről van szó. Mindannyian kivétel nélkül tele vagyunk kifejezetlen tudattartalmakkal, érzelmek és alig-gondolatok feszültségeivel, verstorzókkal, és verscsírákkal, amelyekből mi lesz? Rendszerint nem több, mint egy felkiáltás, egy félmondat vagy egy kézmozdulat. A kertész, aki rámutat egy fára, és azt mondja: „hegyi-juhar”, a futballszurkoló a gól után, az öregasszony, aki fényesre törli a jonatánalmát – mind verset mondott; anélkül, hogy tudna róla.”

(N. N. Á, „Tünékeny alma” – részlet)

Sófalvi János: Ősz

Fák

Tanulni kell. A téli fákat.
Ahogyan talpig zúzmarások.
Mozdíthatatlan függönyök.

Meg kell tanulni azt a sávot,
hol a kristály már füstölög,
és ködbe úszik át a fa,
akár a test emlékezetbe.

És a folyót a fák mögött,
vadkacsa néma szárnyait,
s a vakfehér, kék éjszakát,
amelyben csuklyás tárgyak állnak,
meg kell tanulni itt a fák
kimondhatatlan tetteit.

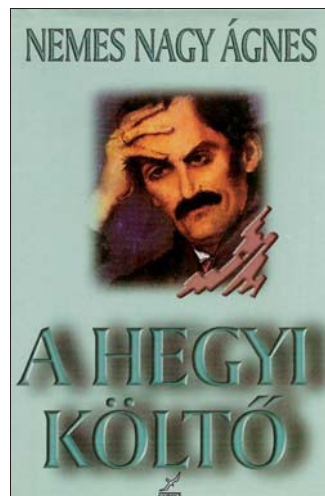
Nemes Nagy Ágnes egyik legszebb s általa is igen kedvelt lírai darabja a *Fák. Összegyűjtött verseinek* élen található, vagyis kitüntetett helyzete van az életműben. Ha elolvassuk a szöveget, bizony indokoltan tartjuk a kijelentést és a helyzetet is. Kétségtelen, hogy remekművel van dolgunk. Ilyesmiről pedig akkor beszélünk, amikor valamely műalkotás legkisebb részletében is az egésznek a mondandóját képes hordozni. Nemcsak ugyanazt az akkordot tudja megszólaltatni, hanem minden hangjegyében és betűjében valamennyi részlete is a műegész képzetét és érzetét nyújtja.

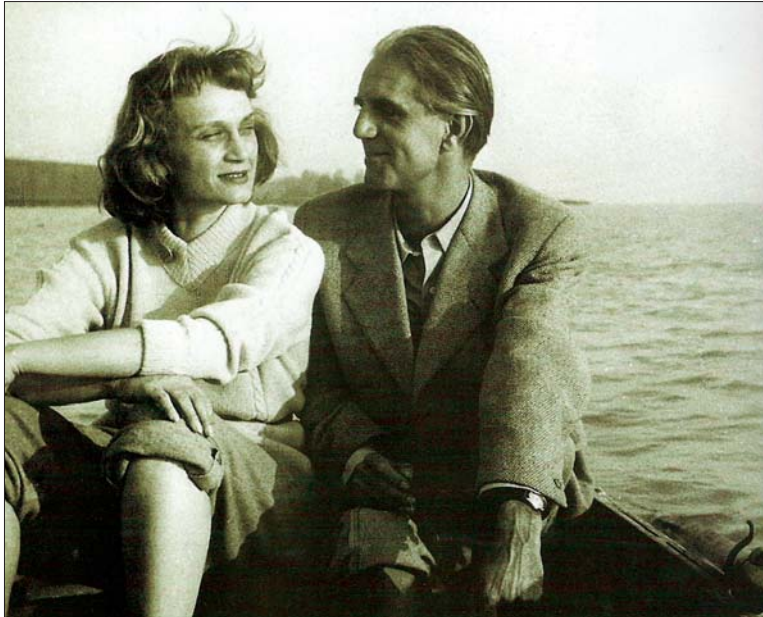
A *Fák* pedig éppen ezt teszi. Varázslata megfejthetetlen, sejtetései borzongatóan szépek, hasonlata ismételteretlen: „és ködbe úszik át a fa / akár a test emlékezetbe”. A remekmű titka, hogy miközben a halálról beszél, aközben szüntelenül az életre gondol, és élni akarásra biztat. Minden szava a lemondásról szól, a szövegegész azonban derűs, érez, lát és gondol: mégiscsak kegyelmet érdemel az ember a Földön.

1. Idézz fel magadban gyerekverseket a költőnőtől (lásd még a [30. oldalt!](#))!

2. Nemes Nagy Ágnes férjével, Lengyel Balázs íróval, kritikussal, szerkesztővel együtt alapított egy irodalomtörténeti jelentőségre szert tett, egy nemzedék emblemmájává (nemzedéknévvé) is vált folyóiratot. Nézz utána ennek a lapnak, illetve évtizedekkel később újraindított utódjának!

3. Nemes Nagy Ágnes nemcsak költő és műfordító, de kiváló esszéíró is volt. Babits Mihály életművének egy egész könyvvel adózott. A *hegyi költő* címmel írt nagytanulmánya példa értékű alkotás egy életmű következetes megközelítése szempontjából. – Olvass el belőle részleteket!





Nemes Nagy Ágnes és Ottlik Géza (Szigliget, 1957. október)

4. A költőnőt legendás barátság fűzte Ottlik Gézához. Az író számára meghatározó élményt jelentett az ő felismerése, mely szerint Kazinczy Ferenc – tavalyról már ismert – *Fogságom naplója* című könyve nem napló, hanem regény. (Lásd erről: N. N. Á., *Film, a 18. századból* = N. N. Á., *Szó és szótlanság. Összegyűjtött esszék I*, Bp., Magvető, 1989, 402–407.)

Mit gondolsz, mi a különbség alapvetően egy regény és egy napló között? Elsősorban prózapoétikai érveket sorolj fel! (Lásd a Márai-fejezetben a [154–155. oldalakat](#), továbbá könyvünk utolsó egységében Kazinczy művének más szempontból való ismételt említését a [288. oldalon!](#))

5. Könyvünkben már többször megidéztük Szabó T. Anna József Attila-díjas költőnőt, akit többen a modern magyar költészet „Nemes Nagy Ágnes”-ének tartanak (lásd az [56.](#) és a [68. oldalon!](#)). Olvasd el és értelmezd Szabó T. Annának ezt a két versét, s állapítsd meg, indokolt-e a fenti megnevezés! Ez is tárgyias líra?

Szabó T. Anna

Távlát

Pepita ugrópók kutat
sziklányi kavicsok között,
egyetlen varjú vitorlázik
a térképforma táj fölött,
nem ismeri, és nem is látja
soha egyik a másikat,
de az emberi szem számára
két külön tájuk egy világ.

Szeptember

Most lengén ring a maszlag tárt
[virága
párálló illat bódítja az estét.
Arazsos virágtölcsérekbe bújnak
a szőrös és kövér éjjelilepkék.

Fűszálak hegyén harmat imbolyog.
Csuromvizesen cidríznek a
[tücskök.
A tágas égen zúgva ível át
egy zilált, zöldsörényű égi üstök.

Kihűlt a nagy nyár lüktető szive,
de, mint a gyökök, kő alatt kívárja,
amíg fehérré forrásul a fény –
és akkor búvik ismét napvilágra.



Szilágyi Domokos és felesége, Hervay Gizella költőnő

Szilágyi Domokos (1938–1976)

Hegyek, fák, fűvek

*My heart's in the Highlands, my heart isn't here
My heart's in the Highlands, a-chasing the deer,
Chasing the wild deer, and following the roe,
My heart's in the Highlands, wherev'er I go.*
(Burns)

Hegyek, fák, fűvek, ágak, harag-zöld, azúr menny, szívem rokonai,
kedvesek, emlékeimben látlak szelíden bólintani,
izmain emlékeznek ernyedőn, erdők, titokösvények, farkas-szagúak,
lombkunyhók, égboltnyi lombfelhők, csukott szemű lombalagutak,
fürdik, frissül a fáradtság itt, ahol a konok csönd üget,
róttam az erdőt, lépéseimből róttam nesz-betűket,
libegő muzsikát, lobogó kedvet mosolyos fák alá,
nap vére hullott, mintha leterített szarvas kinyját kiáltaná,
nap vére hullott, előntött a mindenség-fia-fény-suhogás,
szívemen, mint ághegyen mókus, ült a várakozás,
mint az éjszaka tetején a liliumszirmú csillagok
– pilla mögé bújt szemek, melyekbe a nappali fény belefagyott –,
a várakozás, hogy olvashassam remény-virág-betűitek,
s belém leheljétek a mindenség erejét, hegyek, fák, fűvek.

Hegyek, fák, fűvek, erdők, harag-zöld, azúr menny, szívem rokonai,
kedvesek, emlékeimben látlak szelíden bólintani,
szelíden – ti vagytok a jóság –, meghitten – ti vagytok a csönd –,
jobbik felem tibennetek önmagát ismeri föl,
ti vagytok a béke: levegő, hogy lélegezhessék az emberiség,
ti vagytok a fegyver, védekezni, a halál ha újra kísért,
küldtök vakító magasságba, agyunk, szemünk szoktatni a végtelenhez,
a halál mihozzánk miattatok és érettetek türelmes,
ózonlehető tájak, források, ti, erdők csillagai,
titeket hívtalak-hívlak-idézlek vidítani, segíteni,
ha ujjaim begyén kiillan az akarás, szememből fénytelen porba hull a fény,
ti élesztitek újjá, ti, gazdag szívűek, ha haldoklik is, a reményt,
tőletek orozzam a szót, a muzsikát, az ész, a szívet,
tőletek, mindig tőletek, hegyek, erdők, fák, fűvek.



Vincze János: Nyári Játék

Hegyek, fák, füvek, ágak, harag-zöld, azúr menny, szívem rokonai,
titeket hívtalak-hívlak-idézlek vidítani, segíteni,
karcsú sziklák, szép fejűek, felhő-lépők, bátorítók,
szélben dzsiggellő bokorgyermekek, gondolkodó, felnőtt fenyők,
táncos patakok, újjáteremtők, mint az asszonyi csók,
szemérmes kis tisztások, pihentető, s mint a szerelem, újjászülők,
sűrű örömök szülei, kovácsoljátok bennem az acélpengésű akaratot – simogató

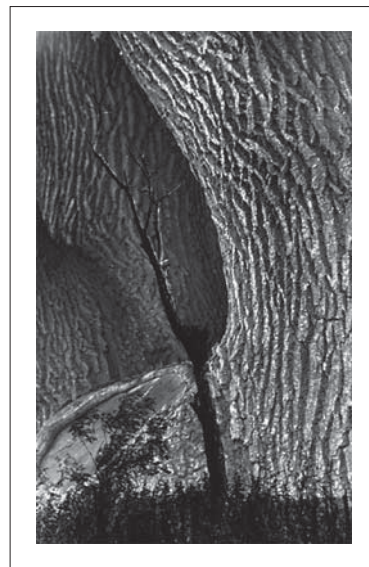
kéz, puha ágy, okos elme, akit bármikor szólíthatok,
ki sosem hagy el, ki érvel, meggyőz, s – tanácsstalannak – tanácsot ad,
ölelő szerető, ki bánatot öl, nyugalmas öl, ki fiául fogad,
s biztat, hogy szép a harc, szép ez az emberi lét,
üt is, hogy eddzen, izzítja küzdelmem tüzét,
ki hű hozzám, hogy hű maradjak és józan és fegyelmezett –
köszönöm nektek, hegyek és erdők, sziklák és lombok, fák, füvek.

Vers és világkép

„Erdélyi magyar költő” – a kijelentés tárgyias, de értékjelző önmagában is. Az erdélyi magyar költő versében másképpen otthonos a táj, másképpen borús az ég, és más illata van a földnek. Sósabbak a göröngyök, zöldebbek a fák, a füvek. Magasabbak a hegyek, mélyebbek a völgyek, figyelmesebb a figyelő tekintet, komolyabb a hallgatás, játékosabb a játék.

Szilágyi Domokos hangja a magyar költészet egészét tekintve is olyanira egyvedi, hogy méltón sorolható e századi legnagyobbjaink közé. Expresszív képeivel leginkább talán a Csokonai–József Attila-hagyomány folytatója, világmegváltoztató szándéka Petőfiével rokon. Mégis-hite – épp a *Hegyek, fák, füvek* című versében is – Adyt idézi, tudatossága Babitsot; finom derűje Kosztolányit juttatja eszünkbe. Szervesen illeszkedik költészetébe a magyar irodalom szinte minden árnyalata. Hagyományokat megújító és egybefogó szándéka, indulatos-csöndes melankóliája legelsősorban Arany Jánoséval rokon. (A *Toldi* szerzőjéről *Kortársunk*, *Arany János* címmel könyv terjedelmű kitűnő esszét is írt.)

Szilágyi Domokos verseiben a dolgok nem vannak, hanem történnek. Minden állandóan mozog, s ez a rendkívüli dinamizmus formabontó alkotásaira éppúgy jellemző, mint azokra, melyekben klasszikus mértékkel szemléli s zedi versbe a világot. Nála legalább százszor annyi az ige, százszor annyi a cselekvés, mint más költők révedezőbb, hangulati finomságokat rejtjelező sóhajtásaiban. Az ő szavai kiáltanak: pirosak, zöldek, harsány sárgák, mint nyáron a tűző nap elviselhetetlen fehérsége.



Vincze János: Fák

1. Különösen nagy élményben lehet részletek, ha meg tudjátok szerezni és hallgatni Illyés Kinga előadásában – bakelitlemezen! – a Szilágyi Domokos verseiből *Lírai oratórium* címmel készített összeállítást!



„Akár a nap az esttől,
 elválnék test a testtől
 és el a kéz a vágótól,
 férfi és nő az ágytól,
 az akarat a szótól,
 el a cukor a sótól,
 pokol a magas égtől,
 befejezés a végtől,
 a kezdet a nyitástól,
 sírás a csitítástól,
 az eszmény a valótól,
 élő a meghalótól,
 halott az élve-holttól,
 és ama zsák a folttól,
 fölírva talmi törvényt,
 ami volt, meg se történt,
 s ami lesz mindhalálig,
 még ma halálra válik,
 a szólott szó is szótlan,
 a való is valótlan,
 a létező is létlen,
 a vétkező is vétlen,
 az ártatlan is ártó,
 a föld égre kiáltó,
 és tettető a tettes,
 és kedvetlen a kedves,
 és a kegyes kegyetlen,
 az összesség egyetlen,
 több a kevés a soknál,
 és több a csend a szóknál,
 és csupa seb vagyok már,
 s már nem szól senki értem,
 s én nem értem. Nem értem.”
 (Utóhang – részlet)

A versformát is gyakran megváltoztatja, variálja akár két strófa között is, nemritkán grafikus jeleket használ, játékos-vidám vagy épp méltóságsteljes tördelés módot. Jelentésszerű eszközül vonja be költői tárházába a szózenét, a nyomda adta lehetőségeket, a nyelvújítást, a szürrealizmus elemeinek alkalmazását. Mindent, ami alkalmas lehet arra, hogy tovább gazdagítsa a szóvers jeltartományát. Így újraértelmezi például a magyar költészetet abból a szempontból is, hogy verseibe rejtett vagy jelzett idézeteket épít be korábbi költőinktől. Újragondolja a prózavers műfaját, (fél)hosszú versei (*Ez a nyár; Kényszerleszállás; Bartók Amerikában* stb.) hagyományt és új irányt egyként jeleznek.

Szilágyi Domokos művészete már nemcsak körülrása, érzékelése a posztmodernnek, hanem maga az új beszédmód. Az ő versei elsősorban szöveggként élnek. Hatásukat nemcsak jelentésekkel, hanem a szavak egymáshoz való viszonyulásával, állandó lélegzésükkel, mozgással érik el. Úgy érezzük, hogy szavai változni képesek, s ezáltal megváltozik a hozzájuk való viszonyunk is. Az eddiginél sokkal fontosabb lesz a befogadó szerepe, hiszen valójában ő maga is „alkotója” lesz a műnek. Eddig azt hittük, a versértelmezések azért változnak, mert a kor változik, a civilizáció, a kultúra lesz más és más. Mostantól kezdve ez a viszony megfordul: a szöveg „változ(tat)hatósága” lesz az értelmezés egyik eszköze – az új és új olvasatok egyidejű születésével.

Valószínűleg ezt jelzi és bizonyítja, hogy Szilágyi Domokos költészetének egyik legfontosabb vonulata a formai és tartalmi értelemben vett játékoság. (S ezért a modernek közül Weöres Sándor és Tandori Dezső áll hozzá legközelebb.)

2. A Fűszál együttes honlapján (<http://fuszal.e-scape.ro>) megtaláljátok ennek a Szilágyi Domokos-balladának a kottáját. Énekeljétek el!

Maszek ballada

Szilágyi Domokos Fűszál együttes

be - fá - rad - ni hoz - zám_ Va - gyok_ az u - tól - só ma - szek,

3. Szilágyi Domokos honosította meg a magyar költészetben a montázs-szerű versalkotás módszerét. Nézzétek meg például az *Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ból* című „szöveg”-et! Kiket – és mely verseket – idéz meg költőnk eme „összszállítás”-ban? Milyen szerepük lehet a grafikai jeleknek, melyek merőben szokatlanok egy versben – s főképpen „idegenek” egy imitációjában a 19. századra utaló szövegépítményben!

„Európa látta.

És fejet hajtott.

És aztán mást nem is tett:

lehajtotta fejét.

	Fogytán van napod,
	Fogytán van szerencséd,
	Ha volna is, minék?
	Nincs ahova tennéd.
	Véred megsűrűdött,
	Agyvelőd kiapadt,
	Fáradt vállaidról
	Vén gonyád leszakadt.

„Temetése [1855 novemberében] politikai demonstráció, az első tömegtüntetés [20 000 ember] az önkényuralom idején.”

(Magyar Irodalmi Lexikon)

vidulj gyászos elme megújul a világ”

4. Olvassátok el és értelmezzétek a *Héjjasfalva felé* című Szilágyi-költeményt, melynek „hőse” szintén egy 19. századi nagy költő, Petőfi Sándor!

5. A költő egy másik híres verse a *Bartók Amerikában*. – Gyűjtsétek össze azokat az alkotásokat, amelyek Bartókkal kapcsolatban születtek a késő modern magyar költészetben! Készíthettek belőlük egy tíz-tizenöt perces, Bartók-zenével aláfestett összeállítást! (Közben utananézhetsz, min dolgozott 2007-ben Bartókkal kapcsolatban a világhírű magyar zongoraművész, Kocsis Zoltán!)

6. Látható a fenti példákából, hogy amikor SZD a posztmodern költői technikákat alkalmazza, legfontosabbnak akkor is a hagyományba való belé-
pést s annak tiszteletét tartja. Mit gondolsz, miért?



Bartók Béla Reiner Frigyes karmesterrel
Amerikában

7. A költő *Hogyan írjunk verset* című szövegének első három paragrafusa alapján talán érdemes is kipróbálni ajánlott módszerét!

„1. § Egyedem-begyedem-ten-gertánc.

2. § Hajdú sógor, mit kívánsz?

3. § a) Azt instállom, esedezem, óhajtom, kívánom, kérem, követelem, parancsolom, hogy érthető legyen, a betyár nem-jóját!

b) Azt instállom, esedezem, óhajtom, kívánom, kérem, követelem, parancsolom, hogy jó legyen, a nemjóját a betyárnak! Színvonalas. Európai! és ázsiai, afrikai, amerikai, ausztráliai, antarktisi. A jó vers már azelőtt közöl valamit, mielőtt az értelemig elhatolna, mondá Eliot. (Könnyű volt neki. Vagy nem is?) Ja igen, és ne csak európai stb., hanem csíkszentjehovai is legyen.”

Kertész Imre (1929–)



Kertész Imre átveszi az irodalmi Nobel-díjat XVI. Károly Gusztáv svéd királytól Stockholmban



„A Svéd Akadémia az irodalmi Nobel-díjat 2002-ben Kertész Imre magyar írónak ítéli oda »Egy írói munkásságért, amely az egyén sérülékeny tapasztalatainak szószólója a történelem barbár önkényével szemben.«”

[Sz. n.], *Kertész Imre* = <http://www.mkk.hu/szerzo.jsp?authorID=4364> [2007. 02. 22.]

„De hát ne túlozzunk, hisz épp ez a bökkenő: itt vagyok, s jól tudom, minden érvet elfogadok, azon az áron, hogy élnem lehet. Igen, ahogy körülnéztem ezen a szelíd, alkonyati téren, ezen a viharvert s mégis ezer ígéretekkel teli utcán, máris éreztem, mint növekszik, mint gyülemlik bennem a készség: folytatni fogom folytathatatlan életemet. Anyám vár, s bizonyára igen megörvend majd nékem, szegény. Emlékszem, valaha az volt a terve, hogy mérnök, orvos vagy valami efféle legyek. Így is lesz minden bizonynal, úgy, amint kívánja; nincs oly képtelenség, amit ne élénk át természetesen, s utamon, máris tudom, ott leselkedik rám, mint valami kikerülhetetlen csapda, a boldogság. Hisz még ott, a kémények mellett is volt a kínok szünetében valami, ami a boldogsághoz hasonlított. Mindenki csak a viszontagságokról, a »borzalmakról« kérdez: holott az én számomra tán ez az élmény marad a legemlékezetesebb. Igen, erről kéne, a koncentrációs táborok boldogságáról beszélnem nékik legközelebb, ha majd kérdik.

Ha ugyan kérdik. S hacsak magam is el nem felejttem.”

(*A Sorstalanság* című regény befejező sorai, Bp., Magvető, é. n. [2002]⁷, 333.)

Auschwitz



Sorstalanság

A *Sorstalanság* úgy tűnik egyszerűnek és érthetőnek, hogy közben a legbonyolultabb létproblémákról beszél. A legnehezebb kérdéseket teszi föl mindennapokat létélménnyé fogalmazva. A vállalt személyesség méltósága azonban meggyőzővé teszi nemcsak a kérdéseket, hanem a válaszokat is.

A „természetesen” módosítószó mintegy százszor szerepel a regényben. A stílris feszültség már az elviselhetetlenségig fokozódik, amikor Köves Gyuri a koncentrációs tábor iránti honvágáról beszél. „S hiába minden megfontolás, ész, belátás, józan értelem, mégse ismerhettem magamban félre valami halk vágyakozásféle lopott, mintegy az esztelenségétől szegyenkező s mégiscsak egyre makacszkodó szavát: szeretnék kicsit még élni ebben a szép koncentrációs táborban” (Uo., 240.).

A mondatok érzékeny egyensúlya azonban nem borul fel. Az eddig felépített szövegjelentés ereje hihetővé teszi ezt a mondatot is, ezt a végsőkig feszített grammatikai-lélektani valószínűtlenséget.

Sőt, végül a megvilágosodás lesz a nyelvi csömör és a fizikai tehetetlenség „eredménye”. S mindenben túl megmarad a remény, hogy egyszer majd csupán emlékezni fogunk a holokausztra is, mint ahogyan annyi minden másra a történelemből. A „rossz remény”, amely kitörli ezeket a tudásokat a következő nemzedékek gondolkodásából. S a „jó remény”, hogy beláthatatlanul távolivá – de el nem felejthetővé! – válhat mindaz, ami az elmúlt évtizedekben megtörtént, s nem ismétlődik meg semmi a borzalmakból. Épp úgy van ez – az emlékezettel és a feledéssel –, mint ahogyan egy fejfa elporlad a temető földjében, miután megtette szolgálatát. Amikor nincs már senki, aki az ő halottjára emlékezne, akkor elporlad, nem látszik ki a földből – de ott marad annak legkisebb sejtjeiben is.



Márai Sándor láthatta volna – próbálgatja a gondolatot egyhelyütt Kertész Imre – a Buchenwaldba vagonírozásra várakozó gyerek-Kertész Imrét. – Darvas Iván is hasonló élményként idézi föl a vele készült interjúkban a maga keresztként hordozott emléket a *Sorstalanság* felolvasása kapcsán. Örökké nyomasztja, hogy nem tett semmit akkor, amikor egy haláltáborba induló menetet nézett, s csak nézett.

„A *Sorstalanság* mint önéletrajzi regény. Életrajzomban az a leg-önéletrajzibb, hogy a *S-stalanságban* semmi önéletrajzi nincs. Ami önéletrajzi benne, az az, hogy hogyan hagytam el belőle minden önéletrajzit a magasabb hűség kedvéért”.

(Kertész Imre: *Gályanapló* – részlet)

Szatmárcseke kőnél is örökebb, évszázadokig porladó csónakos fejfái. Emlékezhetsz rájuk 10. osztályból, a Kölcsey-fejezetből

„Íme az irodalom nagy tréfája: két nagyon különböző világlátás, mikor megfogalmazza magát, mikor művé írja magát, nagyon sokban nagyon közel kerül egymáshoz. S e közeledésnek oka alighanem éppen az, hogy mindkét író elsősorban »világnézeti« íróként tartható számon: ők nem történeteket akarnak megírni (hisz az amúgy is lehetetlen lenne!), hanem megjeleníteni, egy írásműben, mintegy totális modellként, a világ teljességét. Nem leírni a világ egyes jelenségeit, hanem úgy rendezni a jelenségeket és szövegeket, hogy végül nem kevesebb jöjjön ki tanulságos végeredményül, mint a világ egészéről való tudás vagy tapasztalat, a mindentudás belátása. [...] Ottlik számára az alkotás alapja az a meggyőződés, mely szerint »megfoghatatlan, mély boldogság és végtelenség lappangott minden dolgok alján és a múltó időben«, míg Kertész [...] kimondja, hogy számára, az univerzális katasztrófa tudatában, nem marad más, csak »az öntagadás mint alkotás.«”

MARGÓCSY István, „Minden nincs meg” A megfogalmazás kalandja = Az értelmezés szükségessége. *Tanulmányok Kertész Imréről*, szerk. SCHEIBNER Tamás és SZÜCS Zoltán Gábor, Bp., L'Harmattan, 2002, 209–210 (Dayka könyvek).

A *Sorstalanság* is azért íródott, hogy gátjává legyen a feledésnek, hogy szövege fölszívódjon a sejtjeinkbe. Vagy talán pontosabban: hogy legyen (valami) gátja a feledésnek. Ezért a hétköznapiokba óhatatlanul átszivárgó felejtést megállító ünnepi perc ez a könyv.

De vessünk még egy pillantást a regény különleges nyelviségére, például a befejező bekezdések, mondatok indító gesztusaira: „de”, „így”, „hisz”, „ha”, „s”. Ezek az amúgy súlytalanak tetsző töltelékszavak különös erővel nehezedenek az olvasó lelkére, s ébresztik rá önnönmaga törekenységének tudatára. Látszólagos jelentéstelenségük és jelentéktelenségük mögött állandó szellemi-fizikai készenlét, izgatottság érezhető. A „mindig minden megtörténhet” kábulata ez – merthogy egyszer már tényleg minden megtörtént. S visszavonhatatlanul történt meg. Így hát a kötőszavakban elbeszélhető történelem csöndje kísért azokban a szívdobbanás-szavakban, melyekkel búcsúzik tőlünk a *Sorstalanság*.

S nekünk lehet-e más dolgunk ma, ama múlt után, ama múlt útítársai-ként, mint a szégyen és az emlékezés?

Talán igen: a *Stockholmi beszédben* így fogalmaz az író: „Mert úgy érzem, hogy amikor Auschwitz traumatikus hatásán gondolkodom, ezzel a mai ember vitalitásának és kreativitásának az alapkérdéseihez jutok el; s Auschwitzon gondolkodva így, talán paradox módon, de inkább a jövőn, semmint a múlton gondolkodom.”*

A *Sorstalanság* mint regényremekmű abban segítheti olvasóját, hogy megengedi, ő maga jöjjön rá: a legvégső utáni pillanatban is van remény: „Én magam – s ez talán nem merő önáltatás – igyekeztem elvégezni az egzisztenciális munkát, amit Auschwitz túlélése mintegy kötelességként rótt rám. [...] – És ha most megkérdeznék, hogy ma még mi tart itt a Földön, mi tart még életben, habozás nélkül azt felelem rá: a szerelem.”**

1. A *Sorstalanságnak* nagy vívmánya – amit kritikusai olykor az író szemére is vetnek –, hogy egy felnőtt ember szemével ábrázolja Köves Gyuri élményvilágát. Neked mi a véleményed, zavarja-e az elbeszélés hitelességét ez a tudati „megkettőződés”? Ha igen, hogyan, ha nem, miért nem?

* [Sz. n.], *Sorstalanság* = www.mtv-sales.hu/cikk/24465 [2007. 03. 18.]

** K. I., *A száműzött nyelv* = *Uő, A száműzött nyelv*, Bp., Magvető, 2001, 296–297.

Érdekességek a forgatásról

Az első forgatási nap: Wesselényi utca, tavaly december [2003 – F. B.]. Marcellt a stáb rejtegette a sajtó elől, hiszen mindenki rá volt kíváncsi. Egy pincében forgatták azt a jelenetet, amikor az apa elbúcsúzik a munkatábor előtt. Egy fotósnak sikerül egy fényképet készítenie, de csak Marcell dublőrét tudta lencsevégre kapni. A fiút a sminkes buszban őrizgetik Fazekas Eszterrel, aki a szereplőket egyeztetette és Marcell édesanyjával, ő csak akkor jöhet ki, ha tiszta a levegő, és a sajtó emberei nem voltak a környéken.

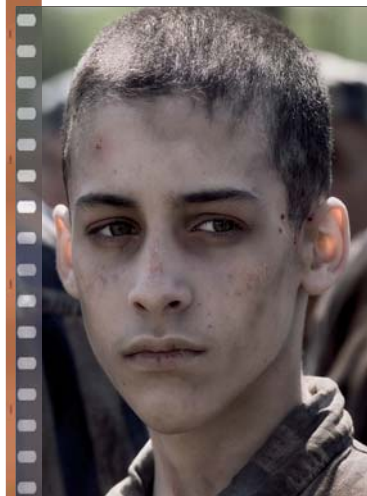
A második műtermi napon ellátogatott a forgatásra Kertész Imre. Felesége, Magda is vele volt. Az író meghatottan sétált a bútorozott díszletben és dicsérte Koltai Lajost, hogy milyen fantasztikus tárgyakat talált. A szoba teljesen korhűre sikeredett. Kertész először a monitoron nézte a felvételt a rendező székében, majd egy „képen kívüli” fotelban figyelt. Haza sem akart menni. Amikor Magda jelezte, hogy indulniuk kéne, azt mondta, csak menjen, bizonyára fáradt, ő viszont még marad. A szünetben Marcell, édesapjával a háttérben és Sutyi [Koltai Lajos beceneve – F. B.] segítségével, elfogódottan ugyan, de oda mert menni a Nobel-díjas íróhoz a *Sorstalanság* egy példányával. Személyre szóló dedikációt kapott.

Amikor a rákosrendezői pályaudvaron forgott a film, a sok náci egyenruhás statisztza a jelenlévők többségére dermesztően hatott. A ruhákat Szakács Györgyi jelmeztervező vezetésével szereztek be – német raktárakból...

A többi gyerekszereplővel Marcell hamar barátságot kötött, némelyikkel ma is tartja a kapcsolatot. A srákokat a szülők mindig elkísérték a forgatásra, és erősen aggódtak, nehogy megfázzanak. Az a busz, amelyről Marcellt a filmben leszállítják, a valóságban már nem létezik. Erre az alkalomra, különböző darabokból építették meg, és még működött is. Belülre korabeli kis plakátokat is tettek.

Újpesten az óvárosi részen volt a forgatás, a kerület ingyen biztosította a helyet. A környéken megállt a forgalom, az emberek – mai ruhákban – odasereglettek. Rendőri kordonnal lehetett a kíváncsi, de nem tolakodó leselkedőket távol tartani.

Morricone azonnal igent mondott a felkérésre. Olvasta a regényt, Koltai Lajossal pedig már dolgozott együtt Tornatore filmjeiben, a *Malenában* és *Az óceánjáró zongorista legendájában*. Amikor az első részletet megmutatták neki Rómában, rögvest zongorához ült és dallamokat próbálgatott. Azonnal felfedezték, hogy olyan egyszerű és megkapó, mint egy népdal. Amikor pedig a kész filmet látta, elsírta magát és félrevonult a szobájába. Majd közölte, ír egy dalt is – *A magány himnuszát* (ezt éneklí Lisa Gerrard).



Köves Gyuri (Nagy Marcell)
Koltai Lajos *Sorstalanság* című
filmjében (2005)

„A filmkönyv egy olyan film megvalósulását követi végig, amely *Kertész Imre* szellemében: »nemzeti ügynek« tartja a szembenézést a holokauszttal, amikor elvették a »sorsot« honfitársaink millióitól. Hogy az Olvasó a legteljesebb ismeretek birtokába juthasson, a könyv végigkíséri a film születését a kész kópiáig. Fontosnak tartja, hogy a rendező személye szinte személyes ismerősévé váljon: megértse azt a ritka következetességet, amely nélkül a film el sem készülhetett volna.

A közvéleményt ugyan meglepte, hogy *Koltai Lajos*, a minden tekintetben sikeres operatőr rendezni akar, a szakma azonban tudta: nem elsőfilmes bemutatkozásról van szó, hanem nagyobb igények beteljesüléséről. A könyv első fejezete éppen ezért pályaképet rajzol *Koltai Lajos*ról. Természetesen nem azt magyarázza meg, hogy az operatőr »nyilvánvalóan« rendező is, hanem elemzi annak a biztos ízlésnek a kialakulását, amely a *Sorstalanság* megfilmesítésében a siker egyik legfőbb záloga. »Számon kéri« a rendezőn saját – írásban is rögzített – koncepcióját, amelynek alapvető érdekessége, hogy a történetet rögtön eredeti képességében ragadta meg.”

GABEN, *Sorstalanság-film – könyvben is* = www.moziplussz.hu/hir.php?id=1870 [2007. 03. 18.]

Morricone mindig elsőként érkezett a stúdióba, rakosgatta a kottákat, készült. Mint mondta, az ő zenéjéről van szó, meg kell tisztelnie a kollégákat. Az ötnapos budapesti felvétel során az utolsó két nap a keverése volt. Csukott szemmel ült a keverőpultnál, és időnként csak annyit mondott, emeljük ki azt a kitarított ciszt. Közben a felesége és a menedzsere a sarokban egy budapesti útikönyvet nézegetett.

A film számokban

A *Sorstalanság* a magyar filmtörténet legnagyobb szabású vállalkozása. A legek filmje: magyar filmben soha korábban nem volt ennyi – mintegy százötven – beszélő szereplő, soha korábban nem építettek ekkora díszletet.

Előkészítés: 2002–2003.

Forgatás: 2003. december 15–21., 2004. január 19. – február 8. és május 10. – június 27.

Utómunka: 2004. július 1. – 2005. január.

A film három ország, Magyarország, Németország, Nagy-Britannia koprodukciójában készült.

A forgatás hossza: 11 forgatási hét, 59 forgatási nap.

Főbb helyszínek: két hét Fóton, két hét Piliscsabán, egy hét Németországban, Erfurtban, egy hét Dunaújvárosban, hat nap a MAFILM műtermében, három nap Lóréven, két nap a paksi téglagyárban. Emellett további fontosabb helyszínek: Szabadbattyán, Mosonyi utca, Budapesti utcák, Andrásy út, Börgönd, Lőrincz pap tér.

Szereplők: 145 színész (a legtöbb színész egy napon a Rákosrendezőn forgatott szelektálás-jelenetben szerepelt: 35 fő), hozzávetőleg 10.000 statiszta, a legtöbb statiszta egy nap 500 fő volt (Rákosrendezőn).

Stáb: átlagban 100 fő stábtag (a végfőcímen kb. 500 fő szereplő és munkatárs szerepel).

Felhasznált anyagok: hozzávetőleg 70.000 méter exponált nyersanyag (35 mm-es Kodak tip: 250 D és 500 T); a hangfelvételhez 203 tekercs Nagra szalagra volt szükség.

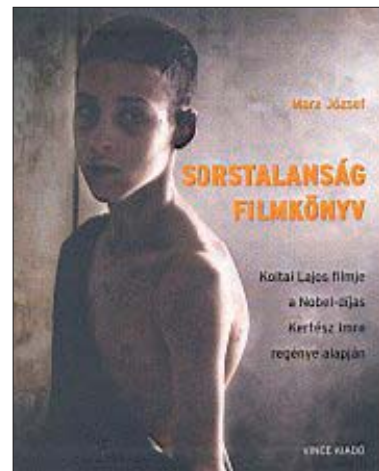
Forgatókönyv: 119 oldal, amit 146 képben, 653 beállításban és 2501 csapóval vettek fel (napi átlag 2 kép és 11 beállítás).

[Sz. n.], l. m. = www.mtv-sales.hu/cikk/24465,2 [2007. 03. 18.] (Betűhív közlés!)



Jelenet Koltai Lajos filmjéből

2. Biztosan láttad a filmet. Mi a véleményed róla? Rendezetek vitát az osztályban a *Sorstalanságról* – a regényről és a filmről egyaránt!
3. Eddigi tizenkettedikes tanulmányaid alapján sorold be a *Sorstalanságot* néhány lehetséges késő modern regénytípusba (típusalkotó jellegzetesség lehet például: narráció, dokumentarizmus, idősíkváltások, grammatikai feszültségképzés stb.)!
4. Az Örökény-fejezetben is idézett Kamarás István olvasásszociológus 2006-ban *A Sorstalanság sorsa* címmel írt könyvet. A nagytanulmány arról a kutatásról számol be, amely a regény fogadtatásának és befogadásának történetét elemzi-értékeli. – Nézz bele, olvasd el, érdemes!
5. Keresd és olvasd még könyvtárban Kertész-szövegeket – különösen élvezni fogod az esszéket!



„...népek, házak Magyarországgá összeálltak”

Illyés Gyula

Puszták népe

(Részlet)

1. Tájékozódás. Pusztá a Dunántúlon. A pusztá lakóinak lelkülete

Vidéken születtem és nevelkedtem, de a falvak életéről sokáig alig tudtam többet, mintha városban pillantottam volna meg a napvilágot. A parasztok lelkivilágát jó ideig csak hallo-másból ismertem. Pusztán születtem, és ott is laktam serdülő koromig.

Pusztá magyarul nemcsak azt a regényesen szabad, tengervégtelenség legelőt jelenti, amelyen Petőfi méneseinek körme dobog; a dunántúli magyar nyelven ezt egyáltalán nem jelenti, abból az egyszerű okból, mert ott ilyenek nincsenek. A Dunántúl a nagybirtokok közepén épült, s néha egész faluszámba menő cselédlakások, istállók, fészerek és magtárak együttesét jelenti, amelyet azért nem lehet tanyának nevezni, mert a tanyán csak egy-két család él, ezeken meg néha száz-kétszáz is. A dunántúli pusztán van iskola, van templom vagy legalább kápolna, rendszerint a kastély egyik szárnyához ragasztva. Van tehát kastély is, hatalmas, gyönyörű park közepén teniszpályával, mesterséges tóval, gyümölcsösökkel és fedelmi allékkal, és mindezek körül remekbe kovácsolt magas vaskerítéssel, sőt körülötte kegyeletes emlékként várarokszerrű pocsolóval. A kastély után a legdíszesebb, sőt néha még annál is tekintélyesebb épület az ökoristálló. Aztán a gazdatiszt lakása, amelyet nem tudni, milyen hagyományból, majd mindenütt ciprusok és fenyők öveznek. A gazdatiszt házával valamivel kevésbé díszes az ispán lakása. Ennél is kevésbé díszes a főgépészé. Az utóbbiak is legtöbbször még különálló épületek. A cselédek háza (és nem zselléréké, mert a zsellér már a közeli faluba szorult, a szolgálatból kikopott cselédet és napszámot jelenti) egyáltalán nem díszes. A cselédek egy tető alatt, hosszú földszintes házakban laknak, akár a külterki proletárok, lakásaikat csak vékony fal választja el egymástól.

A hosszú tömeglakások beosztása olyan, hogy két-két szoba közé esik egy szabad tűzhelyű közös konyha. A század elején kelt törvény értelmében egy szobában csak egy család lakhat. Ezt sok helyen már be is tartják. De akad elég hely, ahol nem tartják be. Belső-Somogyban nem egy cselédházat láttam, amelyen még kémény sem volt, a közös konyhából a füst az ajtón ömlött, ki s a szobákban több család lakott együtt. Amiről helyes képet csak úgy alkothatunk, ha meggondoljuk, hogy a cselédek elég szaporák, körükben egy család általában hat-hét, sőt nemritkán még ma is tíz-tizenkét lelket jelent. Az istállók és fészerek között találmra elhelyezett cselédházak előtt és mögött egypár lépésre (hogy vigyázhassanak rájuk) sorakoznak a cselédek konvencióban engedélyezett disznainak és tyúkjainak ólai, amelyek az etnográfusok megállapítása szerint még ma is az ázsiai őshaza építészeti elvei szerint épülnek, néhány dűcből, tapasztott sárból és szalmából. Legtöbb pusztán három-négy ilyen végtelen hosszú cselédház van, külön az ökorhajtóknak, azaz a béreseknak és külön a kocsisoknak, akik a pusztai társadalom hagyományai szerint osztály szempontjából felette állnak a béreseknak, noha sem jövedelmük, sem munkájuk nem különb. A legalacsonyabb osztály csodálatosan nem a kanászoké, ahogy a falu példája szerint várni lehetne, hanem a dohányföldieké.

Magyarország művelhető területeinek csaknem felét a puszták cselédjei művelik. Erkölcseben, szokásban, világfelfogásban, de még járásban és karjának mozgatózásában is ez a népréteg minden másiktól élesen különbözik. Még a falvak mögött is eldugva és elzárva, tökéletes elszigeteltségben él. Egész napi, sőt vasárnapi elfoglaltsága miatt a pusztát szinte sohasem hagyja el, lakhelyén hozzáférni pedig a nagy távolság,

a rossz utak, a különleges hazai viszonyok miatt, de e nép ősi bizalmatlansága miatt is nehezebb vállalkozás, ahogy gyakran emlegettem, mint egy közép-afrikai törzs tanulmányozása. Az irodalomban is csak a háborút követő évek folyamán kezdtek feltűnni. Valami furcsa, áporodott, de mégis erőt adó közösségekben élnek, anyagilag és szellemileg egyaránt; ez a közösség nem egy vonásában inkább hasonlítható a gyári munkásság külön összetartozásához, mintsem a falvakéhoz. Persze azért lényegében attól is elüt. Egyéni külön világ ez is, lakóinak nemcsak szókincse, hanem még álmvilága is teljesen egyedülálló, ami természetes is.

Emlékszem a döbbenetszerű, szívdobogtató álmélkodásra, amely elúrhodott rajtam, s hetekig hatalmában tartott, amikor nyolc-kilenc éves koromban legelőször faluba kerültem. Szünni nem akaró csodálatba és rémületbe ejtett, hogy utcák vannak, szabályosan egymás mellé épített házak, és közöttük utcák meg piacok, amelyek rendeltetését nem bírtam felfogni, s amelyekre még napok múlva is csak fenyegetéssel és kézen fogva tudtak kikényszeríteni, úgy elképesztett az az örült forgalom, amelyet azon a szűk területen a kocsik, emberek, tehének és gyerekek műveltek. Eladdig nem láttam két házat, amelyet valami célzattal egy vonalba raktak, s most nem tudtam betelni ezzel a rengeteg házzal, ezzel az ijesztő renddel és összezsúfolttsággal. A börtönfolyosók szabályossága, fegyelme és titokzatossága hat oly nyomasztóan a lélekre, ahogy azok az utcák hatottak rám kerítéseikkel, kapuikkal és a kapuk mögött lapuló házakkal. S mivel ez a falu épp német falu volt, a Tolna megyei Varsád (ahova szüleim német-szó-tanulásra adtak cserébe), sokáig abban a hitben éltem, hogy mindez német találmány, ők hozták be hozzánk, amiben, mint tudjuk, nagyjából igazam is volt. Hogy a német szó nehezen fogott rajtam, abban bizonyára nyomós része volt a szorongásnak, amelyet ez a börtönszerűség ébresztett bennem, de amelybe ezenkívül még más riadozó csodálkozás is vegyült.

Említettem, hogy otthon csak a kastély volt bekerítve, itt még csak azt teszem hozzá, amint az imént a dolog természetessége és magától értetődése miatt feledtem ki, hogy a kerítés közelében a puszták lakóinak lármája és ének, s nem tudom, milyen ősi rendelkezés értelmében, a dohányzás élvezete nélkül kellett elhaladniuk. E rendelkezések persze főleg az ifjúság állandó fegyelmezésével és gyakori fenytetésével maradtak tiszteletben. Gyermeki lelmem a kerítés fogalmának é járulékhöz még a kutyát is társította. Kutyát ugyanis a

cselédeknek csak különös engedéllyel és indokkal volt szabad tartaniuk, egyrészt azért, hogy kárt ne tegyenek az uradalomnak már elképzelnem sem tudom, milyen értékeiben, mióta az ők nem merészkednek a puszták közelébe, másrészt pedig azért, hogy a kastélyban nyüzsgő fajtsztrákat lealacsonyító viszonyra ne csábítsák. Érthető, hogy ott a faluban, a szigorúan bekerített és ráadásul még vicsorgó ebek őrizte házak láttán az a képzelmem támadt, hogy azokban mindmennyi gróf, búske és megközelíthetetlen, tréfát nem ismerő rátartó uraság lakik, amiben, mint később kiderült, szintén igazam volt.

A puszták népét, homályos, finnyás ösztönből vagy szégyenkezésből, sokáig nem is tekintettem a magyar nemzethez tartozónak. Gyermekkoromban sehogy sem tudtam azonosítani azzal a hősiességgel, harcias, dicső néppel, amelynek a magyart ott a pusztai iskolában tanultam. A magyar nemzetet valami távoli, boldog népek képzeltem, s szerettem volna közte élni; szomorú környezetemből úgy sóvárogtam utána, akár a mesék hősei után. Minden nemzetnek ragyogó eszménye van saját magáról, s én ezt az eszményt tartottam valósnak, ezt hajsoltam, s egyre több eleven magyart kellett megtagadnom. Jóval később, külföldön, Németországban és Franciaországban kezdtem eszmélni; eszmélésem, nemzetfeletti elveim ellenére is, fájdalmas volt és megalázó.

A külföldiek, akik jártak Magyarországon, s akiknek rólkunk való tárgyilagos véleményét kérdeztem, magát az egyszerű, szántó-vető népet alázatos, csendes, kalaplekapó, rögtön vigyázza meredő s épp ezért egy kicsit elnyomott népek tartották, amely bizonyára nincs híján a kétszínűségnek sem... Ez a jellemzés váratlanul ért, meghökkentett és elpirított. Micsoda magyarokkal érintkeztek ezek? Megtudtam, hogy mindmennyien vidéki kastélyok valóban közmondásszerű vendéglátását élvezték, s a kastélyok környékén figyelgették a népet. A magyarságnak ők ezt a rétegét ismerték meg, melyet én ismerem; ismerem erényeit, ismerem bajait. Erényeit mindenki tudja. Arról beszélek, ami kevésbé ismert.

A puszták lakóitól, így van, semmi sem áll távolabb, mint az a büszke rátartóság, amely az általános hit szerint fajtánk sajátja, s mely különben nemcsak a világ minden dzsentrijében van meg, hanem megvan a világ minden független kisbirtokosáéhoz hasonlóan a mi kisbirtokosainkban is. A puszták népe, tapasztalatból, saját magamon észlelt tapasztalatból tudom, szolgánép. A puszták népe alázatos; nem számításból vagy belátásból az, hanem meglátszik még a tekintetén is és abból

is, amint akár egy madárkiáltásra fölkapja a fejét, hogy örökségből, szinte vérmérsékletből, évezredek tapasztalatból az. A magyarság eredetéről szóló elméletek közül egy se hatott rám olyan revelációszerűen, a szívre tapintás olyan bizonyosságával, mint az a legújabb, amely szerint a magyarok nem Árpáddal jöttek e hazába, hanem még Attila csöndes málhahordói gyanánt, ha ugyan már nem Attila előtt. Mindenesetre csöndességüknek köszönhatték, hogy sem a hunokkal, sem az avarokkal egyetemben nem verték se ki, se agyon őket, hanem életben maradhattak, és szolgálhattak a hunok után itt, hol az avaroknak, hol a frankoknak, mindenkinek, aki épp nyakukra ült, és végül Árpád kemény, öntudatos turk vitézeinek, akik államot gyúrtak ebből a hallgatag, munkás népből, amely mindenét, még gyönyörű ugor nyelvéit is átadta a nemes hódítóknak, ahogy ez már a történelemben a hódítók és a meghódítottak között törvényszerű.

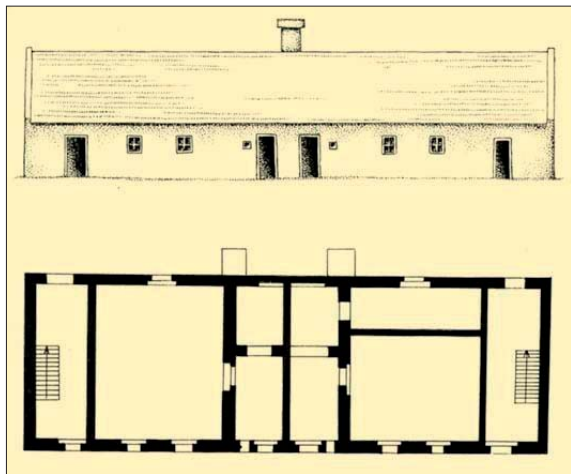
Az bizonyos, hogy ami jót és szépet szolgálól el lehet mondani, az mind ráillik a puszták népére, amely nyelvben, szokásban, arcvonásban országszerte szinte hibátlanul őrzi ma is valamilyen fajta ősi alkatát. Nem házasodott össze más népekkel, még a szomszédos falusiakkal sem, főleg azért, mert senki sem volt hajlandó véle összeházasodni. Igénytelen ez a nép; engedelmes annyira, hogy már parancsolni se igen kell neki, telepatikusán megérzi ura gondolatát, s már teljesíti is, amint az olyan szolgálóhoz illik, akinek már apja, anyja, dédjé és üke is egy helyben és egyfajta urat szolgált. Ösztönösen ismer minden házi szokást, mindenre kapható, s dolgavégeztével egy figyelmeztető szempillantás nélkül kiódalog a szobából csakúgy, mint az életből vagy a történelemből. Semmi vesztély, hogy körükben a titkos választójog, például, meglepetést hozzon. Nincs az a titkosság, amelynél titkosabban ők ne éreznék meg, akár olyan távolságról is, mint ide Párizs, uruk akaratát vagy kívánalmát vagy atyai tanácsát, és azt fogják követni, ahogy a múltban is rendszeresen azt követték. Ha nem követték volna, ma nem volnának itt, nem volnának szolgálk. A közvetlen dologra, igaz, nógatni kell őket. De ellentétben van ez eredendő engedelmeskedési ösztönükkel? Egy néprétegnek nem épp az a jellemző sajátja, hogy ellentétekből van összegyúrva? Ezért nem ismerhető meg az első pillanatra, ezért kell minden oldalról megkerülni. Az igazi szolga a nagy dolgokban szolgál. A kar tán lusta, de a lélek frissen hajlik.

Ösztönöm súgja nekem is, de az aztán a meggyőződés erejével, hogy még előbb, a *cuius regio, eius religio* korában

sem kellett semmi erőszakot alkalmazni, hogy uraik elég gyakran változó belátását valamelyik keresztény vallás üdvözítőbb és hasznosabb voltáról azon nyomban magukévá ne tegyék. Meg vagyok győződve, hogy amint hírt kaptak uruk kitéréséről, rögtön igazat adtak neki, s önszántukból, élükön az ispánnal, lelkesedve és énekelve vándoroltak ők is hol a reformátusokhoz, hol a katolikusokhoz. Bármennyire fájdalmas és szégyenletes, öröklött hitemben azért nem merek se büszke, se bizonyos lenni, mert tudom, hogy a birtokos grófi család többszöri helycseréje után mért épp ez maradt rám a 17. századból. Ettől a családtól épp az én gyermekkorom közepén vette át a pusztát a budapesti Strasser és König cég. Ha az elv, az *eius religio* három századdal tovább marad érvényben, ami az öröklét szempontjából igazán kis véletlenen múltott, akkor arcvonásaimon, melyeket ismerőseim ma mongoloidnak ítélnék, bizonyára magam is sémita jeleket vélek felfedezni, lelkemről, mármint a pszichéről nem is beszélve.

Mindez persze nem cáfolja azt, hogy ne legyen nagyon is okos ez a nép. Okos és kitűnő szimatú, történelmi előérzete is egyenesen megdöbbenő. Mint minden okos szolga, kétségtelen, hogy lelke fenekén ő is kegyetlen, bosszúszerző, és bosszúállásában nem ismer se Istent, se határt, ahogy ezt legutolsó alkalmá, a Dózsa-felkelés bizonyítja. Viszont tanulékonyága mellett bizonyít, hogy az akkor kapott szörnyű leckét nem feledte, s azóta is jól meggondolta, hogy mikor „ártsa magát az urak dolgába”, ahogy a politikát nevezi. Az évezredek gyakorlat kitűnően működik, a pusztákon egy püss sem hallható, aminek, igaz, az okosságán kívül más oka is van. Tárnyilagos szaktudósok mutatták ki, hogy a pusztai lakosság élelmészeti, ruházkodási viszonyait városi ember egyszerűen elképzelhetetlennek tartja. Valóban azok, de a pusztai lakosságnak se fogvacogása, se gyomorkorgása nem hallható, se közvetve, se közvetlenül; képviselőjük, pártjuk, lapjuk, még ismerősük sincsen, aki nevükben szót emelhetne, holott nyilvánvaló, hogy az ország sorsa az ő vállukon nyugszik, akik a földet tartják tízezer holdas darabokban. De Atlasz legelső feladata nem az-e, hogy mozdulatlanul álljon? Véletlen, hogy a képviselő, aki nem róluk, hanem csak a gazdatisztek helyzetéről tesz említést a képviselőházban, a következő választáskor nemigen kerül oda vissza?

A puszták népe a legjobb államalkotó elem, mert a legnagyobb tekintélytisztelő. Bizonyos, hogy a tekintély tisztelete is nevelés eredménye, de oly régi s oly alapos nevelés, hogy ma



Cselédház alaprajza

már e nép vérebe itatódott, idegzetébe szüremlett s szinte ösztönévé vált. Igazuk van, akik ezt mint jellemének legősibb alapvonását említik. Családom körében meglepetéssel hallottam nemegyszer, hogy a grófit a legmeghittebb, legbensőségesebb beszélgetések során is csak mint méltóságos urat emlegették. Ma is őrzöm egyik unokatestvérem levelét, aki ispánságig vitte fel, s akit a gróf egy szép napon minden indoklás nélkül kitett ebből az állásából. A levél ezt a felháborító eseményt tudatja, faragatlanul, a méltó düh legközvetlenebb kifejezéseivel a gróf irányában, de a gróf címének kísérteties tiszteletbentartásával. „Most derült ki – mondja az egyik bekezdés –, hogy a méltóságos úr aljas dög és büdös kutya.” Emlékszem a megrovó tekintetekre, amikor, ugyancsak egy meghitt családi együttesben, a kastély ifjú vendégeit, a gróf-kisasszonyok udvarlóit közönségesen csak „ez a Wenckheim, ez a Wimpffen” szóval emlegettem. Az arcok egyszerre nyugtalanok és idegesek lettek. Rövidesen megértettem, hogy a legbizalmasabb elnevezés is legfeljebb „a Laci méltóságos úr”, vagy legeslegfeljebb „a Laci méltóságos” lehet. A tiszteletadásban nincs válogatás. Nem kell hozzá sem ragyogó történelmi név, sem társadalmi állás. Nem igaz, hogy az újonnanjötteket vagy felkapaszkodottakat gúny fogadja. Környékünkön, a század elején, jó egypár zsidó család is szerzett uradalmat. Beköltözködésük másodnapján már éppoly félő megbecsülés

övezte őket, akár elődeiket. Mintha az a pillanat, amikor az álbarokk főkapun behajtottak, más emberré varázsolta volna őket, aminthogy mássá is varázsolta. A cselédek az egyszerűség kedvéért maguk között tán adtak nekik házi használatra valami nevet, de ami lényeges: szemtől szembe éppoly dadógó hódolattal beszéltek velük, akár a régiekkel.

A tisztelet minden fokon megnyilvánul. Egyik távoli, vélelem majdnem egykorú rokonom ugyancsak rendkívüli csodák s véletlenek sorozata folytán középiskolába került. Sok kapkodás és evickélés után (őt is papnak szánták) bíró lett, szorgalma és valóban tüneményes tehetsége, tanulóképessége révén rövidesen elég magas állású bíró. Kamaszkoromban tanúja voltam, amikor egyszer szüleit meglátogatta. A családi asztalnál saját apja, saját édestestvérei, különben keménytorkú „parancsolók”, afféle előmunkások a pusztán, alig mertek egy-egy szót rebegni. Anyja álmélkodva és meghatva úgy tekingetett rája, mint egy túlvilági lényre, mint egy isteni küldöttre. Számomra a legcsodálatosabb az volt, ahogy a fiú viselkedett. Elfogadta és természetesnek tartotta a hódolatot. Az ősi ösztön alapján ő magamagát is tisztelte, és úgy is viselkedett. Úgy evett, ahogy a megyei banketten szokott enni, és úgy is társalgott. Csak később jutott eszembe, s öntött el miatta a pír, hogy a hangot én is átvettem; szívem körül a tündöklés melegségével játszottam a hitvány komédiát, amelyet a hallgatóság értelmetlenül, de tán épp azért vallásos boldogsággal figyelt.

Az apróbb hatalmasságok lépcsőzetes tisztelését és a tekintélynek ezt a visszahatását még közvetlenebbül is tapasztaltam. Családom a felkapaszkodó pusztai családok mintaképe. Akik kiemelkedtek belőle, szinte szemem előtt emelkedtek ki; vagy ha már magasabb polcon voltak is, új lényükön még rajta csillogott a régi környezet egy-két vízcseppeje. A családban három generációnyi terjedelemben a legalacsonyabb és az elérhető legmagasabb réteg is képviselve van. A többség persze ma is kétkezi szegény ember, zsellér, urasági alkalmazott, de akad köztük már kocsmáros, gépkocsivezető, tanító, sőt orvosnövendék is. Valóságos eleven létra, amelyen ma is kényelmesen sétálhatok föl és alá, ha a társadalom rétegeződését akarom tanulmányozni. A legtöbbre egyik nagybátyám vitte, az egyik ottani vármegye főjegyzője lett. Ő volt nálunk a család esze, mindnyájunk büszkesége, akit a magunkszőrűek közt úton-útfélen emlegettünk; ő volt a hatalmas pártfogó, akibe ügyes-bajos dolgainkkal mindnyájan kapaszkodtunk.

Emelkedését ugyancsak rendkívüli tehetségén kívül annak köszönhettem, hogy a „nép fia” volt. Választáskor a polgárok lelkesen adták szavazatukat a hajdani mezítlábas fiúra, s aztán elbűvölten pillantgattak föl rá; tudták, hogy az urak is kedvelik, megállta köztük a helyét.

Még diákkoromban egyszer átutazóban D.-n, meglátogatam hivatalában. A községháza széles folyosóján közeledtem szobája felé. A hivatali szoba ajtajával szemben a folyosó kitaposott, vörös téglás kövezetén a földön, közvetlenül a falnál, tíz-tizenkét ünneplő kalapot, süveget, báránybőr kucsmát láttam egymás mellett szép sorjában. Megláttam, s első csodálkozásomban majd nevetésre fakadtam. Abban a pillanatban a bejárat felől egy pusztai ember közeledett, lekapta a fejfödőjét, s fogas után nem is vizsgálódva (holott a parasztházakban mindenütt van fogas), a világ legtermészetesebb mozdulatával helyezte a többi mellé a földre.

„Még csak az kellene, hogy fogas is legyen!” – felelt meg később kérdezősködéseimre az egyik segédjegyző. „Így is már úgy el vannak kaptatva, hogy alig lehet bírni velük.” Tőle tudtam meg, hogy a parasztoknak azért kell künn hagyniok kalapjukat, mert a torkukat köszörülő polgárok izgalomukban nemegyszer fejfedőjükbe köpnek, amittől egy finomabb idegzetű inspicáló hatalmasság viszont hányingert kapott.

Nagybátyám szobájában szorosan egymás mellett, akár csak ott künn a kalapok, idős cselédemberek álltak, valami küldöttség az egyik közeli pusztáról. Az elkapatottak topogva és hebegve adták elő mondanivalójukat. Azon vettem észre magamat, hogy félszeg ijedelmük egyszerre reám is átragadt.

Nagybátyám rájuk sem pillantott, szemét írómappáján járatta, tollával firkált rá. Bizonyára jószívűségből, vagy legalábbis tapasztalatból tette, mert ha önkéntelenül akár melyik beszélőre tekintett, az menten igazán csak nyögni tudta a szót. Valami homályos temetkezési költségről beszéltek, amelyet ők fizettek ki, s amelyet szerettek volna a községtől visszakapni, mert a halottat vagy halottakat tulajdonképpen a községnek kellett volna eltemettetnie.

Nem kapták meg, s erről igen tömör, igen erélyes mondatokban értesültek. Mentek is azonnal kifelé, gyorsan, szerényen, illedelmes köszönések közben. Az ajtóban ismertem fel közöttük egyik közeli rokonunkat, apám egyik unokatesvérét, aki a többieknél még mélyebbet, még alázatosabban hajolt nagybátyám felé. Oly zavart voltam, oly kínosan éreztem magam, hogy jómagam is szerettem volna minél előbb kívül

lenni. Megkaptam a szokásos egy koronát, kezét csókoltam, és iszkoltam kifelé. Zavaromban a pénzt a következő mellé-utcaig elvesztettem. Meglehet, hogy akaratlanul eldobtam; utólag büszke volnék rá, bár akkor órák hosszat forgattam utána valamennyi zsebemet, majd sírásra fakadva nagy kapzsiságomban.

Azonosítottam magam, ha csak a lélek egy kis reflexmozdulatának erejéig is, a pusztaiakkal? Még messze voltam attól. Aki a cselédházak közül indul embernek, az kezdetben olyan törvényszerűen lelöki magáról, és elfeledi pusztai mivoltát, akár ebihal alakját a béka. Ez a fejlődés útja, és nincs más út. Szívet és tüdőt kell cserélnie annak, aki a puszták levegőjét elhagyja, különben elpusztul az új környezetben. S szinte a világot kell megkerülnie, ha újra vissza akar jutni.

Magam is átmentem e kínos metamorfózis szakaszain, s csak a hatodik-hetedik forduló után váltam annyira emberré, hogy vállalni mertem a pusztát, újra lélegezni próbáltam benne, eldobtam a nemesi pecsétgyűrűt, amelyet a család felső rétege a metamorfózis egyik állomásán egy kicsit ünnepélyesen és homályos magyarázatok keretében ujjamra húzott. A természetben csak ugrások vannak, s így természetesen a visszahasonulás sem ment túlzások nélkül. A bordeaux-i néger kikötőmunkások gyülekezőhelyéig kellett vetődnöm, pontosan az Atlanti-óceán partjára, lángoló szónoknak, amíg végre eszembe jutott: mi is indított útra. Amíg a kénytelen-kelletlen hazatérések után, amelyek alatt nemcsak az istállók, cselédvisek környékét, hanem a pusztán még a naplementét is sivárnak éreztem, üresebbnek, mint másutt, végre lelkemet is visszavihettem. Amíg, mentesen a parasztrajongástól, sőt a nagy megtérők otthonrajongásától is, széttekintettem a tájon. Tárgyilagosan vettem szemügyre. Hasonlóan az idegenként megszólított öreg béresekhez, akik bizalmasan hunyorgatva hallgatják a beszédet, s egyszerre gyerekkori Pali bácsikká és Mihály bácsikká lepleződnek le, a völgyek és dombok jobban ismertek engem, mint én azokat. Gyanakvóvá tesz, ha valaki túl sokat beszél a „gyökereiről”, főleg mielőtt gyümölcsseit mutatná. A tavasszal megtérő gólyák, amelyek világgrészeket nyílegyenesen repülnek át, órákig keringenek régi fészük fölött, amíg végre leszállnak. Mitől tartanak? Minden ágat megvizsgálunk benne. Így közeledtem én is, így vizsgáltam gyermekkorom ágyát – magától kell kiderülnie, hogy mivégre.

(1934–1935)



Makovecz Imre szerves építészete gazdagon egyszerű formákkal köti össze a múltat a jövővel. Makó, Hagymaház – kulturális központ (1996)

Németh László

A minőség forradalma

A munkanélkülieket számon tartjuk, de ki törődik a munkásokkal? Tudjuk, hogy a rend, melyben a bőségtől csak az éhség lesz nagyobb, s a termelőeszközök tökéletesedésével csak a bitangjára hagyott lelkek száma nő: halálra ítél. De ki figyelmeztet a kiáltó heveny betegség alatt az idültre, a termelés betegsége alatt a munkáéra?

Más a munka és más a szenvedély, de az ép ember más időkben mégsem volt munka és szenvedély teljes kételtűje. A munka is szenvedély volt, vagy legalább lehetett, s a személyiség nem húzódott vissza a munkás nappalból a munkátlan estébe; az ember nem akkor lett ön maga, amikor leitatta a főkönyvet s letette a vakolókanalet. Robotnak nevezzük a fásult, személytelen munkát, de a robotot az a tizenkilencedik század terjesztette ki és szigorította meg, amely eltörülte. A munkamegosztás a munkást is megosztotta munkája és élete közt. Emberek járnak a földön két étellel, melyek éppoly tökéletlenül érintkeznek, mint Babits Gólyakalifájában a hasadt lelkű hős két élete. Az erőket kihasználó tizenkilencedik század felhasználta a munkát és visszautasította az egyéniséget; mozgólécához elég volt a kezünk, és lemondott a másik nyolc óra javára az agyunkról. E szédületes Taylor-rendszerben egymásután veszítették el méltóságukat a foglalkozások. A század haladt, azonban a munka süllyedt. Előbb az ipar hullott bele a gyár darálójába, aztán sorra a szellemi foglalkozások. Még mindig igen magas képzést követelnek a szellemi munkástól. Ha végzett munkájukat nézem, ezt a nagyozást atavizmusnak kell tartanom. A vegyész, mérnök, orvos sok szép dolgot tud és felejt, de hónapok alatt oda lehet idomítani a helyére egy jófejű szakmunkást. Kinek a munkája áll magasabb szinten: a bankhivatalnoké vagy a közlekedési rendőré? Gyermekekoromban még volt valami kis élet a tanári hivatásban, ma a tanár is tantervelebonyolító automata. Minden tanulás, képzés haszontalan; a munka a szellem teljes önmegtartóztatását követeli.

Azoknak az embereknek a száma, akik a munkájuknak élnek, napról napra fogy. Ha nézzük, kik azok, inkább a komolykodó kretének, mint a tehetséges találékonyak. Az egyéniség kifolyott a munkából. Nézz meg egy vadevezőst, amint a csónakján babrál, s nézd meg hivatalában. A városok körül

falvak épülnek, s három barackfájához több köze van a munkásnak, mint egésznap munkájához. Az emberek nem bírják valami monómánia nélkül. Bridge-, vízipólo- és bélyegtudósok közt élünk; a parasztok közt rádiószakértőket találunk. Az egyéniség, melyet a munka visszautasít, kárpótlást keres. Innen a műveltség mai zavara, szeszélyes tarkasága. A foglalkozások ma már nem pántjai hajlamnak és műveltségnek. A szenvedélyek furcsa néprajzi térképén egy-egy szín a legkülönbözőbb munkakörök megyéiben jelenik meg. A szintkülönbségek összetöredezték, s egy-egy foglalkozáson belül képtelen nagyok. Egyetemi tanárok megélnék a budai bádogos színvonalán, s a legsiralmasabb vidéki környezetben európai műveltségű emberre akadsz. A munka magával rántja az igénytelenségre hajlamosakat, s magukra hagyja, elszabadítja az igényeseket.

Korunk nyilvános élete ijesztően alacsony, a szellemi élet mégis inkább fokozott, a találékonyabb nagyobb, az egyéni problémakör tágabb. Nem munka és szenvedély hasadása magyarázza meg korunknak ezt a paradoxonát? Ha az új tudományt, új irodalmat nézzük, a nagy kultúrösszhang hiánya ellenére is feltűnik, milyen izgatott, bonyolult, sokirányú a szellemi élet; ha a közösség arcát figyelem, elhülyült mosoly fogad.

Hová vezet ez? A közösség élete látszólag egyre kollektívebb lesz, azaz egyre kevesebbet törődik tagjai egyéni életével, nem számít kezdeményezésükre, s nem hederít kívánságukra. Valójában e kollektíválódás alatt elapad a társadalomfenntartó erő, a közügyek „szenvédélye”. S hová jut a szenvedély, melynek nincs kapcsolata a közös étellel? Elsatnyul; a társtalan szenvedélyből onánia lesz, magát emésztí s megsemmisül az egyénnel. Ilyen hasadást munka és szenvedély közt a természet nem is tűr soká. Vagy a munka töri magához az embert, túl nyolc órán is, vagy az egyéni szenvedély kavarja fel a minőség forradalmát.

Akik a társadalom átalakításáért küzdenek, nem hajlandók erről a kérdéstről gondolkodni. Megakadályozza őket a tételes tunyaság és a hamis fegyelem. Úgy érzik, a forradalom az elosztás kérdése. Arányosítani kell a munkát, arányosítani a munka élvezetét; az arányosítás mennyiségtani feladat, nincs köze minőséghez. Nos egy olyan korban, amikor az osztályok színvonala már összetöredezett, előjogok nincsenek, én is ellenség vagyok az anyagi előjogoknak.

Mikor a vagyon öncélú s emberek millióit rekeszti ki az életből, ellensége vagyok a zűrzavar szentségének. Elismerem, hogy szükség van az elosztás reformjára, s a közösséget inkább elfogadom kizsákmányolónak, mint a magánembert. De nem hiszem, hogy az elosztás meggyógyíthatja az élet mély baját. Az igazságosabban elosztott javak, még ha bőségesek is, létminimumot jelentenek, amíg az ember munkájában nem találja meg legfontosabb javát. Az elosztás forradalma ideig-óráig talán megnyugtatja az emberiség igazságérzetét, de ha nem lép tovább, még boldogtalanabbá teszi az egyént.

Várom az embert, aki megszövegezza a minőség forradalmi kiáltványát. Ezt a kiáltványt már sok millió ember szövegezte a szívében, s a mozgalom, melyet kivált, mélyebbre fog szántani az emberi életben, mint az elosztás forradalma. Íme néhány gondolatfoszlány ahhoz a készülő kiáltványhoz:

1. Az ember ezermesternek született. Nincs nagyobb méreg a számára alvó képességeinél. A satnya testű ember kedvetlen, de még kedvetlenebb, akinek a képességei petyhüdtek el. Az ember képességeivel gyökeredik a világban, azzal kapaszkodik, amit meg tud csinálni. Mindig csordában élünk, és sosem voltunk Robinsonok. De azért Robinsont nem lehet elpusztítani bennünk. Minden élet egy sziget, mely cse-rekereskedelmet folytat más szigetekkel. A csere egy darabig hasznos, a sziget ad és kap, segítik és segít. A baj ott kezdődik, amikor a csere öncélú lesz, több a hajós, mint a szigetlakó, s a gazdaság szétdúlja a szigetek belső idilljét. A természet üzemmé válik, az emberek nemcsak cserélnek, hanem a cseréért élnek, egyoldalúan aknázzák ki magukat. Kincseik kiásott részét elprédálják a hajósok, nagy része pedig ott pusztul érintetlenül. Mi lesz e kopárságban a szigetlakóból? Elhülyül, vagy Robinson korára emlékszik. Meggyűlöli a kereskedelmet, s azon töpreng, hogy tehetné el láb alól a hajósokat.

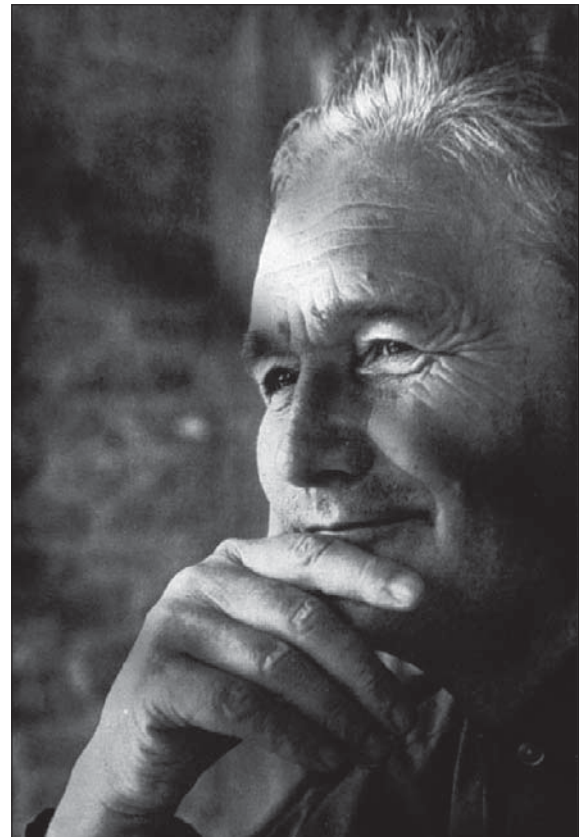
2. A hajósok persze sokan vannak és övük a tenger, de a minőség forradalma feltartóztathatatlan, mihelyt az egyén belátta, hogy a képességek aránytalan munkamegosztása őt megsemmisíti. Az ember a csere szörnyének érzi magát, borzad magától. S csak azért is ezermester akar lenni. Látja, hogy amit cserélt, annál értéktelebb lett, minél többet cserél, s kimondja a hajmeresztő tételt: jót csak ezermester tud termelni. A jó munkás a dilettáns lesz, mert aki nem ért mindenhez, semmihez sem ért. Nem az lesz kiváló, aki egy dologra veti magát, hanem csak annak szabad egy dologra vetnie ma-

gát, aki kiváló, azaz sok dologhoz ért. Felvirrad a dilettánsok napja, az üzemeket irracionalizálják, a cipőkészítő művészek megbuktatják a cipőgyárakat.

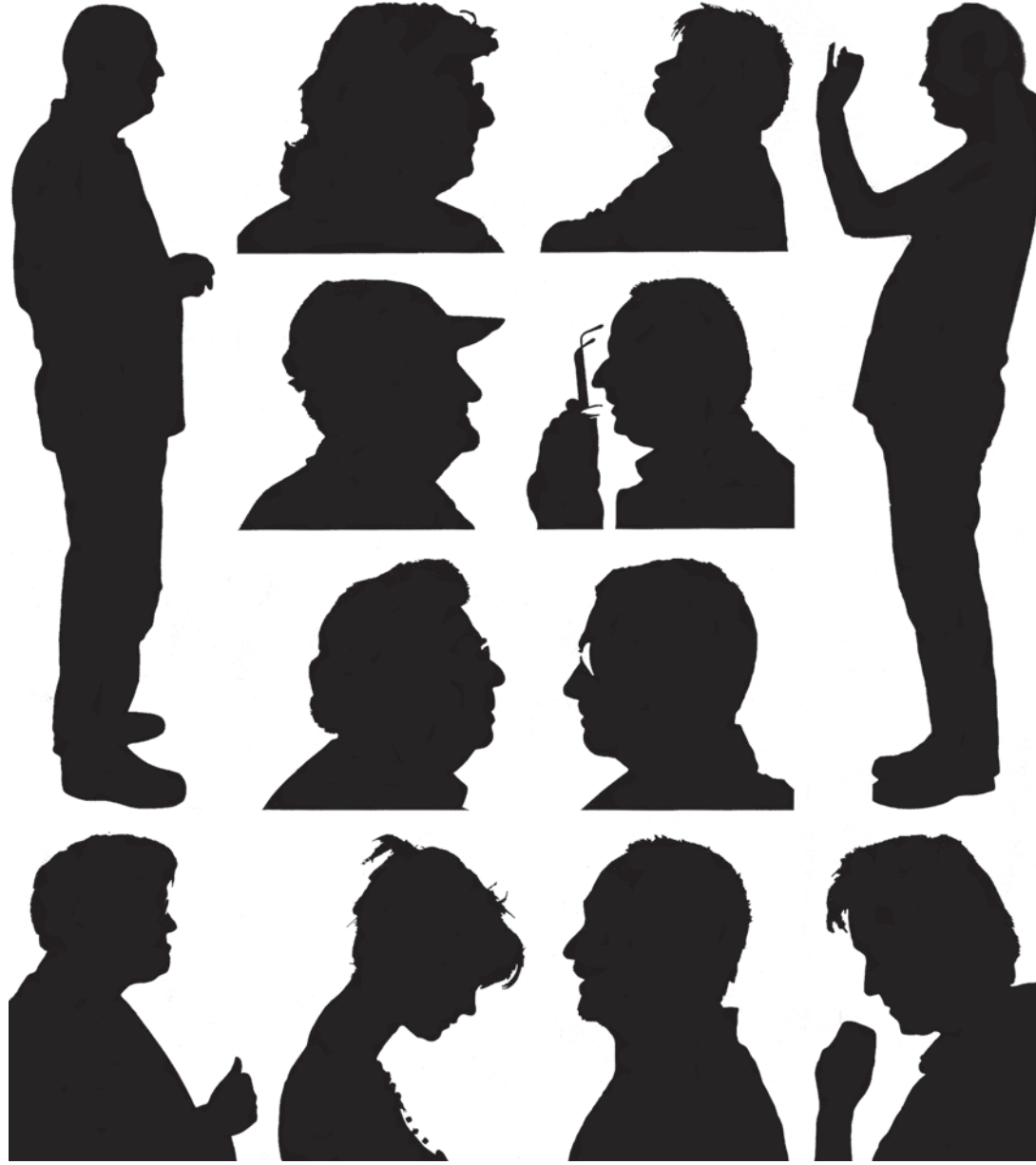
3. A minőségért forrongó ember megveti a mai munkást is, aki beáll a mozgóláncba, fix időre fix bért kap, s nincs alkalma kiválni. Akinek nem érdeke, hogy remeket csináljon, rabszolga, akár magányosok, akár az állam piramisát építi. A munkának előtte egy faja tiszteletreméltó: a vállalkozás, s olyan államért fog küzdeni, amely megbecsüli a munka egyéni együttthatóját, teret ad a minőségnek, értelmetlenné teszi a vagyont, és a vállalkozások nagy mellérendelésében munkatérrel jutalmazza a munkát.

(1933)

A szerző (1901–1975)



Lukács Andor arnyképei (sziluettfotói) mai magyar írókról, költőkről (Hócipő, 2007/13.)



A kortárs irodalomból

Orbán Ottó 214

Parti Nagy Lajos 220

Dilettáns beszélők és önmegértés a posztmodernben 226

Ráadás 230





Orbán Ottó

(1936–2002)

Gondolatok egy személyi számítógép szövegszerkesztő programjának memóriájába elmentve



Hová lépsz most, gondold meg, Időutazó,
a tizenkilencedik század hírhedett balekjai közé,
a honfikörbe, ahol a hímsoviniszta macho férfiak
tisztte a rendrakás a világ dolgai közt, miközben
a fennkölt eszmék úgy szállonganak fürtös fejük körül
akár a pipafüst... De röhöghetünk-e elődeink
romantikus túlzásain? A stílusukon példának okáért?
„A csillagászat egy vak koldusasszony
condraín méri a világokat?” – Naná – vigyorgunk –,
nem csak koldusasszony, hanem még vak is! –
A költészet mindig is nagyon értett ehhez:
látomást lobbantani ésszerű alku helyett.
Hanem egy örült világban mi az, hogy ésszerű?
És másfél évszázaddal több csalódás bölcsebbé tesz-e?
Előre megy-e a világ vagy hátra? Vagy épp egyhelyben áll?
Vagy egy adott pont körül kering? Vagy hullámként mozog?
Egy-két emberöltő, és láhattunk kipukkadni két utópiát is...
Két világháború, százmillió halott.
Az emberfaj sárkányfog vetemény.
A termőtalajt ezután előírás szerint
böven trágyázzuk tudományos kreativitással,
s kihajt a történelem szerencsevirága;
lottón húzzák ki, pusztít-e, terem-e?
Minden kor megtermi a maga szörnyeit:
Hitlert, Caligulát, embernyúzó asszír királyokat
(ez nem költői kép: szép asszír szokás volt
elevenen megnyúzni a hadifoglyokat) –
a rossz mindig logikusan következik a világszerkezetből,
a jó viszont mindig szabálytalan,
kavics a fogaskerekek közt, géphiba...
Szavakban, költészetben, szappanbuborékban
reménytelenül reménykedőknek,



A Naphimnusz eredetije – hieroglifákban



Ekhnaton fáraó
(IV. Amenhotep)

mi dolgunk egy legújabb extrákkal szerelt
és minden eddiginél tökéletesebb világban,
hol hallani már a gének énekét?
Kimondani, amit elődeink, a balgák
és balekok már annyiszor kimondtak,
a hagyományos, közép-európai „mégis”-t?
Világnagy éjszaka. A rádióban Ekhnáton himnusza szól:
fordítsd felénk fénylő orcádat, Napvilág!

(Megjelent a szerző *Ostromgyűrűben* című kötetében 2002-ben.)

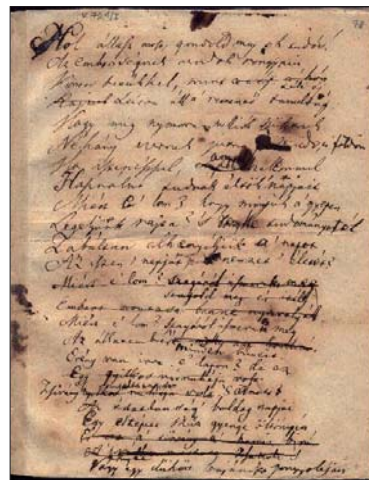
Orbán Ottó már első szavával a *Gondolatok a könyvtárban* című Vörösmarty-verset evokálja, s az alábbi sorok, szavak is egyértelmű Vörösmarty-allúziók, intertextusok: „Hová lépsz most, gondold meg...”; „»A csillagászat egy vak koldusasszony / condraín méri a világokat?«”; „Az emberfaj sárkányfog vetemény”; „mi dolgunk”; „mégis”.

Ilyen nagy mennyiségű utalás esetén parafrázisról (ugyanannak a témának, műnek a variációja) is beszélhetünk. A költő már a címben is jelzi „elkötelezettség”-ét, csak a „könyvtár” helyett a „személyi számítógép szövegszerkesztő programjának memóriájába elmentve” kifejezést használja. Ezzel arra is utal, hogy az eredeti költeményben – drámai monológban – fölvetett kérdések lesznek most is a szöveg fő motívumai.

Ugyanakkor azonnal érzékeljük az alapvető különbséget is. Eszerint a mostani kérdésfölvetés a Vörösmarty-szöveg emelkedettségének ironikus, sőt szarkasztikus átfogalmazása az ezredforduló körüli évekre. A formális kérdéssorozat végül önmeggyőzéssé, rejtett önmegszólítássá válik.

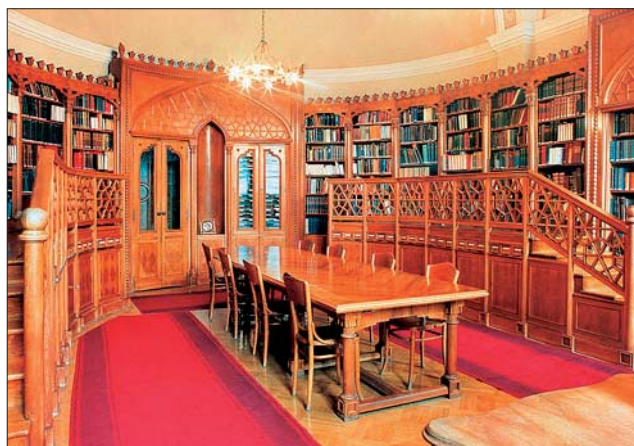
Mondhatnánk, Vörösmarty főmetaforájára gondolva („Országok rongya”), hogy már könyvtár, könyvtemplom sincsen. Csak számítógép van s az ő biztos-bizonytalan – minden erénye ellenére is sokkal sérülékenyebb – memóriája...

Különösen megrázóak azok a részek, amelyek a Vörösmarty-vers (1844) utáni időkre utalnak. A két viláégésre, a bukott utópiákra (fasizmus, kommunizmus) s az asszírokra és Caligulára, mondván: „Mind-en kor megtermi a maga szörnyeit”. Erre már csak a végső általánosítás következhet: „a rossz mindig logikusan következik



A *Gondolatok a könyvtárban* című vers kéziratát az MTA Könyvtára őrzi

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Vörösmarty-vers „tere”





A modern világ egyik csodájának számító szobrok a Húsvét-szigeteken – hogy miként készültek, és hogyan állították fel a sok tonnás monstrumokat, erről ma is csak feltételezéseik vannak a tudósoknak. Ám multhatatlanul kötik össze ezek a különös, szuggesztív arcok egymással a fáraók, az asszírok és Vörösmarty korát, vagyis a mi korunkat a múltó időben...

a világszerkezetből, / a jó viszont mindig szabálytalan". Ugyanazt jelenti ez, mint Vörösmarty szomorú-szép metaforája, a „sárkányfog-vetemény” a másik megidézett versben (*Az emberek*, 1847).

A zárlat minden elkeseredettséggel ellenére a „mégis”. A múltba való visszatekintés sem lehet csak szomorú, mert *Naphimnuszok* is születtek akkor. Ekhnaton segítségével pedig a jövő sem lehet egészen reménytelen, még akkor sem, ha „hallani már a gének énekét”.

A vers szép példáját adja az időszembesítésnek s annak a gondolatnak, hogy a legnagyobb kérdések örökké ismétlődnek, de sajnos az emberiség ezekre a kérdésekre alig-alig tanul meg válaszolni. Ám okos merészséggel talán mégiscsak megteremthető valamennyi remény mindannyiunk számára.

Orbán Ottó nemcsak Vörösmarty dilemmáival szembesít tehát bennünket – van-e egyáltalán fejlődés a világban? –, amikor nagy elődjét megidézi. Az eredeti vers építményének boltozatdarabkáiból rakogatja össze mindazt, ami nekünk, a ma élőknek itteni életünk egyetlen reménye. Nem felülírja Vörösmartyt, mint egyik számítógép a másik vincseszterét, hanem átírja a mába, mint egyik könyv a másikba rejtett tudást. Mint egyik vers a másik versbe rejtett szépséget – ama megrendültséget, ama „mégis”-t, amely sohasem más, mint a felismerés, az egymásra ismerés katarzisa.

1. Lehet, hogy a posztmodern a szavak szétszedésével és újraösszeillesztésével kezdődött? A szóintarzia kedvelt játéka volt Karinthynek és Kosztolányinak. Hosszas tünődést – versenyt, fogadást?; nézz utána! – követően egyikük – melyikük? – állt elő a Csokonai nevére szóló megoldással:

A RÉTEN PIPACSONK, Ó NAIV VITÉZ, MI HÁLYOG VAN SZEMEDEN?

A tankönyvszerző egyik volt tanítványa alkotta ugyanerre a névre a következő intarziát (versben!):

KÖNNYŰEK A BAKANCSOK, Ó NAIV VITÉZ,
MI HÁJ VAN RAJTAD, AZ A NEHÉZ!

(Szabó László: *Menetelés*)

Ezen felbuzdulva még – legalábbis azt gondoltam... – nehezebb feladatot adtam diákjaimnak. Ím, a megoldás:

JÁNOS, EL A TE TINÓD ILLANT?
Ó, SE BESTÉN, SE MÁSHOGY NEM VILLANT!

(Bangár Károly: *Ahogy az ökrök eltűnnek*)

De még ezt is tudta fokozni Kozma László tanár kollégám, egy konferen-
cán aratva általános tetszést:

FRISS KILÓS VAJ, SEJ, MESS, PETE RÁ, LÉGYÉ, NE KERÜLJÖN!

S ím, a legújabb remek! Az első 2007-ben született Barcson, a Dráva
Völgye Középiskola költészet napi ünnepe után – a Széchenyi Ferenc
Középiskola tanára, Schnellbach László tollából:

**CICAM EKEZET NELKÜL SZEP (SIC!), SOM,
BOR, MÁR TONHAL IS VÁR ASZTALOMON!"**

S végül a szombathelyi Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimná-
ziumból Zsiros Péter tanár úr *Mágus-rajongó* című alkotása:

**NEM JÁR ANNAK MÉTER SÁNSZ,
KI JÓS, ILYEN Ő, RÁ VÁRSZ.**

Láthatjátok, hogy a tanárokat igazán magával ragadta a játék szelleme.
Próbálkozzatok, játsszatok Ti is, adjatok egymásnak hasonló feladatokat!

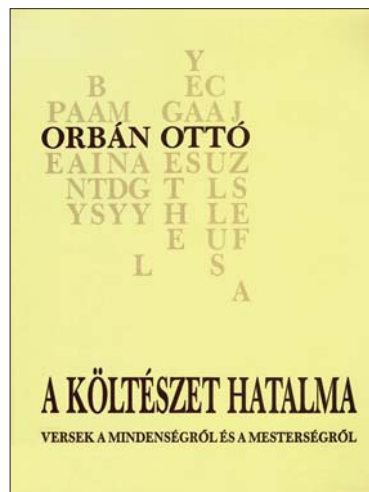
3. Még egy betűs játékot közlünk (e-mailen érkezett úgynevezett hoaxon
vagy hoaxsszal, vagyis kéretlen lánclevéllel 2007-ben, ám ennek kivétele-
sen örültem...). – Játék-e ez, vagy komolyan veendő a szövegben foglalt
állítás?! (Lásd könyvünk [hátsó borítóját](#) is!)

Betűsorrend

**A cmabrigde-i etegyemen kéüszlt eigyk
tnuamálny áitllsáa sznreit a szvkaaon bleül
nincs jlneestögée annak, mkénit rdeeözndenk
el a btüek: eyegüdl az a fntoos, hgoy az eslő és
az uolstó betű a hlyéen lygeen; ha a tböbrie a
lignoeyabb özeássivsaszg a jleezmlő, a sövzeg
aokkr is tleejs mrtébéekn ovasalthó mraad.
A jnleeésg mgáayzrataa az, hgoy az erbemi
agy nem eyedgi btüeket hneam tleejs sazakvat
ovals.**

**Úhygoyg tnseseek mkneit bkébeén hyagni a
hleysersáii fmonisáokgkal!**

2. „Fejtsd meg”, értelmezd az aláb-
bi képet, betűrejtvényt, képver-
set (?), mely egyben Orbán Ottó
egyik kötetének borítógrafikája!
A gyűjtemény – láthatod is
– a költői mesterségről szól, ars
poetica jellegű versek csokrát
tartalmazza, illetve olyanokét,
melyekben Orbán korábbi pá-
lyatársainak életét, szövegeit írja
tovább, dolgozza át, parafrázál-
ja, intertextualizálja. – Készíts Te
is a saját nevedre hasonló anag-
rammatikus szójátékot!



Kölcsey Ferenc

Vanitatum vanitas

Itt az írás, forgassátok
Érett ésszel, józanon,
S benne feltalálhatjátok
Mit tanít bölcs Salamon:
Miképp széles e világon
Minden épül hitványságon,
Nyár és harmat, tél és hó
Mind csak hiábavaló!

Földünk egy kis hangyafészek,
Egy perchozta tűnemény;
A villám és dörgő vészek
Csak méhdongás, s bolygó fény;
A történet röplése
Csak egy sóhajtás lengése;
Pára minden pompa s ék:
Egy ezred egy buborék.

Sándor csillogó pályája,
Nyúl vadászat, őzfutás;
Etele dúló csordája
Patkánycsoport, folt darázs;
Mátyás dicső csatázási,
Napoleon hódítási,
S waterlooi diadal:
Mind csak kakasviadal.

A virtus nagy tűneményi
Gőz, mit hagymáz lehele;
A kebel lángéreményi
Vértolulás kínjele;
A vég, melyet Sokrat ére,
Catonak kihulló vére,
S Zrínyi Miklós szent pora
Egy bohóság láncsora.

És ti bölcssek, mit hozátok
Ami volna szép s jeles?
Mámor bírta koponyátok,
Plato s Aristoteles.
Bölcselkedő oktalanság,
Rendbe fűzött tudatlanság,
Kártyavár s légállítvány
Mindenféle tudomány.

Demosthén dörgő nyelvél
Szikkozódó halkufár;
Xenofon mézbeszédével
Rokka közt mesére vár;
Pindár égi szárnyalása
Forró hideg dadogása;
S Phidias amit farag,
Berovátkolt kődarab.

Mi az élet tűzfolyása?
Hulló szikra melege.
A szenvedelmek zúgása?
Lepkeszárny fergetege.
Kezdet és vég egymást éri,
És az élet hű vezéri,
Hit s remény a szűk pályán,
Tarka párák s szívárvány.

Holdvilág csak boldogságunk;
Füst a balsors, mely elszáll;
Gyertyaláng egész világunk;
Egy fúvattal a halál.
Vársz hírt s halhatatlanságot?
Illat az, mely tölt virágot,
És a rózsát, ha elhull,
Még egy perccel éli túl.

Hát ne gondolj e világgal,
Bölcs az, mindent ki megvet,
Sorssal, virtussal, nagysággal
Tudományt, hírt s életet.
Légy, mint szikla rendületlen,
Tompá, nyugodt, érzetlen,
S kedv emel vagy bú temet,
Szépnek s rútnek hűnyj szemet.

Mert mozogjon avagy álljon
E parányi föld veled,
Lengjen fényben, vagy homályon
Hold és nap fejünk felett,
Bárminő színben jelentse
Jöttét a vándor szerencse,
Sem nem rossz az, sem nem jó:
Mind csak hiábavaló!

(1823. február–április)

Elfojtódás

Ó sírni, sírni, sírni,
Mint nem sírt senki még
Az elsúlyedt boldogság után,
Mint nem sírt senki még
Legfelső pontján fájdalomnak,
Ki tud? ki tud?

Ah, fájdalom-
Lángoló, mint az enyém, csapongó, s mély,
Nincsen több, nincs sehol!

S mért nem forr könyű szememben?
S mért hogy szívem nem reped meg
Vérözönnel keblemen?

(Bényétől Pécelig, 1814. augusztus 16.)

Orbán Ottó

Vanitatum vanitas

Itt a vers, a versed mása,
dült idegzet, Kölcsey,
itt a vers, hogy haldoklása
közben nyelvét öltse ki,
mert hiába új a század,
ha a régi a gyalázat
s fölöttünk a komor ég,
a nagy szappanbuborék.

Utópiák, forradalmak,
kondérszámra dől a vér.
„A népnek minden hatalmat!”,
s jön új hóhér, új vezér.
Megrohad, ha győz, a jó ügy,
s habzik a szó, mint a lóhúgy,
és máglyára küld a hit –
nem világít, csak vakít.

Körbe, körbe, körbe, körbe,
ez a világ körbejár,
ha előre néz, tükörbe,
ha tervez, csak visszavár.
Mi új támadhatna benne?
Ember embert ma is enne –
nincs új, csak új változat
rád, gyilkos, rád, áldozat.

Törvény, jogrend és igazság
nem több, mint fennkölt mese,
fönti érdek, lenti gaszág
nem veszi kutyába se.

A szabadság ravasz rendszer,
minden nyílásán retesszel
arra int a tág vadon:
ölhatsz, csak nem szabadon...

Fekete úr ciprus-ága,
csillagok közt fúj a szél.
Hiúságok hiúsága,
hogy a nyelv versben beszél;
életi még a rögeszme,
hogy nélküle odaveszne
az eleven szalmabáb.
Legyints rá, és menj tovább!

(Kocsmában méléz a vén kalóz
című kötet, 1995)

- A Kölcsey-szöveghez képest a tematikával arányos szerkezeti és poétikai sűrítettség jellemzi az Orbán-verset (ld. a kétvonalas összevetést!).
- Erősebben ars poetica-jellegű a második vers (lásd a végét!).
- „Megfordul” a viszonyítottság rész és egész között? Kölcsey az úrtól ér el az emberhez, Orbán az embertől az úrbe jut.

Jelmagyarázat:

sárga: nem–faj-, rész–egész-metonímiák, „színekdochék”

kék: önmegszólítások

zöld: ismétlések (a címek között: evokáció)

narancs: keret

rózsaszín: komplex (továbbszótt) képek

4. Ezen az oldalpáron egy másik Orbán-vers Kölcsey-párhuzamait mutatjuk be (a teljesség igénye nélkül). Készítsd el Te is a *Gondolatok...* – természetesen nem két dimenzióban, mint mi,[©] hanem számítógépes, hipertextes formában – hasonló feldolgozását![©]



Az ókori világ egyik csodája: Pheidias olympiai Zeusz-szobra. A világ csodái mindig az ember nagyságát jelképezték: Isten-közelségbe emelkedhet(ett) általuk az alkotó és a szemlélő egyaránt. Kölcsey és Orbán Ottó verse(i) arra is figyelmeztetnek: nem biztos, hogy a lenyűgöző művek tartalmazzák az ember lényegét. Lehet, hogy csak az emberi hiúság és nagyravágyás alkotásai ezek, s miközben nagyszerűséget igyekeznek példázni, aközben előfordulhat, hogy az igazi lényegről, a megértésről, a türelemről, a békéről, a szabadságról nem esik szó sem bennük, sem általuk...

„Ha nyelvvel és a felesel,
ha Cola Light, ha langy melasz,
ha pótkávé, mit teleszel
kenyérrel nénikém tavasz,
ha egyfogaddal megeszel,
a nyammogásod is vigasz,
ha fel-feldobott kő leszel,
ha óvatlan vagy épp ravasz,
és mondjuk puff, és rámesel,
hazám, hazám, te Mol, te Shell,
te szép aranykalászvegasz,
tiéd vagyok, bármit teszel,
tehozzád mindenem ragasz
kodik s adyk.”

(*Szívlapát* – részlet)



„Egy originál haza-ötlet
hiányzott péntek éjszaka.
Az égbolt füstös, lomha kotlett,
szállongott rím és vérszaga.
»Elmentem és megyek haza«,
de hogy hová, az fel nem ötlött,
fáradt agyam a fellaza
memórián át kikönyöklött.
A Duna csak folyt és Plaza,
folyott le rajta kurd, török, lett,
múlt és jövő híg halmaza,
folyott le szerzet és öröklet,
elementem én hová haza,
s a rím kedvéért negyed öt lett.”

(*Szívlapát* – részlet)

Parti Nagy Lajos (1953–)



grafitnesz

MONDATTALAN KÖLTÉSZET? Parti Nagy Lajos számára a mondat már csak „emlék”. Verseiben nem csupán a szavak, hanem a mondat és a szövegegész jelentését mozdítja el. A *grafitnesz* című összegző kötetében (2003) tragikussá és tragikomikussá írja át a magyar költészet jelentős részét, illetve mindennapi közhelyszótárainkat. Gyakran épp e két szókincreteg vegyítésével. Vállalása elsősorban egyéni, ám közösségi is: a hétköznapiokká töredezett lét titkait kutatja.

CÍMADÁS ÉS NYELVJÁTÉK A kötet cím egy (formailag összetett) szóba sűríti a mondandót, s játszik a szavakkal: a sokértelműség szándékával szólítja meg az olvasót. Finoman elegáns, egyben keserűen játékos ez a cím.

A költő grammatikai „elhajlásai”, nyelvi cselei könnyednek tűnnek, ám szomorúságot hordoznak. Eddigi szövegei is játékoságot, iróniát sugalltak – gyakran már a címükben –, aztán fölsejlett bennük a mögöttes rejtőző tragikum (pl. „*Hősöm tere*”). Ám a *grafitnesz*ben teremtett világ annyira fájdalmasan a miénk, hogy a költőnek mindent megbocsátunk. A *Bánk bánnal* való játszadozást („hazám, hazám, te min – de nem” – *Szívlapát*), a nemzeti hagyományra való rákérdezést s az olykori szarkazmust is. (Sintén egy *Bánk bán*-sor parafrázisa még *A hullámzó Balaton* című kötetből: „Nindzsa teremtésben vesztes, csak én”.)

Ady- és Balassi-típusú hazaszeretet ez, a *A föl-földobott kő* sírása („Te orcádra ütök”) – mai nyelvi eszközökkel kifejezve.

Az egyik legkíméletlenebb, mégis megrendítően szép szakasz valószínűleg az *Őszi Hedwigek* közül való, a címe (*hulahopp*):

„Hallom, mondád: a halnak nincs hazája,
nem köti könyv, veranda, szilvalekvár,
hogy élethosszan zérót mond a szája,
s hogy nincs is szabadabb a halaknál.
Hogy siklik, ám nem ősi rögbé siklik,
s nagy hulahopp csak éji éneke,
pikkelyzetén a küllők, fischbiciklik
merő hidegvér, oxigénzene.
Holott a halban nyári szív telet,
nem árul ponyván szívszódát darabra,
hanem befordul dobbanásával
a fenhezüst alá, a mély iszapba,
hol pontosan, mert némán énekel:
itt élned hal.”



A Parti Nagy-féle vers lírai énje kétségtelenül megdöbbeneti olvasóját, amikor ironizál még a Szózatot is. Ám így vágja mérhetetlen erővel a befogadó tudatába a szent vers újrateremtett-megcsonkított szavát: „itt élned hal”.

A költő gyakran nem fejezi be az állításokat, olykor a mondatokat és sokszor a szavakat sem. Olyan ez, mintha egy kottának levágnánk a széleit, a zenekar pedig hirtelen, döbbsz csendben megállna ezeken a sorvégeken. A felhasznált nyelvi töredékek ennek ellenére értelmezhetőek maradnak. Akár műalkotásokból, akár a hétköznapiakból valók a részletek, a meghökkenés után visszarendezzük őket a megszokott szövegkeretekbe vagy életsémákba. (Mert szeretnénk hinni, hogy ezeket a költeményeket – Ady, Kosztolányi, József Attila, Petőfi és a többiek verseit – nem lehet „elrontani”. Hisz csak egy pillanatnyi rossz álom volt mindaz, amit „átköltő”-jűnkkel megéltünk...)

VILÁGKÉP ÉS POÉZIS Parti Nagy szövegei a gyakran erőszakos és poénos zárlat, a csonkolás, tehát nyitottságuk ellenére is egyfajta zártságot hordoznak magukban. Tartalom és forma viszonya ellentmondásos. A lírai én világa széteső és keserű, mely mégis egyértelmű, határozott rajzolatú vizuális tömböket, grafikai rajzolatot talál magának.

*Ím, egy másik ismerős „halas” vers,
melyre többször is rájátszik
a költő a grafitneszben:*

Christian Morgenstern
Hal éji éneke
(Fisches Nachtgesang)

–
U U
– –
U U U U
– –
U U U U
– –
U U U U
– –
U U
–

(Szabó Lőrinc fordítása)



Befordulám a kamrába

– *Élet-Idill és dévajlás* –

Befordulám a kamrába, adta-vette setét vót,
Nem lelém a beste jószág a pipámnak szurkállót,
Teremtette sötétsége, olyan vagy, mint a szurok,
Lepatténtok egyet róla, s a' pipámnak beszurok.

Ahogy mondám, úgy is tették, szörccsölődvek csendesen,
Azaz szörccsölödtem vóna, ha nem zavar senkisem,
De a kamra setétjéből, mint valamely kiváltság,
Pindari láng-ajakával előpattant egy jelenség...

Egy kisleány, egy kisleány jött elő a' lavorból,
Ha nem volt vón vegyszerekből, allig' ha nem megorrol,
Mer' én bizon', mer' én bizon' egy szálában állék ott,
S nem úgy, mint amikó' kisleányt fogadok.

A dublini vegyszeres füzetnek a talált kézirat toposzára rájátszó felvezetése a *grafitnesz*-ben:

„Ha az embernek dublini ismerőse van, bármilyen távoli, s ha ez az ismerős papír-kutató, illetve kézirat-restaurátor, akkor egyáltalán nem lehetetlen, hogy egyszer csak jön egy küldemény, mely bizonyos Virág Rudolph vázlat-könyvecskéjének betűhíven legépelt oldalait tartalmazza. Némely oldalakat, mert az eredeti paksaméta, alighanem még a múlt században, rejtélyes vegyszer áldozata lett, s alig néhány oldal, fél oldal maradt meg olvashatónak mindabból, ami a (sértetlen) első bejegyzés tanúsága szerint eleve is csak töredék volt, „Tsigá-spucke”. A kísérőlevél

Ezeket a nyelvgesztusokat olykor épp a forma újklasszicizmusa, a ritmus- és a rímtechnika bravúrjai teszik a falfirkánál (grafitinél) örökérvényűbbé. (A kötet címe nyilván rájátszik ennek a műfajnak az örökérvényűsége éppenséggel fittyet hányó, mégis-mély jellegére is.) A létrejövő líraszöveget ugyanakkor a megszokott nyelvi elemeknek a szerkezeteknek egy „csavarintás”-sal mindig új jelentést ad.

Parti Nagy Lajos a magyar irodalom (és az irodalom) egészében él. Amikor szabadon felhasználja korábbi művek elemeit, s feldúsítja azokkal szövegeit, valójában egymás fénytörésébe helyezi a régit és az újat. Leggyakrabban fordul Kosztolányihoz is. Többször Adyhoz, Radnótihoz, Petőfihez, Aranyhoz, Vörösmartyhoz, Babitshoz egy-egy szófordulatért, jelzőért, hasonlatért, szövegtöredékért. Vagy akár egy egész versért (*Sas legyek, ha sasnak vagy virága; Befordulám a kamrába*). De parafrázálja Morgensternt (*Hal éji éneke*) éppen úgy, mint ahogyan megírja Joyce ulyssesi hőséneke, Leopold Bloom apjának fiktív verseit. (Virágos Mihály alakját megidéztük már az első részben az [57. oldalon](#), s lesz még róla szó nemsokára, a [226. oldalon](#).) Szövegeinek gyakran vannak megszólítottjai is: Esterházy Péter, Mészöly Miklós, Bertók László, Tandori Dezső, Réz Pál, Balassa Péter – és mások.

NYELVRONTÁS ÉS NYELVI ÚJRATEREMTÉS A grafitnesz-kötet egyfajta szellemi napló az ezredforduló körüli évekből. A versek a fülszöveg szerint egy évtizedet jellemeznek – nyelviségében vagy inkább a nyelv segítségével megragadva. Ez mindenekelőtt a nyelvi nyegleségnek, a szétmálló mondat- és jelentéstannak, a nyelv mai állapotának erős kritikáját jelenti. (A „nyelvromlás” szó itt természetesen metafora, az erkölcsi-emberi romlásnak a metaforája.) Amikor Parti Nagy újratere a nyelvet, akkor elcsúsztatja s aztán részben mégis helyreállítja az alanyi–állítmányi viszonyokat. Eközben pedig mintha visszaadná a szavak eredeti jelentését. Mintha újra felépítene már elhasználdott mondatokat. Mintha ezek megroggyant építményeinek törmelékeiből szeretne összehabarcolni egy emberhez méltóbb világot. Már-már Weöres Sándor „panyigaizós” verséhez hasonlóan (*Táncdal* – lásd a 38. oldalon!) „szünteti meg” a megszokott nyelvet. Ezzel pedig a lét egészét „csonkolja”, hogy aztán annak töredékeiből, ritmusból és verslábból, (szó)képmozzaikokból rakosgasson össze valami újat. Így szeretne beszélni egy másik, egy emberibb világról, illetve annak hiányáról, s így szeretne szólni önismétlő mindennapjainkról:

„Ám negyednapra csíhatjka ingó kedélye helyre,
s bicikli tolva Lenin utcán mén munkahelyre,
kis keszeg ember, konkrétan asszony, lejár a sírba,
itt nyugszok tíztől tizenöt háig vasárnap zárva.”

(*Petőfi Barguzinban* – részlet)

A jelenidejűség mellett fokozott erejű ezekben a költeményekben a múlt szorító-felszabadító hatása is, a szabadságjelölő metaforákért és szótöredékekért való aggódás és öröm. Mindezek megjelenítőjeként Parti Nagy előszeretettel használja a parafrázist, az allúziót, a palimpszesztet s az intertextuális jelentésteremtés egyéb módozatait.

A hagyomány mint versbe szedett harmónia vagy harmóniahiány igen erős e „szövegművészet”-ben. Költőnk a lehetőségeket a nyelv megszűnéséig végiggondoló, az ember kisszerűségeit kifigurázó, önmagát épp a jelöletlenséggel jelölő szövegszerűség példáit adja. Nála a költészet pontosan ennyi: *grafitnesz*. Épp csak annyi hang, zizzenés, „neszecske”, amennyit a ceruza ejt a papíron. Sem több, sem kevesebb – ez azonban hiánytalan definíció. A költészet dolga tudniillik ennyi lenne – állítja ez a könyv. Nyugodtan mondhatjuk, persze, az *Esti Kor-nél énekére* gondolva: de hisz ez semmi! – Vagyis maga a minden!

kétséget nem hagy afelől, hogy ez a Virág annak az apja, igen, a Leopold Bloomnak, »kicsoda elég híres ember itten« bár, amit a papírkutató megjegyzi, az ő számára ettől még »nothing és pothoming« a könyvecske, nem ettől érdekes tehát, hanem a különös, máig aktív méregtől, mely lapjait anno elfekettítette, s mely alól egy bonyolult eljárással – mondanom sem kell, hogy ismerősöm szabadalma – az írás remélhetőleg és esetleg elővarázsolható. Mint írja, azért küldi el nekem, amit a vegyszer megkímélt, hogy mondanám meg, irodalmilag »nem-e van elég quality« ahhoz, hogy az eljárás tetemes költségeit »magyar állam and Arpi Goncz megfinanszírozza«. De ha nem, hát nem, csináljak vele amit akarok, tudja, hogy szeretem az ilyesmit. És ebben igaza van. A közreadott szövegben a »[...]« szokás szerint a kihagyásokat, azaz a vegyszer nyomait jelöli.”



S a már szintén ismerős szobor részlete

Új művészeti díj

A rangos Herder-díjhoz hasonlóan – amelynél a díjazott ösztöndíjast jelöl meg – az AEGON társdíjat is alapít, amelyre a díjazott író jelölhet kortárs magyar művészt. Az egyik legnagyobb tekintélyű és összegű (5 millió forint) irodalmi díjat 2005-ben osztották ki utóljára Tolnai Ottónak, a Költő disznósírból című kötetéért. A Magyar Irodalmi Díjat – melyet tíz neves cég/nagyvállalat alapított (köztük az AEGON), a jelentős magyarországi irodalmi alkotások díjazására – tavaly megszüntették. A Magyarország Európában Alapítvány hattagú zsűrije 2001 januárja óta ítélte oda a díjat az arra érdemes művészeknek: Esterházy Péternek (a Harmonia Caelestisért), Bodor Ádámnak és Szilágyi Istvánnak megosztva (előbbinek a Balla Zsófiával készített interjúkötetért: A börtön szagáért, utóbbinak a Hollóidő című regényéért – Szilágyi István nem vette át a díjat), Rakovszky Zsuzsának (A kígyó árnyékáért), Parti Nagy Lajosnak (a Grafítnesz című kötetéért) és Tolnai Ottónak az említett interjúkötetért, amely jórészt Parti Nagy Lajossal való beszélgetése során született. Tavalyi év folyamán a díj megszünésének/megszüntetésének okairól kérdezve az érintetteket csak kitérő magyarázatok láttak napvilágot, illetve azon vélekedések, miszerint ez a

1. Nézz utána a Petőfi–Barguzin-kérdésnek (említettük József Attilánál: [83. oldal](#))! Olvasd el a vers teljes szövegét – amely szinte már az érthetlenségig hangsúlyozza a maga megalkotottságát! Kérj segítséget tanárodtól, szüleidtől, nagyszüleidtől a vers értelmezéséhez (főleg az orosz nyelv miatt)!

2. Készítsetek egy Parti (N/n)agy(-)projektet!®

a) Az alkotás állhat például az egész életmű bemutatásából. Osszátok el egymás között a fő témalehetőségeket, mindenki dolgozza ki a magáét PowerPointban (vagy valamilyen más formátumban, csak egysége-sítsétek a szabványt, hogy kezelhető legyen majd egyben is a munka)! Találjátok ki a vizuális rendszert, a programozási részt, majd építétek föl az egészet, s tegyétek elérhetővé online formában vagy legalább DVD-n egymás számára!

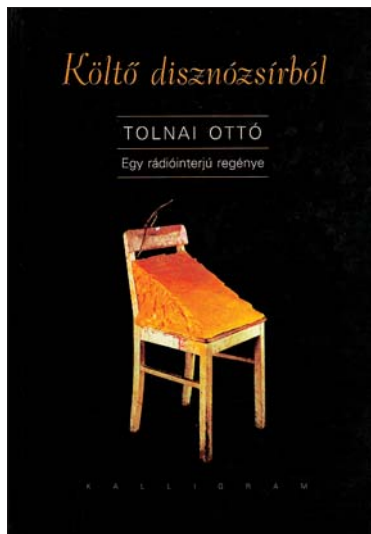
b) Hasonlóképpen elkészíthető a *grafítnesz*-kötet egy-egy ciklusának bemutatója (*Szívlapát, A dublini vegyszeres füzet, Őszológiai gyakorlatok* stb.) – vagy akár egyetlen vers hálózatos szövegrendszerének analitikus-digitális feltárása!®

c) Ez utóbbi esetben meg kell keresni a megtalálható összes intertextuális utalást, allúziót, evokációt, parafrázist, reminiscenciát stb. Mielőtt nekivágtok, dolgozzátok ki a rendszer ismérveit, kritériumait, hogy a munka során már meglévő kategóriák szerint tudjátok rendezni a talált elemeket!

3. A legnehezebb és legösszetettebb feladat az lenne – egy osztály számára szép fél éves munka! –, ha felderítenétek és feldolgoznátok a *grafítnesz* összes, saját és más szövegekre vonatkozó utalását, mindazokat a összefüggéseket (konkordanciákat), melyek oly egységessé teszik ezt a látszatra „széteső” szövegvilágot!

4. Olvaszatok bele abba a – nagydíjas! – interjúkötetbe (borítóját lásd a [225. oldalon](#)), melyben Tolnai Ottó vajdasági költőt – idéztük már egy szép versét! – Parti Nagy Lajos kérdezi: sok mindent megtudhattok a huszadik századról!

„Van Warholnak egy nagyformátmú festménye: Terepszín a címe, ki hitte volna, hogy korunknak, a XX. század második és a XXI. első felének nem a Coca-Cola, nem Marilyn Monroe, nem a villamosszék, sarló és kalapács stb. lesz az alapképe, jelképe, hanem maga a terepszín, a terepszín katonaruha, ki hitte volna, hogy minden eszme, utópia, korunk minden színessége végül a terepszínre mint olyanra redukálódik...”
(393. o.)



5. Nézz utána a grafitnesz fogadtatásának (receptiójának), ide számítva a szerző kitüntetését is! Íme, néhány kritika, keresd meg őket, s olvasd el belőlük legalább egyet (vagy kettőt 😊):

BORBÉLY Szilárd, *Kádáriában éltem én is!* Az *ÉS* könyve júniusban – Parti Nagy Lajos: *Grafitnesz. Versek, Élet és Irodalom*, 2003/25, 25. (Ugyanez: www.es.hu/pd/display.asp?channel=KRITIKA0325&article=2003-0623-1012-17OMWL)

FEKETE Barbara, *Időzés egy nyelvi laborban.* Parti Nagy Lajos: *Grafitnesz*, Bárka, 2003/6, 118–121. (Ugyanez: www.inaplo.hu)

HUBA Márk, *Nyelvi kondíció.* Parti Nagy Lajos: *Grafitnesz*, Tiszatáj, 2004/10, 97–100.

KÁLMÁN C. György, *Miért nem szép?* Parti Nagy Lajos: *Grafitnesz*, Jelenkor, 2003/10, 997–1000. (Ugyanez: www.jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=118)

KERESZTESI József, *Precíz tükördara.* Parti Nagy Lajos: *Grafitnesz*, Jelenkor, 2003/10, 990–996. (Ugyanez: www.jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=117)

PAYER Imre, *A rongtott újírárs poétikája* Parti Nagy Lajos költészetében, Bárka, 2003/3, 73–81.

SZILÁGYI Zsófia, *„Nincs egyrészt látvány s másrészt a fény”.* Parti Nagy Lajos: *Grafitnesz*, Bárka, 2003/6, 113–117. (Ugyanez: www.inaplo.hu)

civil irodalmi díj már betöltötte funkcióját Az AEGON Magyarország Zrt., amely a hazai kulturális-művészeti élet támogatásáért 2005 őszén megkapta a Fehér rózsza díjat, idén művészeti díjat alapít, amellyel elsősorban a magyar irodalmi élet kitűnő alkotóit, tágabb értelemben a hazai művészeti élet kiválóságait szeretné elismerni, s ezzel is felhívni rájuk a közvélemény figyelmét. Láthatóan, ha nem is közvetlenül a Magyar Irodalmi Díj méltó utódját hozva ezzel létre. A tekintélyes összegű díjat (3 millió forint) élő magyar író kaphatja az előző évben napvilágot látott, kiemelkedő szépirodalmi teljesítményéért. Az alapító magyar irodalmi lapok, műhelyek főszerkesztőit vagy a kritikai rovat vezetőjét kérte fel arra, hogy tegyenek javaslatot az első év díjazottjára. A javaslatok alapján független szakmai zsűri döntött a díjazott személyéről. A zsűri tagjai: Babarczy Eszter, Széchenyi Ágnes, Lévai Balázs, Margócsy István, Radnóti Sándor. A rangos Herder-díjhoz hasonlóan – amelynél a díjazott ösztöndíjazt jelöl meg – az AEGON társdíjat is alapít, amelyre a díjazott író jelölhet kortárs magyar művészt.

[Sz. n.] = *Intellektuális kutyázás – gondola hírösszefoglaló –16. hét* = www.gondola.hu/cikkek/cikk.php?szal=47892&part=3
[2007. 03. 03.]

Dilettáns beszélő(k) és önmegértés a posztmodernben

Vigyázat!

A fejezet szövege némely helyeken
– különösen az első és az utolsó
harmadban, továbbá a lapszéleken –
óvatosan kezelendő!

„Tsúszó Sándor (1907–1941) – méltatlanul elfeledett felvidéki születésű irodalmár és művészeti mindenese, aki a korabeli európai szellemi irányzatokkal szinkronban fejtette ki páratlanul gazdag és sokrétű tevékenységét. Életművének föltárását – mely csak a közelmúltban, a volt Iródiá-csoport kezdeményezésére indult meg – rendkívüli módon megnehezíti az általa használt számtalan ál-név. Ennek ellenére ma már nyilvánvaló, hogy életművével szinte felbecsülhetetlen (látens) hatást gyakorolt az utána következő (sőt az őt megelőző!) nemzedékekre, az európai művészet fejlődésére. Itt közölt [e kijelentés nem az általunk hozott szövegre vonatkozik! – F. B.] verstörédékére – mely minden bizonnyal elhallgatása előtti utolsó lírai műve – világszerte hányódó kézírathagyatékában akadtam.”

HIZSNYAI Zoltán, *A stigma krátere* = www.mek.oszk.hu/01500/01524 [2007. 01. 02.]

ALÁSZÁLLÁS A DILETTANTIZMUS REGISZTERÉBE „A dilettantizmus poetizálódása”-nak is nevezhetjük általánosítható jellegzetességét a posztmodern egyik ágazatának. Ez pedig a reminiscenciákkal telített, evokáló, alludáló, parafrázáló költészet. A „kollektív tudat megalkotta” mitikus szerző, Tsúszó Sándor vagy Parti Nagy Lajos klasszikus figurái, Dumpf Endre s az imént is megidézett Virágos Mihály, *A dublini vegyszeres füzet* szerzője éppúgy rokona Vojtinának (Arany János), Kappus úrnak (Rilke) és Panyigai Sándornak (Weöres Sándor), mint Sárbogárdi Jolánnak (PNL) és Csokonai Lilinek (Esterházy Péter). (Többükkel találkozhattál már könyvünkben, illetve tanulmányaid során – keresd meg őket ismét!) A névvel nem mindig illetett, de azonosítható dilettáns beszélők Petri György, Orbán Ottó, Lackfi János, Hizsnyai Zoltán, Kovács András Ferenc és mások költészetében egyaránt megtalálhatók. (Nemritkán a lírai én és a szerző azonosságvállalásával nyomatékosított iróniával körülírva.) Sőt, nemcsak megtalálhatók, hanem jelentős helyet-szerepet töltenek be, vagy épp küzdenek ki maguknak az egyes életművekben.

Nem is tévedhetünk nagyot, ha bátran kimondjuk, hogy az e lap szélén olvasható szöveg kétségtelenül egyike e halhatatlanok közül Tsúszó Sándor örök remekeinek...

A dilettantizmus beszédmódjának poetizál(ód)ása szintúgy az Arany János-hagyományra rímel vissza, mint például a nyelvi hiba jelentéssel telítődése. (Lásd a Vojtina-témán kívül például a *Mindvégig* kvázi-dilettáns beszélőjét: „És érzem, az van”; „Mint tücsöké nyáron”! De idézhető *A tölgyek alatt II.* is, mely tipikusan egy, a dilettantizmussal folytatott „párbeszéd” terméke. S mint ilyen, olyan eleganciával oktatja ki a költőt támadó fűzfapoétát [khm...], hogy az észre sem veszi sem a leckétetést, sem önnönmaga fogyatékoságait.)

[Mikor a tyúkok...]

(Részlet)

Mikor a tyúkok végre mind elültek,
és a bűgást már elnyelte a dúc,
s az égbolt gömbje a halovány kéket
olybá facsarta, mint a ribizlijuice –

több eb magammal vonítám a Jelent,
bízón, sunyin, nagyravágyón, árván,
s nem sejtettem még: egyszer, odalent
egy még nagyobb kivetettség vár rám.

Virradni készült. Pennás falkánk oszlott.
Sompolyogtunk már vackaink felé,
mikor megláttunk egy bűsz árnyalakat,
amint pofáját égre szegezél!

És nem tágított. Még meg sem is rebbent.
Igric jövelt. Dicsének hangja szállt.
Majd megvirradt. A sötétség ellebbent.
S a tyúkszar között súlyos ál dog állt.

A könyvborítót
Balla D. Károly
tervezte



*Tsúszó Sándor (?) arcképének
rekonstrukciója Balla D. Károly
„fotográfája” alapján,
Scheffer Miklós által*

1. Nézd meg újra a dilettáns beszélőkről az első részben írottakat is (lásd az [57. oldalt!](#))!

2. Kövesd nyomon a „tsuszológia” – és a tsUFOLógia! – fejlődéstörténetét! Nagyon sok adalékot találhatsz ezen a webcímen: www.hhrf.org/ungberg/manz/0607/tsuszo.htm

„Győzz meg, hogy ami 'látszik,' az 'való:'
Akkor neved költő lesz, nem csaló, –
Amint nem az volt rég az átheni,
Malacvisítást tudva színleni;
Ellenben a pór, aki szűr alatt
Ríkatta disznát, és kuhin maradt,
Bár a visítót gúnyosan emelte,
A hallgatók fűttyét megérdemelte.
Mert a közönség 'érezé,' hogy amaz
Úgy rí, miként 'legtöbbször' a malac,
Míg a valódi – csont és vér noha –
Tán úgy sikoltott, mint másszor soha.”
(Arany János: *Vojtina ars poeticája* – részlet)

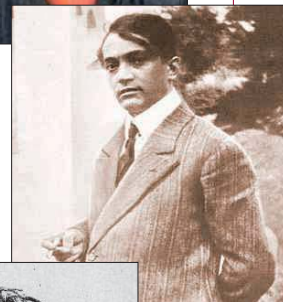
„Hodossy Gyuszival kellemes volt együtt lenni... [...] A nagy nekiveselkedés helyett mi inkább az irodalom kicsi dolgiban merültünk el. Modernség, hagyományok, alkotástechnikai megújulás, avantgárd, műfordítás, intertextualitás... A beszélgetésünk egy pontján kimondta az általam addig soha nem halott nevet: Tsúszó Sándor. Az meg kicsoda, kérdeztem rá, és attól kezdve vagy másfél órán át beszélt róla, miközben sétáltunk a Velencei-tó partján, ha jól emlékszem, két unatkozó hölgy társaságában, akik inkább diszkóba mentek volna. Velük ellentétben engem teljesen felvillanyozott az, amit Tsúszóról megtudtam, Gyulánk pedig csak mondta, mondta, töviről hegyire elmesélte, hogyan fedezték fel, milyen művei kerültek elő, miért kutatják. Ámulva hallgattam; nemcsak Tsúszó életének kalandossága és alkotói sokszínűsége kápráztatott el, hanem az a lelkesedés is, amellyel mindezeket előadta. Sugárzó arccal újságolta, hol és milyen publikációk jelentek meg újabban Tsúszóról – és hol várhatóak továbbiak.

Szívesen megismerném az összes kutatási eredményt és a fellelt műveket is, mondtam, és ő megígérte, elküldi a teljes anyagot; egyszersmind lelkemre kötötte: vizsgálódjam odahaza, mert szinte biztosra veszi, hogy Tsúszó Kárpátalján is megfordult és tsuda dolgokat tett.

AZ ÖNMEGÉRTÉS FELÉ Petőfi és Arany László hívta talán elsőként segítségül múltbéli költők helyiérték szerint már lekötött szavait az önmegértés lehetőségeinek kitágításához. (Lásd *A helység kalapácsát*, illetve *Déli bábok hőseit!*) Nem sokkal később ezek a „megszólítás”-ok olykor egy-egy kiskorszak ízlését szinte meghatározó módon átfogó jellegűvé váltak. A kiteljesedett posztmodernségnek pedig immár mindenre kiterjedő nyelviségében és ugyanakkori töredékeségében is formát öltöttek. S amikor testet adtak a gondolatnak, egyben olyan fajta időbeliséget hoztak létre, amely által a maiak a régiek segítségével közelebb juthattak önmaguk megismeréséhez.

Amiképpen Hizsnyai Zoltán fogalmaz egy, nemcsak költők és olvasók, hanem irodalmárok számára is megfontolandó tanulságokat tartalmazó, evokáló-alludáló s persze erősen ironizáló versében, melyre bizonyára emlékszel is tavalyról:

„most jön a csattanó ady endre
meglepetés ady endre egy elfelejtett
meg nem jelentetett írása ady endre
ady endre ady endre ady endre
írja ady endre ady endrének egy
kifejtett műve egy kihagyott
ady-mű ady endre-mű egy megkopatlan
ady-ereklye ady-ereklye ady-endreklye
egy kolosszális ady-glossza ady-glossza
azt mondja ady endre ebben a glosszikus
sorscsapásában csak röviden amúgy
kiragadva idézem: »...mert...«
a folytatás sem rosszabb
egy csecsemőkori józsef attila-tanulmány
amit még a bába mentett meg
a már akkor túl kritikus bébitől
ez a helyszűke miatt a lényegre szorítókozó
józsef attila-szó így szól:
»...akkor...« ahá józsef attila ahááá
józsef attila írta józsef attila írta”
(*A csattanó* – részlet)



3. Írjatok sok-sok verset, aztán válogassátok ki a legjobbakat közülük, s szerkesszetez belőlük egy osztály-kötetet!

4. Tervezték meg a borítóját is – többszörös szimbolikával, mint amilyen például ezé az igazán komoly és jelentős Tsúszó-könyvé, mely kitűnően festi alá a szöveg bonyolult rétegzettségét a grafika eszköztárával!

5. A Hizsnyai-költészet különössége, hogy olykor elkülöníthetetlen egymástól a két fő szövegréteg, az amatőrre és a művészre (Tsúszóé és Hizsnyaié). Szerinted miben áll a különbség művészeti és dilettantizmus között? (Balla D. Károly tervét újraalkotta Scheffer Miklós)



6. Keressetek a könyvtárban vagy a neten igazi dilettáns-köteteket!☺

Vég és rendelet

Rámtaláltak már a lárvák, e húsba és vérbe mennyei kulccsal zárt szeretők.
Még földi földidergés ez, de bőromon már a befejezett élet csontujjú hírnöke kopog, hervadt virág-hárembe hív, nem ad időt, hogy néhány kisebb tartozást még kifizessek. Lábujjhegyét lassan vállamra teszi a homály. Jön a tus-óceán, betakar. Kidőlt fa minden, ami fáj.
A közönség felállva tapsol, pedig sose látott. Jegyemet megváltottam mostan, nem úgy a világot.

(Tsúszó Sándor 1940-es remekét közreadta: Z. Németh István – részlet a versből)

Ezt én is roppant valószínűnek tartottam.

[...]

Kutatási eredményeimet kerek dolgozatban foglaltam össze (»Mindig-volt emberek«. *Tsúszó Sándor hét hónapja Ungváron*), elvittem a Szabolcs-szatmári Szemle nyíregyházi szerkesztőségébe. Következő számukban meg is jelent, majd bekerült a már említett emlékkönyvbe is. Erről a kiadványról aztán recenziót írtam a néhány évig nyomtatásban, manapság csak az interneten létező Pánsíp c. folyóiratba. Ugyanitt közöltük később egy amerikai forrás nyomán a tsufológiai kutatások néhány újabb eredményét, és az a megtiszteltetés ért minket, hogy a Svédországban teljes elzártságban élő Mester rövid válaszevelet is közreadhattuk.

[...]

Mondhatnám azt is, hogy mindkét regényem a megalkotott Nincsről, a pontosan megszerkesztett Semmiről szól, és miközben a hiány létezését kívántam megteremteni, Tsúszó Sándor végig fogta a kezemet. Példát jelentett számomra kihúzásos szövegtechnikája csakúgy, mint egybetűs költeményei vagy a fragmentumról vallott nézetei. Általánosabban véve pedig nagyszerű alakjának egésze.”

BALLA D. Károly, *Tsúszó Sándor mint a komplex létezés megragadó alkotásmód* = www.hhrf.org/ungberg/manz/0607/tsuszo.htm [2007.03.04.]

A másik irodalom

„Ön elektronikus könyvet vásárolt.
A fák köszönik...” (www.mekka.hu)

I. Az írásról

A másik irodalom itt toporog az első nyomában. Az ólombetűkkel papírra rögzített – „gutenbergi” – irodalom mellett mára felnőttkorba lépett egy újabb fajta irodalom. Ez utóbbinak egészen más létezés- és mozgástörvényei vannak, mint azt irodalomról szólva megszokhattuk az utóbbi ötszáz évben.

Az irodalom ma nemcsak betűben és papíron, hanem CD-ROM-on, DVD-ROM-on és a végtelen térben létező valami. Ez az irodalom pedig olykor talán már nem is szövegszerűségével győz meg bennünket arról, hogy „tér és idő keresztjére verve” (Simone Weil) hogyan élünk, miképpen gondolkodunk, szeretünk és nem szeretünk mi, emberek.

A szépirodalomként leírt szövegek 95-98 %-ának első hordozója már ma sem a (lineáris és kétdimenziós) papír, hanem valamilyen digitális memória. (Ha nem csak a szépirodalomra gondolunk, akkor a számarány szinte 100 % lehet.)

Sőt, e szövegeknek általában a másodlagos hordozójuk sem a papír, hiszen jó részük nem is jut el odáig, hogy kinyomtaszák. Egyre nagyobb ama szövegek száma, amelyek soha nem is fognak papíron megjelenni, hanem kizárólag számítógép segítségével lesznek elérhetők – néhány kattintással, legyenek a világban bárhol.

A hivatalos szövegek, nyomtatványok tengere – végre! – percekben belül el fog tűnni az emberiség életéből. A papír

bizonynal a szépirodalomban tartja majd magát legtovább: a könyv haldoklása néhány évtizedig is eltarthat. Valószínűleg, miként a korszak elején, körülbelül két emberöltő alatt cserélődik le a kultúrahordozó alapeszköz. Hajdan a rajzolt-írott kódex a nyomtatott könyvre, most ez utóbbi a DVD-re, internetre.

Az irodalom digitalizálódása természetesen újszöveg-elméleti, -alkotási és -vizsgálati szempontok születését, kidolgozását teszi szükségessé. Jelenleg még nincsenek olyan fejlett vizsgálati módszerek, amelyekkel a digitális szövegtárak, a digitális újságok, folyóiratok, szépirodalmi alkotások lennének megközelíthetők és értelmezhetőek. (Egyelőre a könyvtárak és a bibliográfusok is csak a nyilvántartási-hivatkozási szabványok megalkotásánál tartanak.) Sőt: valójában nincsenek még – legalábbis nagyon kísérleti fázisban s alig – hipertextes szépirodalmi alkotások sem. Ám nagyon valószínű, hogy igen rövid időn belül elárasztanak bennünket az ilyen tankönyvek, lexikonok, szótárak s egyéb ismerethordozók. (Már akadnak effélék, de még nem elég jók, még messze nem



*A tankönyvszerző
részleteket olvas fel
az e fejezetben is idézett
Ottlik-könyvből (Próza) egy
könyvbemutatón, melyen
Neumann János egykori tanáráról,
Rátz Lászlóról és a híres fasori
gimnáziumról volt szó.
(Németh János fotóján a háttér-
ben Eötvös Loránd szobra látszik)*



Ottlik Géza íróasztala és írógépe, személyes tárgyai
(Ottlik-kiállítás, Kőszeg, 2005–2006)

használják ki a digitalizálás adta lehetőségeket.) Olcsósága, működésük fénysebessége és a kis térben tárolható sok információ okán azonban ez a folyamat gyorsan lejár szódik majd a közeljövőben.

Végül pedig majd a színvonalas, új típusú szépirodalmi alkotások is megérkeznek. (Ez a folyamat összességében is csak pár évet jelent.) A digitális-hipertextes versek, regények épp arról lesznek elsőképpen felismerhetők, hogy csak számítógép segítségével tudjuk őket elolvasni. (Inkább: befogadni, de erről bővebben a következő pont alatt.) Síkban kinyomtatni tulajdonképpen nem is lehet őket. (Elvben igen, de annak semmi értelme nincsen, mivel egyedi, jelentéses formájuk akkor elveszne.)

S közben természetessé válik majd a nem-lineáris írás a hétköznapiakban és a tudományban is. Részben már ma is az, hiszen például ez a tankönyv sem az elejétől a végéig íródik, hanem „belülről kifelé”, koncentrikusan. Itt is, ott is bővül egy-egy mondatnál a gondolatmenet. Az írógépes vagy a kézirásos korszakban ezt nehéz lett volna elképzelni, de legalábbis hatalmas mennyiségű munkát jelentett volna (Tolsztoj felesége például tizenegyszer másolta le az *Anna Karenina* különböző változatait s négyezer a *Háború és békét*...).

Első lépésként alapvető fogalmakat kell átértelmeznünk a szöveg mibenlétével kapcsolatban. (Például: meddig tekinthető egyáltalán időben létezőnek egy mondatokból és hipertextekből álló, csak interneten elérhető „valami”, ami valójában nem más, mint egy végtelen hálózat, kapcsolatrendszer?)

Viszonylagossá válnak az eddig természetesnek hitt fogalmak egy-egy szöveg határaival – így például kompozíciójával – kapcsolatban is. Hisz az új „szövegek”-re nem alkalmazható például az „eleje–közepe–vége” hármasság, de nem értelmezhető a lineáris szövegfelépítés elve sem. E „valamik”-re jellemző, hogy „testük” egyik része fizikailag nem is létezik, síkban nem „ábrázolható”, a régi módon le nem írható, ki nem nyomtatható. (Ezek a részek valójában nem mások, mint utalások és/vagy hivatkozások egy vagy több másik szövegegységre.) Szemantikailag azonban ezek a részek jelentősek a „szövegegész” értelmezésében. (Formailag egyfajta allúziós-palimpszesztes rendszerhez lehetne ezt hasonlítani, de a jelentések itt nemcsak a különböző szintek egymásba játszatásából jönnek létre, hanem eleve a kapcsolathálózat jelentéssé tétele a céljuk. Mindez összehasonlíthatatlanul bonyolultabb, sokrétűbb és jelentésgazdagabb lehet, mint a hagyományos irodalomban.)

A digitalizáció felől nézve kérdéses minden olyan filológiai, stilisztikai, retorikai elmélet, amely a vizsgált szöveg állandóságára helyezi a hangsúlyt, és abból vezet le megállapításait.

Egy laptop századrésznyi memóriáját sem venné igénybe egy magyar diák összes tankönyve és egyéb, 18-20 évnnyi tananyaga. (Filmekkel, zenékkal, kísérletekkel kiegészítve és állandó frissítéssel.) Mindez persze bőven ráférne egyetlen DVD-ROM-ra is. Az első magyar irodalmi DVD-ROM több mint 400 könyvkötetnyi anyagot tartalmaz, és mindössze öt-tíz könyv árába kerül. Ráadásul korlátlan és villámgyors keresési lehetőségeket biztosít a könyvekben, sorozatokban, életművekben egyenként, illetve az adatbázis egészében... (Borítóját lásd a [12. oldalon!](#))

II. Az olvasásról

Az újfajta, nem-lineáris szövegek természetesen újfajta olvasást kívánnak majd. Meg kell például tanulnunk, hogy egy könyv nemcsak az elejétől a végéig olvasható, hanem olyképpen is, mint ahogyan a kódexeket olvasták az olvasni tudók egykor. Vagy ahogyan a lexikonokat olvassuk ma is, pontról pontra ugorva, információról információra haladva. (Valójában ezek az ugrások sem mások, mint „hipertextek”!) Úgy fogunk olvasni, ahogyan Esterházy Péter kezdte olvastatni velünk a *Termelési regényt*, vagy ahogyan Ottlik Géza le is írta már a „digitális olvasás” technológiáját évtizedekkel ezelőtt (lásd keretben a [következő oldalon!](#)). Mondatai a „digitális olvasás”, „hálózati olvasás” módszertani kézikönyvében valószínűleg mottóként fognak szerepelni...

Bizonyára nem véletlen, hogy éppen e két magyar író „összeműködéséből” jött létre az *Iskola a határon* „digitalizált” változata. Az Esterházy által Ottlik 70. születésnapjára írott-rajzolt híres „valami” már kétségtelenül nem szöveg, hiszen a régi értelemben olvashatatlan. Másrészt kétségtelenül a nagy regény maga, hiszen annak minden szavát tartalmazza (lásd a [49. oldalon!](#)). Nem kellene mást tennünk a szokványos olvashatóság érdekében, mint szétszálazni azokat a rétegeket, amelyeket Esterházy a másolás során fölvitt a papírra, s máris előttünk állna a regény. Így viszont, mivel a többrétegű szövegnek nincs térbeli kiterjedése, a szokásos módon értelmezhetetlen. Látni viszont látjuk. Vagyis ez tényleg egy kép. Sőt: egy igazi „kép-regény”. Melyen a térben egymástól elvben elválasztható szövegrétegek egymásba – síkba – préselve vannak előttünk.

*

A hagyományos olvasás, a betűolvasás igen drága mulatsága az emberiségnek. Négy év, amíg egyáltalán, nyolc év, amíg valamennyire, s legalább húsz, amíg igazán, értve megtanulunk olvasni. S tesszük mindezt egy bonyolult közvetítő jelrendszer, az ábécé, a szónyelv segítségével.

Ráadásul még ekkor is csak 60-80 oldalt olvasunk óránként, elképesztő lassúsággal, betűről betűre, szóról szóra haladva. A szóbeli megértés hibaszázalékáról pedig nem is beszélünk, hisz arról szól a fél világirodalom.

Az olvasás digitalizálása felé az első lépéseket az újságok tették meg, amikor keskeny hasámba kezdték tördelni az oldalakat. Ettől kezdve ugyanis az olvasó már nem betűket és szavakat fogott fel lineárisan, hanem egyetlen pillantással átlátta a sorokat. Sőt, olykor már szövegtömböket látott, több rövid sort együtt, vagyis lényegében képként fogta fel a szöveget. (Ezért lehet olyan érzésünk, hogy egy újságot húsz perc alatt elolvassunk, és nagyjából minden benne közölt információról tudomásunk is van. Betűről betűre haladva, oldalszéllességű sorokban valószínűleg fél nap is eltelve egy 32 lapos újság elolvasásával.)

A szövegben rejlő információk befogadásában a képszerűen olvasó embert nem zavarja a betűolvasás technikai lassúsága. (Az agy ezerszer több információ vételére is képes lenne adott idő alatt, csak hagyományos olvasástechnikánk kezdetlegessége kényszeríti „lustaságra”. Állandóan várakoznia kell a szemünkből érkező, öt-tíz betűt „ábrázoló” képekre, amelyeket aztán még össze is kell rakosgatnia, hogy értelmük legyen. Holott az agy egész könyvoldalnyi szöveget képes lenne azonnal feldolgozni, ha az egyszerre jutna el hozzá, képként.)

Ezen a felismerésen alapszik a gyorsolvasás technológiája, amelynek elsajátításával megsokszorozható az olvasási sebesség. Ráadásul megduplázódik az információbefogadás hatékonysága is! A hagyományos olvasás és a digitális olvasás közötti átmenetet a gyorsolvasás jelenti.

A betűolvasás tehát nagyon-nagyon rossz határfokú találmány... Ma is vannak olyan képi kultúrák, amelyek a vizuális információátadásra építették gondolkodásukat. A közlés gyorsaságában csak most, a digitalizálással kezdjük utolérni őket – akiket egyébként mélyen lené-

„[...] Mohón, falánkul olvastam mindig. Alighogy belekezdtem egy könyvbe, továbblapoztam, itt is, ott is átfutottam néhány oldalt, hajsoltam, elhagytam az író. De, már sok éve, a dolog még ennél is jobban elfajult. Vaskos regényeket egy-két helyen felütök, belenézek – vagy akár bele sem nézek a könyvbe, csak hevertetem két hétig az íróasztalom szélén, míg meg nem unom a látását. Ekkor beszorítom a polcon a többi közé, s ha a véleményemet tudakolják felőle, azt felelem, ismerem, rossz könyv. Ezzel együtt, megbízható kritikus vagyok, ha nem is csalahatlan. Nem hinném, hogy valaha is tévedtem volna.

[...] A rossz könyv élettelen tárgy: ha a kezembe veszem, bizonyos, hogy semmiféle izgalmat nem érzek. A jó: tüstént megdelejez, személyes kapcsolatot tart velem. Mit beszélnek ezek itt, a hetvenhetedik oldalon? Kettőt visszalapozok. Nem azt találok, amit vártam. Mik az előzmények? Már lapozok, járkálok benne, előre-hátra, keresem a neveket, tájakat. Az elejét utoljára olvasom el, a végét a közepén, a közepét háromszor esetleg. Ezzel a gyalázatos módszerrel mégis mindent megtudok, de csak a jó regényből.”

(Ottlik Géza, *A régi városi színház lejtős folyósója* = O. G., *Próza*, Magvető, Budapest, 1980. 67–68.)

zünk „primitívségük” miatt. Holott ők néhány rajzvonallal és/vagy színnel hosszú történeteket tudnak átadni, „elmesélni” egymásnak anélkül, hogy megszólalnának. Vagyis már régesrég digitalizálták egyéni és közösségi információs csatornáikat!

*

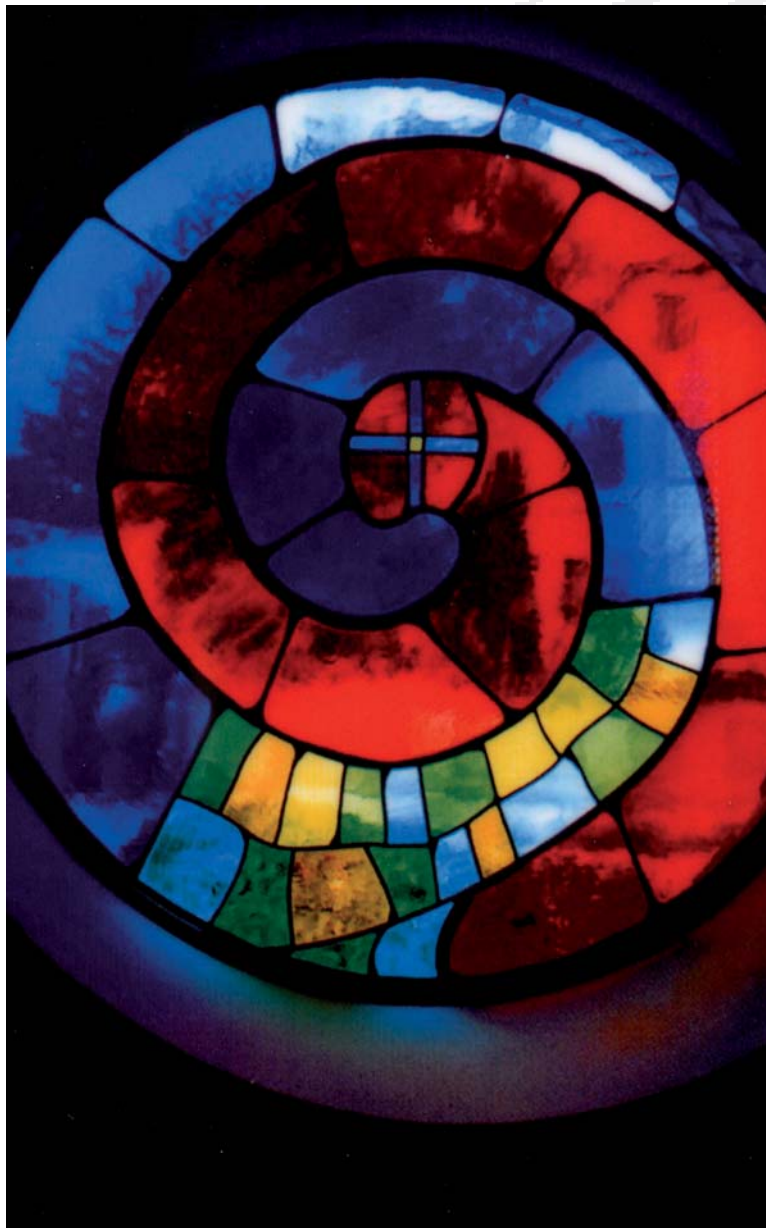
A közeli jövőben bizonyos átalakul az olvasás és az írás, és átalakul majd a tudás szerkezete is. Nem holt anyagot kell megtanulni és tudni többé, hanem a keresés lesz a tudás. Azokat a szabályokat (algoritmusokat) kell megtanítani és megtanulni, amelyek segítségével a ma diákjai minden számukra fontos információt el tudnak érni másodpercek alatt. (Ehhez a technikai feltételek már most adottak, csak még nem eléggé tömegesek.) A nagyon közeli jövőben végre igazán érvényessé válhat a Szent-Györgyi Albert-i „törvény”. Eszerint nem a könyvet kell tudni, hanem azt, hogy melyik könyvet – melyik DVD-t... – (honnan) kell leemelni a polcra.

S végül tegyük hozzá mindehhez, megfontolásképpen, mindannyiunk számára: egy elektronikus könyvtár miatt egyetlen fát sem kell kivágnunk a Földön.

Ha megtanultunk volna digitálisan olvasni, akkor Esterházy rajzlapját regényként tudnánk értelmezni. Ez esetben ráadásul néhány másodperc alatt be tudnánk fogadni a szövegegész. Ekkor ugyanis az egymásra rétegzett grafitrétegeket nem horizontálisan, hanem vertikálisan olvasnánk, mert látnánk az új festékréteg alatt a régieket. (Lapozz vissza ismét a 49. oldalra!)

E. P. amikor képpé tette, valójában „visszaírta” az *Iskola a határon* egy korábbi eszközrendszerbe, mégpedig „pergamentekercs”-re. „Az illusztrált tekercesek esetében a szem szinte egyszerre tudott elolvasni egy egész képsort, mentálisan kitöltve az ábrázolt jelenetek közötti időbeli vagy térbeli távolságokat” (Guglielmo Cavallo).* Megfontolásra érdemes, hogy egy ikonokkal és szimbólumokkal teli honlap mennyire hasonlít egy két botocskára feltekerhető pergamentzalagra. Esterházy szépirodalom-ikonja is igen hasonlít egy végtelenített pergamentekercsre. (A különbség bár jelentős, elvben pusztán technikai: itt igen, ott nem lehet szétzedni az egyes rétegeket.)

* GUGLIELMO Cavallo, *A volumtól a codexig. Az olvasás a római világban = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. GUGLIELMO Cavallo–Roger CHARTIER, Bp., Balassi Kiadó, 2000, 78.



*Friedensreich Hundertwasser:
Üvegablak
(St. Barbara, Bärnebach)*

Világirodalom

A késő modernség világirodalmából	236
Az irodalmi posztmodernség kezdetei	245
A posztmodern költészetből	250
Ráadás	254



A késő modernség világirodalmából

A 20. század első évtizedei a szöveghez való viszony, illetve az irodalom önmagáról való felfogásának teljesen új nézeteit hozták el. Az irodalomnak már néhány száz éve kedves foglalkozása volt az önmaga mibenlétén való tündődés. (Lásd például Fielding és Sterne műveinek említését a 25. oldalon!) Most azonban kimondottan ez, illetve a szövegszerkezet megváltoztatása lett a próza választott témáinak fő területe. Az elsőre André Gide (zsidó), a másodikra James Joyce és Marcel Proust a kézenfekvő példa. Gide a nézőpontokat váltogatja (*A pénzhamisítók*), Joyce tudatregényt ír (*Ulysses*), Proust a megragadhatatlant szeretné ábrázolni (*Az eltűnt idő nyomában*). (Vö. 11. oldal!)

Mindeközben üstökösként ragyog fel az irodalom égboltján két különös, osztályozhatatlan és besorolhatatlan személyiség. Franz Kafka az egyik, aki halálakor arra ad megbízást: égessék el műveit... Barátja nem tesz eleget a kérésnek, azért van ma Josef K.-nk és Gregor Samsának s még annyi más valószínűtlenül valóságos figuránk és történetünk. Általuk ismét csak magunkat ismerhetjük meg jobban. A másik pedig a magát szinte minden művészeti ágban megfogalmazni képes spanyol költő, Federico García Lorca.

„Manapság, a prágai utcákon járva, találkozhattok egy ütött-kopott férfival, aki maga sem tudja, milyen jelentős szerepet játszott a mostani nagy idők történetében. Szerényen megy a dolga után, nem zaklat senkit, és őt sem zaklatják interjúért az újságírók. Ha megkérdeznétek, hogy hívják, egyszerűen és szerényen így felelne: Švejk vagyok...”



A cseh(országi) irodalom varázslatos évtizedei egyben ezek az idők. Nemcsak addig soha nem volt személyiségek jelennek meg az égboltozaton, hanem addig „sohasem volt” témák is – elsősorban Jaroslav Hašek (1883–1923 – *Švejk*) és Karel Čapek (csapek; 1890–1938 – *Harc a szalamandrakkal*) tollán. Teret nyer (újra) az irodalomban az irónia, a humor, sőt a science-fiction. Az ő méltó utódjuk lesz majd a könyvünkben már szintén szerepelt (a 45. oldalon!) Bohumil Hrabal és Milan Kundera.

Az a fajta művészet, amelyet Franz Kafka valósított meg, gazdag táptalajt adott aztán a Borges és a García Márquez által megalkotott „preposztmodern”, példázatos prózai beszédmódnak, illetve a mágikus realizmusnak (vö. 247. oldal!).

Ugyanebben az időben alkotott minden idők egyik legnagyobb írója, Thomas Mann. Ő volt a polgári létezés örök időkre szóló önszemléletének megfogalmazója (*A Buddenbrook ház*).

Az 1920-as években megtörtént a késő modernség átfordulása a posztmodern látásmódok felé. Végképp előtérbe került a történetmondással szemben a nyelvi megalkotottság esztétikai szempontja. A szimbolikus-példázatos, illetve az abszurd-groteszk próza legnagyobb alkotójává Franz Kafka és Thomas Mann vált. (Egymástól való különbözőségükben is joggal nevezhetjük őket „a huszadik század Gogoljának és Tolsztojá”-nak.)

Franz Kafka (1883–1924)



„Kafka a valóságérthetőséget a valóságérthetőség látszatával leplezi; [írásainak] ez adja utánozhatatlan, mágikus bűvöletét.”
(Milan Kundera)

Az átváltozás

(Részletek)

Amikor egy reggel Gregor Samsa nyugtalan álmából felébredt, szörnyű féreggé változva találta magát ágyában. Páncél-szerűen kemény hátán feküdt, és ha kisé fölemelte a fejét, meglátta domború, barna, ív alakú, kemény szelvényekkel ívelt hasát, amelyen alig maradt már meg végleg lecsúszni készülő paplana. Számtalan, testének egyéb méreteihez képest siralmasan vékony lába tehetetlenül kapálódzott szeme előtt.

„Mi történt velem?” – gondolta. Nem álmodott. Szobája, e szabályos, csak kissé szűk emberi szoba, békésen terült el a jól ismert négy fal között. Az asztalon kicsomagolt posztóminta-gyűjtemény hevert szanaszét – Samsa utazó ügynök volt –, fölötte pedig ott lógott a kép, amelyet nemrég vágott ki egy képes folyóiratból, és foglalt csinos, aranyozott keretbe. Egy hölgyet ábrázolt szőrmealapban és szőrmeboáival – feszes tartásban ült, alsókarja egészen eltűnt nehéz szőrmemuffjában, amelyet a szemlélő felé nyújtott.

Gregor tekintete ezután az ablakra vetődött, és a borongós időtől – hallani lehetett, amint esőcseppek koppannak

a párkány bádoglajjára – egészen mélabússá vált. „Mi lenne, ha kicsit még aludnék, és elfelejteném ezt az egész örütséget?” – gondolta, de ez megvalósíthatatlan volt, mert megszokta, hogy a jobb oldalán fekszik, jelenlegi állapotában azonban nem tudott oldalára fordulni. Bármekkora erővel lódította is magát a jobb oldalára, mindig visszagurult a hátára. Már vagy százszor megpróbálta, lehuntya a szemét, hogy ne kelljen rugdalózó lábait látnia, és csak akkor hagyta abba, amikor eddig soha nem tapasztalt, könnyű, tompa fájdalmat érzett az oldalában.

„Istenem – gondolta –, milyen megérőltető foglalkozást is választottam! Napról napra. Az üzleti izgalmak sokkal nagyobbak, mint odahaza a voltaképeni üzletben, s ráadásul az utazással járó sok kínlódás, a gond a vonatcsatlakozások miatt, a rendszertelen, rossz étkezés, az örökké változó emberi kapcsolatok, amelyek soha meg nem állapodnak, soha szívélyessé nem válnak. Az ördög vigye el az egészet!” Enyhe viszketést érzett fenn a hasán; lassan közelebb csúszott a hátán az ágydeszká-

1. Franz Kafka nagyon sok alkotót megihletett. Nemcsak művészeket, mint Orson Welles vagy Harold Pinter – hogy továbbírják vagy átírják más művészeti ágba például *A pert* –, hanem az irodalomtól távolabb álló alkotókat, tudósokat is. – Lásd az alábbi logót vagy a *Kafka Project* nevű portált (www.kafka.org)!





A fiatal Kafka

2. A Kafka teremtette rémséges, szorongással teli világok a valóságban sehol nincsenek, és mégis mindenütt ott vannak. Nem könnyű leckét jelentenek az értelmezőknek. Mit gondolsz, miképpen lehetséges, hogy ezeket a szövegeket, illetve a bennük rejtőző cselekvéseket és szereplőket nem lehet a valóság mércéjével mérni, mégis az ember legbelsőbb titkairól mondanak valamit – s nem is keveset?

hoz, hogy jobban fölemelhesse a fejét; megtalálta a viszkető helyet, amelyet csupa kis fehér pontocska borított, és nem tudta, mire vélje őket; egyik lábával meg akarta tapogatni a viszkető helyet, de nyomban vissza is húzta, mert ahogy megérintette, megborzongott.

[...]

Az anya e szavainak hallatára ismer- te fel Gregor, hogy a közvetlen embe- ri kapcsolat teljes hiánya, valamint az egyhangú élet, amelyet a család kellős közepén élt, megzavarhatta elméjét az elmúlt két hónap alatt, mert mással nem tudta megmagyarázni, hogyan is kívánhatta komolyan, hogy ürítsék ki a szobáját. Valóban kedvére való lett volna, ha öröklött bútorokkal otthonosan berendezett meleg szobáját barlanggá változtatják, amelyben aztán zavar- talanul mászkálhatott volna minden irányban, de egyúttal gyorsan és telje- sen el is felejtette volna embermúltját? De hiszen már most is közel volt hozzá, hogy megfeledekezék róla, és csak any- ja rég nem hallott hangja rázta fel. Ne vigyenek ki semmit; maradjon minden a szobájában; nem mondhat le a bú- torok kedvező hatásáról, s ha a bú- torok akadályozzák az értelmetlen fel- alá mászkálásban, az nem árt neki, inkább nagyon is használ.

Sajnos, hűgának más volt a vélemé- nye; megszokta, nem is egészen alap- talanul, hogy Gregor ügyeinek meg- tárgyalásakor különleges szakértőként lépjen fel a szülőkkel szemben, s így az anya tanácsa most is elegendő okot szolgáltatott neki arra, hogy ne csak a szekrény és az íróasztal eltávolításához ragaszkodjék – először csak ezekre gon- dolt –, hanem valamennyi bútort ki akarja vinni, csak a nélkülözhetetlen ka-

napét nem. Nemcsak a gyermeki dac és az utóbbi időben oly váratlanul és keser- vesen megszerzett önbizalom váltotta ki belőle ezt a követelést, hisz csakugyan megfigyelte, hogy Gregornak sok hely kell a mászkáláshoz, a bútorokat viszont, legalábbis úgy látszott, egyáltalán nem használja. Lehet, hogy követelésében a korabeli lányok rajongó természete is közrejátszott, amely mindenben kielé- gülést keresi, és amely most Gretét arra csábította, hogy Gregor helyzetét még ijesztőbbé tegye, és így még több áldo- zatot hozhasson érte. Hisz abba a szobá- ba, amelyben egyes-egyedül a pusztá fa- lak állnak Gregor rendelkezésére, Gretén kívül bizonyára soha többé nem merne senki sem belépni.

[...]

Grete nem vesztegette tovább az időt, felkapott annyi üveget, ahányat csak tudott, és berohant velük anyjá- hoz; az ajtót becsapta a lábával. Gregor kinn rekedt, elzárva anyjától, aki az ő hi- bájából talán halálán van; az ajtót nem nyithatta ki, mert még elüldözné hű- gát, akinek most az anyánál kell marad- nia; nem tehetett mást, mint várt; lel- kiismeret-furdalás és félelem gyötörte, mire mászkálni kezdett, végigmászott mindenben, a falakon, a bútorokon, a mennyezeten, és végül kétségbeesésé- ben, amikor már forgott vele az egész szoba, lezuhant a nagy asztal kellős kö- zepére.

[...]

Amint így botorkált előre, hogy minden erejét a futásra fordítsa, alig nyitotta ki a szemét; tompultságában nem is gondolt más menekésre, csak a futásra, és már szinte el is felejtette, hogy a falak még rendelkezésére állnak, bár a gondosan faragott bútorok cirá-

dás zselei elállták az útját – egyszer csak lágy ívben lerepült valami közvetlenül melléje, és elgurult előtte. Egy alma volt; mindjárt repült utána a második is; Gregor rémületében megállt; hiábavaló lett volna továbbfutnia, mert az apja elhatározta, hogy bombázni fogja. A pohárszéken álló gyümölcsöstáliból megtöltötte a zsebeit, és egyelőre még nem célozva pontosan, sorra elhajította az almákat. A kis piros almák, mintha elektromosság hajtáná őket, szanaszét gurultak a padlón, és minduntalan egymásnak ütköztek. Egy gyengén elhajított alma súrolta Gregor hátát, de ártalmatlanul lecsúszott róla. Egy nyomban utána repülő viszont egyenesen a hátába csapódott, Gregor tovább akarta vonszolni magát; mintha a váratlan, hihetetlen fájdalom elmúlhatna a helyváltoztatástól, de úgy érezte, hogy oda van cövekelve, érzékei teljesen összezavarodtak, és elnyúlt a padlón. Utolsó pillantásával még látta, amint felrántják szobájának ajtáját, és kiáltozó húga előtt besiet anyja, ingben, a leány ugyanis levetkőztette, hogy szabadabban lélegezhessen ájultságában; odarohan az apához, és útközben sorra lecsúsznak róla kigombolt szoknyái; szoknyáiban megbotolva ráveti magát az apára, és átkarolva, teljesen egyé válva vele – Gregor szeme ekkor már felmondta a szolgálatot –, kezét az apanyakán összekulcsolva Gregor életéért könyörög.

[...]

– Nem maradhat itt – kiáltotta a leány –, ez az egyetlen mód, apám. Csak attól a gondolattól próbálj megszabadulni, hogy ez Gregor. Éppen a miszerencsétlenségünk, hogy olyan sokáig azt hittük, hogy ő az. De hogy is lehetne Gregor? Ha Gregor volna, már rég belát-

ta volna, hogy emberek nem élhetnek együtt egy ilyen állattal, és magától elment volna. Akkor nem volna fiunk, de tudnánk tovább élni, és tiszteletben tarthatnánk emlékét. Így viszont üldöz bennünket ez az állat, elkergeti az albérlőket, nyilván el akarja foglalni az egész lakást, és fölöle akár az utcán is északázhatnánk. Nézd csak, apám – kiáltott fel hirtelen –, már megint kezdii! – És Gregor számára teljesen érthetetlenül annyira megrémült, hogy még az anyját is otthagya, valósággal ellökte magát a székétől, mintha hajlandó volna akár anyját is fölládozni, csak ne kelljen Gregor közelében maradnia, és apja mögé sietett, aki pusztán a lány viselkedésétől felindulva szintén föllállt, és karját, mintegy a lány védelmében, félig kitérte előtte.

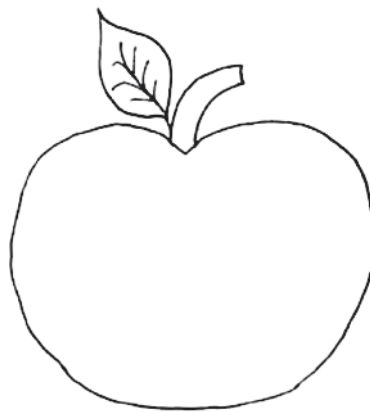
De Gregornak eszébe se jutott, hogy valakit is megijesszen, hűgát legkevésbé. Csak meg akart fordulni, hogy visszamásszon a szobájába, és ezzel csak ugyan feltűnést kelthetett, mert kínzó állapotában a nehéz fordulatokhoz a fejét is használnia kellett; egymás után többször fölemelte, majd a padlóhoz ütötte. Megállt és körülnézett. Jó szándékát, úgy látszik, felismerték; az ijedelem már el is múlt. Valamennyien némán és szomorúan néztek rá. Az anya lábát kinyújtva és egymáshoz szorítva ült a székén, szeme a kimerültségtől majd leragadt, az apa és a leány egymás mellett ültek, a leány átfonta karjaival apja nyakát.

[...]

„És most?” – kérdezte magától Gregor, és körülnézett a sötétben. Hamarosan fölfedezte, hogy most már végképp nem tud megmozdulni. Nem csodálkozott rajta, sőt azt találta természet-



Egy képkocka A per című újabb filmből. (Kafka regényéből a forgatókönyvet Harold Pinter írta – 1993). A regény első filmváltozata Orson Welles rendezésében készült 1962-ben, Anthony Perkins főszereplésével



©2001 Rick London / Johann Wessels





Andy Warhol: Kafka

ellenesnek, hogy mostanáig tudott egyáltalán közlekedni ezeken a vékony lábcskákon. Egyébként viszonylag jól érezte magát. Voltak ugyan fájdalmai egész testében, de úgy érezte, mintha ezek a fájdalmak fokozatosan enyhül- nének, és végül teljesen megszűnnek. A rohadt almát a hátában és gyulladt környékét, amelyet egészen belepett a por, már alig érezte. Családjára meg- indultan és szeretettel gondolt vissza. Meggyőződése, hogy el kell tűnnie, ha lehet, még határozottabb volt, mint a hűgáé. Az üres és békés szemlélődés- nek ebben az állapotában volt már akkor is, amikor a toronyóra elütötte a hajnali hármat. A lassú derengést, ami- kor oldódni kezdett a sötétség az ablak előtt, még megélte. Ekkor feje, már nem akarátának irányítására, lehanyat- lott, és orrlikaiból csendesen kiáradt utolsó lehelete.

Amikor kora reggel megérkezett a bejárónő – nagy erővel és nagy sietsé- gében, hiába kérték többször is, hogy mellőzze, úgy csapkodta az ajtókat, hogy jövetelétől fogva sehol a lakásban nem lehetett többé nyugodtan aludni –, Gre- gornál tett szokásos rövid látogatásakor először semmi különöset nem észlelt. Azt gondolta; hogy Gregor szándé- kosan fekszik ilyen mozdulatlanul, és játssza a sértődöttest; feltételezte róla akár a legnagyobb ravaszsgot is. Mivel véletlenül épp a kezében volt a hosszú seprű, megpróbálta megcsiklandozni vele Gregort az ajtóból. Amikor ez is si- kertelennek bizonyult, dühbe gurult, és meglökte Gregort, és csak akkor figyelt fel, amikor minden ellenállás nélkül ar- rébb tudta tolni a helyéről. Mikor aztán felismerte a valódi tényállást, tágra nyílt

a szeme, fűttenett egyet, és nem so- káig késlekedett, hanem felrántotta a hálószoza ajtaját, és harsányan bekiál- tott a sötétbe:

– Jöjjenek csak, nézzék meg, meg- döglött, ott fekszik, tisztára döglötten!
[...]

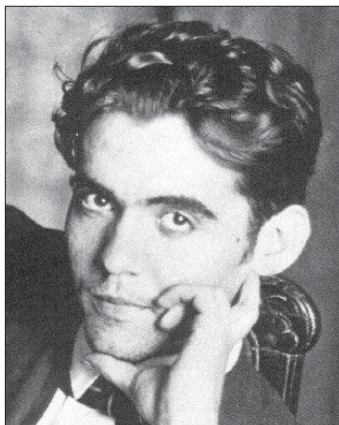
Aztán elmentek a lakásból, együtt mind a hárman, amit már hónapok óta nem tettek, és kimentek villamossal a szabadba, a városon kívülre. Hármas- ban ültek a kocsiiban, melyet elárasz- tott a meleg napfény. Kényelmesen hátradölvé ülésükön megbeszélték jö- vőbeli lehetőségeiket, és kiderült, hogy közelebről megvizsgálva nem is olyan rosszak, mert mind a három állás – tu- lajdonképpen még nem is kérdezték ki egymást ez ügyben – igen kedvező és különösen a későbbiekre nézve sokat ígérő. A helyzetükön pillanatnyilag ter- mézetesen úgy javíthatnak leginkább és legkönnyebben, hogy elcserélik a la- kást; kisebb és olcsóbb, de jobb fekvésű és általában praktikusabb lakást akartak bérelni a mostaninál, amelyet még Gre- gor választott ki. Mialatt így beszélget- tek, Samsa úrnak és feleségének szinte egyszerre tűnt fel, ahogy egyre jobban megélnékülő leányukat figyelték, hogy az utóbbi időben a sok csapás köze- pette, amelytől orcái kissé elhalványul- tak, Grete szép, érett leánnyá fejlődött. Elcsendesedve és szinte öntudatlanul megértő pillantásokat váltva arra gon- doltak, itt az ideje, hogy derék férjet keressenek a számára. És úgy érezték, mintha új álmaik és jó szándékaik megerősítését látnák, amikor útjuk céljánál leányuk elsőnek ugrott fel, és kinyújtóz- tatta fiatal testét.

(1915; Györfly Miklós fordítása)

3. Kafka az emberi élet egyik ál- talános szimbólumává vált, a létértelmeatlenség jelképévé. Derűtlen világa sok vigaszt nem nyújt olvasójának. „Csak” a megírás módjának erejével, hi- telével hat rá. Ám az a mélység, melybe betekinthetünk általa, nem is igényli a humort vagy az iróniát, de még a vigasztalást sem. – Kiket tartasz a világ- és a magyar irodalomban Kafka- szerű íróknak, Franz Kafka elő- deinek vagy örököseinek?

Federico García Lorca (1898–1936)

Mert szeretett Hispánia
s versed mondták a szeretők, –
mikor jöttek, mást mit is tehettek,
költő voltál, – megöltek őt.
Harcát a nép most nélkülöd víjja,
Hej, Federico García!
(Radnóti Miklós: *Federico García Lorca*)



Tündökletes tehetségű, „polihisztor” újító alkotója a 20. századnak és a spanyol nyelvnek. Költő, drámaíró (*Bernarda Alba háza*, *Várnász*, *Yerma*), zeneszerző, festő, irodalom- és néprajztudós. 1936-ban a fasiszták agyonlőtték. *Cigányrománcok* című kötete (1928) témájában és versbeszédmódjában is újat hozott az irodalom történetébe.

Rokon a szürrealizmussal, mégis lírai ez a költészet, megfogalmazza a kiszolgáltatottságot, de az érzelmek szabad áradását is képes átadni. Federico García Lorca verseire jellemző a balladai homály és szaggettottság, fő versépitő eszközük azonban a játékosság és a „szomorú derű”. A könnyedén mély forma és hangulat, a felfokozott szenvedélyek érzékeltetése. A nyelv mélyrétegeibe áthelyeződő mondanandó a modernség végpontját jelzi. Az abszurd dráma előtti pillanat, a posztmodern líra előtti utolsó percek költője ő.



García Lorca rajza

Alvajáró románc

Zöld, szeretlek, zöld, imádlak.
Zöld szél. Zöldbe borult ágak.
Bárka ring a tenger fodrán,
ló és lovas hegyre hágnak.
Lány álmodoz könyöklőben,
árnyék borul derekára,
zöld a haja, zöld a húsa,
hült ezüst a szeme-párja.
Zöld, szeretlek, zöld, imádlak.
Cigányhold süt cigánylányra.
Már minden a leányt nézi,
ő nem érzi, nem is látja.

*

Két cimborá megy a hegyre,
föl a magas kő-hazába,
elcsöppent könnyük, vérük
azt az utat kicifrázza.
Imbolyognak bádog-lámpák,
borítják a tetőt lázba.
Fölsebbi a hajnal bőrét
üvegdobok roppanása.

*

Ciszternában a cigánylány.
Síma vízen ring az árva.
Zöld a haja, zöld a húsa,
hült ezüst a szeme-párja.
Fönn lebeg, mert a hold vette
fényes-jeges agyarára.
Édes lett az éj is végül,
mint egy kedves tér magánya.
Künn a kapun részeg zsaruk
zörömböltek, de hiába.
Zöld, szeretlek, zöld, imádlak.
Zöld szél. Zöldbe borult ágak.
Bárka ring a tenger fodrán,
ló és lovas hegyre hágnak.

(Nagy László fordítása – részletek)

1. Gyűjtsétek össze García Lorca magyar irodalmi vonatkozásait! Kik írtak róla vagy hozzá verset, milyen motívumait használták fel magyar költők, kik fordították költeményeit, drámáit?

Thomas Mann (1875–1955)

„...borzadova kérdezzük, mi lesz még,
honnan uszulkan ránk új ordas eszmék,
fő-e új mérreg, mely közénk hatol –
meddig lesz hely, hol fölolvasható!...
[...]

Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen
néz téged, mert örül, hogy lát ma itt
fehérek közt egy európaít.”

(József Attila: *Thomas Mann üdvözlése*)



Kozma Attila rendező-koreográfus vitte színre a Mario és a varázsló táncdráma-változatát a Miskolci Nemzeti Színházban (bemutató 2006. december 15.)

Mario és a varázsló

Tragikus úti élmény

(Részletek)

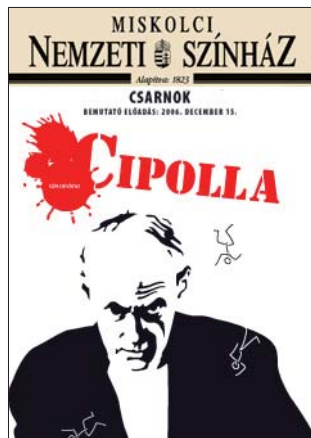
A Torre di Venerére való emlékezésnek kellemetlen a levegője.

Az atmoszférát bosszúság, izgalom, feszültség remegtette kezdettől fogva, s végül megtörtént a kirobbanás ezzel a borzalmas Cipollával, kinek személyében végzetszerűen s egyébként emberileg nagyon megrázóan testesült meg és sűrűsödött össze az, ami a hangulatban tulajdonképpen kínos volt. Hogy a retentő végkifejlésnél (amely, utólagosan úgy érezzük, eleve elrendeltetett, s a dolgok lényegében rejlett) még a gyerekeknek is jelen kellett lenniük, magában is szomorú és csak félreértésen alapuló kisiklás, s csupán e különös ember csaló ámitása a ludas benne. Hál’ istennek, a gyerekek nem értették meg, hol végződött a komédia, és hol

kezdődött a szerencsétlenség, és abban a boldog hitben maradtak, hogy minden csak játék volt.

[...]

Azt lehetne mondani, hogy ez az „eset” fordulópontot jelentett. Ezzel megtört a jég. Cipolla diadala elérte tetőpontját; a varázsló pálcája, a karmos fogójú, süvítő bőrostor korlátlanul uralkodott. Abban az időpontban, amely előttem van, s jócskán éjjél után lehetett, a kis színpadon nyolc vagy tíz személy táncolt, de magában a teremben is mindenféle mozgolódás támadt, egy cvikkeres, hosszú fogú angol nő, jóllehet a mester ügyet sem vetett rá, kikecmergett a sorból, s a középben tarantellát kezdett járni. Cipolla eközben hányavetien terpeszkedett szalma-



székén, a pódium bal oldalán, elnyelte cigarettája füstjét, s csúf fogai közt pökhendien ismét visszaárasztotta. Lábujjai hegyét billegtetve s időnként vállával nevetve nézett a földült terembe, s egyszer-egyszer félig hátrafordulva pattintott az ostorával valamelyik fickándozó felé, aki kezdett elernyedni az élvezetben. A gyerekek ébren voltak. Szégyenkezve említtem őket. Nem volt jó ott lenni, számukra különösen nem, és hogy még mindig nem hurcoltuk haza őket, azt csak az általános felelőtlenség ragályos voltával tudom magyarázni, amely e késő éjjeli órán minket is elkapott. Most már minden mindegy volt. Egyébként s hál' istennek nem fogták fel az est kétes színezetét. Ártatlanságukban újra meg újra elragadta őket a boldogság, hogy kivételesen jelen lehetnek egy ilyen látványosságnál, egy bűvészesztélyen. Negyedóránként mindigre elbóbiskoltak ölünkben, s most kipirult arccal és álomittas szemmel kacagtak az ugrabugrálon, amelyet az est hőse és parancsolója az emberekkel véghezvitetett. Nem is képzelték, hogy ilyen vidám lesz az est, s ügyetlen kezecskéjükkel boldogan vettek részt minden tapsviharban. Gyermekes elragadtatásukban fel-felugráltak helyükről, mikor Cipolla Mario barátjuknak, az Esquisito Mariójának intett – intett neki, hívogató mozdulattal, ahogy szokás, kezét az orra elé tartva, s mutatóját váltakozva, hol hosszan fölmeresztve, hol horgosra görbítve.

[...]

Borzalmas volt, amint a képmutató ott édeskedett, kacéran vonogatta ferde vállát, epekedve meresztette tászkás szemét, és édeskés mosollyal mutogatta szálkás fogait. Ah, és mi lett a mi

Mariónkból szédítő szavai közben? Nehezemre esik elmondani, mint ahogy nehezemre esett látni is, mert az a legbensőbb érzések kiszolgáltatása, az elcsüggedt és örületben fölizzó szenvedély világ elé tárása volt. Kezét összekulcsolta ajka előtt, vállá mély zihálással süllyedt és emelkedett. Boldogságában nyilván nem hitt szemének és fülének, s éppen csak azt az egyet felejtette el, hogy valóban nem volna szabad nekik hinnie. – Silvestra! – lihegte leigázottan, keble legmélyéből.

– Csókolj meg – mondta a púpos. – Hidd el, szabad. Szeretlek. Csókolj meg itt – s mutatójára hegyével, kezét, karját s kisujját szétterpesztve, arcára mutatott, szájához közel. S Mario hozzáhajolt, és megcsókolta.

A teremben mély csönd lett. A pillanat fura, iszonyú és izgalmas volt – Mario üdvözült boldogságának pillanata. E rövid s kínos percben, mialatt a boldogság és az illúzió minden lehető vonatkozása megragadta a lelkeket, nem mindjárt kezdetben, hanem nyomban Mario ajkának szomorú s groteszk egyesülése után a förtelmes hússal, mely alácsúszott csókjának, a giovanotto kacagása hangzott föl bal felől, egyedül szakadva ki a feszültségből, durván, kárörvendően és mégis, nagyon kellene csalódnom, ha nem a szájalom együtthangzásával ennyi álmokdös balság iránt, ha nem a „Poveretto!” kiáltás mellézkengésével, amelyet a varázsló az imént rossz helyre irányítottnak jelentett ki, s a maga számára igényelt.

Ugyanekkor azonban – a kacagás még tartott – a nyilvános csókkal illetett cavaliere titkon, a szék lába mellett megsuhintotta ostorát, és Mario fölriadvá, hátratántorodott. Állt és bámult,

„A Nobel-díj

Az irodalmi Nobel-díj nem érte váratlanul Thomas Mann-t. Évekkel korábban spekuláltak róla, és ő már 1927-ben számított erre a kitüntetésre. 1929. november 12-én délután érte el a jó hír Stockholmból. Megdöbönt azon, hogy a bizottság tulajdonképpen csak a „Buddenbrook ház” című regényére hivatkozott. Ennek oka a svéd irodalomtudós Fredrik Böök, a bizottság „királycsinálója” lehetett, aki a „Varázshegy”-et nem sokra becsülte, és néhány kritikájában azt elmarasztalta. A pénzjutalom 200 000 márkát tett ki, mai viszonyok szerint több mint félmillió eurót. Egy részét Mann arra használta, hogy az Erika lánya és Klaus fia által felhalmozott óriási adósságokat kifizesse (Klaus Mann: *„Bár semmit nem láttunk belőle, de mégis jobb kedvre derített bennünket”*), ebből finanszírozták a házukat, vettek két autót (egy nyitott Buickot és egy Horch-limuzint), a többit pedig befektették. Már Stockholmban azt tanácsolta nekik egy zsidó újságíró, hogy a pénzt „hagyják kint állni”, de el sem tudták képzelni, miért lenne erre szükség. Így, amikor 1933-ban elhagyták Németországot, vagyonuk nagy részét elvesztették ingatlanjaikkal és ingóságaiikkal együtt.”

[Sz. n.] = http://hu.wikipedia.org/wiki/Thomas_Mann [2007. 03. 06.]

1. Könyvünkben már szerepelt Thomas Mann arcképe. Hol, kinél, melyik fejezetben, s miért éppen ott?☺

2. Dolgoztatok fel Thomas Mann hallatlanul gazdag munkásságát leprello vagy poszter formájában – nézz utána ezeknek a műfajoknak!

3. Külön posztereket/leprellókat készíthettek az életművel kapcsolatos filmes és/vagy zenés feldolgozásokból!

4. Egy híres regényének címe kétszer is előfordult már könyvünkben – melyik és hol?☺

5. A legbátrabbak elkezdhetnek megbarátkozni ennek a remekműnek a szövegével. Életre szóló szellemi élményben lesz részük, hiszen a 20. század egyik legnagyobb regényéről van szó!

hátrahajló testtel, két kezét megcsúfolt ajkára szorította, egyiket a másik fölé, azután öklével többször a halántékára csapott, megfordult, s miközben a tremben zúgott a taps, és Cipolla ölébe kulcsolt kézzel, vállrezgettetve, hangtalanul nevetett, lerohant a lépcsőn. Lenn, még teljes lendületben, lábát szétvetve hirtelen megfordult, karját előrelendítette, és két laposan lecsapó dördülés hasította át a tetszészajt és nevetést.

Hirtelen néma csend támadt. A bokázó táncosok is megálltak, és elképedve meresztették szemüket. Cipolla egy ugrással föl pattant székéről. Védekezően, oldalt nyújtott karral állt ott, mintha azt akarná kiáltani: „Állj! Csönd! El előlem! Mi ez?“, s a következő pillanatban feje mellére bukott, s visszazötytyent székére, majd oldalvást lefordult a földre, ahol fekeve maradt mozdulatlanul: egymásra hányt ruhák s görbe csontok halma.

A felfordulás szörnyű volt. Zokogó hölgyek rejtették arcukat kísérőjük mellé. Orvosért, rendőrért kiáltoztak. Fölrohantak a pódiumra. Csapatostul vetették magukat Marióra, hogy lefegyverezzék; kicsavarják kezéből az apró, sötét fémű, pisztolyhoz alig hasonló masinériát, amelyet szorongatott, s melynek szinte nem is létező csöve a sorsnak oly váratlan és ismeretlen irányt szabott.

Kézen fogtuk – végre hát – a gyerekeket, és a belépő csendőrpár mellett elhaladva, a kijárat felé vonszoltuk őket. – Ez már a vége volt? – tudakolták, hogy nyugodt lélekkel távozhassanak. – Igen, ez volt a vége – hagytuk rájuk. Rettentetes vég, szörnyű, végzetes befejezés. És fölszabadító vég mégis – nem tehetek róla, így kellett és így kell érzennem!

(1929; Sárközi György fordítása)



*Segítségül egy kép
a regény ihlető helyszínéről,
a svájci Davosról*

Az irodalmi posztmodernség kezdetei

„...az igazi írónak nem mondanivalója,
csak megnyilatkozási módja van”
(Alain Robbe-Grillet)

„Konzervatív” posztmodernség?

Luis Borges, Gabriel García Márquez, Bohumil Hrabal világlátása és beszédmódja a posztmodernségnek a világot darabjaira szétszálazó szándékaival rokon. Ugyanakkor mindhárman hagyományos grammatikai szerkezetekben szólnak meg, s beszélnek el példázatos történeteiket.

Némileg tehát meglepő, hogy szövegeikben egész mondatokkal, szabályos alanyi–állítmányi viszonyokkal találkozunk. Figuráik is mérhetőek a valóság mércéjével. A cselekmény alapvetően egyenes vonalú, a Föld van alul és a Nap felül ezekben a világokban (bár azért nem mindig...[☺]). Ám a mindennapi tapasztalatok behelyettesíthetősége ellenére általános ama olvasói benyomás is, mely szerint a szövegegész mégis valami „másról beszél”.

Az ő írásművészetük (vö. 45. oldal!) egy-egy elemét, jellemzőjét tekintve az „ókonzervatív” írók közé tartoznak. Életművük egésze azonban igazi otthonát mégis a posztmodernség vidékein leli meg. Ennek jellemzője pedig, mint tudjuk, a nyelvi felbontottság, a tér–idő–viszonyok zavarbaejtő semmibevétele, a világ töredezettségének érzékel(tet)ése.

„John Barth [amerikai író, irodalmár – F. B.] egy interjúban a következő meghatározást adta a posztmodernről: »a posztmodernizmus az, ha az ember egyszerre köti meg a nyakkendőjét, magyarázza lépésről lépésre a nyakkendőkötés folyamatát, és cseveg a férfi nyakravalók történetéről – s mindezek ellenére egy tökéletes csokornyakkendő sikerül rittyentenie«”.

GÁRDOS Bálint, *A nyakkendőkötés nehézségei*, *Élet és Irodalom*, 2006, 02, 24. = www.es.hu [2007. 02. 22.]

Schaár Erzsébet Utca című posztmodern kompozíciója (1975)



A szövegképzés jellemzői

SZÖVEGMODALITÁS KONTRA NYELVI MODALITÁS A kifejezés egy dilemmára utal. Eszerint a posztmodernnel kapcsolatban mindig föltehető a kérdés, hogy a jelentések hordozója elsősorban a szövegegész-e (metaforikus szövegképzés). Vagy a szöveg egyes részei adják elsősorban a jelentést, melyek egymással ok-okozati viszonyokba rendeződnek (metonimikus szövegképzés). (Lásd a 17. és a 36. oldali fogalommagyarázatokat is!)

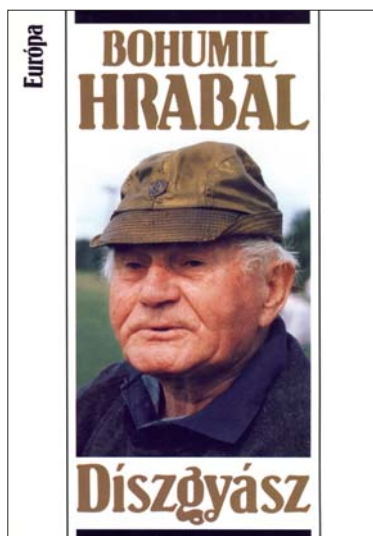
ONTOLÓGIA A filozófiában: a tőlünk független létről szóló gondolatrendszer ('lételmélet'). Az informatikában: a tudás megosztása és ismételt felhasználása.

TEMPORALITÁS, TEMPORÁLIS Az idővel és annak ábrázolásával kapcsolatos dolog, kijelentés stb.

BORGES Umberto Eco egyik előadásában Joyce és Borges viszonyát igyekszik tisztázni. Arra a megállapításra jut, hogy Borges a maga példázataival egy Platónnal és Jézussal kezdődő hagyomány folytatója volt. E hagyomány pedig „végigkövethető egészen Lotmanig (► szövegmodalitás kontra nyelvi modalitás)*”.

A borgesi parabolákra azonban nem csupán a metaforikus szövegképzés lesz jellemző. A példázatos beszédmód ama ellentmondása is megmutatkozik bennük, mely mindig egy egyszerű történet segítségével tudja magát szimbolikussá átírni. E történetekben a szöveg elsődleges jelentésszintje (fabulájának felszíni rétege) megtévesztően a „valóság” közelében marad. Konnotációjuk azonban, lotmani értelemben vett szövegmodalitásuk – a terjedelemben előrehaladva – egyre erőteljesebben lesz elvonatkoztatott.

Borges mindig alapkérdésekre irányítja a figyelmet: például a vers, a költészet lényegére, mibenlétére (*A tükör és a maszk* – lásd a novellát fejezetünk *Ráadás*ában!). Hasonlóképpen a nyelvfelejtésre (*Márk evangéliuma*), az újíráhatóságra (*Pierre Ménard, a „Don Quijote” szerzője*), a könyv és a könyvtár ► ontológiájára (*Bábeli könyvtár*) vagy a ► temporalitásra (*A titkos csoda, Az elágazó ösvények kertje*).



HRABAL Az ő fogalmai is a lét alappillérei. Ám míg Borgeséi elsősorban ismeretelméletiek s kultúrtörténetiek, addig nála az etikai s az érzelmi sík játssza a főszerepet a szövegteremtésben.

Hrabal a szabadság lehetőségeket a nyelv mikrovilágában látszik elrejteti. Valójában azonban a szövegegészéből sugárzó derű lesz hordozója az emberi létezés öntörvényűségének (*Sörgyári capriccio*). A mindennapokba belerajzolt sors végzetének vállalása teszi „könyved”-dé ezt a szövegtípust. A végzet, mely végül is úgy sújt le, hogy közben felemeli azokat, akikkel „megtörténik”, egy másik dimenzióba: az örökkévalóságba (*Szigorúan ellenőrzött vonatok* – vö. 45. oldal!).

* Eco, Umberto, *La Mancha és Bábel között*, Bp., 2004, 200. – Jurij Lotman: meghatározó jelentőségű 20. századi orosz jel- és jelentéstantudós (szemiotikus).

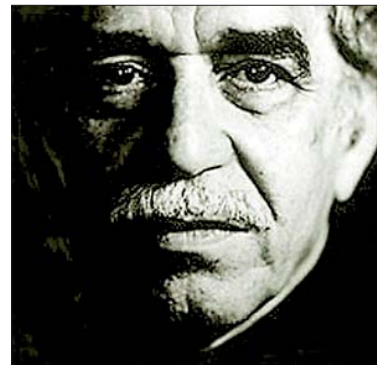
GARCÍA MÁRQUEZ Természetesen a fenti, ecói gondolat vele kapcsolatban is megfogalmazható. García Márquez mintha inkább a szavakkal játszana, amikor a ► mágikus realizmust megteremti.

Száz év magány című regénye (1967) egy olyan fajta hagyományra kérész rá a világirodalomban, amely századokkal ezelőtti alkotói módszerekkel rokon. Így elevenedik meg Macondóban a középkori babonák és mítoszok világa. Ama faluban, ahol – az írói szándék eszeveszett konkrétság-igénye ellenére – nem tudjuk megtalálni még a létezés és a nemlétezés határait sem. – A sors determinálódik legalább száz évre (ti. hogy a Buendíák elkerüljék a disznófarkú utód megszületését). Közben azonban mégiscsak a szabadság nagyszerű ígéretével és katarziséval kell szembenézniük a szereplőknek s az olvasónak egyaránt. (Lásd a regény részleteit e fejezet [Ráadásában!](#))

PRÓZAPOÉTIKÁJUK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐJE García Márquez és Hrabal idő- és térvilágai megragadható(bba)k. Borgeséi is ilyenek látszanak, de ezek valójában idő- és térfüggetlenek. Az ő könyvtárai, hadseregei, kivégzései, vízőzönjei, teremtett világai mind-mind valószerűek, ugyanakkor mégis mesészerűen példázatosak. Csak a végtelen tér és idő dimenzióiban értelmezhetők, s valamiképpen mindig „ars poetica”-k.

Mindhárom szerző képes arra is, hogy a jelentésmozgásokat – melyek a szöveget egyfelől valóságközelben tartják, másfelől pedig eltávolítják a valóságtól – akár egyetlen mondaton belül hozza létre. A *pátriárka alkonya* például a hatalom természetrajzáról szól általában és a (szó szerint véres) valóságban. Közben azonban főszereplője százhatvan-nyolc éves korában kerül hatalomra, s 120 évig uralkodik. – Így indul a regény: „A hét végén a dögkeselyűk ellepték az elnöki palota erkélyeit, csőrükkel letépdesték az ablakokról a dróthálót, és felbolygatták szárnyukkal a bent rekedt időt, hétfőn hajnalban pedig végre egy nagy halottról szálló, rothadó nagysággal terhes, langymeleg szellőre ébredt évszázados kábulatából a város.” S így zárul: „...az örökkévalóság időtlen ideje végre véget ért.” Konkrétság és elvontság a képzavar határán keveredik az első mondatban, az ellentmondás – a megértést veszélyeztetve – megtöbbszöröződik a záró mondatban. Joggal teszi fel a kérdést Bényei Tamás a hasonlóképpen szövegezett Nobel-díjas regénnyel kapcsolatban: „Találhatunk-e olyan középpontot a *Száz év magányban*, avagy kívülre, amely nem zilálódik szét egy paradoxonban?”*

MÁGIKUS REALIZMUS A festészetből eredő fogalom, mely a latin-amerikai irodalom alkotói által lett általánosan használatos próza poétikai megnevezéssé. Valószerű elemekkel dolgozik, ugyanakkor ezek a szövegben irracionálisan, olykor álomszerűen, gyakran mitikus elrendezettségben – idő- és térbontásos technikákkal megírva – követik egymást.



[A *Száz év magány*] „...a közvetlenségnek és a kimunkaltságnak, a realizmusnak, a mágikus erőnek és a mítosznak, a politikai szenvedélynek és a politikátlan művészi-ségnek, a jellemzésnek és a torzképrajzolásnak, a humorosnak és a félelmetesnek soha nem lankadó szintézisét valósítja meg. [...] már a könyv elején lelkesedéssel ismerjük föl, hogy nemcsak művésziileg elsőrangú, de emberileg is bölcs, szeretetre méltó, a szó szoros értelmében csodálatos remekművet olvasunk.”

BARTH, John, *Az újrafeltöltődés irodalma = A magyar irodalmi posztmodernség*, szerk. SZIRÁK Péter, Debrecen, 2001, 65.

* BÉNYEI Tamás, *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*, Debrecen, 1997, 170.



Magda Vášáryová Jiří Menzel Hrabal *kisregényéből forgatott filmjében, a Sörgyári capriccióban (1980)*

A világegésznek a sörgyár és a vasúti őrház éppúgy színekdochéja, mint a bábeli könyvtár, ama Kert vagy a Los Alamos birtok, korábban Dublin és később Macondo. Ám míg Borges a történet(ek)be rejti a példázat(osság)ot, García Márquez pedig a nyelv fölburjánzó, mágikus erejébe, az ismétlések valószínűtlen rendet formázó „rendetlenség”-ébe, addig Hrabal az asszociatív logika szervetlen szervességébe és a szövegritmusba, vagyis magába a kontextusba.

* RINCÓN, Carlos, *Borges és García Márquez, avagy: a posztmodern periférikus centruma = A magyar irodalmi posztmodernség*, szerk. SZIRÁK Péter, Debrecen, 2001, 85–98.

A TÖBBDIMENZIÓS, POLIFÓN SZÖVEG Ezekben a szövegekben kétségtelenül nincsen (kompozicionális és/vagy poétikai) középpont. A szerkesztésmód aszimmetrikus, az elbeszélő és mondat szerkezetek többségükben mellérendelők. Az egyenes vonalúság felbomlik, az elbeszélte történetek állandóan villódnak a valóság- és példázatrétegek között. A hősök jellemzően peremfigurák, az ironia a meghatározó stíluselem és hangnem, az ismétlés a fő gondolat- és szövegépítő alakzat. Ezek mind-mind a posztmodernség jelzései. A pátriárka-regény szinte fejezethosszan indázó mondatokból áll. Borges egyik példázata egysoros versről (*A tükör és a maszk*), a másik végtelen számú könyvből álló univerzumról szól (*Bábeli könyvtár* – lásd őket említve a 45. oldalon!). Egy harmadik a nyelv teljes ellehetetlenüléséről beszél (*Máté evangéliuma*). Hrabal mondatai pedig úgy úsznak-lebegnek a levegőben, hogy végképp megszűnnek általuk a figurák tér-idő-kötöttségei. (*Harlekin milliói, Díszgyász, Foghíjak, Vita nuova, A városka, ahol megállt az idő* stb.). A *Skizofrén evangéliumban* még a műfajhatárokat is átlépi az író, s prózaverseit adja közre.

Olyan többdimenziós, polifón szövegekről van tehát itt szó, melyekben természetesen járkal szereplő és szerző valóság és fikció véges-végtelen birodalmaiban. Másfelől pedig az olvasó tudatában szövetségességükkel és példázatszerű mivoltuk érzékeltetésével, sőt gyakran annak hangsúlyozásával jelennek meg.

A nyelviség előtérbe kerülése, a világ újfajta irodalmi jellegű rögzítése Joyce-szal és Kafkával indul az úgynevezett (európai?) „világirodalom”-ban. Immár azonban kétségtelen, hogy kiteljesedését Latin-Amerikában éri el. Ez a földrész „a posztmodern periférikus centruma”^{*} Borgesszel, García Márquezzel, Cortazárral és Vargas Llosával. Nálunk pedig, Közép-Kelet-Európában – nem kevésbé periférián? –, mások mellett, Hraballal teljesedik ki a posztmodern a múlt század utolsó harmadában.

1. Az oldal szélén található keretes szövegben több, az irodalomtörténetben szimbolikussá vált hely(i)ségnevet említünk esszészerűen. Próbáld meg kideríteni, melyik kihez és/vagy milyen műhöz kapcsolódik! (Érdekeseket olvashatsz megint valóság és fikció egymásra hatásáról is „a mai Macondo” témakör kapcsán! Vö. Érmindszent és Ady Endre!)

2. A posztmodernségről, illetve a szóban forgó szerzőkről kiterjedt szakirodalom szól. Kóstolásképpen az alábbiakat ajánljuk, melyek közül (egyik-másik)ba/-be igazán érdemes belelapozni, beleolvasgat/-getni!©

A magyar irodalmi posztmodernség, szerk. SZIRÁK Péter, Debrecen, 2001.

A posztmodern, szerk. PETHŐ Bertalan, Bp., 1992.

Az elbeszélés módozatai, szerk. JÓZAN I., KULCSÁR SZABÓ E., SZEGEDY-MASZÁK M., Bp., 2003.

BARTH, John, *Az újrafeltöltődés irodalma = A magyar irodalmi posztmodernség*, szerk. SZIRÁK Péter, Debrecen, 2001.

BÉNYEI Tamás, *Dekonstrukció és narratológia (és Borges) = Irodalomelmélet az ezredvégen*, szerk. ÁRMEÁN Otília, FRIED István, ODORICS Ferenc, Bp.–Szeged, 2002.

FORSTER, E. M., *A regény aspektusai*, Bp., 1999.

GADAMER, Hans-Georg, *A nyelvek sokfélesége és a világ megértése = A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Szöveggyűjtemény*, szerk. BÓKAY A., VILCSEK B., SZAMOSI G., SÁRI L., Bp., 2002.

IMRE László, *A posztmodern: egy régi-új beszédmód*, Alföld, 2003/2.

JAUSS, Hans Robert, *Az irodalmi posztmodernség = A magyar irodalmi posztmodernség*, szerk. SZIRÁK Péter, Debrecen, 2001.

KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A másság mint jelenlét. Posztmodern kortudat és irodalmiság = A magyar irodalmi posztmodernség*, szerk. SZIRÁK Péter, Debrecen, 2001.

LOTMAN, J. M., *Szöveg a szövegben = Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletírók tanulmányai*, szerk. KOVÁCS Árpád, V. GILBERT Edit, Pécs, 1994.

LYOTARD, Jean-François, *Mi a posztmodern? = A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Szöveggyűjtemény*, szerk. BÓKAY A., VILCSEK B., SZAMOSI G., SÁRI L., Bp., 2002, 13–19.

MAZAL, Tomáš, *Bohumil Hrabal zajos magánya*, Bp., 2003.

SEGRE, Cesare, *Tér és idő a szövegben = Kultúra és szemiotika. Tanulmánygyűjtemény*, szerk. GRÁFIK Imre, VOIGHT Vilmos, Bp., 1981.

SZABÓ Gábor, *Hiány és jelenlét. Borges-értelmezések*, Szeged, 2000.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *„Minta a szőnyegen”: A műértelmezés esélyei*, Bp., 1995.

THOMKA Beáta, *Beszél egy hang. Elbeszélők, poétikák*, Bp., 2001.

VARGA Attila, *Kerskői capriccio. Találkozások Hraballal*, Bp., 2003.

VÖRÖS István, *A valóságbövitéstől a valóságszűkítésig = V. I., A švejki lélek*, Bp., 2002.

ZGUSTOVÁ, Monika, *Bohumil Hrabal élete és halála*, Bp., 1998.

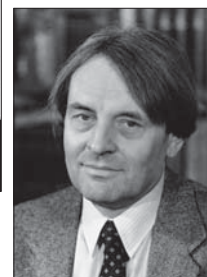


A huszadik század egyik legnagyobb hatású gondolkodója, aki még túl is élte ezt a századot: Hans-Georg Gadamer (1900–2002)

A posztmodern kor két meghatározó, iskolateremtő, könyvünkben is többször idézett magyar irodalomtudós akadémikusa:



Kulcsár Szabó Ernő (ELTE BTK)

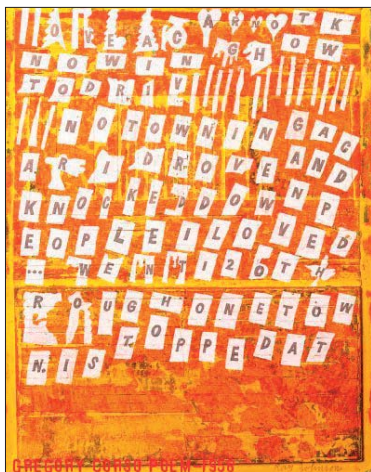


Szegedy-Maszák Mihály (ELTE BTK)

A posztmodern költészetből

Gregory Corso

(1930–2001)



Gregory Corso: Poem – 1958



Allen Ginsberg + Gregory Corso in town for a Kerouac festival. 1973



A posztmodern líra nem olyan jelentős és meghatározó képződmény gondolkodásunkban, mint a posztmodern próza. Ez a fajta költészet az 1950-es években „kezdődött” Észak-Amerikában. A könyvünkben már megidézett Allen Ginsberg (lásd a 36–37. oldalt) mellett az ún. beatköltők nemzedékének másik nagy alakja Gregory Corso volt. A beatirodalom még meghagyta a szöveg jelentésbeli összefüggéseit, rendezettségélményt, harmóniát átélni azonban már nem engedett olvasóinak. Témáik sokszor durván közönségesek (vulgárisak), kifejezésmódjuk hétköznapi. A depoetizálás versbeszédük elengedhetetlen módszere. Nemritkán olyan prózaverset írnak, mely alig különböztethető meg a hétköznapi beszédétől – legfeljebb tördelésében. (Lásd párhuzamként a magyar irodalomból Petri György szövegeit!)

A kép 1973 áprilisában készült

32-ik születésnapom előestéjén

Lassú, elmélkedő, közvetlen költemény

(*Writ on the eve of my 32nd birthday*)

(*A slow thoughtful spontaneous poem*)

32

éves vagyok, ennyinek látszom, ha nem többnek, végül is. Jó arc még, ami már nem a fiú arca? Kövérebbnek tűnik. S hajam nem göndör többé. Nagy az orrom? Az ajak ugyanaz. S a szem, a szem egyre javul az idővel. 32 év, se nő, se gyerek; nem nyugtalanít gyerek, de van még bőven idő. Már nem követek el ostobaságot. S emiatt azt kell hallanom úgynevezett barátaimtól: „Mégváltoztál Oly nagy voltál eddig, oly örült.” Nem kellemes nekik, ha komoly vagyok. Hadd menjenek a Radio City Hall-ba. 32 év, láttam egész Európát, megismertem milliónyi embert; nagy voltam egyesek, szörnyű mások szemében. Emlékszem 31-ik évemre, mikor kitörtem: „Micsoda gondolat, újabb 31 évet leélni!” Nem érzem ezt e születésnapon. Azt érzem, bölcs szeretnék lenni, fehér hajjal, könyvtár-teremben, mély karosszékben, kandalló előtt. Újabb év, melyben semmit se loptam. 8 éve, s nem loptam egy szemernyit! Abbahagytam a lopást! De még hazudok időnként, s még szégyentelen vagyok, bár megszégyenít, ha pénzkérésre kerül sor. 32 év, s négy kemény, igazi, bohókás, szomorkás, pocsek, csodás verseskötet – a világ millió dollárral adósom. 32 évem elég bizzar volt, gondolom. S nem volt, mely rajtam múltott volna, egy sem. Nem volt választás, ha lett volna két út, mindkettőt választottam volna nyilván. Bár lett volna esélyem, hogy harangnyelv legyek. Nyers nyilatkozatomban van talán a kulcs: „Jó példája vagyok, hogy létezik valami lélek.” Szeretem a költészetet, mert szeretni tanít, s elem tárja az életet. S mindama tüzek között, mik bennem kihúnylnak, akad egy, mely ég, mint a nap: nem teheti nappallá személyes életemet, kapcsolatomat az emberekkel, viszonyomat a társadalomhoz, de megérteti, hogy lelkennek árnya van.

(Hárs Ernő fordítása)

„32, bejártam Európát, millió emberrel fogtam kezét; sokan csodáltak, mások borzadtak tőlem. Emlékszem, egy éve felkiáltottam: „Csak nem kell még egyszer ennyit élnem?” Ezen az estén máshogy látom. Bölcs szeretnék lenni, fehér hajú, magas könyvtár mély foteljában tűz mellett üldögélni. Újabb év telt el, hogy nem loptam semmit! Leszoktam a lopásról! De néha még hazudok, és még mindig arcátlan szégyenkezéssel kérek kölcsönbe pénzt.” (Részlet Hernádi Miklós fordításából)

1. Hasonlíttatok össze egymással a Corsovers több fordítását! (Megtalálhatók: www.terebess.hu/keletkultinfo/corso.html) Ha tudjátok, szerezték meg az eredetit, s fordítsátok le Ti is a szöveget! Egyébként van még nem egy jelentős magyar adaptációja – keressétek meg őket!

2. A corsói 32 év különösen fontos életkor a magyar költők számára is. Gondolj Csokonaira, József Attilára!



Jegyzet Bob Perelman China című versének újrafordításához

Perelman minden bizonynal klaszszikusnak számító verse – melynek címe egyszerre utal az ország nevére és porcelánra, vázára is – az amerikai posztmodern líra egyik legkiemelkedőbb alkotásának számít. Magyar nyelvű átültetése egy (sajnos) rövid életű, de igen hatékony és jelentékeny folyóiratban, a *délután p. m.*-ben (JPTE, Pécs, 1990) jelent meg „fordította a szerkesztőség” aláírással. A kiváló szerkesztőség a következő tagokból állt: Arató Ferenc, Bernáth Gábor, Gyulai Csaba, Kiss Sándor, Mekis János, Schindler Endre és Simon Vanda. (A vers magyar fordítása a 0., míg az eredeti szöveg a 43. oldalon kapott helyet. [...]) Kulcsár-Szabó Zoltán egy tankönyvfejezet részletében a következőképpen vezet fel Perelman versének megközelíthetőségét: „A '80-as, '90-es évek lírájának posztmodernként jellemzett alkotásai az összefüggő versszerkezetek leépítésének, egyfajta »nyelvrombolásnak«, a vers lehetséges értelmei kisiklásának, a formai-kulturális hagyomány ironikus, rejtett megdézésének, a versbéli hang relativizált illetékességének fontos szerepéről tanúskodnak. Erre lehet példa az amerikai Bob Perelman *Kína* című verse, amelyet a marxizáló irodalmár, Fredric Jameson kép nélküli képaláírásokhoz hasonlított, s amely egyben erősen emlékeztet a nyelvtankönyvek

Bob Perelman (1947–)

Bob Perelman versmondái összefüggéstelen halmaznak tűnnek. Ám természetesen mégsem azok, ahogyan egy posztmodern szobor vagy festmény sem az – csak meg kell tanulnunk megérteni ezeket az új formákat. (A fordító jegyzete esetünkben ebben segít bennünket.)*

Kína – porcelán –

A naptól számított harmadik világon élünk. N° 3.
Senki meg nem mondja mit tegyünk
Kik számolni tanítottak valóban kedvesek.
Mindig ideje meglépni.
Ha esik magaddal viszed ernyőd vagy nem.
A szél lefújja kalapod.
A nap is felkel.
Jobb volna ha nem a csillagok szánnának minket egymásnak;
Jobb volna ha magunk tennénk.
Szaladj árnyékod előtt.
A nővér ki évtizedenként legalább egyszer az égre mutat jó nővér.
A táj gépesült.
A vonat visz amerre megy.
Hidak vizek közé.
Rendezetlen figurák tágas betonsávok mentén útban a pusztába.
Ne feledd hogy jól nézzen ki kalapod s cipőd mikor sehol sem leszel.
Kabátok lógnak kampókon az ablakban; kérdőjelek a fejek helyén.
Még a légben úszó szavak is kék árnyékot vetnek.
Ha jó ízű meg is esszük.
A levelek hullnak. Mutass rá dolgokra.
Vedd a megfelelőket.
Na találd ki mi az! Mi? Megtanultam hogyan kell beszélni. Nagyszerű.
A csonkafejű a könnyeknél tört ki.
Zuhantában mit tehetett a játékbaba? Semmit.
Menj aludni.
Nagyszerű vagy sortban. És a zászlók is nagyszerűek.
Mindenki élvezte a robbanásokat.
Ideje felébredni.
De szokd az álmokat.
([Újra]fordította: H. Nagy Péter [is])



* Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár = www.terebess.hu/keletkultinfo/porcelan.html [2007. 02. 26.]

1. Tudnál „ugyanilyen” verset írni, mint Bob Peleman? Értelmetlen mondatok halmozásával megpróbálkozhatsz Te is, de ezek mégsem lesznek igazi versek! Miért? Többféle módszerrel is alkothatsz „véletlen-vers”-eket: például ha mondatokat írsz papírcetlikre, s azokat kihúzod egy dobozból, majd leírod őket versként. – Mit gondolsz, költeményeket kapsz eredményül? Miért igen vagy miért nem?

2. Mit gondolsz, miért a költészet a posztmodern irodalom „leggyengébb láncszem”-e? Kétségtelen, hogy a legerősebb a próza, ám még a dráma is – mely épp új virágkorát éli – sokkal erőteljesebb, hatásosabb műveket hozott létre. (De sorolhatnánk az építészet vagy a zene jeles alkotásait is.) – Érdekes, hogy korábban leggyakrabban a költészet volt az irodalom „húzóágazata”, amelyik az újításokat elsőként megvalósította, kikísérletezte. (Lásd például az avantgárd irányzatok tündöklését!) A posztmodernben ez a szabály is – mint annyi minden más – megfordulni látszik?



A posztmodern építészet egyik legjelentősebb alkotója, az osztrák Friedensreich Hundertwasser lakóházának homlokzata Bécsben

példamondataira is.” Ezen idézet kérdésirányai és a szöveghez való hozzáférés nehézségei (az említett lap számai ritkaságok) arra készítettek, hogy feltétlenül érdemes újraközölni Perelman versét. Ugyanakkor mindezek alapján körvonalazódott az újrafordítás lehetősége is, amelyhez hozzájárult annak érzékelése, hogy a szöveg „igénye” néhány ponton aláássa „a szerkesztőség” által közzétett, kitűnő változatot. (Ennek talán legbeszédesebb példája az eredetiben többször ismétlődő „great” jelző alkalmazásának feladása az adott magyar verzióban, amely eltünteteti ennek jelentőségét. De utalhatnánk itt azokra a megoldásokra is, melyek vagy túl távol kerülnek az eredetitől, vagy nem hozzák az adott kijelentés vázára is érthető komponenseit.) Ezen összefüggésekből kiindulva megkísérlettem újrakonstruálni a vers magyar nyelvű (egyik) lehetséges verzióját, amely – ily módon – nem jöhetett volna létre a *délután p. m.* kezdeményezőkérsége és éleslátása nélkül; mint ahogyan Kulcsár-Szabó Zoltán nyitott gondolatmenete, Mócsai Gergely és Mici instrukciói nélkül sem. A [fenti] (természetesen esendőnek is tartható) fordítás tehát ilyen értelemben is a szövegközöttiség és a nyelvek összjátékának funkcióteljesítménye.

(H. Nagy Péter)

A világ töredezettsége

Jorge Luis Borges

A tükör és a maszk

A clontarfi csata után, melyben porig aláztatott a norvég, a nagy király beszélt a költővel, és ezt mondta neki:

– A legfényesebb hőstett is elveszíti ragyogását, ha szavak pénzére nem váltják. Azt akarom, hogy megénekedj győzelmemet és dicsőségemet. Én leszek Aeneas; te pedig Vergiliusom leszel. Képesnek tartod magad rá, hogy véghezvidd e vállalkozást, mely mindketőnket halhatatlanná tesz?

– Igen, király – mondta a költő.
– Az Ollan vagyok. Tizenkét télen át tanultam a metrika tudományát. Emlékezetből tudom mind a háromszázhatvan fabulát, amely az igazi költészet alapja. Ulster és Munster dalfüzeit maguktól zengik hárfám húrjai. A törvények felhatalmaznak rá, hogy bőkezűen ontsam a nyelv legősibb hangjait s a legösszetettebb képeket. Elsajátítottam a titkosírást, amely megvédi művészetünket a tolvakvó, vizsla szemektől. Ünnepi versbe foglalok szerelmet, marhalopást, hajóutat, háborút. Ismerem Írország valamennyi királyi családjának mitológiai eredetét. Értek a füvekhez, a csillagjósáshoz, a matematikához és a kánon-joghoz. Nyilvános versenyben győztem le vetélytársaimat. Betörtem magam a szatíraírásra is, melytől különben viske-tegséget, sőt leprát is kap az ember. Tudok bánni a karddal is, amint a csatában bebizonyítottam. Csak egyvalamit nem tudok: hogyan köszönjem meg mindazt a kegyet, melyet rám pazarolsz.

A király, akit hamar elfárasztott a sok és felesleges beszéd, megenyhülve mondta a költőnek:

– Tudom, tudom. Most mondják, hogy Angliában dalolt már a csalógány. Amikor elmúlnak az esők, elolvad a hó, mikorra újra megjön a déli tájakról a pacsirta, elénekedj dicshimnuszodat az udvar és a költők gyülekezete előtt. Kerrek esztendőtdet adok rá. Kifényesítesz minden betűt, minden szót. A fizetség, amint tudod, méltó lesz királyi szokásainkhoz s a te ihletett virrasztásaidhoz.

– Királyom, az én legnagyobb fizetségem, ha láthatom arcodat – mondta a költő, hű alattvalóhoz híven.

Meghajolt és távozott, szemében már holmi versorok ködével.

Letelt a határidő – járványok, zendülések éve volt –, s a költő bemutatatta a dicsőítő éneket. Lassan, biztossággal szavalta el, egyetlen pillantást sem vetett a kéziratra. A király főhajtással nyugtázta az elhangzottakat. Mindenki némán ismételte meg a mozdulatát, még az ajtóknál összezúfolódottak is, pedig nem értettek egy szót sem. A király végül így szólt:

– Elfogadom a munkádat. Győzelem ez is. Minden szót eredeti értelmével ruháztál föl, s minden főnevet avval a jelzővel díszítettél, amellyel az első költők. Nincsen egyetlen kép sem az egész himnuszban, melyet a klasszikusok ne használtak volna. A háború a férfember szép szövétneke, a kard vize pedig a vér. A tengernek megvan a maga istene, és a felhők közül kiolvasható a jövő. Ügyesen éltél a rímekkel, az alliterációval, az asszonánccal, a hosszú és a rövid hangokkal. Jól használtad a magas retorika eszközeit, tudóshoz méltón kezelted a metrumot. Ha netán – omen absit – Írország



A szerző

egész irodalma elveszne, hiánytalanul újra lehetne alkotni a te klasszikus ódádból. Harminc írástudó írja le rögvest, tizenkészer.

Rövid csend következett, majd a király így folytatta:

– Minden rendben van, és mégsem történt semmi. Az erekben nem fut gyorsabban a vér. A kezek nem kaptak az íjakhoz. Senki el nem sápadt. Senki sem hallatott csatakiáltást, s a vikingeknek sem tárta oda a keblét senki. Egy esztendő leforgásával újabb hőskölteménynek tapsolunk, költő. Jövőhagyásunk jeléül fogd e tükröt; ezüst.

– Köszönöm és értem – mondta a költő.

Az ég csillagai visszatértek fénylő ösvényeikre. A csalogány új dalolt a szász vadonban, s a költő ismét ott volt a kódexével, amely most rövidebb volt, mint az előző. Nem emlékezetből mondta föl; szembeszökő bizonytalansággal olvasta, ki-kihagyva egyes részeket, minthogyha maga sem értené, vagy félne közönséges fülek elé bocsátani őket. Különös mű volt. Nem a csatát írta le, maga volt a csata. Harci zűrzavarában ott kavargott az Isten, aki Három és Egy, Írország pogány istenségei s azok az istenek is, akik csak századok múltán, a Régjobb Edda kezdetén hadakoznak majd. A forma sem volt kevésbé érdekfeszítő. Egyes számban álló főnevek többes számú ígékhez kapcsolódtak. Az előjárósók használata felrúgott minden bevett szabályt. Csikorgó fordulatok keveredtek lágy dallamokkal. A képek önkényesek voltak vagy önkényesnek hatottak.

A király váltott néhány szót a körülötte álló írástudókkal, majd így szólt:

– Első költeményedről megállapíthattam, hogy szerencsés summázata volt mindannak, amit Írországban eladdig énekbe, versbe szedtek. Emez minden eddigit fölülmúl és érvénytelenít. Felfüggeszt, csodát teremt, tündököl. A tudatlanok ilyenre nem képesek, csak az értők, a kevesek. Elefántcsont szelence őrizze e példányt, az egyedülit. A tolltól, amely ily kiváló művet alkotott, még ennél is remekebb remeket várhatunk.

Mosolyogva fűzte hozzá:

– Íme, szereplői lettünk egy mesének, jogos tehát, hogy emlékeztessetek: a mesékben a leggyakrabban előforduló szám a három.

A költő önkéntelenül közbevágott, s ezt mormolta:

– A varázsló három adományra, a triászok és a kétségbevonhatatlan Szentháromság.

A király folytatta:

– Elismerésünk jeléül vedd ezt az arany álarcot.

– Köszönöm és megértettem – mondta a költő.

Újabb év telt el. A palota őreinek feltűnt, hogy költő nem hozott magával semmilyen kéziratot. A király is némiképp megdöbbenve felejtette a poétán a szemét; mintha nem

ugyanaz az ember lett volna. Valami – s bizonyos, hogy nem az idő – felszabdalta és átrendezte a vonásait. A szemé mintha nagyon távolra nézett volna, vagy talán már nem is látott vele. A költő könnyörögve kérte, hadd váltson néhány szót a királlyal. A rabzolgák kiürítették a termet.

– Nem írtad meg az ódát?

– kérdezte a király.

– De igen – válaszolta szomorúan a költő. – Bárcsak a mi Urunk, Jézus Krisztus, megtiltotta volna.

– Elmondanád?

– Nem merem.

– Felruházlak a kellő bátorsággal – jelentette ki a király.

A költő elmondta a verset. Egyetlen sor volt.

S mivel nem vitte rá őket a lélek, hogy fennhangon kiejtsék, király és költő úgy ízlelgette a sort, akár titkos imát vagy istenkáromlást. A királyt ugyanúgy elkápráztatta, ugyanúgy lesújtotta a csoda, mint a másikat. Csak nézték egymást, s halottsapadtak voltak mind a ketten.

– Ifjúságom éveiben – szólalt meg a király – egy ízben napnyugatnak hajóztam. Az egyik szigeten ezüstagarakat láttam, amelyek arany vaddisznókat martak halálra. Másokon varázserővel bíró almák levélével táplálkoztunk. Megint másokon tűzből épült falak kerültek utamba. A legtávolabbi szigeten pedig boltozatos, lefelé csüngő folyó szelte át az eget, s rajta



bárcák, a vízében halak úsztak. Ezek csodák, ám egyikük sem fogható a te költeményedhez, amely valami módon mindet magába foglalja. Miféle varázslat íratta veled e sort?

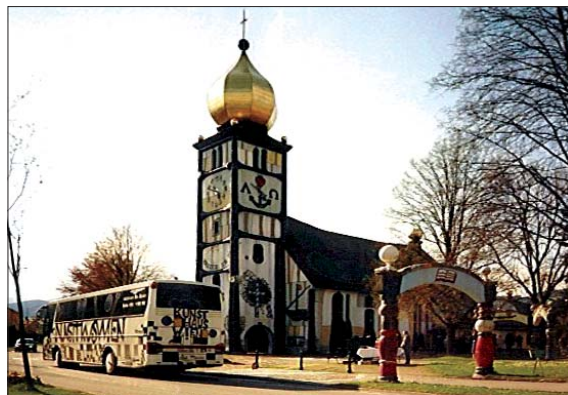
– Hajnalban – mondta a költő – visszaemlékeztem, hogy néhány szót ismételtetek, melyeket kezdetben magam sem értettem. Hisz ez egy vers. Úgy éreztem, bűnt követtem el, talán olyat, amelyet nem bocsát meg a Lélek.

– S amelyikben immár ketten osztozunk – suttogta a király. – Az a bűnünk, hogy megismertük a Szépséget, amely tiltott adománya az embernek. Most rajtunk a sor, hogy megbűnhődjünk érte. Adtam neked egy tükröt és egy arany álarcot; vedd íme harmadik ajándékomat, amely az utolsó is egyben.

S egy tört adott a dalnok jobbábjába.

A költőről annyit tudunk még, hogy megölte magát, mihelyt kilépett a palotából; a királyról pedig annyit, hogy még ma is koldusként bolyong volt királyságának, Írországnak az útjain, és azóta sem ismételte el soha a költeményt.

(Csuday Csaba fordítása)



A posztmodern szakralitásának jeles kifejeződése: Hundertwasser-templom és -busz...

...és egy másik Hundertwasser-épület, amely éppolyan, mint egy Borges-megidézte eposz: gazdag, monumentális és megismerhetetlenül örökkévaló



Gabriel García Márquez

Száz év magány

(Részletek)

„Hosszú évekkel később, a kivégzőosztag előtt, Aureliano Buendía ezredesnek eszébe jutott az a régi délután, mikor az apja elvitte jégnezőbe. Macondo akkor húsz vályog- és bambuszházból álló falu volt egy folyó partján, melynek áttetsző vize őskori tojás nagyságú, sima, fehér köveken hömpölygött. Anyyira új világ, hogy sok minden még nevet se kapott, s ha meg akarták említeni, ujjal mutattak rá.” (1. o.)*

„José Arcadio Buendía, aki olyan vállalkozó szellem volt, amilyen sohasem akadt a faluban, úgy szabta meg a házak helyét, hogy mindenkinek egyformán kellett fáradoznia, ha vízért ment a folyóra, és olyan ügyesen jelölte ki az utcákat, hogy a hőség órájában egyik házra sem tűzött jobban a nap, mint a másikra. Macondo néhány év alatt rendezett és dolgozó falu lett, olyan, amelyet háromszáz lakosa még sohasem látott. Csakugyan boldog falu volt, ahol senki sem múlt harmincéves, és még senki nem halt meg.

José Arcadio Buendía már a falu alapításakor csapdákat és kalitkákat készített. Rövid idő alatt rigókkal, kanárikkal, gyurgyalagokkal és vörösbegyekkel árasztotta el nemcsak a saját, hanem a falu valamennyi házát. A rengeteg és sokféle madár füttykoncertje oly süketítő volt, hogy Ursula méhviasszal tömte be a fülét, hogy a valóság iránti érzéke meg ne zavarodjon. Amikor Melchisedes törzse, fejfájás elleni üveggolyókat árulva, első ízben felbukkant, mindenki csodálta, hogyan találhattak rá a mocsár mélyén szunnyadó falura: a cigányok akkor bevallották, hogy a madárccsicsergés vezette oda őket.

A közügyek ápolásának szelleme hamarosan elenyészett; elűzte a mágnészláz, az asztronómiai kutatás, az anyag átvál-

tozásának álma és az a vágy, amely a világ csodáinak megismerésére sarkallta José Arcadio Buendíát. Tetterős, tisztá emberből lompos öltözetű csavargó lett, s úgy elvadult a szakálla, hogy Ursula csak konyhakéssel tudta nagy nehezen megnyesni. Akadtak olyanok is, akik valami különös varázslat áldozatának tartották. De még azok is, akik biztosra vették, hogy megbolondult, faképnél hagytak munkát és családot, és hozzászegődtek, amikor csákmánnyal és baltával a vállán mindenkit felszólított: vágjanak utat közös erővel, hogy Macondo népe megismerhesse a nagy találmányokat.” (12. o.)

„Amikor José Arcadio Buendía ráeszmélt, hogy a járvány az egész falut megfertőzte, összehívta a családfejeket, és elmondta nekik mindazt, amit az álmatlanság kórjáról tudott, majd pedig határozatokat hoztak, hogy a csapás át ne terjedhessen a mocsár többi falujára. A kolompokat, amelyeket az araboktól kaptak cserébe a papagájokért, levették a kosok nyakáról, és kirakták a falu határába, megkülönböztető jelzésül azoknak, akik az őrszemek minden tanácsa és könyörgése ellenére is be akartak jönni a faluba. Macondo utcáin ez idő tájt minden idegennek kolompot kellett ráznia, hogy a betegek tudják róla, hogy egészséges. Amíg a faluban tartózkodtak, sem enniük, sem inniük nem volt szabad, mert ahhoz nem fért kétség, hogy a betegség csakis szájon át terjed, s minden ennielőt és innivalót megfertőzött az álmatlanság. Így módon sikerült elérni, hogy a kórság ne jusson túl a falu határára. A vesztégtár igen eredményesnek bizonyult, s a rendkívüli állapotot végül már egészen természetesnek tartották; az élet rendje úgy alakult, hogy a munka visszanyerte szabályos ritmusát, és senkinek sem főtt a feje az alvás haszontalan szokása miatt.

Aureliano azután kitalált egy módszert, mely hónapokon át megővta őket az emlékezet kihagyásaitól. Véletlenül jött rá. Mint gyakorlott virrasztó – aki úgyszólván elsőként hagyott fel az alvással –, tökéletesen kitanulta az ötvösművészetet. Egy napon a kis üllőt kereste, amin a fémekeket szokta kalapálni, és nem jutott eszébe a neve. Apja mondta meg: üllő. Aureliano felírta a szót egy papírdarabra, és gumiará-



* Az oldalszámok a regény 2005-ös Magvető-kiadásra utalnak.

bikummal a kis üllő aljára ragasztotta: üllő. Így aztán biztos volt, hogy többé nem fogja elfelejteni. Nem is gondolta, hogy a feledés első tünete ütközik rajta, hiszen a szóban forgó tárgy nevét nehéz volt megjegyezni. De néhány nap múlva rádöbbsent, hogy szinte mindig meg kell erőltetnie magát, hogy eszébe jusson valami a laboratóriumból. Ettől fogva mindenre ráírta a nevét, és elég volt elolvasnia a felíratot, hogy ráismerjen. Amikor apja rémülten közölte vele, hogy még gyermekkorra legnagyobb élményeit is elfelejtette,

Aureliano elmondta neki a módszert, amit aztán José Arcadio Buendía az egész házban s később az egész faluban is bevezetett. Festékbe mártott izsóppal minden tárgyra ráírta a nevét: asztal, szék, óra, ajtó, fal, ág, serpenyő. Kiment az udvarra, s az állatokat meg a növényeket is megjelölte: tehén, kecske, disznó, tyúk, jukka, malanga, banán. Hanem a feledés korlátlan lehetőségeit tanulmányozva, lassanként ráébredt, hogy eljőhet az idő, amikor a feliratoktól ráismernek ugyan a dolgokra, de már nem tudják, mire valók. Ekkor bővebb magyarázatokhoz folyamodott. Az a tábla is, amelyet egy tehén nyakába akasztott, kitűnő példa lehetett rá, hogy Macondo lakossága milyen elszántan harcol a feledés ellen: Ez tehén: minden reggel meg kell fejni, hogy tejet adjon, a tejet pedig fel kell forralni, majd a kávé kell beleönteni, hogy tejeskávé legyen belőle. Így éltek hát az illó valóságban, amely egyelőre ugyan megakadt a szavak horgán, de menthetetlenül tova kellett siklania, mielőtt elfelejtek az írott szó jelentését.

Oda, ahol a mocsárból jövő út a faluba ért, táblákat állítottak ezzel a felirattal: Macondo, a falu főutcáján pedig egy nagyobb, amelyen ez állt: Van Isten. Minden házban lajstromokat függesztettek ki, hogy szüntelen gyakorolhassák a tárgyat és az érzések neveit.

Ez a módszer azonban akkora éberséget és lelkiert követelt, hogy sokakat rabul ejtett egy képzeletbeli valóság, a maguk agyának szüleménye, amelyből kevesebb gyakorlati hasznót, de több vigaszt merítettek. E szemfényvesztés leg-

főbb népszerűsítője Pilar Ternera volt, aki rájött, hogy a kártya segítségével a múltban is éppúgy tud olvasni, mint annak előtte a jövőben. Így történt, hogy az álmatlanok élete most már a kártyafigurák ködös és sokféle jelentésű világában folyt tovább, ahol az apának épp csak rémlett, hogy ő az a barna férfi, aki április elején jött a faluba, s az anyának, hogy ő az a szőke asszony, aki aranygyűrűt visel a bal kezén, a születés dátumából pedig csak annyi maradt, hogy azon az utolsó keddi napon történt, amikor a pacsirta még énekelt a babérfán. José

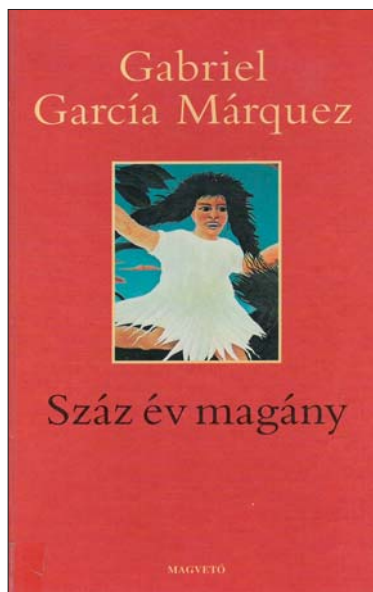
Arcadio Buendía, akit elkeserítettek az önvizsgálásnak ilyesfajta fortélyai, végül el is határozta, hogy megszerkeszti az emlékező masinát, amellyel egykor fejébe akarta vénsni a cigányok csodálatos találmányait. A szerkezet azon az elven alapult volna, hogy minden reggel át lehet ismételni az életben szerzett valamennyi ismeretet, az elsőtől az utolsóig. José Arcadio Buendía úgy képzelte, hogy valamiféle forgó szótár lesz, amelynek tengelyében ott ül a kezelője, és egy fogantyú segítségével néhány óra alatt lepergeti szeme előtt az élet fenntartásához legszükségesebb fogalmakat. Körülbelül tizennégyezer cédulát meg is írt, amikor a mocsár felőli úton megjelent egy bolondos külsejű öregember, az alvók szomorú kolompjával, át- meg átkötözött, hasas utazótáskájával és kordéjával, amelyet

fekete rongyok borítottak. Egyenesen José Arcadio Buendía házának tartott.” (44–46. o.)

„A család felhördülése, Ursula szörnyülködése s a tékozlás megdicsőülésének látványára odasereglett tömeg éljenzése közepette Második Aureliano végül is mindent kikapátázott a homlokzattól a konyháig s a hálószobáktól az árnyzékekig, és a megmaradt bankókat az udvarra szórta.

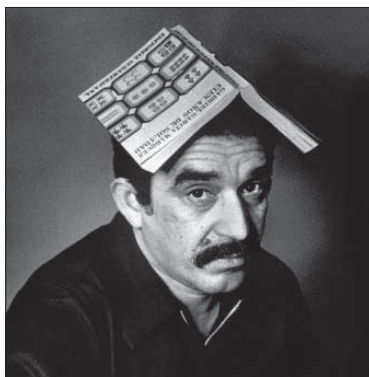
– No – mondta – , most aztán remélem, többé senki se fog pénzről beszélni ebben a házban.

Úgy is lett. Ursula leszedette a nagy mészgalacsinokhoz ragadt bankjegyet, és újból kimeszeltette a házat. – Istenem – fohászodott. – Add, hogy megint olyan szegények le-



gyünk, mint amikor a falut alapítottuk, nehogy aztán a túlvilágon kelljen megfizetnünk ezért a tékozlásért. – Fohásza fordítva teljesült. Az egyik kőműves a pénz eltávolítása közben véletlenül feldöntött egy hatalmas gipsz Szent József-szobrot, amit a háború utolsó éveiben hagyott náluk valaki, s az üreges szobor darabokra tört. Színültig tele volt arannyal. Senki sem emlékezett rá, hogyan került oda az életnagyságú szent. – Három ember hozta – mesélte Amaranta. – Kérték, hadd maradjon itt, amíg eláll az eső, én azt mondtam: tegyék oda a sarokba, ahol senkinek nem lesz az útjában, oda is tették nagy óvatosan, és azóta ott állt, mert soha nem jöttek érte. – Ursula az utóbbi időben gyertyákat állított elé, és gyakran letérdepelt előtte, mit sem sejtve, hogy nem egy szenthez, hanem körülbelül két mázsa aranyhoz imádkozik. Akaratlan pogányságának utólagos felismerése csak növelte a kétségbeesést. Leköpte a bámulatos pénzrakást, betöltötte három vitorlavászon zsákba, s elásta egy rejtkehelyre, abban a reményben, hogy a három ismeretlen előbb-utóbb érte jön. Jóval később, a végegyengülés nehéz éveiben, Ursula néha beleszólt a sok-sok utazó beszélgetéseibe, akik ez idő tájt megfordultak a házban, és arról faggatta őket, hogy a háború alatt nem hagytak-e náluk megőrzésre egy gipsz Szent József-szobrot, amíg eláll az eső.

Ezek a dolgok, amelyek annyira megbotránkoztatták Ursulát, akkoriban mindennaposak voltak. Macondo megfeneklett a csodával határos jólétben. Az alapítók vályog- és bambuszkunyhóit faredőnyös, cementpadlós téglapépületek váltották fel, amelyekben könnyebben el lehetett viselni a délután kétórai fullasztó hőséget. José Arcadio Buendía hajdani falujából csak a poros mandulafák maradtak meg, mert úgy volt megírva, hogy a legmostohább körülményeket is átvészeljék, s az áttetsző vízű folyó, amelynek őskori köveit Második José Arcadio zúzta porrá megvadult baltacsapásokkal, amikor nekifogott, hogy megtisztítsa a medreket a hajózás számára. Eszelős álom volt, dédapja álmaihoz is alig fogható, mivel a köves folyóágy és a gyakori vizesések mindenfajta hajózást lehetetlenné tettek Macondo és a tenger közt.” (176–178. o.)



„Még valakinek áldozatul kellett esnie, amíg az idegenek és Macondo számos őslakója hitelt adtak a legendának, amely szerint Remedios Buendíából nem a szerelem, hanem a halál fuvallata árad. Néhány hónap múlva győzöttek meg róla, amikor a szép Remedios egy délután a barátnőivel együtt felkerekedett, hogy megnézzék az új ültetvényeket. A macondóiaknak ugyanis az volt a legújabb szórakozásuk, hogy bejárák a banáncserjékkel szegélyezett, nedves és végtelen utakat, ahol még lomhán terpeszkedett a vadonatúj csend, mintha máshonnan hozták volna, és ügyetlenül adta tovább a hangot. Olykor fél méterrel arrébb sem lehetett jól hallani, amit mondtak, az ültetvény túlsó végében mégis tisztán megértették. A macondói lányoknak az új játék jó alkalmat adott a nevetésre, ijesztgetésre, rémüldözésre és tréfára, s esténként úgy emlegették e sétákat, mint egy álombeli élményt.” (212. o.)

„Fogta a ládáit, és hazament, abban a meggyőződésben, hogy nemcsak Ursula, de Macondo valamennyi lakosa

már csak az eső ellátára vár a halálával. Útközben látta, amint révedező tekintettel, karba tett kézzel ülnek a nagyszobákban, és hagyják, hogy múljon az idő, egy darabban, felszántatlanul, hiszen felesleges volna évekre és hónapokra, napokra és órákra parcellázni, amikor nincs más tennivaló, mint nézni az esőt.” (288. o.)

„Mindketten egyszerre ébredtek rá, hogy ebben a szobában mindig március van és mindig hétfő, s ekkor megértették, hogy José Arcadio Buendía nem is volt olyan bolond, mint ahogy a család mondta, hanem az egyetlen, akinek elég esze volt felismerni azt az igazságot, hogy az időt is érhetik zökkenők és balesetek, miáltal darabokra törhet, és otthagynakja egy szobában valamelyik örök szilánkját.” (313. o.)

„Melchíades az eseményeket nem az emberek megszokott időrendjében helyezte el, hanem úgy sűrítette össze az évszázad mindennapos epizódjait, hogy ugyanabban a pillanatban együtt legyen érvényes valamennyi.” (371. o.)

(Székács Vera fordítása)



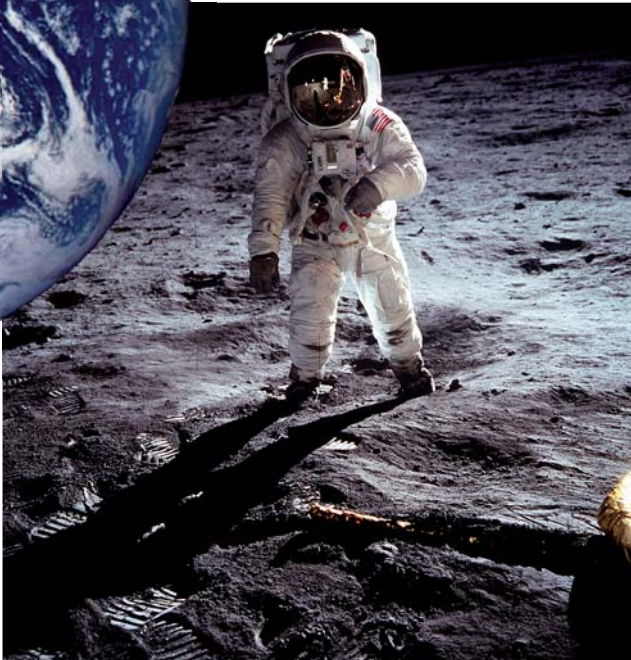
Színház

Bertolt Brecht epikus színháza 262

Parabola a színházban 268

Egy vándormotívum mint örök példázat 271

Ráadás 274



„Színház az egész világ” – tudjuk Shakespeare-től. Ám az emberiség nyughatatlan természet, s örökké „társak” és új világok keresésére indul. A képen Neil Armstrong látható, az első ember a Holdon. „Kis lépés egy embernek, de hatalmas ugrás az emberiségnek” – mondotta a Holdra szálláskor. A poszt-posztmodern kor kezdődött volna ezzel a „kis lépés”-sel 1969-ben?

Bertolt Brecht epikus színháza



*Brecht (1898–1956)
legfontosabb művei:
Galilei élete (1939), Kurázi mama
és gyermekei (1939),
A szecsuáni jólélek (1940),
A kaukázusi krétakör (1945)*

EPIKUS SZÍNHÁZ Átéltés, beleélés helyett a nézőt a látottak értelmezésére szólítja fel. Nem élményt szeretne adni, hanem a világban, az emberi létben rejlő ok-okozati összefüggéseket szeretné megvilágítani, felismertetni. Tudatos elidegenítési effektusaival minduntalan kizökkenti a nézőt megszokottságaiból, s gondolkodásra, önvizsgálatra kényszeríti. Ilyen vonás például a montázszerű szerkesztés, a betétdalok alkalmazása, s ilyenek a dramaturgiai szokatlanságok általában. (Lásd a főszöveget is!)

[MEK-], „Fülszöveg:

A darab Grimmelshausen pika-reszk regényére épül (*A kalandos Simplicissimus*); 12 év történetét foglalja 12 jelenetbe. A harmincéves háborút részleteiben is pontosan festi le, a szereplők beszéde is stilizáltan régies. Nem vét a történeti hűség ellen, mégis érezzük, hogy itt a küszöbön álló második világháborúról is szó van.

Brecht a címszereplő Kurázi mamában azt a kisembert mutatja be, aki felismeri a háború üzleti

Brecht a színház huszadik századi nagy megújítója. Csehov nyomán indul, aztán természetesen a maga útját megtalálva azt járja be. Valamelyest előzi az 1950-es években kialakuló abszurd színházat, de mégsem közvetlen rokona annak. Ő a színház alapfelfogását igyekszik megváltoztatni, amikor kidolgozza az „epikus színház” elméletét.

Ez a fajta színház megfelel az 1930-as évek világirodalmi fordulatainak, mely az objektivitásra való törekvéseket helyezi előtérbe. (Emlékszünk nálunk József Attila és Szabó Lőrinc költészetére!) S megfelelnek Bertolt Brecht elgondolásai a történelmi kornak is. A második világháború előtt és a háború alatt igenis helye lehet a világot jelentő deszkákon a tanító célzatnak, az elidegenítésnek. (S hogy a színház a világegészt jelenti, az ismét szó szerint is értendő!) Az érzelmek ugyanis – a színpadi történésekkel való túlzott együttélés – elhomályosíthatják a látást, vagyis az ésszel való világértelmezést. Ezért a nézőt a darab során ki kell zökkenteni hangulataiból, s rá kell döbbsenteni arra, hogy hol is van. Hogy próbálja meg értelmezni, amit lát színpadon, s hogy igazán pontosan meg is értse azt, amit lát.

Kurázi mama és gyermekei

A történet a harmincéves háború idején (1618–1648) játszódik. Már a keletkezésekor is nyilvánvaló volt azonban, hogy a szerző a második világháborúra készülődő országok szörnyűségeit állította mondandója középpontjába. Az azóta eltelt idő pedig szép példája annak is, miképpen alakul át egy szöveg sugallata a későbbi évtizedek tükrében.

Kurázi mama (k)egyetlen asszony. Ám a kérdés az: lehetne-e másmi-lyen? Ha meg akarja menteni gyermekeit a háború szörnyűségeitől, akkor pénzt, pénzt és pénzt kell szereznie, „termelnie”. Az életben maradás okán tehát kiszolgáltatottságba sodorja önmagát és családját. Gyermekei bugyuta öntudatlanságban hajtják végre a rájuk általa és mások által rótt parancsokat. Egyedül a siketnéma Kattrin lesz képes öntörvényű cselekvésre, aki a zsigereiben őrzi még az emberség morzsáit. Ő hangos-eszelős dobolásával megmenti egy város életét.

Részlet Brecht modellkönyvéből (mely későbbi előadások számára is készült):

„Kurázi mama betakarja lánya holttestét (12. jelenet) – Weigel Kurázsijának egyetlen gyors mozdulata van ebben a jelenetben: ahogy elfordítja a fejét a parasztoktól, vissza Kattrin arcához, amikor a Paraszt, hogy megszabaduljon tőle, türelmetlenül a tudtára adja: »Nem alszik, értse meg, meghalt.« A járása, mozdulatai egyébként a lassú, öreg, összetört emberekét idézik. Amikor Weigel Kattrin fejét az öléből visszaengedi a földre, hogy elmenjen a ponyváért, amivel a halottat letakarja, Kattrin már nem létezik a számára. És mégis a legnagyobb elővigyázatossággal helyezi le Kattrin fejét a földre, és iszonyú gondossággal húzza rá a holttestre a ponyvát.”

Giehse és Wigel Kurázsija, vál. és ford.
UNGÁR Júlia = www.szinhaz.net/index.php?id=286&cid=12207 [2007. 03. 11.]



Brecht rendez (1949)

1. A hatvanas–hetvenes évektől kezdődően az újabb előadások már nem feltétlenül a háborút és Kurázi mama embertelenségét állították a középpontba. S az adaptációk egyre inkább távolodtak a brechti „epikus színház”-elmélettől is. A *Kurázi mama* egyszerűen jó darab, amely a mindenkori emberi kiszolgáltatottságról, kisserűségről és butaságról szól. S főképpen pedig arról, hogy az embernek igenis kötelessége beleszólni a saját sorsába. – Olvasd el az e fejezetben található színikritikákat, ismertetések (fülszöveget), nézd meg az itt látható négy színésznő arc kifejezését! Hasonlítsd össze őket, a szövegeket és az arcokat egyaránt! Miről beszélnek a gesztusok, a díszletek, a jelmezek, miről beszélnek az emberi szemek, a tekintetek?

lehetőségét, és megpróbál magának minél több nyereséget kicsikarni belőle. Ezért a családját sújtó személyes tragédiák el- lenére a végsőkig hisz a számára hasznot hajtó háborúban. Hite szükségszerűen vezeti a katasztrofába, melynek indítékait azonban elemezni, felfogni képtelen. A dráma erkölcsi problémája: az élet és a halál határhelyezeteibe kényszerítő világban lehetséges-e a kisembereknek – akár csak minimális moráljuk megőrzésével – életben maradniuk, vagy a pusztta vegetáció minden erkölcsi tulajdonság feladását követeli tőlük? A minimális morál fenntartásához – Brecht borotvaélre állított kérdésfeltevése szerint – az értelem, az igazság hatalma, vagy ennek hiányában az érzelmek ereje szükséges. A köznapok embere számára azonban egyik lehetőség sem adatott meg. Aki jó akar lenni, mint a néma lány, Kattrin a *Kurázi mama és gyermekeiben*, az elpusztul. – Forrás: LEGEZA Ilona könyvismertetői = www.legeza.oszk.hu



Helen Weigel, Brecht felesége mint Kurázi mama

„A Kurázi mama lakó- és fuvarozókocsijának helyét átvevő, a forgandó hadiszerencse szerint bővülő vagy szűkülő babakocsikisvonatnál gyönyörűbb, képtelenebb, kiáltóbb háborúellenes jelképet nehéz kitalálni (ezek a rozzant, foldozott csecsemőjárgányok a békeháborús jelen kukabúvárainak megbecsült munkaeszközei is).”

TARJÁN Tamás, *Miért nem szól közbe, B. B.?* = www.szin haz.net/index.php?id=286&cid=12208 [2007. 03. 11.]



Vígszínház, 2000
– Börcsök Enikő
(Kattrin) és Kút-
völgyi Erzsébet
(Kurázi mama)

„Amióta Helene Weigel színpadra állította Kurázsit, hatalmas kordéllal [lásd a Brecht rendez című képet! – F. B.] bolyong színpadokszerte ez a figura. Szász anynyiban aktualizálta – közelítvén a mához – a látványt, hogy ezúttal roncs babakocsikban szállítja

A darab szövegezése és dramaturgiája szinte észrevétlenül, mégis érdesen simítja-gyúrja egymásba a történelmet és az egyéni sorsokat. (A magyar fordítás Nemes Nagy Ágnes érdeme.) Nincs menekvés, ha nem érti meg az ember már az első pillanatban az értékrendek percekben belüli változásait. (Eilifet, Kurázi egyik fiát ugyanazért a cselekedetért az egyik pillanatban megdicsérik, a másokban kivégzik. Hasonlóképpen értetlenül szemléli a világ fordulását, mint Móricz Zsigmond névtelen hőse a *Szegény emberekben*. Vagy Örkény *Örnagya* a *Tótékban* (lásd a 61. és a 182–183. oldalon!). Túl becsületes (!?) másik fia holttestét Kurázi nem ismerheti fel, meg kell tagadnia őt, hogy a saját és a lánya bőrét mentse. Állítható-e ennél borzalmasabb helyzetbe az ember? – Igen, állítható: a második világháborúban az az anya, akitől megkérdezik, melyik gyerekét hagyják élve, s melyiket vigyék gázkamrába...)

Az ember csak elromolhat ebben a világban. Megszűnik számára a részvét, az együttérzés, a szolidaritás minden formája. Mindazok az értékek semmivé válnak, amelyek értelmet s célt adnak a civilizációnak és a kultúrának. – Idéztük már könyvünkben a híres művészetfilozófust, Adornót: „Auschwitz után nem lehet verset írni.”

Brecht epikuszínház-elmélete fölött némileg talán eljárt az idő, de darabjai élőbbek, mint valaha. Ezt bizonyítja a tény, hogy több drámája van egyszerre színpadon csak magyar nyelvű színházakban minden évadban.

„Már messze vagyunk a teóriáktól, amelyeket Brecht dolgozott ki színpadi alkotó tevékenysége magyarázatául, s amelyeket más teoretikusok igyekeztek művei szellemével azonosítani. Az élő színpad ugyanis engedetlennek bizonyult. A rendezői példány sok mindent kibír, az élő színész azonban rendre alkalmatlannak bizonyult az elidegenítés ábrázolására, amelyet Brecht az együttérzés fogalmával szembehelyezett. Sőt, a rendező sem igen rendelkezik efféle aszkézissel. A néző pedig legkevésbé. [...]

Megvallom, én a Koldusopera rajongója vagyok. Még hogy elidegenítés! Ellenkezőleg: áradó színpadi komplexitás, színesség, játékoság. És Kurt Weilltől azok a zseniális songok. Klasszikussá nemesedett figurák. Meg a veséig hatoló, évszázadokat átívelő, mégis aktuális társadalomkép. No, ne szégyelljük, mondjuk ki: politikai paródia megenésítve. [...]

SAS György, *Koldusopera az emlékszínpadon* = www.szin haz.hu/premier/marc/koldus2.shtml [2007. 03. 11.]

Bemutató: 1973. március 23. péntek, Madách Színház

(Részlet az 1973. április 18-án sugárzott, Vámos Lászlóval készített tv-interjúból)

– Bertolt Brecht, a Kurázi mama rendezői példányában azt kívánja a rendezőtől, úgy állítsa színpadra ezt a darabját, hogy a végén a közönség elidegenedve Kurázi mamától távozzék. A Madách Színház előadása végén azt tapasztaljuk, hogy a közönség megrendüléssel hagyja el a nézőteret. A darabot Vámos László rendezte. Mi az ő véleménye erről?

– Brecht halála után néhány évvel, azt hiszem, hogy eljött az ideje annak, hogy elszakadjunk a teóriáktól, amelyeket Brecht néhány évtizeddel ezelőtt, az akkori társadalmi körülményeknek megfelelően teremtett a maga és a színházi világ számára, és a darabok önálló életet kezdjenek élni, tehát elkezdjük olvasni úgy a darabokat, mint hogyha nem ismernénk Brecht elméleti írásait. A Kurázi mamában egy olyan asszonyról van szó, aki a 30 éves háború alatti markotányosnő, a gyermekeit át akarja menteni a háborún, ez a fő célja, s közben meg akar gazdagodni, illetve gyermekeinek pénzt akar csinálni a háborúból. Ezt a jóindulatú, anyagilag érthető jóindulatú törekvést azonban rosszul, harácsoló kispolgári módon csinálja. Vétkes, de nem bűnös. Elveszti mind a három gyermekét, és amikor a harmadikat is lelövik, és egyedül marad, akkor lerongyolódva, elszegényedve, egyedül kell húznia tovább a kocsit, az egyetlen megmaradt cókómókját ebből a háborúból, és a menetelő katonák után ő jajongva kiált – vigyetek magatokkal. Ez az utolsó gesztusa. Ezt lehetetlen elidegenedve nézni.”

Archívum [Madách Színház], szerk. SPRINGER Márta = www.madachszinhaz.hu/Archive/Archive_1973/Kurazsimama/Kurazsimama03_h.php [2007. 03. 11.]



Egy klasszikus magyar Kurázi mama-előadás: Madách Színház, 1973 (Nagy Anna, Psota Irén)

cuccait a markotányosnő. Efféle szerkenyűkkel manapság guberálók járnak, kukázó hajléktalanok. Tőlük azonban Kurázi módosabb. Vagy öt roncskocsi van egymáshoz kapcsolva, hőnőnknek egész szerelvénye van. Először hatásos megoldásnak látszik: buckákon, szeméten, vakvágányon átcimbálni a becses rakományt elég körülményes, láthatjuk, hogy nehéz kenyér a Kurázié. Többedszerre azonban felérmlik, hogy nem is olyan praktikus. Nem véletlen, hogy nem jár konvojjal egyetlen kukázó sem. De Kurázi nem is guberál. És nem is kapualjakban jár, hanem a frontvonalon. Nem a szemétből él, nem a hulladékból, hanem a hullagártásból. A kukáskocsi szimbólumnak jó lehet, de használati tárgynak nem. Leleplezi a jelképkereső előre kimódolt szándékát. S ha az allegóriák szövete valahol megbomlik – bomlik, szétszalad az egész. Már a színpadnagy épületroncs sem funkcionál: azon túl, hogy Kurázi egyszer megtolta, nincs szerepe. Magosába fölötözve lövik le róla Stüsszit. De minek vitték föl? Föllőni csak kockázatosabb, mint szembe... Miért kell egész tornyot színrehozni csak azért, hogy onnan lármázza fel a néma Kattrin a várost? Miért nem jó erre a már meglévő fal?”

BERKES Erzsébet, *Kukázó mama és gyermekei* = www.mozgovilag.hu/2000/03/marcius5.htm [2007. 03. 11.]

Így kezdődik Brecht első nagy sikere, a *Koldusopera*:

És a cápa fal javába
Vad fogakkal – nem titok
És Macheath-nél ott a kése
Ám a kést nem láthatod.

Nézz a cápa uszonyára
Hogyha gyilkolt, ott a vér!
Penge Mackie kesztyűsen jár
És a kesztyű hófehér.

Themze-parton egynehányan
Összeesnek hirtelen!
Azt beszélük, semmi pestis,
Mac Macheath volt ott jelen.

És a Strandon hulla fekszik
Kék vasárnap, szép idő
És ki tűnt el túl a sarkon?
Penge Mackie – újra ő.

És hová lett Smüle Meier
És olyan sok gazdag úr?
És a pénzük Mackie-é lett
Bizonyíthatatlanul.

Megtalálták Jenny Towlert
És szívében ott a tör
Penge Mackie jár a parton
Persze nem tud semmiről.

Hol van Alphons Glite, a góré?
Napvilágra úgyse jut.
És ha bárki tudna róla
Penge Mackie mit se tud.

És hatalmas tűz Sohóban
Hét gyerek s egy vén öreg –
Meg se kérdik Penge Mackie-t
Míg a nép közt ógyeleg.

És az ifjú özvegyasszony
Hogy ki volt, már nem titok
Hogy felébredt, meggyalázták –
Penge Mackie mit kapott?*

2. Gyűjtsétek össze a most – amikor e sorokat olvassátok – magyar nyelven éppen játszott Kurázi mama-adaptációk színházi plakátjait a netről! Készítsetek Ti is ismét plakátokat, mint az Örkény-darabnál! Mennyiben használtok más koncepciót és eszközöket?

3. Mi a véleményed, „meddig mehet el” a rendező? Szabad-e annyira átírni, meghúzni, átértelmezni, „szétszedni” egy színdarabot, mint azt Bagó Bertalan rendező és munkatársai tették? Ők „modern üzletasszonnyá” formálták át Kurázi mamát! (Lásd segítségül a [következő oldalon](#) olvasható kritikát!) – Vagy éppen az lenne a színház feladata, hogy a „régiben” is megmutassa a ma is érvényeset? Netán éppen ebben lehet a varázsa? Hogy is van ez...? 🤔

4. Biztosan láttál már beavató színházi előadást vagy olyat, amelyben a több száz évvel ezelőtti cselekményt mai ruhában, mai díszletekkel játszották el a színészek. Mit gondolsz, mi lehet a célja egy ilyen fajta színházi-színészi-rendezői felfogásnak? – Elképzelhető-e számodra, ha rendező lennél, hogy egymás után kötözött babakocsikkal játszasd el a Kurázi mama-szerepet? (Mint Szász János rendező tette ezt 2000-ben a Víg-színházban – babakocsikat használva a brechti echós szekér helyett...? Lásd a keretben olvasható kritikarészleteket erről az előadásról a [264–265. oldalakon!](#))

5. A fejezet dokumentumaiból kövesd nyomon az utóbbi negyven év magyar színháztörténetében a Kurázi mama színházi befogadás- és értelmezéstörténetét (recepcióját)! – Te milyen koncepció jegyében állítanád színpadra a művet? Készítsd el a szinopszist, s ha van kedved ezzel bíbelődni, akár az úgynevezett rendezői példányt is! (Brecht részletes instrukcióit – rendezői példányának és Kurázi-előadások dokumentációjának részleteit ezen a címen találod meg: www.szhaz.net/index.php?id=286&cid=12207.)

* Vas István fordítása

SZÍNHÁZ

Kurázi, a mai üzletasszony

Légvédelmi sziréna hívja be a nézőket, a stúdiószínpadot már a bejáráttól katonai álcázás borítja. *Verekei Rita* egyszerű eszközökkel megteremtí a totális háború képét. Korunkbeli, XX. századi háborús külsőségek ezek, de ez nem is nagyon lényeges. Csak éppen annyira, hogy mégse legyen a dolog annyira idegen tőlünk, mint amennyire Brecht elméletei szerint talán kívánatos lenne. A zalaegerszegiek és a Thália közös produkciójaként létrehozott előadás egyébként

sem pusztá példázat a háborúról, arról a darabban többször elhangzó igazságról, hogy aki a háborúból él, annak adóznia is kell a neki.

A *Kurázi mama és gyermekei* ezúttal a totális békéről szól. Amely éppúgy megszedi a maga adóját. Erre kimondva mindössze néhány szó utal az előadás elején, amikor két katona arról beszél, hogy túl hosszú ideje van itt béke. Utána Brecht története következik, a „krónika a harmincéves háborúból”. Csak

éppen úgy, ahogyan bármilyen emberi történet bármikor érvényes lehet. *Egri Kati* minden külsőség nélkül, egyszerűen belülről, nyilván élettapasztalatától is vezetve, mai üzletasszonyt, gyermekeivel magára maradt kényszerválalkozó nőt játszik el Kurázi szerepében. Nem tételt illusztrál, nem elméletet mond föl, nem tanulsághoz vezet a nézőt, hanem egy életet szenved végig a színpadon. A nem választható küzdelmet ábrázolja, a döntések kényszerét, köztük az elkerülhetetlenül elhibázottakat, amelyek terhet mégis hordozni kell. A hangsúly most, e hosszú békeidőben nem a háborún, hanem a kalmárkodáson van. Mégsem másodlagos, hogy Kurázi történetesen a háborúval üzletel. Az adja meg küzdelméhez a brutális hátteret. Amennyiben a háborúban minden lépésnek, minden elhatározásnak, minden döntésnek szinte közvetlen téje az élet.

Bagó Bertalan rendezésében feszesen, szigorú stílusjegyekben, koncentráltan játszanak a színészek. A szereppel való manapság szokatlan belső azonosulással teremtenek jellemeket. Katrin, a néma lány *Borsos Beáta* alakításában az élet törékeny, kiszolgáltatott játékszere, Eilif, az idősebb fiú szerepében *Rimóczi István* megtestesíti az okatlan és önzéses katonai erőnyeket, *Vankó Dániel* pedig Stüssi, a kisebb fiú sorsában az értelmetlen tisztességet. *Wellmann György*, *Ilyés Róbert* és *Mester Edit*, a tábori pap, a szakács és ringyó figuráiban a könyörtelen alkalmazkodás különböző változataiból adnak leckét, abból, hogy a jó szándék és az érdek ütközéséből mindig az utóbbi kerül ki győztesen. *Szegezdi Róbert* és *Kricsár Kamill* különféle hadak, különféle hitek mindig azonos zsoldosai.

Az egyes jeleneteket előre elbeszélő szövegekkel ártatlan gyerekhang küszködik a háttérben. Talán a rendező véleménye is megszólal ebben a teoretizálás, az elidegeníteni, az értelmezésre, megértésre, elgondolkodásra fölszólítani akaró Brechtről. De mindenképpen az értelmezés lehetetlenségéről szól ez a nyögőcselős, keserves fölolvadás.

Zappe László



Kurázi mama szerepében Egri Kati

Parabola a színházban

*Friedrich Dürrenmatt (1921–1990)
a 20. század talán legtöbbet játszott
színpadi szerzője. Novellákat, hang-
játékokat is írt, halhatatlanná és
népszerűvé azonban Az Öreg hölgy
látogatása (1956) és A fizikusok (1962)
című darabjaival vált*



A fizikusok

„Möbius:

Az értelem követelte ezt a lépést. Tudományunkban elérkeztünk a minden megismerhető határáig. Ismerünk néhány kézzelfogható szabályt, néhány alapösszefüggést a különben érthetetlen jelenségek között. De nem többet. Mindaz, ami ezen túl van, a létezés hatalmas része, titok maradt. Utunk végére értünk. De az emberiség még nem jutott el ideig. Előrekdüdtünk magunkat, ám senki sem követ bennünket; légüres térben lebegünk. Tudományunk iszonyatossá, kutatásunk veszélyessé, az ismereteink pedig halálössé váltak. Nekünk, fizikusoknak, egyetlen lehetőségünk maradt: a kapituláció a valóság előtt. Ez a valóság nem méltó hozzánk. És bennünk falba ütközik. Vissza kell vennünk a tudásunkat, és én vissza is vettem. Nincs más megoldás a számotokra sem.”

A darabot Dürrenmatt komédiának minősíti az alcímében. Joggal teszi ezt, hisz a groteskségnek olyan fokozhatatlan szintjéig jut el a mű, amely már közelebb van a komédiához, mint a tragédiához. Szerepet játszik ebben az alapvetően tragikus helyzetek ismétlődés általi „amortizálódása” is. Amikor a harmadik nővért öli meg a harmadik fizikus, akkor már kevésbé sújtja le a nézőt maga a történet. Ehelyett inkább az ismétlődésben rejlő nevetséges- ségre, illetve egyre inkább az esemény sor furcsaságára kezd figyelni. Majd érzékeli, hogy a történetben olyan feszültségpontokat rejtett el a szerző, amelyeket a befogadó csak utólag ért(het) meg a maguk jelentőségében. (Ilyen például Möbius családjának látogatása, az új férj ironikus ábrázolása vagy az egyik gyerek által talált függönyzsinór szerepeltetése... Valószínűleg ezzel fojtották meg ugyanis az egyik nővért...)

A többszörösen „megcsavart” dramaturgia mindvégig erős feszültségben tartja a cselekményt. A néző – aki a darabot először látja – szinte az utolsó percig bizonytalanságban érzi magát. Nem tud senkinek igazat adni, s ez a legkellemetlenebb befogadói élmény. Ha nem lehetséges az azonosulás, ha nem találunk „pozitív hős”-t valamely műben, akkor rossz, kínos, érzésekkel fogadjuk az alkotást. (Valahol találkoztunk már ezzel a gondolattal... ☺)

A három főszereplő zseniális fizikusról végül már azt sem hisszük el, hogy fizikusok, nemhogy valamelyikük „Newton” vagy „Einstein” lenne. Vagy Möbius, akinek megjelenik Salamon király... Őrült tettetésükben már-már elveszíteni látszanak saját önazonosság-tudatukat is. Aki Newtonnak adja magát szerepe szerint, az elárulja, hogy ő „valójában” Albert Einstein, miközben persze tudjuk, hogy egészen más... Közben az ál-Einstein és a „valódi”

egyben titkosügynök is... Ők Möbius nyomába szegődtek ismeretlen megbízóik parancsára – a nagy felfedezés titkát szeretnék tőle kicsikarni. Végére aztán hárman szövetséget kötnek, s eldöntik, hogy a világot csak úgy tudják megmenteni, ha örök időkre bent maradnak az örültek házában...

A Doktorkisasszony azonban már korábban ellopta Möbiustól a világegész magyarázó felfedezések leírását. Így nyugodtan berácsoltathatja az ablakokat, börtönné alakítva az elmeegógyintézetet. Végül egy újabb csavarintással az is kiderül, hogy mindent ő szervezett meg előre. Elindulhat immár eszeveszett útján a világalom, vagyis a világpusztítás felé.

Gregor Samsa szorongása (*Az átváltozás*), Cipolla tébolya (*Mario és a varázsló*), Vladimír és Estragon létezésének értelmetlen céltalansága (*Godot-ra várva*) – a huszadik század minden örülete – benne van ebben a parabolisztikus komédiában. A „nem tudni, kik vagyunk, s nem tudni, miért vagyunk” kilátástalanságát leküzdeni igyekvő ember felemelő szándéka kevés ahhoz, hogy „ész és rossz akarat” (Vörösmarty) kettőséből az előbbit hozza ki győztesnek. Marad a szalmaszálnyi remény: hátha a démonok mégiscsak hibáznak.

„– Emlékszem, Kerékjártó több hétig tárgyalta a Möbius-szalagot, mint ami a projektív geometriának az egyik emblematis rész, és ami az irodalomról akkoriban kialakuló elgondolásaimmal nagyon analogikus volt, metaforikusan, mert ez a két oldal, ami egy oldal, ez megint csak az egész költői masinériának és pláne a fordítói masinériának egy hallatlanul közeli és érzékletes emblémája, legalábbis úgy, ahogy én felfogtam. Lehet, hogy ahogy fel kell fogni a matematikában vagy a geometriában, úgy nem, de ahogy én felfogtam, úgy igen.”

SOMLYÓ György, *A versfordítás geometriai analogonja* = members.iif.hu/~mes-terkurzus/somlyo.html [2007. 03. 15.]

Escher: *Möbius-szalag II., fametszet, 1963.*



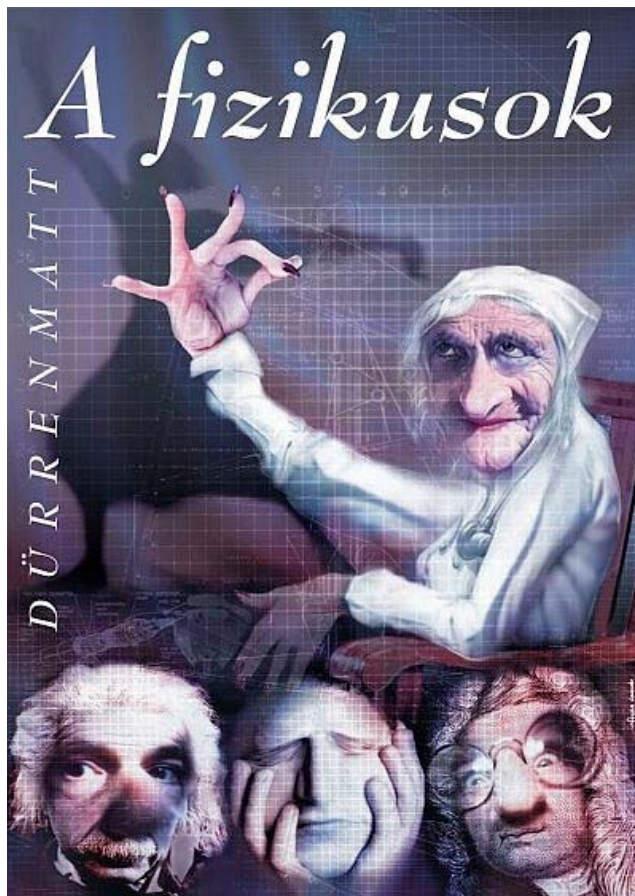
„Möbius:

[...] Vagy itt maradunk az örültek házában, vagy a világ lesz azzá. Vagy kitöröljük magunkat az emberiség emlékezetéből, vagy magát az emberiséget töröljük el.”

„Doktorkisasszony:

[...] Már nem egy elmeegógyintézet falai fognak körül benneteket. Ez a ház a trösztöm kincseskamrája. Három fizikust tart fogva. Rajtam kívül egyedül ők ismerik az igazságot. Őrzőitek nem betegápolók: Sievers üzemi rendőrségem feje. A saját börtönötökbe menekültetek. Salamon eddig általatok gondolkodott, általatok cselekedett, most megsemmisít benneteket: általam.”

1. Példázat a példázatban a Möbius név, a Möbius-szalagra való utalás. Mit jelent (lásd a képet)? Értelmezd a keretben lévő Somlyó György-idézetet!



Sándor Levente plakátja



A fizikusok a Vígszínház 1965-ös előadásán:
Tomanek Nándor (Einstein), Várkonyi Zoltán (Möbius),
Darvas Iván (Newton)

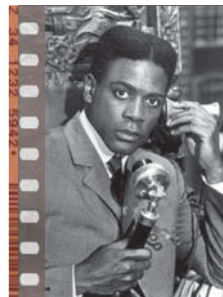
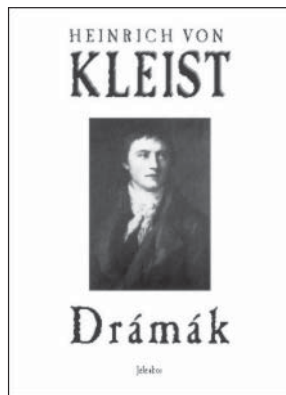
2. Az nem is kérdés, hogyha valahol a „közelben” játsszák valamelyik Dürrenmatt-darabot, feltétlenül menjetek el az osztályal megnézni!

3. Vizsgáld meg a szöveget szigorúan dramaturgiai szempontból! Hány olyan fordulat tudsz megszámolni, amely az összes addigi történést visszamenőleg megváltoztatja, s átértelmezteti velünk?

4. Dürrenmatt művével joggal rokonítható Ottlik Géza A Valencia-rejtély című hangjátéka. Olvasd el a szintén fizikusokról szóló (!) kitűnő darabot, melyből film is készült Dömölky János rendezésében! (A befejező részlet nemsokára következik!)[©]

Egy vándormotívum mint örök példázat

Az 1970-es években valóságos Kleist-kultusz indult el Magyarországon, mely a 90-es években ismét föllángolt. Máig az egyetlen olyan szerző Heinrich von Kleist, aki annak ellenére, hogy művei nem magyar nyelven születtek, kritikai kiadással rendelkezik nálunk.



A főhős, Coalhouse Walker Miloš Forman Ragtime című filmjében (1981), melyben a zongoristát alázzák meg a lócsiszárhoz hasonlóan, s ő lesz a hatalom kiszolgáltatója, végül pedig saját eszméinek mártírja



Az Egy lócsiszár virágvasárnapja Kolozsvárott 1975-ben. Balról a második Sütő András, a jobb szélen a világhírű rendező, Harag György

Tasnádi István: Közellenség (Kohlhaas)

Tasnádi István darabja – volt már róla szó egy mondat erejéig a [62. oldalon](#) – Kleist-parafrázis. A német romantika különös életű és sorsú alkotójának hosszúelbeszélése több szerzőt is megihletett a magyar és a világirodalomban. E. L. Doctorow *Ragtime*, Sütő András *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, Hajnóczy Péter *A fűtő*, Márton László *Jakob Wunschwitz igaz története* – ezt is megidéztek már ([51. oldal](#)) – címmel írt az önérzetében megsértett, igazságkereső kismemberről a Kleist-motívumok felhasználásával drámát, regényt, novellát. Arról a kismemberről, aki sértettségének orvoslásáért mindent feláldoz. Családot, pénzt, becsületet nem kímélve végül önbíráskodóvá, lázadóvá, összeesküvővé válik igazságszerzése érdekében.

1. Vessétek össze egymással a Kohlhaas-motívum különböző feldolgozásait formai és tartalmi szempontból egyaránt – minden technikai eszközt és gondolatot egybevéve! Láthatjátok, hogy egy hatalmas-óriási-döbbenetes-elképesztő Kohlhaas-projektre nyílhatnak lehetőségek, ha tehát úgy gondoltátok...[©]

„Kohlász Mihály, harmincegy éves kazánfűtő, aki hét éve volt az ...-i gyár dolgozója, 197... szeptember 9-én, délelőtt tíz óra előtt öt perccel, miután jól hallhatóan kopogott a főgépész ajtaján, az irodába lépett, hogy átvegye a fél liter tejet, a »védőitalt«.”

HAJNÓCZY Péter: *A fűtő* – 1975

„A dramaturgiai elvnek megfelelően a lovak a főszereplők. Szirtes Ági és Fekete Ernő pazar kettős. Természetesen nem 'lovakat játszanak', hanem a lovak viselkedési formáival fölruházott embereket. [...] Fekete lazán, kissé hányaveti módon, zsebrevágott kézzel – ez a fedezőmén öntudata. Szirtes kihúzott derékkal, fölvetett fejjel, büszke mosollyal – ez a kanca szexepilje. Fekete hallgatagon, belső egyetértéssel figyel Kohlhaas tetteit, Szirtes női ösztönnel elkotyogja kétségeit is. Inckedéssel, iróniával, humorral és tragédiával teljes love story bon-takozik ki közöttük. [...] A lovak emberi dimenziójával szemben a kohlhaasi 'háttértörténet' mint az elállatisodott világ örült groteszkje jelenik meg. A Stohl András játszottá béketűrő, szelíd ló-csiszár eltorzult, hányingert keltő alakok, gnóm fejedelmek és po-jáca udvaroncok közellenségévé kénytelen válni.”

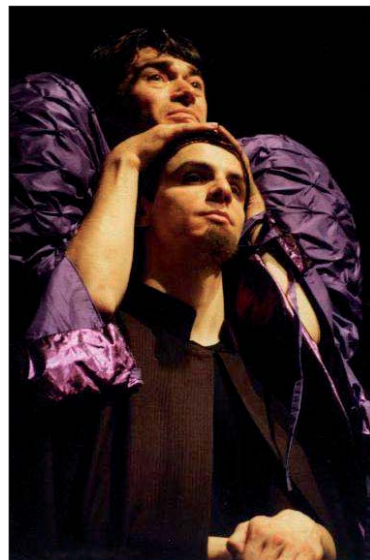
KOLTAI Tamás, *Sintértelepen, Élet és Irodalom* = www.szhaz.hu/etu/html/kozellenseg.shtml [2007. 03. 12.]

Az eredeti történetben – melyet Volker Schöndorff vitt filmre 1969-ben – Kohlhaas Mihály lókereskedő, akire igazságtalan vámot vetnek ki. Nem tud azonnal fizetni, s igazából nem is akar, hiszen szerinte a vámszedés jogszerűtlen cselekedet ott, ahol ilyesmi nem szokott lenni. Lovait ezért zálogban kell hagynia. De mire visszakapná a paripákat, azokat szánalmas gebévé hajszolják, szolgáját pedig majdnem agyonverik. Felesége segíteni szeretne rajta, lebeszéli férjét a lázadásról, ám egy testőr leszúrja őt, amikor a fejedelemhez tart támogató-sért. Kohlhaas nem bírja tovább elviselni az igazságtalanság immár végzetté váló sorseseményeit, lázadást szervez, sereget toboroz, és városokat gyűjt fel. Luther Márton állhatja egyedül útját, aki rábeszéli, adja fel magát, s bízson a fejedelem igazságos ítéletében. Kohlhaas bízik, s először elégtételt is szolgáltatnak neki, ám rá kell jönnie, hogy csak elégtételt és nem igazságot. Mivel megszegte a törvényeket, ezért – mindössze pár perccel később – pallossal kivégzik.

Tasnádi István posztmodern eszközökkel dolgozza fel az alaptörténetet (melyet, mint említettük, már Kleist is egy korábbi krónikából merített). Megfordítja a szerkezetbeli – dramaturgiai – nézőpontot, s ezzel az egész emberi lét kerül görbe tükörbe. A lovak szemszögéből látjuk ugyanis az eseményeket, s innen nézve a Kohlhaas-szál – abszurd módon – „mellékessé”, „háttér-esemény-sor”-rá változik. Az előtérben megteremtett *Állatfarm*-szerű példázat, a lovak – nagyon is emberi – szerelmi története szinte giccsé fokozza le a „főtörténet”-et. (Az *Állatfarm* Orwell emlékezetes negatív utópiája, melyet a hazai színpadokon is előszeretettel játszanak.) Amikor tehát a lovak kerülnek előtérbe, „akik” mit sem érzékelnek gazdájuk sorsfordító életeseményeiből, természetesen az emberi viselkedés paródiáját kapjuk.

2. Keresz még a világirodalomban olyan szövegeket, motívumokat, melyek több alkotót is megihlettek (egy példa: a Lúdas Matyi-történet is ilyen)! Hasonlítsd össze egymással az alaptörténeteket! Melyek azok a jellemzők, amelyek más-más korok és alkotók érdeklődését egyaránt kiváltják?
3. Mit gondolsz, lehet egymáshoz valami köze a *Bánk bán*nak, a *Lúdas Matyinak* és a *Kohlhaas Mihálynak*? Mindegyikben törvényt szeg a főhős (!) – ám mi mégsem ítéljük el egyiküket sem. Szerinted miért van ez így?

4. Tasnádi István alább idézendő kötete példáját adja az új típusú színházi előadásnak, pontosabban a szöveg és az előadás, a szerző és a rendező viszonyának. A kötetben a drámaszövegek együtt olvashatók a rendező értelmezéseivel, illetve az is tudható, hogy az előadások erősen alakítottak a szövegeken. Korábban az volt szokásban, hogy egy szöveget színpadra víve azon szabad volt ugyan változtatni – mintha írtunk volna már valahol erről...[☺] –, de utána a szöveg „visszatért” eredeti állapotába. Az új típusú szerző–rendező–szöveg–előadás viszonyrendszerben azonban az előadás után mintegy „mentés másként”-effektus következik be. Vagyis létrejön egy olyan drámaszöveg, amelyet lehetséges, hogy többször már nem is fognak előadni... – Mindezek egy újfajta drámapoétika lehetőségét is előrevetítik, hiszen nyugodtan mondhatjuk, hogy ezeknek a színpadi műveknek immár nincsen állandó formájuk (!). Vagy: többfajta szövegük van! (Ilyesmikről beszélünk a Kortárs irodalom fejezet *Ráadásában* a 230–233. oldalon!) – Neked mi a véleményed? Létezhet szerinted olyan dráma, amelynek nem mindig ugyanaz a szövege...!?



A Közellenség ősbemutatója a Katona József Színház Kamrájában

5. Értelmeztétek – közös vitában – a Schilling Árpád-féle próbanaplóból vett szövegrészletet! (A könyvborítót lásd a 62. oldalon!)

„Luther a legnagyobb szándékkal hibázik nagyot. Megállítja azt, akit nem kellene.

A következményektől fél? Vagy valóban ellenzi a vérontást? Azt biztosan ellenzi. A keresztény tisztaságról beszél, a megbékélésről. De hát hogy teheti ezt annak a tudatában, amit átélt? Hogy ezerszer becsapták? Hogy ott ül az üléseken, ahol már senki sem kíváncsi rá? Amikor már csak azért nem mondanak neki ellent, mert túl öregnek tartják ahhoz, hogy elviselje? Úgy állítják félre, hogy már észre sem veszi.

Luther dühös.

Kohlhaasra? A fejedelemre? Hinzre? Kunczra? Vagy az államra úgy általában? A császárra?

Magára. Arra, hogy öreg, hogy sikertelen, hogy beteg, hogy magányos.

Együtt kellene szaladnia Kohlhaasszal, de már nem bír. És ezt képtelen elviselni.

Ráadásul ő tényleg hiszi.

Öreg prédikátor. Híres ember. Vallásalapító.

Kötelessége leállítani a pusztító erőket.

Kötelessége megmenteni a városokat, a hívőket. Mert karddal nem lehet igazságot tenni. De sajnos kard nélkül sem.

Luther hisz a hitben.

De sajnos magában és az emberekben már nem. Ő már csak a jövőbe néz. Emlékekbe és álmokba menekül. Nem harcol már.

Kohlhaas hisz neki, mert végtelenül tiszteli.

»Bűnös vagyok, mert hittem Istenben, államom törvényeiben, lelkiatyám szavaiban.« Gondolkodva csak építeni lehet, pusztítani soha.”

TASNÁDI István: *taigetosz csecsemőotthon* [sic!]. Schilling Árpád próbanaplóival, Jelenkor–Krétakör, Pécs, 2004, 240.

Ottlik Géza: A Valencia-rejtély

Hang- és képsor

(Befejező részlet)

„[...]”

Február. Ugyanaz a nap, ugyanaz az év.

CHOLNOKY: Hogy miért felejtettük el mind a ketten a felsemelt elektródák rejtélyének ezt a bamba, banális megoldását? Nem akartuk, hogy az eszünkbe jusson. És elrontsa annak az 1928-as újév napjának meseszerű hangulatát. Minden csupa hó volt. Emlékszel?

MIKLÓS: Az olyan tél volt, a '27–28-as, hogy minden hó alatt. Nemcsak nálunk, az utcák, terek, hidak, a város, de egész Európa: London, Nizza, még Róma is: fényképek a lapokban, hófúvások, hóakadályok szerte a világban. Kialvatlanok voltunk a szilveszterezés után...

CHOLNOKY: Halálálmosan bejöttél te is, miattam. Ettől is minden álomszerű volt, az egész Múzeum körút, az Optikai szobánk a bizonytalan álmisságunkkal, a hótakaró alatt bizonytalan világgal –

MIKLÓS: És a detektívregény hozzá, Gyilkosság a laboratóriumban, az is csupa bizonytalanság...

CHOLNOKY: És talán ezt, annak a napnak a meseszerű bizonytalanságát nem akartuk a túl prózai, túl hétköznapi magyarázattal elrontani olyan korán.

MIKLÓS: Ezért felejtődött el, jótékonyan: mert ha eszetekbe jut, se Anna, se te, szándékosan elhallgatni nem tudtátok volna. Értem. A Dzéta legutolsó, parciális, fiókrejtélye tehát megoldva. De mire jutottunk az anya-Dzétával? Semmire. Találtunk valamit, amit keresünk? Csak sötétséget. Az egész Dzéta-spektrum fekete vonalakból áll.

CHOLNOKY: Akkor minden szín benne van, minden hullámhosszon sugárzást emittál. A mindenben a semmi. Hogy kerül bele? Ahogy a világmindenségbe a megszűnése. Ahogy a szépségbe a halál, ugye?

MIKLÓS: Igen. A csúf, szörnyű halál. Szörnyű? Szörnyű, de ha nem lenne? Ezt végiggondoltuk.

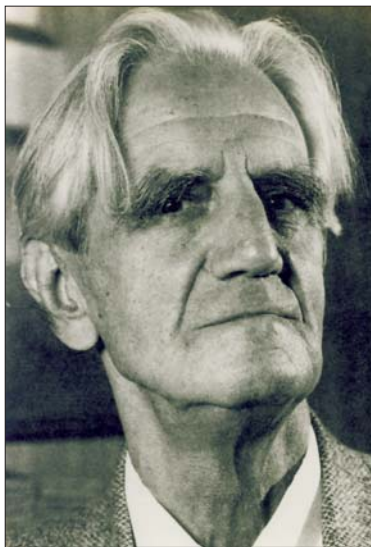
CHOLNOKY: Végig. Örökké kellene élni. Elképzelni is iszonyatos.

MIKLÓS: Iszonyatos lenne. Ha hiányozna az életből a vége, és folytatni kellene ezer és millió és milliárd éveken át. A kilátástalanság! A reménytelenség! Hogy nincs mese, ez örökké tart...

CHOLNOKY: És ugyanígy, Miklós, ha a világegyetemből hiányozna a vége, a teljes megszűnése, elmúlása – amit egy véletlen most a kezünkre játszott? Nem a Föld megszüntetése, nem a naprendszeré csupán, hanem a teljes Kozmoszé, hogy ne kezdhesse előlről ugyanezt. A Teremtésnek adunk egy esélyt vele. Próbáljon valami mást. Van még egy dobása.

MIKLÓS: Nézd, a mi axiómarendszerünk, ugye, nem lehetnek teljesek és ugyanakkor ellentmondástalanok. Mondhatjuk úgy, hogy csak a semmi lehet egyszerre teljes és konzisz-

tens. Töröljük hát le a föld színéről a matematikát, hadd maradjon helyébe a semmi? (Kapjon a Jóisten esélyt, egy más természetes számsor teremtésére?) Mi szól ellene?



CHOLNOKY: A kedve! A matematikának csökönnyösen kedve van megmaradni a föld színén, ilyen állapotban is. „Ó, Matézis” / „Tiszta ellentmondás a kedved” / „Lenni senki álmának oly sok” / „Mintád alatt” – mondja Rilke – a rózsára. Az ellentmondás a kedved: Létezni, mikor / Struktúráid sok-sok rétege alján / Semmi sincs.

MIKLÓS: És mi lesz, Cholnoky, ha – (Sanyi félbeszakítja.)

SANYI (visszatolja Miklós elé a kínai leckeüzetüket): Ne haragudj, apa. Csináld tovább, én nem tudok most erre figyelni.

MIKLÓS (átveszi): Másutt jár az eszed. Érthető.

SANYI (bólint): Másutt.

CHOLNOKY (figyeli a fiút): De nem a közeledő antikalaktikán, látom.

SANYI: Nem, nem. Másutt.

MIKLÓS: De hát akkor hol a csudába másutt?

SANYI (töpreng egy kicsit, hogy megmondja? ne mondja?): Másutt. Megmondom. Annak a nagy térnek a sarkán, ahol Szilviára vártál egyszer, apa – egy késő őszi este.

MIKLÓS: Ott jár az eszed?

A nagy tér sarkán? De minek?

SANYI: Csak. Nem tudom.

Ez most nem megy ki a fejből.

MIKLÓS: Pont ezen akarsz most gondolkozni, kisfiam?

SANYI: Igen, ezen.

CHOLNOKY: Hagyd Sanyit. Ne legyünk fatuskók, Miklós... Tőlem kezdtl kérdezni valamit.

MIKLÓS: Igen, hogy mi lesz, ha mint a matematikának, az anyagi univerzumnak is csökönnyösen kedve támad – tel-

jesség és konzisztencia nélkül is – mégis tovább megmaradni?

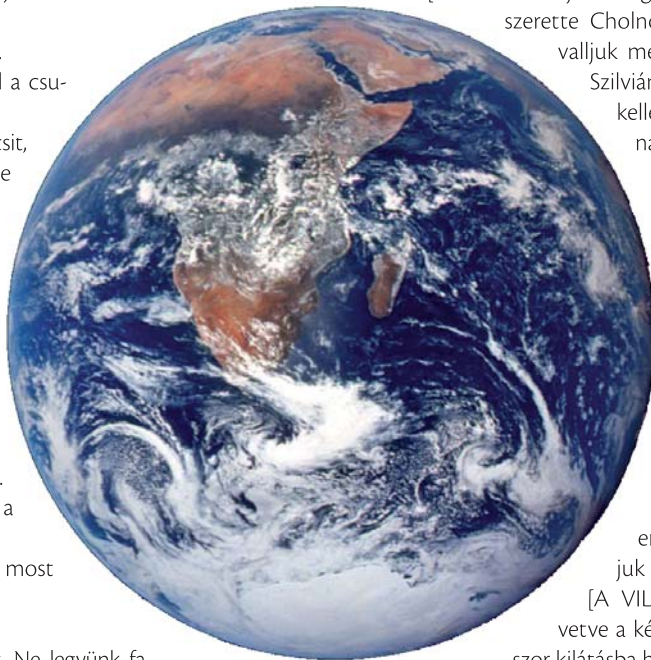
CHOLNOKY: Nem teheti. Sajnálom, ő nem matézis.

MIKLÓS: A számításaid pontosak, az elméleted szilárd. De ki tudja nálad jobban, hogy mindig közbejöhét, közbeléphet valamilyen új, egy számunkra ismeretlen, a fizikában eddig teljesen ismeretlen effektus? Mi lesz, ha minden várakozásokat ellenére a Világegyetem nem fog megsemmisülni?

CHOLNOKY (ezt meggondolja, bólint, megtörténhet): Igen, ez megeshet velünk. Ebben az esetben, azt hiszem, a Világegyetem kinyalhatja a seggemet.

[MIKLÓS: Valljuk meg (gondolja), Szilvia sosem szerette Cholnoky Sándort. Igen, ez igaz, valljuk meg. Nagy varázsló, mondta. Szilviának csak mágikus dolgok kellettek. Cholnoky Sándort nagyon szerette. Igen, ez igaz. Nem ez is igaz, hanem ez megint igaz: valljuk meg. Elenyésző a valószínűsége (gondolja), hogy egy ilyen lelki alkatú fizikus, mint Cholnoky, a kísérteties többszörösen igazolt elméletébe vagy a számításaiba hibát engedett volna becsúszni. Ennek a lehetősége nulla, elhanyagolható. (De csak ennyit gondolt igazán.) Valljuk meg.]

[A VILÁGEGYETEM: (Ügyet sem vetve a kétszeres Nobel-díjas professzor kilátásba helyezett goromba ellenajánlatára, tartja magát ezúttal is, miként oly gyakran, de nem okvetlenül, a Földön lakó fizikusok számításaihoz, s fél három után egy perccel szétfoszlik semmivé.)]





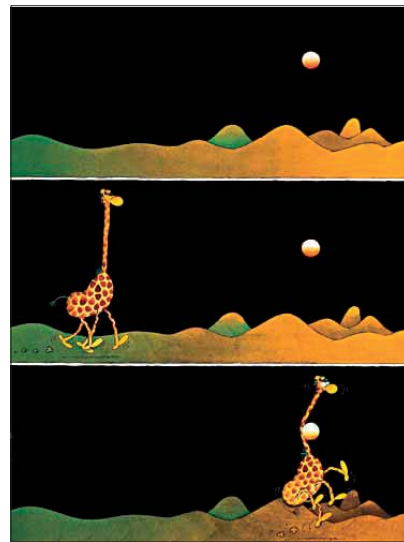
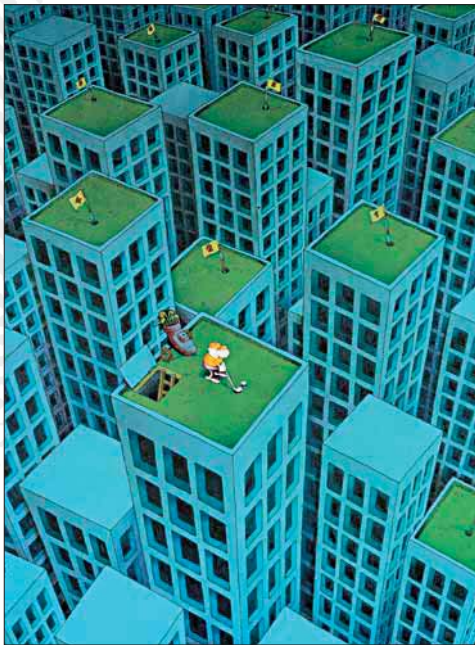
Az irodalom és a kultúra kapcsolata

Az irodalom határterületei 278

A detektívtörténet 282

Sokszínű kultúra 288

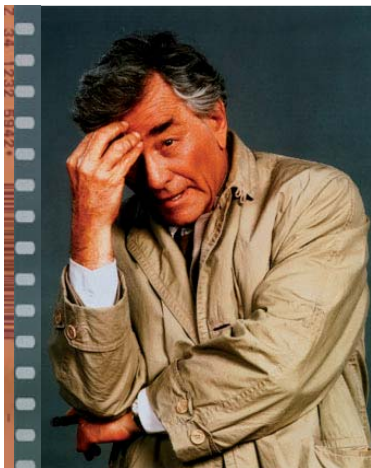
Ráadás 292



Az irodalom határterületei



VIRTUÁLIS 'Nem-valóságos', 'képzeletbeli', 'fiktív' stb. A szó korábban filozófiai értelemben volt ismert, ma elsősorban az internettel, a digitalizációval és az online tartalmakkal kapcsolatban használatos.



Az egyik legismertebb és legnépszerűbb tévékrimi-sorozat főszereplője, Columbo (Peter Falk)

1. Légy Te is tankönyvszerző! Írd meg, állítsd össze Magad ennek az alfejezetnek a kérdések előtti főszövegét! Gyűjtsd össze könyvünk azon részleteit, ahol e fejezet címszava alá rendezhető megállapításokkal, jelenségekkel találkozott! Készíts ezekről a szöveghelyekről vázlatot vagy fénymásolatot, s rendezd, szerkeszd őket néhány oldalnyi tankönyvfejezetté, s persze írd hozzá saját szöveget is! (Természetesen az is elképzelhető, hogy Te magad egy egészen más fejezet készítesz, mint amilyet a szerző írta, ³⁾ ez esetben segítségre lesz a könyvtár és az internet. Hogy tudj figyelni a helyes testtartásra, idehoztuk Neked a Luovre-ból a leghíresebb írnokot!⁶⁾

Az alábbi szempontokhoz keress anyagot könyvünkben:

- a) Az irodalom filmen, televízióban, dalszövegben, a **▶ virtuális valóságban**: az adaptáció, a műfajcsere jelenségei. A hangoskönyv műfaja.
- b) A „magas” (elit) művészet és a tömegkultúra viszonyának problémája.
- c) A szórakoztató irodalom vonzereje, hatáskeltő eszközei.
- d) Egy-két tipikus műfaj (pl. útirajz, detektívregény, kalandregény, képregény, tudományos fantasztikus irodalom, humoros és erotikus irodalom, dalszöveg, szonon, vicc, versmegzenésítés, reklámvers) jellemzőinek bemutatása.
- e) A mítosz, a mese, a(z irodalmi) kultusz. Film- és könyvsikerek, divatjelenségek korunk kultúrájában.
- f) Az irodalmi ismeretterjesztés főbb nyomtatott és elektronikus műfajai (könyvismertetés, ajánlás, kritika, CD-ROM, DVD, internet).

2. A puding próbája az evés, mondják – a tankönyvfejezeté bizonyára az elolvasás és a felhasználás (esetleg bizonyos részletek megtanulása...⁶⁾). Írj detektívtörténetet úgy, hogy nem olvasod el a tankönyv következő részét, amely erről a műfajról szól, majd állapítsd meg a fejezet áttanulmányozása után, hogy szükség van-e műved átdolgozására!⁶⁾

3. Kérdezd meg szüleidet, nagyszüleidet, milyen krimiket néztek néhány évtizeddel ezelőtt a televízióban! Szerinted miért szeretik az emberek ezt a műfajt (szorosan a sorozat jellegű tévékrimikre gondolunk!)?



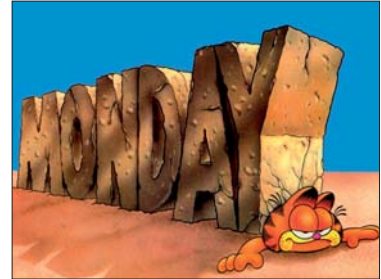
4. Irodalommal határos műfaj a képregény is. Rajzolj ilyet! (A következő oldalon közlünk egyet a képregény klasszikus korszakából.) Próbáld megfejtetni, miben rejlik a hatása?

5. Keress a neten képregénnyel foglalkozó portálokat! Jó kiindulópont a www.kepregeny.hu nevű oldal. Nézd meg, mennyiféle műfaja, lehetősége van a mozgóképkorszak előtti idők fontos szórakoztató műfajának – mely persze ma is népszerű. Gondolj például a Garfield-sorozatra!

6. Vizsgáld meg a képregények szövegeinek jellegzetességeit! Szerintem egy-két nap munkával meg tudnád alkotni a képregényszöveg-írás poétikáját!® Próbáld meg!

7. Hasonlóképpen elemezheted a képregények dramaturgiáját (szerkesztésmódját). Hogyan sűrítik a cselekményt, esetenként az idősíkokat, milyen a mozdulat- és gesztusrendszerük? S a lényeg: milyen karakterekké formálják figuráikat?

8. Írjatok láncszerűen mesét – nem lánclevelet és nem is láncmesét! – az interneten! Ugye a múltkor – még az ősszel – már készítettetek honlapot az osztálynak? Ha esetleg mégsem, akkor gyorsan csináljatok egy levelezőlistát, s azon nyissatok egy topikot *Az osztály meséje* vagy egy ennél sokkal szellemesebb címmel! (A lista másra is jó lesz, meglátjátok!) Mindennap írjon hozzá valaki 5-10 sort, s egészen érdekes történetek kerekednek ki a közös szövegalkotás során! Azt is megtehetitek, hogy eleve legalább kétrétegű szöveget hoztok létre: a főszöveghez hipertextes elágazásokkal különböző történetdarabkákat, epizódokat lehet hozzátenni (de nem muszáj). S íme, tessék, máris megalkottatok valamit, ami megfelel a digitális szövegpoétika ama kritériumának, hogy nincs állandósult vagy állandósítható formája... (Ahogyan ezt a Tasnádi István-dramájánál nemrég – 273. oldal – említettük.) Vége tehát az arisztotelészi poétikának? – kérdezzük ismét.



9. Nézzetek utána a neten a különböző szövegalkotó, „közösségi” nagyprojekteknek, hipermédiáknak, kibertexteknek, melyek akár több éve készülnek! Ma már senki nem tudja elolvasni őket, mert egyszerűen „kinőtték” az emberéletnyi idő alatt áttekinthető és elolvasható szövegmennyiséget (pl. MUD)! (Bizonyos vonásaikban a szerepjátékra is emlékeztetnek ezek a projektek – melyek ezek a vonások?)

10. Olvasó nélküli szöveg az alábbi produktum is. Raymond Queneau (remon kőnő) *Százezermilliárd vers* című szonett sorozata 1982-ben jelent meg. A szerző negyven szonettet írt, és vágott szét sorokra úgy, hogy az azonos versfelépítés révén bármely helyiértékű sor ugyanazon helyiérték-mezőn belül bármelyik másikkal variálható. Ha csak egy sort is kicserélünk, máris új vers jön létre. A szonettek össz mennyisége csak 23 jegyű számmal írható le. (Kérdezd meg a matektanárodat, van-e ennek a számnak neve egyáltalán...)☺ A szonettek elolvasása tovább tartana, mint a Naprendszer várható élettartama...* (Lásd még Papp Tibor *Disztichon Alfa* című versgenerátorát [1994], amely műalkotás összes szöveglehetőségének elolvasásához nyolcmillió évre ☹(.....) volna szükség!)

11. Írd meg a *Százezermilliárd vers*nek, a képen látható *Versírógép*nek vagy a *Disztichon Alfa*nak a fantáziáddal szabadon színezett ismertetését klaszszikus recenzió, szenzációhajhász bulvártudósítás, fiktív riport, illetve internetes portálon való közlés formájában, a céloknak megfelelő különböző műfajokban! Mire figyelsz legjobban, mit változtatasz meg, amikor más-más műfajba teszed át ugyanazt az információt? (Persze az lenne az igazi, ha Te is készítenél versírógépet!)☺

12. Kutass tovább a múltban és a jelenben! Nézz körül a különböző szöveg-hordozók elüzetiesedésének világában is! Keresd meg például ugyanazt a könyvet több forgalmazó portálon! Hasonlítsd össze egymással a könyvismertetéseket, az árakat, az akciókat! Nézz meg könyvaukción portálokat is, mint tavaly! Mennyibe kerül ma egy eredeti Weöres Sándor-levél (egy ilyennek a fotóját láttad a Weöres-fejezetben a 172. oldalon!), Babits-kézirat, első kiadású *Törökországi levelek, Bánk bán...*?



Quirinus Kuhlmann versírógépének rekonstrukciója (1671). Benits Péter kutatásai segítségével készítette Molnár Gábor. A magyar szöveg Márton László műfordításának felhasználásával készült

* Vö. KAPPANYOS András, *Irodalom a digitális közegben*, Literatura, 2003/1, 59–79, hivatkozott hely: 74.

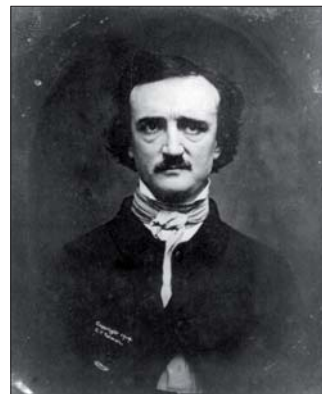
A detektívtörténet

„[Poe szerint] a mű elsődleges célja a közönségre gyakorolt hatás, az ehhez vezető út pedig a rövideg, a tömörség és a szerkezeti egység. Nem árt megfontolni a poe-i alaptézist. Elméleti írásai 1846-ban *Az irodalmárok* című kötetben jelennek meg. Esztétikai elveit novellisztikájában és költészetében is következetesen alkalmazza. Elbeszéléseit a borzalom és mindenfajta lelki abnormitás dominálja. Poe mindenkit megelőzve érdeklődik a pszichopatologikus témák iránt. Történeteiben a groteszk, a bizzar, a fantasztikum játssza a főszerepet. Emlékezetes alkotása *Az Usher-ház pusztulása*. Az 1841-ben megjelenő *A Morgue utcai kettős gyilkossággal* pedig a detektívtörténetek őseit alkotja meg. Detektív- és kalandregényeiben egy-egy rejtélyes, lélektanilag nem motivált, abszurd esemény titkát következetes logikával deríti fel.”

= ONAGY Zoltán, *Edgar Allan Poe – a horrorpróza és a modern költészet apja* = <http://onagy.zoltan.terasz.hu/index.php?id=1595> [2007. 03. 19.]

* Ellery QUEEN szavait idézi KESZTHELYI Tibor, *A detektívtörténet anatómiája*, Bp., Magvető, 1979, 23. – Fejezetünkben felhasználtuk e monografikus tanulmánykötetet. Az idézőjeles részek és kifejezések is ebből valók.

„És mondá Poe, legyen detektívtörténet. És lőn detektívtörténet. És amikor Poe saját képmására megteremté a detektívtörténetet, s látá, amit alkotott, bizony meg volt éledeve vala. Mert azonnal megalkotá a detektívtörténet klasszikus formáját. És ez a forma volt és marad mindörökké a végtelen világban az igazi forma. Ámen.”*



Balzac, az idősebb Dumas, Hugo néhány története, figurája rokon a nyomozás, üldözés vagy bűnözés egy-egy őstípusával, alaphelyzetével. Az első nyomozók emlékiratainak megjelenése, a bűnözőből lett pandúr, Vidocq fordulatos önéletrajza, az újságírás fokozódó érdeklődése a különleges események iránt jelentették a detektívtörténet kialakulásának alapját. Edgar Allen Poe (1809–1849) az előzmények után „csak” pontot tett az i-re, amikor előállt a kész detektívtörténettel. Ennek megalkotására különösen alkalmassá tette érzékenysége a rejtély, a titokzatosság iránt, illetve tehetsége az elemző gondolkodáshoz.

A Morgue utcai kettős gyilkosság című elbeszélés horrorisztikus elemeket is tartalmazó detektívtörténet. Érdeklődésünket nemcsak a gyilkos(ok) kilétének kutatása tartja erősen ébren, hanem az egész bűntény körülményeinek valószínűtlensége és félelmetessége is.

A detektívtörténet ismérvei Poe szerint:

- „a főhős különc férfiú, nem állami szolgálatban álló rendőr-bürokrata, hanem műkedvelő, akinek tetteit nehéz felfogású rajongója jegyzi föl;
- tévesen gyanúsított figurájának bűnösségét látszólag minden bizonyítanára (indítók, lehetőség a bűn elkövetésére stb.);
- a tett hermetikusan elzárt színtere (hogyan távozott hát a tettes?);
- szokatlan, meglepő eszközökkel történő megoldás;
- a főhős lepipálja a rendőrséget;
- pszichológiai okfejtés alkalmazása;
- az elrejtett tárgyaknak a legmeglepőbb s egyben a legnyilvánvalóbb helyen történő meglelése;
- a bűnös a legkevésbé gyanúsítható személy.”

Poe megteremtí a mesterdetektív klasszikus figuráját, C. August Dupin (ogüsztt düpen) felügyelőt, aki a logikátlan világot rendezí át értelmezhetővé mint kutató, nem nyugvó elme. Dupin biztos benne, hogy tiszta logikájával minden nyitott kérdést le tud zárni, meg tud fejteni. (Poe szerint a logikának esztétikai értéke van, a tények logikus elrendezése maga a komponálás művészete.)

Poe alkotásaiból egyfelől az intellektuális típusú detektívtörténet hjtott ki, a másfelől pedig az Észak-Amerikához köthető gengszter-történet. Európában Baudelaire fedezte fel őt. – Az első regény terjedelmű detektívtörténet egyébként Émile Gaboriau (gaborjó; 1833–1873) nevéhez fűződik, a címe: *A Lerouge ügy* (löruzs).

Sir Arthur Conan Doyle avatta iskolává a detektívtörténet-irodalmat: Sherlock Holmes klasszikus figurájával tette igazán örökérvényűvé egy regényhős kliséit úgy, hogy az még az eleven ember tulajdonságait is hordozta.

A műfaj aranykora a 20. század második évtizede; a harmincas évek pedig már „a detektívtörténet barokkjá”. Ekkor megszorodnak (például) az információközlő lábjegyzetek a könyvekben. Sőt az olvasó olykor már nem is könyvet, hanem rendőrségi dossziét kap a kezébe. Vértoltos ruhadarabokat, jegyzőkönyvrészleteket, kilótt revolvergolyót, igazi hajszálakat, ujjlenyomatokat stb... Múskor a megoldást tartalmazó részeket lepecsételik, s ha unalmas volt a könyv, eredeti állapotban visszaveszik a boltban...

Poe ráérett arra, hogy a közönségnek néha szüksége van egyfelől a mesére, másfelől a játékra, harmadrészt pedig a rejtvényfejtés izgalmára. Sőt arra, hogy olvasás közben ne csak sírhasson és nevetessen, de reszkethessen is a félelemtől, borzonghasson és szoronghasson „kedvére”.

Ezek a történetek tehát mindekelőtt az izgalom lehetőségeit kínálják. Gyakorta nincsen precízen megjelölt, valóságos helyszínük, s az sem fontos, hogy pontosan mikor játszódnak. (Még ha esetenként a szerző ezeket a szokásos toposzokkal jelzi is.) Poe lélektani novelláival vonul be az irodalom történetébe és kelléktárába végképp a csoda, a félhomály és a titok, a halálvágy és a halálközelség motívuma.

Az író – Doyle – többször szeretett volna „megszabadulni” Sherlock Holmestől, ám az olvasók mindig visszakövetelték kedvencüket még a halálból is. Győzött tehát a játék öröme és rítusa. Holmest valóságos személyként tisztelték – s vannak, akik így óvják emlékét ma is –, „műveinek” fiktív filológiájával is foglalkoztak. 1954. január 8-án a BBC születésnapú műsort sugározott tiszteletére...



Egy igazi irodalmi kultuszhős: Sherlock Holmes (Baker Street, London)

A krimi műfajáról

„Klasszikus detektívtörténeten a bűnügyi történetnek azt a típusát értem, amelynek cselekménye egy központi rejtélyen, valamint a rejtélyt (általában gyilkosságot) feltáró nyomozó racionális, logikus okoskodásán alapul – vagyis az izgalmak, a kalandok (nemcsak a befogadó számára) elsősorban intellektuális természetűek. [...]

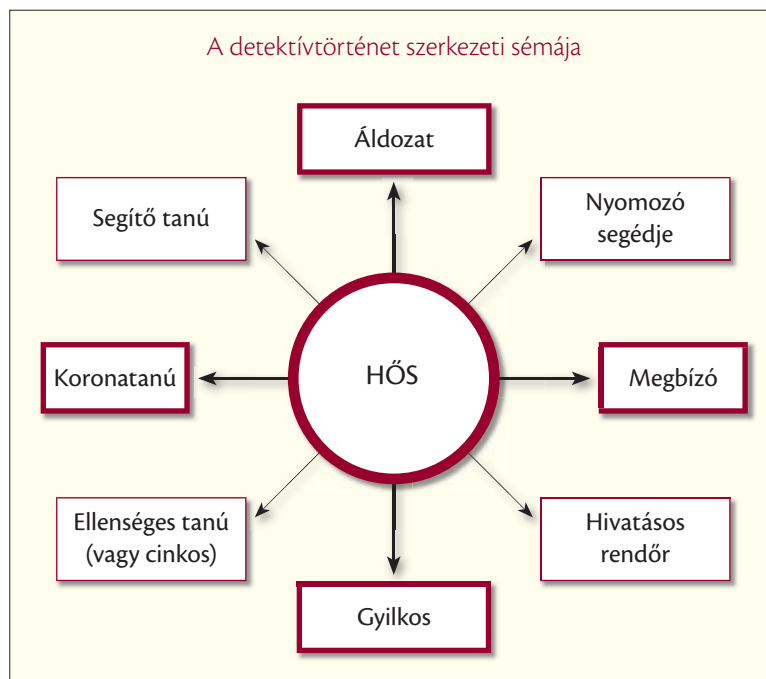
A népszerű elbeszélő műfajokat általában úgy tartjuk számon, mint a cselekményes, eseményekben és fordulatokban bővelkedő elbeszélés tipikus eseteit. Ebben a tekintetben a detektívtörténet különleges helyzetet foglal el a tömegkultúrába tartozó műfajok között: egyrészt az okozatiságon alapuló és teleologikus elbeszélés mintapéldája (sőt, ezek a vonások jóval erősebbek benne, mint például a kalandregényben vagy a szerelmes románcban, nem is beszélve a szappanoperáról), másrészt viszont tény, hogy a krimi cselekménye valamiképpen mégis különleges státusú, és első látásra alapvetően különbözik például a kalandregény vagy a szerelmes románc elbeszélő szerkezetétől.

A detektívtörténet cselekménye ugyanis alapvetően és nyilvánvalóan *ismétlés*. A cselekmény a büntett ismétlése, helyesebben a büntett által elindított cselekmény csak a büntett következtében és ahhoz képest, ahhoz közeledve létezik, végpontját és

A műfaj királynője kétségkívül Agatha Christie (Miss Marple-, Poirot-történetek). Georges Simenon „a széppróza felé tesz egy lépést” (Maigret-történetek). Edgar Wallace* elsősorban üldözéses detektívtörténeteket ír, s furcsa módon happy enddel zárja álzgalmos akcióregényeit. Ellery Queen a rejtélyközponú, „szürrealista detektívtörténet” megalkotója, Raymond Chandler pedig „a műfaj teoretikusa” (elméletalkotója) is volt. Isaac Asimov – eredetileg fizikus – „a jövő díszletei közé helyezte mesehőseit” (*Gyilkosság az űrvárosban*).

Bizonytalán szükségszerű, semmint véletlen, hogy azok a műfajok, melyeknek megteremtése Poe nevéhez fűződik, a romantika korában jöttek létre. Ezek közül ma a leginkább élő és ható a detektívtörténet, a krimi, illetve az akciófilmek egyik őseinek tekinthető „rémnovella” műfaja.

A detektívtörténet szerkezeti sémája



* Legszigorúbb kritikusanak szavai találóak a műfaj egészére nézve: „Az, hogy megkísérljük Wallace műveit irodalmi mértékkel felbecsülni, éppoly meddő lenne, mintha a szobrászat szempontjai alapján vennénk szemügyre egy halom sódert” (idézi KESZTHELYI Tibor, *Uo.*, 75).

A DETEKTÍVTÖRTÉNET ISMÉRVEI*

1. Az olvasónak a nyomozóéval egyenlő esélyeket kell biztosítani a rejtély megoldására, ezért minden áruló jelet világosan és pontosan kell közölni.
2. Az olvasóval szemben csak olyan trükkök és csalások engedhetők meg, amelyeket a tettes a nyomozóval szemben alkalmazna.
3. Tilos a szerelem. A történet ne egy szerelmespár, hanem a nyomozó és a tettes fogócskája legyen.
4. Sem a detektív, sem más hivatalos nyomozó közeg nem lehet a tettes.
5. Logikus következtetés vezessen a leleplezéshez. Megengedhetetlen a véletlen vagy az alá nem támasztott beismerés.
6. A detektívtörténetből nem hiányozhat a nyomozó, aki módszeresen feltárja az áruló nyomokat, s ezek eredménye révén jut el a megoldáshoz.
7. A detektívtörténet kötelező bűnesete a gyilkosság.
8. A feladott rejtély megoldásában ki kell zárni minden természetfölötti erőt és körülményt.
9. Csupán egyetlen nyomozó szerepelhet a történetben – az olvasó nem futhat versenyt a nyomozók három-négy tagú váltócsapatával.
10. A tettesnek a történet egyik, többé-kevésbé fontos, az olvasó által jól ismert szereplőjének kell lennie.
11. Megengedhetetlenül olcsó a megoldás, ha a szolgák egyike a tettes.
12. Bár a tettesnek lehet bűntársa, alapvetően azonban egyetlen ember elfogásáról szóljon a történet.
13. Titkos társaságoknak, alvilági egyesületeknek semmi helyük a detektívtörténetben.
14. A gyilkosság elkövetésének módja és a nyomozás módszere ésszerű és tudományos szempontból is helytálló legyen.
15. A szemfüles olvasó számára legyen nyilvánvaló a megoldás.
16. Nincs helye az irodalmiaszkodó leírásoknak, a kimunkált, pepecselő jellemrajznak, a léggör szépirodalmi eszközökkel történő színesítésének.
17. A tettes sohasem lehet hivatásos gonosztevő.
18. Tilos a balesettel, öngyilkossággal magyarázott rejtély.
19. A bűntett indítóoka mindig legyen magánjellegű és ne valamiféle nemzetközi fondorlattal, titkosszolgálati motívumokkal fűszerezett hírszerző akció.
20. A detektívtörténetek szerzőjének kerülnie kell minden sablonos megoldást, ötletet.

igazságát (jelentését, legitimációját) az eredeti eseményhalmaz interpretációjában nyeri el. [...] az *esemény* mint olyan már megtörtént, és a tulajdonképeni cselekmény az esemény következményeként és megismétléseként bomlik ki; [...] a szokásos cselekmény, a világ időbeliségének megszokott előrehaladó logikája felfüggesztődik arra az időre, amíg a múltbéli esemény körülményeire nem derül fény. A detektívtörténet cselekménye ezért *üres*, eseménymentes időben zajlik [...].”

BÉNYEI Tamás, *Rejtélyes rend. A krimi, a metafizika és a posztmodern*, Bp., 2000, 15, ill. 63–64.



Pirot felügyelő, Agatha Christie legendás alakja filmen

* S. S. VAN DINE szerint (1928), idézi KESZTHELYI Tibor, *l. m.*, 62–63.

Agatha Christie
(1890–1976)

„A **DETEKTÍVREGÉNY**ekben központi szerepet kapó *nyomozás* folyamatára, az egy vagy több, elsősorban *rejtélyként* felfogott bűntény felderítésének motívumára vezethető vissza az a tény, hogy az elemzések legtermékenyebb irányát a szemiotikai szempontú megközelítések jelentették. A tettesek által véletlenül vagy szándékoltan (félrevezetésül) hátrahagyott nyomok olvasásának motívuma szinte »kínálja« magát az irodalmi szemiotika számára, hisz minden ilyen nyom – *jel*, amely utal a tett elkövetésének körülményeire, esetleg magának a tettesnek a személyére is. Az éles eszű Nagy Detektív számára minden apró, látszólag jelentéktelennek tűnő mozzanat fontos lehet, jelentéssel teli *indexszé* válhat.

Megoldásra vár tehát, mi az, ami *jel*, s mi az, ami csupán *dolog*, mi az, ami *természetes* és mi az, ami emberi beavatkozásból származó *mesterséges* jel, szét kell tudni választani az *igaz* és a *hamis* jeleket, és megfelelő módon kell őket *interpretálni* ahhoz, hogy a szükséges összefüggések feltáruljanak.”

BENYOVSZKY Krisztián, *A jelek szerint. A detektívtörténet és közép-európai emléknymoi*, Pozsony, Kalligram, 2003, 22–23 (kiem. tőlem – F. B.).



A DETEKTÍVTÖRTÉNET ÉS A KLASSZIKUS SZÉPIRODALOM

A detektívtörténet, a krimi a ► populáris regiszter jellegzetes műfaja. Az írók azonban a detektívregény elemeit klasszikus művekben is – természetesen más esztétikai szinten – felhasználják. Így tesz E. T. A. Hoffmann a *Scuderi kisasszonyban*, Dosztojevszkij a *Bűn és bűnhődésben* és A *Karamazov-testvérekben*. A modernebbek közül García Márquez az *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikájában* vagy a könyvünkben szintén többször emlegetett Julio Cortázar a *Nagyításban* és Umberto Eco a *rózsa nevében*. A legutóbbi magyar irodalomból pedig (némileg távoli) példának vehetjük a *Kő hull apadó kútba* című Szilágyi István-regényt.

További ajánlott irodalom a műfaj tanulmányozásához

BORGES, Luis, „A krimi”. *A halhatatlanság. Öt előadás*, Bp., Európa, 1992, 64–83.

REMÉNYI József Tamás, *Requiem a krimiért* = www.c3.hu/scripta

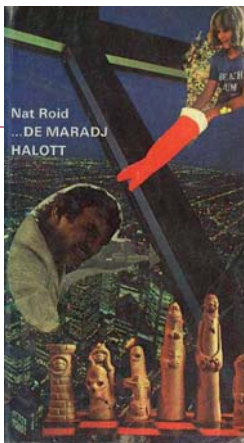
SIMON Zoltán, *Az irodalom peremvidéke*, Bp., Múzsák, 1990.

SZEKERES Melinda, *A populáris regények világa*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1998.

www.agathachristie.lap.hu

1. Folytasd, egészítsd ki az **előző oldalon** lévő irodalomjegyzéket!

2. Keressetek a posztmodern magyar és világ-irodalomban krimiírókat – igaziakat és nem-igaziakat is! (Nem-igaziakon azokat értjük, akik csak a formát és a stílust használják fel, de művük esztétikai értékét is képviseli! – Egyet [vagy kettőt...?] mintha már említettünk volna is korábban, valamikor, valahol...[☺] Nyomozd ki a helyet és az időt! (Mit szólna például ehhez a könyvborítóhoz!?)



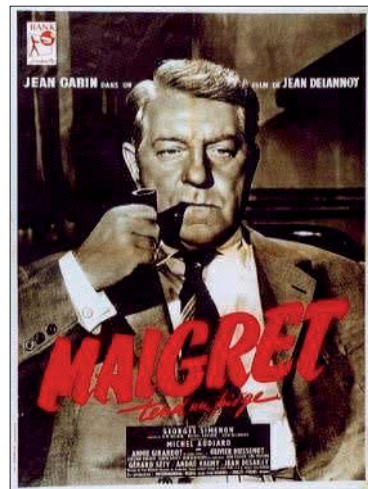
3. Szerinted lehet már a neten klasszikus vagy közösség által alkotott krimi, detektívtörténetet olvasni? Miért igen – vagy miért nem? Lehet, hogy ebben szerzői jogi – tehát pénzügyi? – okok játszanak közre?

4. Találkoztunk már ezzel kapcsolatos kérdésekkel, de most nézz utána alaposan, mi az a szerzői jog egyáltalán – de hisz ezt is emlegettük már valahol[☺] –, s milyen újabb értelmezési lehetőségei vannak például a Wikipédia(ba)n? Vagy egyáltalán az internetes világban? Készíthetsz egy kis prezentációt a szerzői jogok alakulásáról Kármán József eredetiség-gondolatától és Csokonaitól Petőfin, Aranyon és Adyn keresztül a posztmodern intertextus-elméletéig!

5. Gyűjts össze olyan alkotásokat az irodalom világából, melyeket plágiummal, a szerzői jog megsértésével vádoltak meg! Neked mi a véleményed néhány híres esetről? Lásd például ezt az újságcikket: MOHAI V. Lajos, *Kétkezes regény?* Az *Ottlik-rejtély*, HVG, 1999/9, 75–77. Vagy vedd kézbe ismét tavalyról ezt: SINDELYES Dóra, *Az alkotó végre pihenhet. Arany János igazításai Az ember tragédiáján*, HVG, 2005, dec. 3, 85–89. – Ez is nyomozás!?

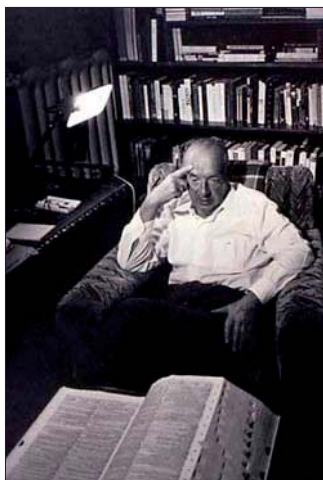
6. A popzene világában különösen előfordul, hogy egyeseket valamely dallam illetéktelen eltulajdonításával vádolnak meg. Nyomozd ki a neten néhány utóbbi esetet!

POPULÁRIS REGISZTER (Lásd korábban a **32. oldalon!**) Tartalma szerint ma elsősorban az esztétikailag alacsonyabb rendű műveket – így a detektívtörténeteket is – jelöli a kifejezés. Ezek közvetlen azonosulást tesznek lehetővé, s nem igényelnek különösebb, esztétikai irányultságú erőfeszítést a befogadás során. Horizontjuk a „lektúr”, „best-seller”, „krimi”, „népszerű irodalom” kategóriákkal jellemezhető elsősorban. Akkor is így van ez, ha a logikai erőfeszítés, a játék és a rejtvényfejtés izgalmát képesek megteremteni az olvasó ember számára.



Az egyik legnagyobb francia színész, Jean Gabin alakította Georges Simenon figuráját, Maigret felügyelőt

Sokszínű kultúra



„...the first part of my life is marked by a rather pleasing chronological neatness. I spent my first twenty years in Russia, the next twenty in Western Europe, and the twenty years after that, from 1940 to 1960, in America. I've been living in Europe again for five years now, but I cannot promise to stay around another fifteen so as to retain the rhythm.”

„– Domine frater, sit forti animo, nihil fateatur [Öcsém uram, tegyen bátor lélekkel, ne fecsegjen] – sűgá nekem, midőn ment.

– Herr von Kazinczy – mondá Novák, nyájas arccal, – Sie müssen erlauben, dass man Sie visitiere; dies sit mir auf das strengste befohlen. [Kazinczy úr, meg kell engednie, hogy megmotozzák; szigorú parancsom van rá.]

A magyar (nyelvű) irodalomban akadnak többnyelvű szerzők és többnyelvű alkotások is. Zrínyi Miklóst például a horvátok is nemzeti költőjüknek tartják. A nagy szellemek nem voltak tekintettel az országhatárookra. Számukra saját birtokaik vagy épp a szellem határtalansága jelentették az öntörvényű gondolkodási mezőket. Még a nyelvbe sem voltak beszorítva, hiszen legtöbbször otthonosan mozogtak két-három-négy klasszikus és/vagy élő nyelvben. Csokonai például, a tudós költő – emlékezhetünk rá –, korának egyik legműveltebb embereként hat-nyolc nyelven beszélt. De így voltak ezzel a kortársak és a későbbi alkotók is, számukra megszólalni egy másik nyelven természetes és mindennapi cselekedet volt.

A többnyelvű regény beszédmódjára egy klasszikus és egy posztmodern példát hozunk a magyar irodalomból. (Könyvünkben már mindkettő szerepelt: hol? 😊 – Nem érdektelen szempont lehet egy további vizsgálódáshoz, hogy mindegyik többnyelvű alkotás a naplóformára játszik rá!)

Kazinczy Ferenc a *Fogságom naplójában* olyan természetességgel elegyíti egymással harmonikusan a latin, szlovák, német és francia nyelv (!) rövidebb-hosszabb töredékeit, hogy ezt azóta sem tette így senki irodalmunk történetében. Ennek valószínűleg az is oka – ami a megkésett modernséget illeti –, hogy évtizedekig az egynyelvűségbe voltunk beszorítva a vasfüggöny-korszakban. Éppenséggel most éljük a „vissza-többnyelvűsödés” idejét. Ám amíg ez az állapot ismét bekövetkezik, addig eltelhet 10-15-20 év.

Závada Pál a *Jadviga párnája* című regényében (1997) több szempontból is újat hozott irodalmunkba. Egy immár megizmosodott hagyomány folytatója azzal, hogy több elbeszélőt, vagyis nem egy nézőpontot szerepeltet könyvében (vö. *Iskola a határon*, *Az atléta halála*, *Termelési regény [kissregény]*). Ám ő ezt a perspektívaváltó beszédmódot még folyamatos nyelvváltással is „fűszerezi”. A regényben majdnem olyan hangsúlyos a szlovák nyelv szerepe, mint a magyaré. – Vannak ilyen kísérletek a világirodalomban másutt is, de ezek általában nem tudtak átütő sikert elérni. Talán azért sem, mert viszonylag szűk az olvasótáboruk. Az író ugyanis azzal, hogy kétnyelvű szöveget hoz létre, radikálisan és előre megfontoltan csökkenti olvasóinak számát. Azzal azonban, hogy a világirodalom centruma a perifériák felé tolódott el az utóbbi évtizedekben – beszéltünk könyvünkben nemegyszer erről a jelenségről –, várható, hogy egyre több ilyesfajta szöveg jelenik meg az irodalom nagy egészében. Erősíti e várhatóságot

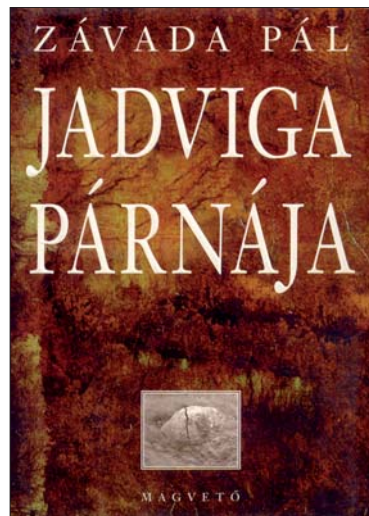
az is, hogy a posztmodern nemcsak földrajzilag érdeklődik a margi-
náliák iránt, hanem témáival és poétikailag is. Ez azt jelenti, hogy az
ábrázolás tárgyának megválasztása és beszédmódja mindinkább a
korábban kevésbé fontosnak vélt témák felé tolódik el. Ilyen például
a személyiség belső világa, a nyelvek egymásmellettsége, az egyéni
világlátás ábrázolása stb.

1. Gyűjtsetek példákat a többnyelvű vagy nyelvváltó alkotókra és alkotá-
sokra a késő modernség és a posztmodernség korából! Segítségül egy
ilyen író képét hozzuk az **előző lap** szélén. Rövid angol szövege olvasható
a képaláírás helyén, melynek alapján már ki tudjátok következtetni, kicso-
da is ő. ☺ (Egy irtatlan telefonkönyv van előtte – ennek méretéből talán
a városra is lehet következtetni, ahol a kép készült. De mindenképpen
szimbolikus a telefonkönyv mint posztmodern „szöveg” hangsúlyos hely-
zete a fotón, hiszen ez is a kultúra sokszínűségére utal.)

2. Lapozz bele ismét a *Fogságom naplójába*, melyet korábbi tanulmányaid-
ból már ismersz. Bizonyára arra is emlékszel, hogy egy késő modern ma-
gyar költőné nevezte ezt az alkotást „film”-nek. Ki volt ő? (Visszalapozás
– csak most! – tilos!)

3. A *Jadviga párnája* egy archai-
kusságában is többféle nyelven
és beszédmódban teremtett
remekmű. Olvasásakor az
elemző szempontok háttérbe
szorulnak, mert magával ragad-
ja a befogadót a szöveg áradó
ereje s hiteles drámaisága. Nem
hiszem, hogy kérhetnék-ajánl-
hatnék szebb feladatot e kér-
désben, mint hogy vedd kézbe
a *Jadviga párnáját*! Ha ezt meg-
tetted, akkor pedig már úgysem
tudod letenni... ☺

Tóth Ildikó és Bodó Viktor
Deák Krisztina *Jadviga párnája*
című filmjében (2000)

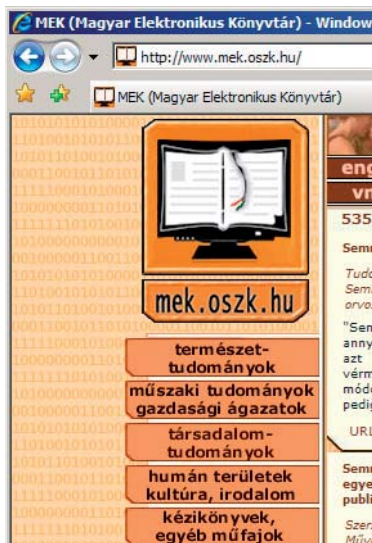
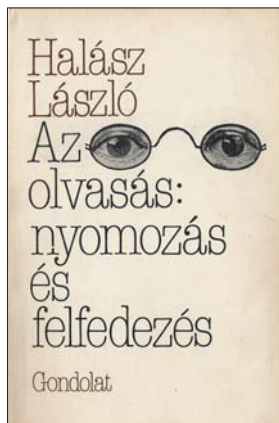


*Ez a könyv arra is példa, amikor maga
a könyvtárgy is hordozója a mondan-
dónak. Papírja párnaszerűen puha, s a
lapok összekötve szinte párna vastagsá-
gúak lesznek. Ráadásul olyan régi köté-
zeti módszerrel készült, amely a benne
megjelent nyelv régiességével rokon
időket idézi (!). Sőt: a nem egyenletesen
vágott lapszélek, a könyv végén üresen
hagyott öt-hat oldal a mű naplószerű-
ségét is hangsúlyozza*



INTERKULTURÁLIS kultúrák közötti
(‘kultúráköziség’)

MULTIKULTURÁLIS kulturális sokféle-
ség (‘sokkultúrájú’)



4. Gyűjtsd össze, tekintsd át újra könyvünkben azokat a fejezeteket, amelyekben a műfordításokról volt szó! Olyan helyekre is emlékezhetsz, ahol ugyanakkor a szövegnek többféle fordítását idéztük, vagy kértünk meg Téged, hogy keressd meg ezeket...[☺]

5. Mit gondolsz, általában az emberek mindennapi életében milyen szerepet játszik az irodalom ma? (Játszik-e egyáltalán?)

6. Hogyan látod az irodalom és az olvasás jövőjét? Úgy tűnik, jelenleg két kultúra él egymás mellett. Az egyenes vonalú tudás- és információbefogadásra alapozott gutenbergi és a sokszínű egymásmellettségre – a kettes számrendszerre – építkező digitális. Ebben az ▶ interkulturális és ▶ multikulturális – micsoda szavak[☺] – világban, a Te életedben fontosnak tartod-e, hogy az elmúlt korok kultúráját minél kisebb veszteséggel írjuk át a jövő jelrendszereibe? Bizonyára igen. De Te mit teszel ezért?

7. Az interkulturalitásnak szép és egyszerű szimbóluma a kettes számrendszer. Mit gondolsz, miért ennek a kódjait – a nullát és az egyet – választották a Magyar Elektronikus Könyvtár háttérképéül a szerkesztők?

8. A MEK-en megjelenítetthez hasonló szembesítése történik meg jelennek és múltnak, más-más kultúráknak mindannyiszor, amikor valaki idegen tájakra, ismeretlen vidékekre utazik. S ha ezt egy nagy író vagy költő teszi, általában szövegben is megőrökíti a látottakat. Beszélget a tájjal, találkozik az emberekkel, s megerősödik benne a vágy, hogy engedjen a kultúrák közötti összehasonlítás jóleső kényszerének. Sok-sok vers, úti-beszámoló szól ezekről az élményekről, furcsa szokásokról, feledhetetlen történekekről. Ezek gyakran már pusztán a szokatlanságuknál fogva is rögzítésre érdemesek. – Olvastál ilyeneket? Hogy tetszetek? Emlékszel Montesquieu (monteszkio) *Perzsa levelekjére* vagy Mikes Kelemen *Törökországi leveleire*?

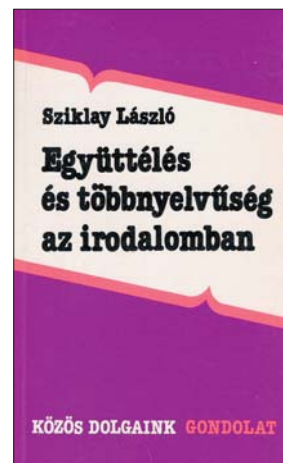
9. A fenti folyamat „visszafelé” is működhet: nemcsak az irodalom reagál a valóságra a megalkotottság különböző műfajaival – több helyütt beszélünk erről könyvünkben –, hanem a valóság is alakítója lehet az irodalomnak. – Vedd újra elő év eleji gyűjteményedet a környéketeken íróknak, költőknek emléket állító táblák, szobrok, épületek, utcák soráról!

Gondold végig, hogy szűkebb hazádban, régiódban, városodban, faluban és családotokban milyen irodalomra való reflexiókkal találkozál? Tudsz-e valamit tenni azért, hogy a kultikus tárgyi emlékek mindig méltó állapotban legyenek, a szellemi értékek pedig megőrződjenek, s legalább addig éljenek velünk, míg maga az emlékezet?

10. Gyűjtsétek össze ezeket a reflexiókat, tegyétek hozzá a kultuszhelyek csokrához, s készítsétek az egészről katalógust olyan formában, amilyenben Ti szeretnétek az ilyen fajta „kiadványok”-kal találkozni!

11. Családotok múltjában kutakodva – padláson, pincében, szekrények alján, cipős-fényképes dobozok mélyén böngészve – keressetek ismét, de most még több dokumentumot, újságvágást, régi színházjegyet, buszjegyet, bolti csekket, pincérszámlát, melyekből elmúlt korok képét rajzolhatjátok meg! Gyönyörű szép virtuális világot álmodhattok magatoknak a múltban, születek és nagyszületek fiatalságának idejében! Kérjétek tőlük is tanácsot ahhoz a megint hatalmas-óriási-döbbenetes-félelmetes-nagy projekthez, melyet ennek kapcsán most terveztek és készítenek...[☺] Ha ügyesen kérdeztek, s tapintatosan kértek tőlük emlékeket, tárgyakat, fényképeket, meglátjátok, soha nem látott s féltve őrzött kincsek kerülnek elő régmúlt s alig múlt idők titkos rekeszeiből!

12. S miközben dolgoztok a jelenben a múlt e nagy projektjén, hallgassatok meg néhány verset a *Varietas delectat* sorozat bakelitlemezeről – ha tudtok szerezni egy múltbeli lemezjátszót...[☺]? – vagy CD-jéről! Gondolkodjatok el az előadó-művészet koronkénti változandósága kapcsán a világ tűnékenységén és állandóságán! Divatok megjelenésén és elmúlásán... S ha meghallgatjátok ismét a Pilinszky-nél talán már lejátszott CD-ről Babits hangján az *Esti kérdést*, bizonyára valamennyivel többet megértetek a világból, mint amennyit eddig értettetek belőle. S nemcsak azért, mert a vers erről a megértéslehetőségről szól. Hanem azért is, mert a nagy költő fuldokló hangjával, „rossz gége”-jével is úgy énekel, imádkozik, könyörög, kérdez, úgy teremti meg újra saját magát s az egész emberi létet a versszöveg segítségével, hogy azt nem lehet megrendülés nélkül hallgatni. S ha ez így van, akkor mindazok a szépségek, amelyeket az irodalom valaha is adhatott s adhat még nekünk, a mindenkori jelen emberének szabadságáról és boldogságáról is szólnak. Vagyis a legfontosabb s legnehezebb kérdésre segítenek válaszolni: ki vagyok én, s mi dolgom a világban?



Kányádi Sándor

Pergamentekercsekre

1

én a fáraó írnoka
ezennel kijelentem
bár kényszerítettek soha
semmit se szépítettem

utáltam mit a hivatal
naponta rámrótt
packázásaival
a gyáva előljárót

s mert szóval szólnom nem lehet
s mert törvény sincs mi védene
kivághatják nyelvem

a számadások szélire
versekbe szedtem amiket
le kellett volna nyelnem

2

a fáraó nem hallgatott
a geometerekre
maga döntött s az alapot
túlméretezte

aki tehette megszökött
hiába hajcsárolják
a népet a felügyelőők
rabszolgákat a szolgák

nem jön össze a mű pedig
az idő egyre sürget
a munkát már csak mímelik
az arra kényszerültek

bőrük akár a pergamen
melyre írom az énekem

3

olykor ha nem néztek oda
arról is maszekoltam
ami a való s a csoda
közötti félúton van

egy boldogtalan szárnyanincs
madárról kinek párja
egy áhított de lábanincs
égi madárka

egy virágról nem ismerem
csak az illatát érzem
arról amiben ideleln
s odafenn se lesz részem

arról ami már szerelem
s még nem bánat egészen

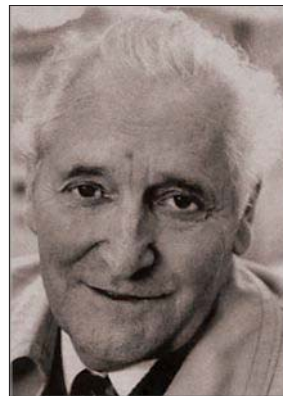
4

íronádatam leteszem
mintsem vályogból sziklát
hazudni legyek kénytelen
vakuljon ha vakítják

s higgye hogy véghezvihető
s törvénye szerint élnek
a kéjt csak kínzásban lelő
alattomos heréltek

és hallgassa az éjben
hallgassa hogy zokognak
hallgassa örök ébren

hallgassa hogy jajognak
a nagy mű érdekében
szülésre parancsoltak



(Nagygalambfa, 1929–)

5

íronádatam letevém
és elfújtam a mécszet
időm egy imbolygó tevén
a sivatagnak léptet

ami belőle mérhető
becsülettel kimértem
most elhagy engem az idő
elporoszkál se érdem

se fortély soha vissza nem
hozhatja mit a teve visz
ennyire tellett istenem

szikkadok holtraváltan
egy elfuserált piramis
fullasztó árnyékában

(1985)



...és ismét itt az írnok képe, aki rezenéstelen arccal tekinti a világot, és rögzíti annak történéseit. Végrehajt, ám mégis ő az, aki örökkévalóvá tehet – az írás által. Hatalma semmi, csak az íróvessző és a pergamen...



Balla D. Károly képe:
Haiku oszlopokkal (2007)

Fogalommutató

„Használati utasítás”

A ~ az érettségiről szóló OM-rendeletben és a *kerettanterv*ben előírt valamennyi ismerendő fogalmat tartalmazza. A könnyebb tájékozódás és a jobb használhatóság kedvéért azonban *csak* azokat. (Fontosabb esetekben toldalékolt alakban is.)

Az emelt szintű érettségéhez szükséges szavakat, kifejezéseket **bordó betűvel** szedtük. A tankönyvben a főszövegben vagy a lapszélen definícióként is megjelenő előfordulások oldalszámait **zöld színnel** jelöltük.

A ☺ jelentése: az adott fogalom (meghatározása) ebben a könyvben nem szerepel, de valamelyik korábbi évfolyam kötetében már előfordult, s ott adtuk meg definícióját. Néhány kifejezésnél csak az egyedi jelentésű, poétikailag releváns változatokat gyűjtöttük ki, hisz a több száz köznapi előfordulás listázása értelmetlen lett volna: 'regény', 'szerep', 'téma', 'típus', 'tér'. Irodalmi-műelemzési szempontból kiemelten fontos esetekben azonban minden előfordulást jeleztünk: 'forma', 'idő', 'jelentés', 'líra', 'motívum', 'műfaj'. Két fogalomnál, a 'posztmodern'-nél és a 'színház'-nál csak egy-két fontos szöveghelyre utaltunk, hisz tankönyvünkben ezekről önálló fejezetek szólnak. A 'cím' esetében annak nem-poétikai értelmű előfordulási gyakorisága okán – ebben a kötetben – még ettől is eltekintettünk.

(A szerző)

A

- ábrázolásmód 28, 41, 186
- allegorikus ~ 60, 160
- idillikus ~ 136
- szimbolikus ~ 71, 112
- abszurd 18, 45, 61, 62, 63, 129, 131, 137, 180, 236, 241, 262, 272, 282
- **abszurd dráma** 62, 63
- aktivizmus ☺
- alakzat 10, 119, 243
- alkalmi költészet / vers 114, 115
- alkotás ☺
- művészi ~ 130
- (szép)irodalmi ~ 6, 10, 50, 54, 65, 154, 224, 230, 231
- allegória ☺
- allegorikus beszédmód 10, 36
- alliteráció 254
- analitikus dráma ☺
- anekdota 10, 18
- anapesztus ☺
- antikvitás ☺
- apokalipszis ☺
- archetípus 37, 182
- ars poetica 88, 116, 117, 118, 186, 188, 217, 219, 227, 247
- aszimmetria 18, 45
- asszociáció 6, 48, 113, 152
- áthajlás (l. enjambement!)
- átmeneti műfajok ☺
- avantgárd 11, 13, 23, 43, 55, 105, 228, 253

B

- ballada 10, 196, 241
- ~forma 93
- Balassi-strófa ☺

- barokk ☺
- **beat-irodalom** 36–37, 250
- befogadás 6, 10, 24, 76, 106, 185, 196, 232, 268, 287
- ~történet 28, 203, 225, 266
- információ~ 232, 290
- belső érzékelés ☺
- belső monológ ☺
- bestseller 287
- Biblia 7, 27, 32, 141, 159
- bibliai műfajok 141
- bonyodalom ☺
- bukolika 136

C, CS

- **ciklus**
- vers~ 104, 130, 224
- cím, címadás 18, 22, 42, 46, 62, 76, 88, 95, 96, 158, 220, 222, 244, 268
- címezett ☺
- commedia dell'arte ☺
- **családrégény** 50, 51
- cselekmény 10, 11, 17, 31, 150, 266, 268, 279, 284, 285
- egyenes vonalú ~ 245, 248
- fő~ 29

D

- daktilus ☺
- dal 23, 46, 89, 108, 115, 201
- dallamra írott vers ☺
- dialógus 106
- deus ex machina ☺
- digitális 95
- ~hipertextes vers, regény 231
- ~irodalom 54
- ~könyvtár 22, 56

- ~közeg 6, 281
- ~közvetítés ☺
- ~kritikai kiadás 25
- ~kultúra 290
- ~nyelv 48
- ~olvasás 232, 233
- ~szövegpoétika 279
- ~szövegtár 230
- ~újtság, folyóirat stb. 230
- analitikus~feltárás 224

- dikció ☺
- diszharmonia ☺
- diszharmonikus 64
- disztichon 281
- dráma ☺
- ~poétika 273
- ~szöveg 273
- ~i monológ 188, 215
- drámaiatlan ~ ☺
- mono~ 82
- tánc~ 242
- parabola~ 61
- drámai költemény ☺
- drámai műfajok ☺

E

- egzisztencializmus 28, 30
- egyenes beszéd ☺
- egysoros 173, 248
- enciklopédia ☺
- ekloga (ecloga) 136
- elbeszélés 31, 40, 49, 162, 200, 282, 284
- ~módozatai 249
- ~technika 36
- anekdotikus ~ 181
- hosszú~ 165, 271
- „nagy ~” 75
- teleologikus ~ 284
- **elbeszélésmód (narrativa)** 87

- (allegorikus-példázatos) ~ 36, 87
- metaforikus ~ 36
- metonimikus ~ 36
- elbeszélő 25, 149, 249
 - én~ 150
 - két ~ 50, 162
 - mindentudó (olümposzi) ~ 24, 27
 - több ~ 288
- elbeszélő költemény ☺
- elbeszélői nézőpont 26
 - ~váltás 149
 - több ~ 28, 48
- elégia 34, 96, 170
- **elégiko-óda** ☺
- életkép 136
- életrajzi regény 70, 199
- ellenutópia 129
- élménylira ☺
- **emlékirat** 48, 282
- enjambement 126, 127
- epigramma 151
- epikai műfajok ☺
- epikus (dráma és) színház 261, 262, 263, 264, 266
- epikus közlés ☺
- epilógus ☺
- episztola ☺
- epizód 50, 106, 259
- eposz 256
 - víg~ 10
- eposzi kellék ☺
- erkölcs, erkölcsi 61, 109, 127, 136, 204, 223, 263
- erkölcsi döntés, választás ☺
- erkölcsi érték ☺
- érték 11, 32, 34, 128, 138, 150, 153, 162, 171, 186, 187, 192, 205, 211, 228, 281, 283, 287

- ~fogalom 118
- ~hordozó 119
- ~jelző 195
- ~középpont 163
- ~rend 28, 96, 264
- ~tartomány 186
- ~vállalás 186
- ~világ 11, 136
- ál~ 36
- művészi ~ 110
- negatív ~ 85
- pozitív ~ 85
- stílus~ 7
- szellemi ~ 291
- értékelés 25, 69
- értelmezés 10, 11, 24, 28, 38, 66, 67, 87, 93, 104, 110, 115, 185, 196, 200, 224, 231, 248, 262, 273, 287
 - ~mód 87
 - ~történet 266
 - ~i horizont 93
 - ~i sík 158
 - ~i szempont 138
 - bölcséleti ~ 104
 - lét~ 106
 - mű~ 249
 - összehasonlító ~ 119
 - szöveg~ 98, 127
- érzelmi hatás ☺
- érzésvilág ☺
- esszé 18, 38, 91, 118, 129, 134, 171, 192, 195, 203
- **esztétika** 54, 126, 130, 186, 187, 236, 282, 286, 287
 - recepció~ 67
- **esztétikai érték** 283, 287
- esztétikai minőség 61, 70
- **etika** ☺
 - ~i sík 246
- evangélium 246, 248
- expresszionizmus ☺

F

- **fabula** 152, 246, 254
- felvilágosodás ☺
- fejlődésregény ☺
- feszültség 85, 191, 242, 243
 - ~képzés 203
 - ~pont 268
 - gondolati ~ 142
 - stiláris ~ 199
- feszültségoldás ☺
- fikció 28, 46, 51, 70, 248
- **fiktív levél** ☺
- **filozófia** ☺
- **folklor** ☺
- **forma** 25, 27, 62, 89, 94, 99, 100, 104, 115, 119, 126, 127, 136, 137, 138, 142, 143, 161, 162, 163, 180, 186, 195, 196, 209, 219, 220, 228, 231, 241, 244, 252, 255, 271, 273, 279, 282, 287, 288, 291
 - ~nyelv 36
 - ~ újklasszicizmusa 222
 - ~i és tartalmi polifónia 161
 - ~i inverzió 126
 - ~i-kulturális hagyomány 252
 - ~i rájátszás 100
 - ~i réteg 66
 - digitalizált ~ 110
 - énelbeszélő ~ 150
 - irodalmi ~ 11
 - jel~ 10, 17
 - jelentéses ~ 231
 - klasszikus ~ 282
 - közlés~ 36, 163, 281
 - kultúra~ 26
 - multimédiás ~ 6
 - mű~ 23
 - online ~ 224
 - ős~ 37
 - összetett ~ 115
 - poétikai ~ 36, 50

rejtett ~ 40
 tartalom és ~ 221
 újklasszicista ~ 10
 vers~ 196

- futurizmus ☺
- függő beszéd ☺

G

- gesta ☺
- groteszk 35, 42, 61, 71, 129, 180, 181, 243, 268, 272, 282
 ~ ábrázolás 180
 ~ cselekményvezetés 10
 abszurd~ 61, 236
- gúny, gúnyos 47, 100, 126, 207, 227
 ~irat 128

H

- hangnem 32, 55, 152, 172, 248
- hangsúlyos verselés ☺
- hangulatlíra ☺
- hármasszög ☺
- harmónia 28, 46, 132, 187, 223, 250
 ~hiány 187, 223
- helyzetkomikum ☺
- hexameter 136
- himnusz 21, 147, 201, 214, 215, 216
- **historiás ének** ☺
- hosszúvers 23
 félhosszú vers 23, 105, 108, 157
- hőstípus ☺
- humanizmus ☺
- humor 147, 236, 240, 247, 272, 278

I, Í

- idill 136, 211, 222
- idő 18, 22, 24, 31, 32, 36, 41, 45, 55, 86, 88, 93, 98, 108, 113, 116, 119, 128, 137, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 158, 160, 161, 162, 174, 175, 176, 182, 202, 210, 211, 215, 225, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 236, 237, 238, 240, 243, 246, 247, 248, 249, 251, 255, 257, 258, 259, 262, 264, 279, 281, 282, 285, 287, 289, 291, 292
 ~(fel)bontás 164, 247
 ~élmény 88, 106, 116
 ~ és térkörnyezet 51
 ~észlelés 160
 ~jelölő 88
 ~kép 160
 ~kezelés 162
 ~poétika 28
 ~pont 61, 148, 242
 ~rend 50, 161, 259
 ~szembesítés 160, 216
 ~szerkezet 24, 27, 113, 163
 ~tapasztalat 88
 ~tartam 18, 29
 ~váltás 163
 ~világ 247
 ~viszony 50, 113, 149
 elveszett ~ 158
 emlék~ 116
 irodalomtörténeti ~ 170
 játék~réteg 158
 mérhető ~ 160
 múlt ~ 200, 216
 örök ~ 136, 269
 tér~ felfogás/-viszonyok/-kötöttségei 113, 245, 248
- idő- és értékszembesítő költemény ☺
- időszemlélet 28

- idősík(ok) 28, 48, 51, 88, 149, 160, 279
 ~váltás 46, 149, 203
- időmértékes verselés ☺
- impresszionizmus 94
- interkulturalitás 290
- **intertextualitás** 35, 46, 48, 91, 92, 100, 157, 215, 217, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 228
- írásbeliség ☺
- irodalmi hagyomány 14, 62
- irodalmiság (változó fogalma) ☺
 posztmodern ~ 249
- irodalomtörténet 5, 11, 22, 46, 58, 61, 65, 66, 67, 70, 89, 106, 107, 108, 127, 141, 142, 148, 170, 192, 248
 ~írás 117
 ~i korszak(váltás) 22, 46
 ~i megszakítottság 22
 ~i távlat 46
- ironia, ironikus, ironizál 20, 26, 27, 72, 126, 129, 149, 215, 220, 221, 226, 228, 236, 240, 248, 252, 268, 272
- ítéletalkotás ☺

J

- jambus ☺
- jelentés, jelentésesség 17, 27, 46, 48, 56, 67, 87, 102, 104, 107, 131, 142, 158, 160, 182, 187, 196, 200, 222, 223, 226, 231, 246, 250, 258, 285, 286
 ~alkotás 11, 17
 ~egybeolvadás 187
 ~együttes 141
 ~(ek) mozgás(a) 67, 247
 ~gazdag 231
 ~hordozó 10, 131

- ~képző erő 105
- ~ közlése 102
- ~szint 241, 246
- ~teremtés 6, 223
- elsődleges ~ 36
- eredeti ~ 223
- jel–jelölő–~kapcsolat 18
- közkeletű ~ 110
- közvetlen ~ 105
- össz~ 160
- szó~(e) 143, 190, 258
- szöveg~ 199
- szövegegész ~e 220
- több ~ 94

- **jelentésrétegek** ☺
- első ~ 61
- ~ egymásba játszatása 85
- jellem ☺
- jellemábrázolás ☺
- jellemkomikum ☺
- jellemrajz 180, 285
- jeremiád ☺

K

- karcolat ☺
- kardal ☺
- katarzisz 107, 136, 167, 216, 247
- katartikus 106
- képvers 43, 217, 294
- képzelet 20, 70, 75, 104, 153, 160
- képzettársítás (l. asszociáció!)
- késleltetés ☺
- klasszicizmus 11, 13, 17, 138, 222
- komédia 10, 62, 268, 269
- tragi~ 182
- komikum ☺
- tragi~ 181
- komikus eposz (l. víg~!)
- komplex kép 99, 104, 219

- **kompozíció** 17, 23, 99, 112, 150, 162, 169, 231, 248
- ~s egység 93
- ~s eszköz 149
- (ön)tükrözéses ~ 163
- posztmodern ~ 245
- zenei (szerkezetű) ~ 61, 160
- korstílus, stílusirányzat 10, 18, 94
- költői magatartás, szerep ☺
- könyvnyomtatás ☺
- ki nem nyomtatható irodalmi alkotás 54, 231
- (ki)nyomtatás 133, 229, 231
- nyomtatott könyv 128, 129, 230
- nyomtatott műfaj 278
- nyomtatvány 230
- körmondat ☺
- középkor 61, 73, 133, 247
- krimi 278, 282, 284, 285, 286, 287
- krónika ☺
- kultusz 107
- ~film 31
- ~hely 291
- ~hős 283
- ~kutatás 58, 59, 138
- ~tárgy 166
- irodalmi ~ 58, 59, 278
- Kleist~ 271
- Shakespeare~ 58

L

- látomás, látomásosság 187
- látvány ☺
- legenda 37, 40, 83, 175, 193, 201, 259, 285
- leírás 40, 180, 269, 285
- leíró költemény ☺
- lélektani regény ☺
- létösszegző (vers) 122, 127, 187
- ~ gondolat 170

- levél 130, 134, 138, 170, 229, 281, 290
- lánc~ 217, 279
- [papír~] 55, 75, 137, 138, 146, 172, 176, 177, 185, 207
- líra 36, 38, 48, 50, 83, 85, 89, 102, 108, 131, 138, 192, 240, 252
- ~szöveg 222
- ~i mű 106, 192, 226
- ~i oratórium 195
- ~i posztmodernség 142, 143
- a ~ formanyelve 36
- a hiány ~ja 142
- objektív ~ 37, 190
- posztmodern ~ 55, 71, 72, 241, 250, 252
- szellemi ~ 101, 126, 130, 131, 134
- tárgyas ~ 193
- világ~ 36
- líraiság 40, 83, 115
- lírai én 37, 85, 88, 92, 106, 114, 116, 126, 130, 186, 190, 221, 226
- lírai műfajok ☺

M

- megalkotottság 160, 236
- megformáltság ☺
- megszólított, megszólítás 208, 222, 228
- mese 86, 114, 116, 181, 185, 205, 218, 219, 247, 255, 274, 278, 279, 283
- ~hős 283
- modern ~ 126
- verses ~ 30
- metafora, metaforizálódás 28, 31, 88, 93, 142, 187, 216, 223
- metaforikus jelentésalkotás 17
- metaforikus történetképzés 17
- metaforikus szövegképzés 246
- metaforikus versbeszéd 186

- metonimikus szövegképzés 246
- metonimikus történetképzés 17
- mitológia 174, 175, 254
- mítosz 31, 169, 247, 278
 - család~ 46
 - ember~ 50
 - személyiség~ 31
 - történelem~ 50
- modernség, modernizmus 10–12, 94, 112, 149, 241
 - késő~ 11, 106, 131, 143, 236, 289
 - klasszikus ~ 10, 11, 106
 - poszt~ 94, 131, 245, 289
 - pre~ 10
- monda ☺
- moralitás ☺
- motívum 27, 45, 48, 62, 64, 65, 70, 94, 101, 106, 110, 114, 118, 122, 141, 142, 163, 165, 189, 241, 271, 272, 283, 285, 286
 - ~képző 28
 - ~térkép 25, 110
 - ~világ 139
 - fő~ 28, 152, 159, 215
 - vándor~ 261, 271–273
- műfaj 5, 13, 14, 15, 33, 46, 50, 51, 56, 61, 63, 87, 96, 99, 104, 136, 143, 154, 176, 180, 181, 188, 222, 224, 278, 279, 281, 283, 284, 286, 290
 - ~csere 278
 - ~határ 248
 - elbeszélő ~-ok 284
 - elektronikus ~ 278
 - leíró ~ 13
 - nyomatott ~ 278
 - prózavers ~a 196
 - szórakoztató ~ 279
 - verses ~ 143
- műfajkeveredés ☺
- műköltészet ☺
- műnem 61
- művelődéstörténeti korszak ☺

N, NY

- napló 148, 149, 150, 154, 155, 193, 289
 - ~forma 288
 - ~jegyzet 154
 - fiktív ~ 154
 - próba~ 62, 272
 - szellemi ~ 223
- narráció 24, 145, 180, 203, 249
- narrátor (l. elbeszélő)
- naturalizmus ☺
- négy soros 142, 143
- népiesség ☺
- népköltészet 143
- novella 5, 26, 45, 71, 92, 108, 152, 165, 181, 185, 246, 268, 271, 282
 - egyperces ~ 180, 181, 184, 185
 - Krúdy~ 152
 - lélektani ~ 283
 - Örkény~ 185
 - „rém~” 284
 - tárca~ 50, 51, 52, 174
- nyelvújítás 69, 196
- nyitott mű 66, 73

O, Ó, Ö

- objektív idő 160
- óda 97, 99, 101, 102, 107, 115, 190
- ókori irodalom ☺
- olvasat 110, 196, 197
 - egyperces ~ 185
 - kettős ~ 61
 - posztkolonialista ~ 68
- önmegszólítás 119, 188, 215, 219
- önmegszólító vers(típus) 96, 119, 122

P

- parabola 61, 129
 - ~ a színházban 261, 268, 270
 - ~dráma 61
 - borgesi ~k 246, 248
 - parabolisztikus(ság) 269
- parafrázis 12, 35, 48, 57, 108, 149, 215, 217, 220, 222, 224, 271
- paródia 12, 48, 152, 153, 190, 264, 272
 - paradisztikusság 180
- passió ☺
- pátosz 187
- példázat, példázatos történet 129, 245, 272
 - példázatos (művészi/prózai) beszéd(mód) 36, 40, 236, 246
 - szimbolikus-példázatos próza 236
- pentameter ☺
 - ~sor 173
- poétizáció 56, 59, 99, 101, 114, 127, 226
- polifónia 24, 56, 153, 161, 248
 - formai és tartalmi ~ 161
- ponyvairódalom ☺
- posztmodern 18, 35, 48, 245, 248, 249
- pozitívizmus 38
- próbatételes kalandregény ☺
- prófécia ☺
- prológus ☺

R

- rapszódia ☺
- realizmus 247
 - angol ~ 25
 - mágikus ~ 46, 236, 247
 - szocialista ~ 17, 22, 67

- reflexió ☺
ön~ 18
 - reformáció ☺
 - regény 160, 161, 193, 200, 244
~komponálás 162
~nyelv 62, 162
~poétika 48
~szerkezet 160
állat~ 149
a ~ben a két főszólam 162
a ~ fogadtatása és befogadása 203
a ~ körkörös szerkezetű kompozíciója 160
a ~ különleges nyelvisége 200
a ~ nyelven inneni tartalma 164
a ~ aspektusai 249
a ~ tér- és időpoétikája 159
a ~ tükrözés-jellege 162
a ~ zenei szerkezetű kompozíciója 160
család~ 51
diák ~ 27
detektív~ (l. krimi!)
esszé~ 150
európai ~ 161
kaland~ 279, 282, 284
karrier~ ☺
„kép~” (sic!) 232
kép ~ 278, 279
kép~szöveg-írás 279
kis~ 182
kitüntetett nézőpont a ~ben 163
klasszikus ~ 149
korszakelőző ~ 48
levél~ ☺
mágikus realista ~ 247
önéletrajzi ~ 70
pátriárka~ 248
populáris ~ 286
posztmodern ~ 41
(~)hős(ök a regényben) 106, 163
termelési~ 48
tézis~ ☺
többnyelvű ~ 288
történelmi ~ 50, 51, 52
tudat~ 236
utazó~ ☺
újromantikus ~ 24
verses ~ ☺
 - regénytípusok 50, 203
 - regényváltozatok ☺
 - reneszánsz ☺
~ drámaíró 58
műfaj~ 14
 - retorizáltság ☺
 - rím 117, 160, 170, 220, 226, 254
~játék 116
~technika 222
 - rímfajták 126
 - ritmus 38, 56, 76, 99, 106, 107, 168, 173, 223, 257
~ és rímtechnika 222
gondolat~ 62
kevert ~ ☺
szöveg~ 248
 - rokokó ☺
 - románc ☺
 - romantika 18, 37, 85, 271, 284
- S, SZ**
- science-fiction (l. tudományos-fantasztikus irodalom!)
 - síkváltás 149
idő~ 46, 203
 - sorfajták ☺
 - spondeus ☺
 - stilizált(ság) ☺
~tan régies 262
 - strófaszerkezetek ☺
 - szabad függő beszéd ☺
 - szabadvers ☺
 - szecsesszió 39, 104
 - szentimentalizmus ☺
 - széphistória ☺
 - szerep ☺
~helyzet 114
~játék 149, 169, 171, 281
értelmezői ~ 77
„határ~” (sic!) 158
költő~ 83
posztmodern ~ 172
térjelölő ~ 159
 - szerepvers ☺
 - szerkezet 43, 66, 114, 128, 163, 222, 258, 272
~i egység 282
~i séma 284
arányos ~ 219
áttevező ~ 160
egyenes vonalú ~ 5
elbeszélő ~ 248, 284
én~ 12, 85, 89
grammatikai ~ 127, 245
idő~ 24, 113, 163
körkörös ~ 160
láncszerű ~ 113, 116
lineáris ~ 27
mondat~ 248
mondattani és szövegtani ~ 118
nyelvi ~ 55
szóképek ~e 93
tükrös ~ 163
vers~ 252
zenei ~ 160
 - szimbolikus, szimbolikusan 22, 27, 34, 42, 45, 246, 248, 289
~ ábrázolás 112
~ ábrázolásmód ☺
~ cím 22
~ időtartam 29
~ írásmód 159
~ jelentésképzés 17
~ megfelelés 142
~ mondat 144
~(-)példázat(os) 34, 236

~ tartalom 158
 ~ történet 17
 ~ vizuális nyelv 34
 metaforikus~ nézőpontváltás 36

- szimbolizmus 40, 107
- szimmetria ☺
- szimultanizmus ☺
- színház ☺
(l. epikus színház!)
- színházi hatás összetevői ☺
- színházi konvenciók ☺
- szituáció 17
- szóbeliség ☺
- szociográfia 13, 14, 17
szociografikus irodalom 28
- szonett 60, 114, 115, 130, 281
~forma 186
~kosz. (sic!) 115
~koszorú 10, 115
~sorozat 281
- szonettciklus 115, 130
- szöveg hagyomány ☺
- szubjektív idő 160
- szürrealizmus 36, 39, 142, 196, 241
népi ~ 37

T

- tárgyias költészet 36, 37, 89, 143,
190, 193
új~ 37, 190
- téma 56, 70, 100, 114, 130, 181, 188,
215, 226, 236, 241, 282
~kölcsonzés ☺
~kör 248
~monográfia 58
aktuális ~ 68
alap~ 50
fő~ 36, 136
népi mozgalom ~i 70

önéletírás~ 87
 rész~ 144
 színházi ~ 64

- tér
~ és idő a szövegben 248
~ és idő dimenziói 247
~ és időelemek 160
~ és időélmény 106, 116
„~ és idő keresztje” 230
~ és időkezelés 162
~ és időpoétika 28, 159
~ és időszerkezet 113, 163
~ és/vagy idősíkváltás 149
~ és/vagy időviszony 149
~–idő felfogás 113
~–idő-kötöttség 248
~–idő-viszonyok 113
~szemlélet 28
adott ~ és idő 152
szakrális ~ 107
- testamentum
- tetőpont ('megoldás') 242
- típus 45, 83
~alkotó 203
ábrázolási ~ 160
Balassi-~ú 221
ős~ 282
szöveg~ 51, 246
- toposz 27, 96, 106, 162, 222, 283
- tömegkultúra 26, 28, 32, 71, 278, 284
~jelenség 26
~műfajai 284
~termék 26
- történelmi regény 50, 52
mitikus ~ 51
posztmodern ~ 25
- történelmi érték ☺
(művészet) ~ú 34
- történetmesélési mód 50, 87, 100,
114, 137, 147, 148, 152, 228, 233, 259
- tragédia ('színmű') 268
küldetéses ~ 61

- tragikum 24, 61
rejtező ~ 220
- trubadúrköltészet ☺
- tudományos-fantasztikus irodalom
(sci-fi) 129, 236, 278

U, Ű

- újklasszicizmus 17, 138
- utópia 70, 129, 214, 215, 219, 225
ellen~ 129
negatív ~ 272

V

- választás 206, 208, 251, 289
- vallomás 105, 138, 152, 153, 170
- vallomásos költészet 104
vallomáosság 117, 186
- vándormotívum 261, 271–273
- verselés ☺
~i készség 160
időmértékes ~ 56
szimultán ~ ☺
ütemhangsúlyos ~ ☺
- verses regény ☺
- vershelyzet ☺
- verslábak 223
- versszervező elv ☺
- verstípus(ok) 104
idő- és értékszembesítő ~ ☺
önmegszólító ~ 96, 119
létösszegző ~ 122, 127, 187
- virtuális, virtualitás 278, 279
- vicc 181, 278

Z, ZS

- zeneiség ☺
- zsolnár 135

Tartalom

Kedves Tanárok és Diákok! 5

I. rész

A késő modernség (1930–1960)

és a posztmodernség (1960–)

korának beszédmódjai

Új jelformák	10
A megszakítotttság időszaka (1948–1989)	19
A megszakítotttság első szakasza (1948–1958)	24
A megszakítotttság második szakasza (1959–1989)	31
A posztmodern fordulat	45
Az irodalomtudomány a késő modernség és a posztmodernség korában	65
Irodalmi viták	69
Ráadás Tandori Dezső (sakk)verse(i)	76

II. rész

A késő modernség

és a posztmodernség irodalma

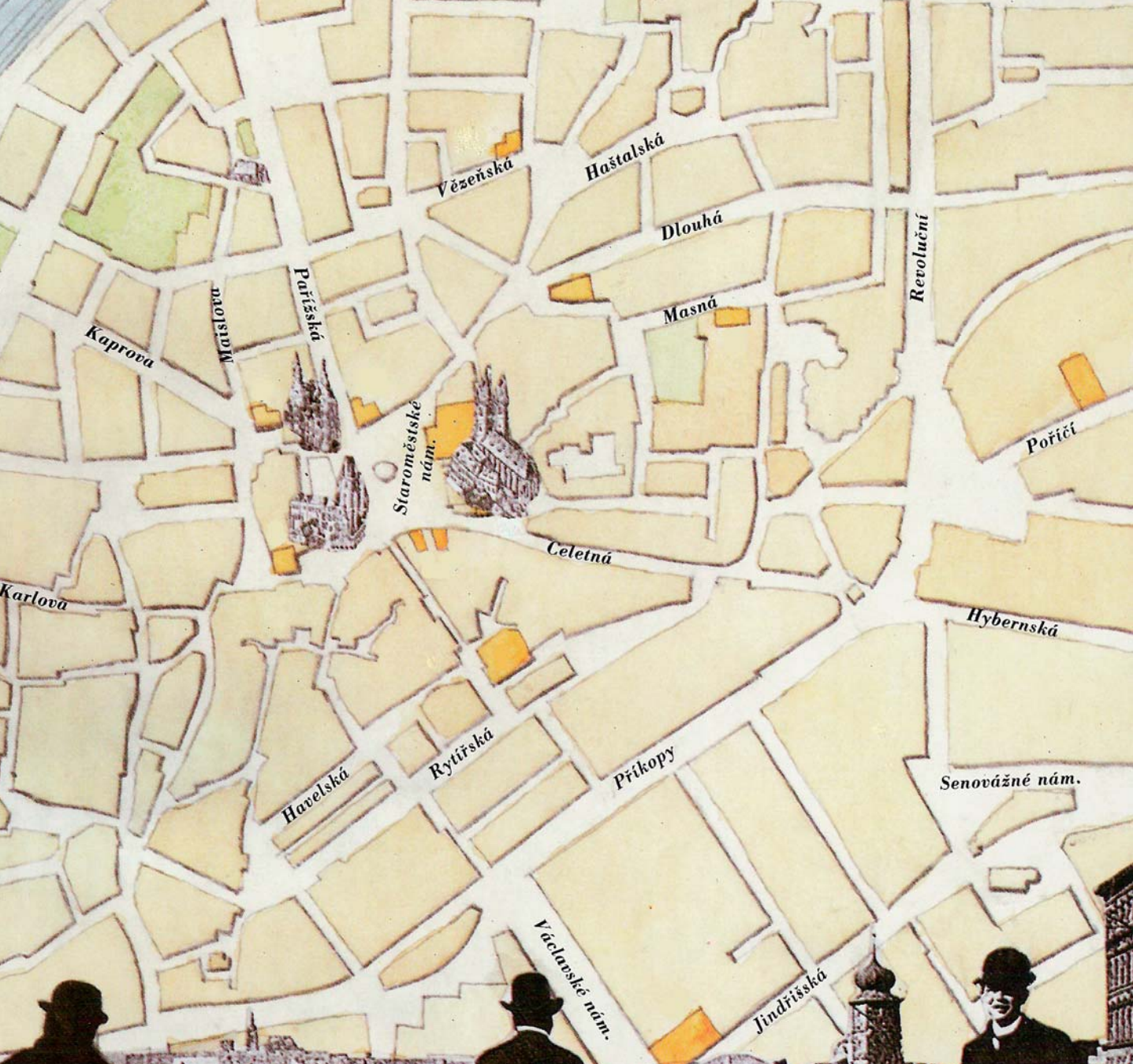
Életmű	79
József Attila	81
Bevezetés	82
Az önteremtés gesztusa	85
A semmi ágán	88
„A város peremén”	93
Elégia	96
Óda	97
Eszmélet	103
Az egyén és a közösség	113
„...hörpintek valódi világot”	116
Önmegszólítás	119
Az utolsó vers	121
Ráadás Akihez a legtöbb verset írták	122

Portrék	125
Szabó Lőrinc (1900–1957)	126
Egy tagadásvers (?) világa	127
„A szerelmi líra vége”	130
Radnóti Miklós (1909–1944)	134
A szerelem örök	134
Pilinszky János (1921–1981)	140
„Szemközt a pusztulással”	140
A hiány lírája	142
„Lehetséges-e költészet Auschwitz után?”	144
Márai Sándor (1900–1989)	148
„Csak az ember olvas”	148
Egy polgár vallomásai (1934)	150
Füves könyv (1943)	151
Szindbád hazamegy (1940)	152
Naplók	154
Halotti beszéd	156
Ottlik Géza (1912–1990)	158
Iskola a határon	158
Weöres Sándor (1913–1989)	168
A szöveg varázsa	168
„A teljesség felé”	170
Ráadás A modern tárcanovella mestere: Bächer Iván ..	174
Dido	174
Dido, a bűnös	175
Látásmódok	179
Örkény István (1912–1979)	180
Egyperces novellák	180
Tóték	182
Nagy László (1925–1978)	186
A túlsó part	186
Nemes Nagy Ágnes (1922–1991)	190
Én és a világ	190
Szilágyi Domokos (1938–1976)	194
Vers és világkép	195
Kertész Imre (1929–)	198
Sorstalanság	198
Ráadás „...népek, házak Magyarországgá összeálltak” ..	204
Illyés Gyula: Puszták népe (részlet)	204
Németh László: A minőség forradalma	210

A kortárs irodalomból	213	Ráadás A világ töredezettsége	254
Orbán Ottó (1936–2002)	214	Jorge Luis Borges: A tükör és a maszk	254
Gondolatok egy személyi számítógép szövegszerkesztő programjának memóriájába elmentve	214	Gabriel García Márquez: Száz év magány (részletek) ..	257
Parti Nagy Lajos (1953–)	220	Színház	261
graftínesz	220	Bertolt Brecht epikus színháza	262
Dilettáns beszélő(k) és önmegértés a posztmodernben	226	Kurázi mama és gyermekei	262
Ráadás A másik irodalom	230	Parabola a színházban	268
I. Az írásról	230	Dürrenmatt: A fizikusok	268
II. Az olvasásról	232	Egy vándormotívum mint örök példázat	271
Világirodalom	235	Tasnádi István: Közellenség (Kohlhaas)	271
A késő modernség világirodalmából	236	Ráadás Ottlik Géza: A Valencia-rejtély (részlet)	274
Franz Kafka (1883–1924)	237	Az irodalom és a kultúra kapcsolata	277
Federico García Lorca (1898–1936)	241	Az irodalom határterületei	278
Thomas Mann (1875–1955)	242	A detektívtörténet	282
Az irodalmi posztmodernség kezdetei	245	Sokszínű kultúra	288
„Konzervatív” posztmodernség?	245	Ráadás Kányádi Sándor: Pergamentekercsre	292
A szövegképzés jellemzői	246	Fogalommutató	294
A posztmodern költészetből	250		
Gregory Corso (1930–2001)	250		
Bob Perelman (1947–)	252		



Hrabal-fal, illetve az utolsó oldalon: Kafka-emlékhelyek Prágában (turistatérkép-részlet)



Věžeňská

Haštalská

Dlouhá

Revoluční

Masná

Poříčí

Staroměstské nám.

Celetná

Hybernská

Senovážné nám.

Přikopy

Rytířská

Havelská

Václavské nám.

Jindřišská

Karlova

Kaprova

Maslůva

Patišská



